

II 566528

101003926

3 Agrarna i ruralna politika u Srbiji / Agrarian and Rural Policy in Serbia

Agrarna i ruralna politika u Srbiji 3 *Agrarian and Rural Policy in Serbia*

Održivost agroprivrede,
zadrugarstva i ruralnih područja
*Sustainability of Agrarian Economy,
Co-operative Movement and Rural Areas*

Tematski zbornik / *Thematic Proceedings*

Urednici / *Edited by*
Danilo Tomić
Miladin M. Ševarlić

Beograd / *Belgrade*
2010.

ISBN 978 - 86 - 86087 - 19 - 5

3526/10

DAES – Društvo agrarnih ekonomista Srbije
Serbian Association of Agricultural Economists

Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Beogradu
Faculty of Agriculture, University of Belgrade

Tematski zbornik / *Thematic Proceedings*

AGRARNA I RURALNA POLITIKA U SRBIJI
Agrarian and Rural Policy in Serbia

- 3 -

Održivost agroprivrede, zadrugarstva i ruralnih područja
Sustainability of Agrarian Economy, Cooperatives and Rural Areas

Urednici / *Edited by*

Danilo Tomić

Miladin M. Ševarlić

Beograd / *Belgrade*, 2010

1/ 566528

AGRARNA I RURALNA POLITIKA U SRBIJI
Agrarian and Rural Policy in Serbia

- 3 -

Održivost agroprivrede, zadrugarstva i ruralnih područja
Sustainability of Agrarian Economy, Cooperatives and Rural Areas

Organizator i izdavač / Organizer and Publisher

DAES – Društvo agrarnih ekonomista Srbije
Serbian Association of Agricultural Economists
11080 Beograd, Nemanjina 6, www.daes.org.rs

Suorganizator / Co-Organizer

Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Beogradu
Faculty of Agriculture, University of Belgrade
11080 Beograd, Nemanjina 6, www.agrif.bg.ac.rs

Za izdavača / For the publisher

Prof. dr Miladin M. Ševarlić, predsednik DAES

Urednici / Edited by

Prof. dr Danilo Tomić
Prof. dr Miladin M. Ševarlić

Recenzenti / Reviewers

Prof. dr Zorka Zakić
Prof. dr Lazo Mihajlović

Prevodioci i lektori / Translators and Proofreaders

Slavica Klarić (srpski jezik/ in Serbian)
Mr Marija Nikolić (engleski jezik / in English)
Msc Vesna Kočić Vugdelija (engleski jezik / in English)
Prof. dr Andrej Stojanović (ruski jezik/ in Russian)

Tehnička priprema / Technical preparation for printing

Mr Marija M. Nikolić
Msc Vesna Kočić Vugdelija

Dizajn korica / Designer

Mr Bojan Dimitrijević

Štamparija / Printed

Mladost Biro, Novi Beograd,

Tiraž / Number of copies printed

300

Sadržaj / Contents

Predgovor	7
<i>Preface</i>	8
I deo: PREHRAMBENA SIGURNOST I ODRŽIVOST AGROPRIVREDE	9
<i>Part I: FOOD SECURITY AND SUSTAINABILITY OF AGRARIAN ECONOMY</i>	9
Stamenković Siniša Zakonodavna i druge aktivnosti Odbora za poljoprivredu	11
<i>Legislative and other activities of Board for Agriculture</i>	11
Dragin Saša, Milošević Mirjana, Lazić Branka, Stegić Milan Biodiverzitet i prehrambena sigurnost	21
<i>Biodiversity and Food Security</i>	38
Tomić Danilo, Ševarlić M. Miladin, Nikolić M. Marija Stanje i perspektive prehrambene bezbednosti u svetu i Srbiji	39
<i>State and Perspectives of Food Security in World and Serbia</i>	60
Todorović Saša, Filipović Nikola Uticaj mera agrarne politike na ekonomski položaj proizvođača pšenice u Republici Srbiji	61
<i>Impact of Agrarian Policy Measures on Economic Status of the Wheat Producers in the Republic of Serbia</i>	68
II deo: STANJE I PERSPEKTIVE RAZVOJA ZADRUGARSTVA	69
<i>Part II: STATE AND PERSPECTIVES OF COOPERATIVES DEVELOPMENT</i>	69
Kiš Čisar Erna Zemljoradničko zadrugarstvo u Srbiji	71
<i>Farmer Cooperatives in Serbia</i>	71
Ševarlić M. Miladin, Nikolić M. Marija Stavovi direktora zadruga o zadružnim savezima u Srbiji	75
<i>Standpoints of Directors of Cooperatives about Cooperative Unions in Serbia</i>	92

392/6/12

Simmons Richard The Role and Potential of Co-operatives in Economic and Social Development in Serbia	93	Попова Александровна Светлана / <i>Popova Aleksandrovna Svetlana</i> Государственная поддержка сельскохозяйственных товаропроизводителей Волгоградской области	197
<i>Uloga i potencijal zadruga u ekonomskom i socijalnom razvoju Srbije</i>	93	<i>Državna podrška poljoprivrednim robnim proizvođačima u volgogradskoj oblasti</i>	206
Bateman Milford Cooperative Development in Serbia: Why and how to promote Cooperatives?	99	<i>State Support to Agricultural Market Producers in Volgograd Area</i>	206
<i>Razvoj zadrugarstva u Srbiji: Zašto i kako promovisati zadruga?</i>	106	Kočić Vugdelija Vesna Zadrugarstvo u Švajcarskoj, zemljama EU i Srbiji Primer iz prakse: Migros	207
Vitez Miroslav O nekim imovinsko-pravnim pitanjima zadruga u Srbiji	107	<i>Cooperatives in Switzerland, EU Countries and Serbia</i> <i>Case Study: Migros</i>	218
<i>About Some Ownership-law Questions of Cooperatives in Serbia</i>	126	Miljković Marina, Petronijević Maja, Spremo Snežana Nedostaci i zastarelost zakona o zadrugama u Srbiji	219
Šljukić Srđan Sociološki aspekti razvoja zemljoradničkog zadrugarstva u Srbiji: stanje i perspektive	127	<i>Deficiencies and Obsolete of Cooperative Law in Serbia</i>	232
<i>Sociological Aspects of Development of Farmer Cooperatives in Serbia: Present Stuation and Pospects</i>	136	Živanović Bogdan Zadrugarstvo u funkciji ruralnog razvoja Srbije	233
Sudarić Tihana, Zmaić Krunoslav, Tolić Snježana Prilagodba zadružnog poduzetništva ruralnom razvoju	137	<i>Cooperatives in the Function of Rural Development in Serbia</i>	233
<i>Adjustment of Cooperative Entrepreneurship to Rural Development</i>	154	Maričić Branko Stanje i perspektive zadrugarstva u Srbiji	237
Kolin Marija Novo zadrugarstvo i mogućnosti zapošljavanja žena	155	<i>State and Perspectives in Cooperatives in Serbia</i>	237
<i>New Cooperative Movement and Opportunities for Women Employment</i>	167	Purić Milosav Studentsko omladinsko zadrugarstvo u Srbiji	247
Paraušić Vesna, Cvijanović Drago, Hamović Vladana Analiza stanja i mogući pravci razvoja zemljoradničkih zadruga na području grada Beograda	169	<i>Students and Youth Cooperatives in Serbia</i>	247
<i>Analysis of State and Possible Directions of Farmer Cooperatives' Development in the City of Belgrade Area</i>	180	Madžić Slobodan Zadrugarstvo u uslovima svetske ekonomske krize i novi koncept zadružne revizije	253
Kozenko Nikolaevna Zinaida Принципы и ценности кредитной кооперации как социально-ответственного сектора экономики России	181	<i>Cooperatives in world economy crisis and new concept of cooperative revision</i>	253
<i>Principi i vrednosti kreditne kooperacije kao socijalno odgovornog sektora privrede Rusije</i>	196	Marković Živko Prilog za traktat o zadružnoj svojini	261
<i>Principles and Values of Credit Cooperation as Socially Responsible Sector of Russian Economy</i>	196	<i>Contribution for review of cooperative ownership</i>	261
		Tomić Danilo Kapital razara srpsko selo	269
		<i>Capital destroyed Serbian Village</i>	269

III DEO: ODRŽIVOST RURALNIH PODRUČJA	271
PART III: SUSTAINABILITY OF RURAL AREAS	271
Teofanov Slobodan, Nadlački Radivoj, Stefanović Dragan, Plavšić Milorad, Ivanković Milan	
Strategija ruralnog razvoja Srbije 2009-2013.	273
<i>Strategy of the Rural Development of Serbia 2009-2013.</i>	273
Filipović Sanja, Drča Marija, Šagovnović Dragan	
Plan strategije ruralnog razvoja Srbije	279
<i>Plan of the Strategy of Rural Development in Serbia</i>	279
Tolić Snježana, Pušić Slavica	
Primjena znanosti u kreiranju modela održivog ruralnog razvoja	283
<i>Application of Science in Sustainable Rural Development Creation</i>	298
Veljković Biljana, Vico Grujica, Koprivica Ranko	
Koncepti i pristupi ruralnom razvoju u Srbiji	299
<i>Serbian Rural Development Concepts and Approaches</i>	310
Distribucija publikacija DAES u međunarodne biblioteke	311
<i>Distribution of the Publications of DAES in International Libraries</i>	311

PREDGOVOR

U cilju afirmacije agroekonomske nauke i obogaćivanja fonda agroekonomskih publikacija u Srbiji, *Društvo agrarnih ekonomista Srbije (DAES)* u saradnji sa *Poljoprivrednim fakultetom Univerziteta u Beogradu* – koji je u 2009. godini obeležio jubilej – *90 godina od osnivanja* (1919) objavljuje Tematski zbornik **AGRARNA I RURALNA POLITIKA – 3**, sa tri tematske celine u kojima su grupisani radovi saopšteni na četiri savetovanja sa međunarodnim učešćem održana tokom globalno krizne 2009. godine, na teme:

- *Prehrambena sigurnost, održivost agroprivrede Srbije i predlog mera za 2010. godinu* (16. oktobar) – povodom *Svetkog dana hrane 2009*;
- *Stanje i perspektive zadrugarstva u svetu i Srbiji* (2. jul) – povodom *Međunarodnog dana zadrugarstva 2009.* i prezentacije rezultata istraživanja po međunarodnom projektu *Uloga zadruga u smanjenju siromaštva u Srbiji*;
- *Stanje i perspektive kreditnog zadrugarstva i poljoprivrede u Ruskoj Federaciji* (13. avgust) – povodom studijskog boravka u Srbiji delegacije *Volgogradske državne poljoprivredne akademije* (Ruska Federacija);
- *Strategija ruralnog razvoja Srbije* (5. maj) – povodom predloga koji je pripremio *Sektor za ruralni razvoj* Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije.

Radove u Tematskom zborniku recenzirali su naši uvaženi agroekonomisti *prof. dr Zorka Zakić*, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu i *prof. dr Lazo Mihajlović*, Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Novom Sadu.

Posebnu zahvalnost izražavamo **Ministarstvu za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije** koje je sufinansiralo izdavanje Tematskog zbornika i održavanje savetovanja, kao i firmama iz sektora agroprivrede – koje su kao donatori i sponzori, i u uslovima ekonomski izuzetno nepovoljnim za poslovanje u agroprivredi, pomagali realizaciju programa aktivnosti **Društva agrarnih ekonomista Srbije** u 2009. godini, a to su: **SPB „Agrobanka“** – Beograd, **Kompanija DUNAV OSIGURANJE** – Beograd, **Zadružni savez Jugoslavije, IMLEK** – Beograd, **ProCredit Bank** – Beograd, **Privredna komora Beograda, Bag & Deko** – Bačko Gradište, **Omladinska zadruga „Beograd“** – Beograd, **Studentska zadruga „Mašinac“** – Novi Sad i **PIK „Bečej“** – Bečej.

Nadajući se da će aktivnosti na polju izdavanja publikacija iz oblasti agroekonomije naići na dobar prijem u našoj agroekonomskoj naučnoj i stručnoj javnosti, u narednom periodu očekujemo veću podršku i drugih institucija i agrobiznis firmi za sveukupne aktivnosti DAES na dobrobit agroekonomske nauke i struke i agroprivrede Srbije.

Urednici

In order to promote agricultural sciences and development of agricultural publications in Serbia, the *Serbian Association of Agricultural Economists (DAES)* in cooperation with the *Agricultural Faculty in Belgrade*, which marked jubilee in 2009: *90 years since was founded (1919)*, Thematic proceedings **AGRARIAN AND RURAL POLICIES - 3** was published. This thematic proceeding contains three thematic sections in which the work papers were presented in four international consultations organized during 2009. In those consultations we discussed next topics:

1. *Food security, sustainability of the Serbian agrarian economy and proposal of measures for 2010* (16 October) - on the occasion of World Food Day 2009;
2. *State and perspectives of cooperatives in the world and Serbia* (2nd July) - on the occasion of International Day of Cooperatives 2009th and presentation of research results by international project *Role of cooperatives in poverty reduction in Serbia*;
3. *State and perspectives of the credit cooperatives and agriculture in the Russian Federation* (August 13) - on the occasion of the study visit of the delegation Volgograd State Agricultural Academy in Serbia;
4. *Rural development strategy of Serbia* (5 May) - regarding the proposal which was prepared by Department of Rural Development Ministry of Agriculture, Forestry and Water Management of Republic of Serbia.

Working papers in thematic proceedings were reviewed by our esteemed experts in agro economy *Prof. Dr Zorka Zakić*, Faculty of Economics, University of Belgrade and *Prof. Dr. Lazo Mihajlovic*, Faculty of Agriculture, University of Novi Sad.

We want to express special gratitude to the **Ministry of Science and Technological Development of Serbia**, which co-financed the publishing of the Thematic proceedings and four international consultations, to companies from the agricultural sector including: **STDs "Agrobanka"** - Belgrade, **Dunav Insurance Company** - Belgrade, **Yugoslavia Cooperative Union, IMLEK** - Belgrade, **ProCredit Bank** - Belgrade, **Belgrade Chamber of Commerce, Bag & Deko** - Bačko Gradište, **Youth Cooperative Belgrade** - Belgrade, **Student Cooperative "Mašinac"** - Novi Sad and **AIC "Bečej"** - Bečej which, as donors and sponsors in extremely adverse economic conditions in 2009, helped us in the implementation of the activities of the **Serbian Association of Agricultural Economists**.

Hoping that the activities provided in the field of publications in Agro economy will be useful for our agro economical Scientifics and professionals, we expect greater support for our activities from agribusiness firms and other institutions, in order to make a benefit for the Serbian science and agribusiness.

By Editors

I

**PREHRAMBENA SIGURNOST I
ODRŽIVOST AGROPRIVREDE
FOOD SECURITY AND
SUSTAINABILITY OF AGRARIAN ECONOMY**

**ZAKONODAVNE I DRUGE AKTIVNOSTI ODBORA ZA POLJOPRIVREDU
U 2009. I PLANIRANE ZA 2010. GODINU ¹**

*LEGISLATIVE AND OTHER ACTIVITIES OF BOARD FOR AGRICULTURE
IN 2009 AND PLANES FOR 2010*

Stamenković Siniša ²

I OSNOVNE NADLEŽNOSTI ODBORA ZA POLJOPRIVREDU

Osnovne nadležnosti Odbora za poljoprivredu utvrđene Poslovníkom Narodne skupštine Republike Srbije su:

1. Razmatra predloge zakona koje dostavlja Vlada Republike Srbije u načelu i pojedinostima;
2. Razmatra i usvaja informacije i izveštaje odgovarajućih odbora (Zakonodavnog, Odbora za ekonomske odnose, Odbora za evropske integracije i dr.) iz oblasti agrarne politike;
3. Razmatra i usvaja informacije, izveštaje i nacрте rezolucija neophodnih za izradu podzakonskih akata u odgovarajućim ministarstvima;
4. Razmatra i usvaja zahteve raznih referentnih strukovnih saveza, asocijacija i udruženja građana u svojstvu učesnika javnih rasprava u pripremi za donošenje zakona;
5. Održava sednice Odbora posvećene javnim raspravama za donošenje zakona na koje poziva sve referentne predlagače kao što su Privredna komora Srbije, Zadružni savez Srbije, asocijacije vinara, vinogradara, predstavnici hladnjačara i dr.;
6. Odbor učestvuje u međunarodnoj saradnji sa odgovarajućim parlamentarnim odborima za poljoprivredu, vodoprivredu, šumarstvo, veterinarstvo, lov i ribolov, održivi razvoj i zaštitu životne sredine;
7. Odbor za poljoprivredu održava zajedničke sednice sa predstavnicima Evropske unije i Saveta Evrope po direktivama i inicijativama za usaglašavanje domaćih i inostranih propisa iz oblasti primarne poljoprivredne proizvodnje, prehrambene proizvodnje i prometa poljoprivrednim imputima i proizvodima za humanu i ishranu domaćih životinja,

¹ *Prezentacija* aktivnosti Odbora za poljoprivredu Narodne Skupštine Republike Srbije

² **Siniša Stamenković, narodni poslanik** (pups@parlament.sr.gov.rs), **zamenik predsednika** Odbora za poljoprivredu, Narodna Skupština Republike Srbije, 11000 Beograd, ul. Kralja Milana 14

II ZAKONODAVNE AKTIVNOSTI ODBORA U 2009. GODINI

Zakonodavna aktivnost Odbora za poljoprivredu odvijala se u okolnostima:

- potpunog pravnog vakuuma nastalog razgradnjom SFRJ, SRJ i SCG;
- izuzetno složenih i otežanih realnih finansijskih mogućnosti zemlje;
- značajnom smanjenju Agrarnog budžeta sa 4,92 na 2,2% BND;
- otežanim integracijama u međunarodnu zajednicu sa nekonkurentnim polaznim osnovama;
- jednostrane primene Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između EU i Srbije;
- delimičnog ili potpunog ograničavanja državne podrške u stimulaciji našeg agrara i
- visokog stepena dugovanja za neizmirene obaveze za subvencije razvojnog podsticaja u oblasti agrara za 2007. i 2008. godinu.

III RAZMATRANI I USVOJENI ZAKONI U 2009. GODINI

Posle pravnog vakuuma i zastoja u donošenju zakona iz oblasti agrara koji je trajao od tri do osam godina, Odbor za poljoprivredu razmatrao je u načelu i pojedinostima zakone koje je dostavila Vlada i koji su usvojeni u skupštinskoj proceduri.

1. Predlog zakona o zdravlju bilja

- Ovim zakonom oročene su sve mere i delatnosti iz oblasti zaštite zdravlja bilja sa punim savremenim proizvodno-tehnološkim i sanitarno-tehnološkim uslovima.
- Zakonom su eliminisani raniji organizacioni oblici sa nepovoljnom unutrašnjom i spoljnom organizacijom prometa, a favorizovani su odgovornija i bolja proizvodnja i unutrašnji promet u našoj zemlji.
- Eliminisan je pravni i tehnički vakuum u oblasti biljne proizvodnje i značajno je usaglašena regulativa sa EU i STO, kao i sa fitosanitarnim sistemskim institucijama.
- Novi fitosanitarni sistem koji tek treba da se uspostavi obuhvata svih sedam oblasti o zdravlju bilja koje onemogućavaju ugrožavanje zdravlja i nacionalne ekonomije.

2. Predlog zakona o sredstvima za zaštitu bilja i oplemenjivačima zemljišta

- Ovim zakonom regulisan je kontrolisani haos izazvan od uvoznickog lobija i monopolista koji su svesno stvarali diskontinuitet nabavne i maloprodajne cene.
- Domaća hemijska baza (Kruševac, Leskovac, Šabac) dobila je ponovo značajno mesto u obezbeđivanju sredstava za zaštitu bilja i oplemenjivača zemljišta.
- Zakon sada čvrsto utvrđuje pravnu, krivičnu i materijalnu odgovornost svih subjekata koji se bave proizvodnjom, uvozom, prometom i primenom hemijskih sredstava.
- Zakonom je utvrđena potpuna odgovornost ministarstva i drugih subjekata za priznavanje i stavljanje u upotrebu hemijskih sredstava preko nacionalnih referentnih laboratorija u uzorkovanju, rukovanju, praćenju, transportovanju i primeni hemijskih sredstava,
- Kontrola operatera sa hemijskim sredstvima, veštačkim đubrivima, fertilizatorima, hranjivim materijama i mikroelementima je sada potpuno jasna i definisana je odgovornost učesnika u prometu i korišćenju.

3. Predlog zakona o sredstvima za zaštitu bilja

- Ovim zakonom definišu se sva sredstva za zaštitu bilja, utvrđuje se kvalitet, karenca i odgovornost lica koja rukuju herbicidima, pesticidima, itd.

Zakonom je postignuta potpuna usaglašenost sa Direktivom EU broj 2000/20 i međunarodnom Konvencijom za zaštitu bilja IPPC,

Konačno je ustanovljeno potpuno i odgovorno poštovanje lanca nadležnosti i odgovornosti svih subjekata i organa za očuvanje bilja i zdravlja ljudi.

- Obavezan upis u registar proizvođača, prerađivača, uvoznika, skladištara, izvoznika i registra proizvodnih objekata uveće red u stanje zaštite bilja.

4. Zakon o rakiji i drugim alkoholnim pićima

- U donošenju ovog zakona koji reguliše pitanja jednog od nacionalnih simbola Srbije uz hleb i so vođena je najšira i najoštrija javna rasprava koja je ukazala na veliku ozbiljnost dilema koje su se pojavile između predloženih rešenja i životne prakse.

- Zakon je krajnje suptilno, odgovorno i vrlo stručno obrazloženo dao rešenja koja moraju da dovedu do toga da se zadrže sva stečena prava tradicionalnih proizvođača rakije i da se vremenom dostigne tehnološki nivo proizvodnje koji će ispuniti nametnute EU direktive.
- Zakon obezbeđuje da se proizvođač rakije osposobi za legalnu stručnu proizvodnju sa atestiranim i utvrđenim kvalitetom, sa deklaracijom, oznakom geografskog porekla, prepoznatljivom bocom i brendiranom nalepnicom koja će biti ponos domaćina.
- Država je utvrdila nesporan interes da se srpska šljivovica, lozovača iz Petrovca i Vršca, Timočka i Smederevska lozovača, Župska i Jastrebačka komovica, Šumadijski čaj, lincura i travarica iz Homolja, Toplice i Pirota, i kliekovača iz Bajine Bašte moraju tretirati kao dobro od nacionalnog interesa.

5. Zakon o vinu

- Ovaj zakon je konačno posle 1994. godine prilagođen i usaglašen sa svim odredbama evropskih normativa koje regulišu ovu oblast.
- Pravilnik o zaštiti geografskog porekla vina i Pravilnik o kvalitetu vina su donošenjem ovog zakona potpuno uređeni i primenjivi na metode i kvalitete za proizvodnju šire, vina, kao i uslovi i način pod kojim se može vršiti mešanje grožđa, kao i postupci sa širom i vinom.
- Ispitivanje kvaliteta i senzorno ocenjivanje vina, kao i definisanje pakovanja, deklarisanja i evidencione markice za vina definitivno se usaglašavaju i preciziraju ovim zakonom.
- Zakonom su posebno utvrđene obaveze kontrolora geografskog porekla, obaveze priznavanja oznaka za vina, kao i bliži uslovi za uvoz, uzorkovanje i promet i izvoz grožđa na druga tržišta.

6. Zakon o etanolu

- Zakon o etanolu, odnosno o etil-alkoholu poljoprivrednog porekla koji u Srbiji ima široku upotrebu, a koji se koristi u vojnoj, prehrambenoj i hemijskoj industriji, kao i proizvodnji alkoholnih pića i farmaciji dugo je čekao na usvajanje i ima posebnu važnost u primeni.
- Ovim zakonom obavezali smo se da zbog važnosti ove sirovine redovno dostavljamo izveštaj Komisiji EU za sirovine o količinama proizvedenog etanola, kao i stanje o momentalno proizvedenom, uvezenom i izvezenom etanolu.
- Ovim zakonom definitivno je propisan standard za kvalitet etanola, kao i standardi za denaturisani etil-alkohol, uz utvrđivanje načina vođenja evidencije o proizvodnji i prometu ove važne sirovine.

- Zakon je na jedinstven način regulisao uslove proizvodnje, kontrolu kvaliteta, deklarisanje, promet i upotrebu etanola.

7. Zakon o javnim skladištima za poljoprivredne proizvode

- Ovaj zakon bliže uređuje agrarne obligacione odnose u oblasti ekonomsko-finansijskih i pravnih poslova sa proizvodima od opšteg nacionalnog i državnog interesa.
- Zakon po prvi put stvara veći stepen pravne i ekonomske sigurnosti naših seljaka i drugih lica u prometu poljoprivrednih proizvoda bez učešća monopolista, nakupaca i špekulanata.
- Zakon obavezuje na razvijanje robnih zapisa kao novog instrumenta za brz i efikasan pristup poljoprivrednih proizvođača kratkoročnim kreditima za trajna obrtna sredstva i investicione zahvate.
- Zakon je jasno utvrdio uslove za određivanje javnih skladišta, za izdavanje dozvola, za korišćenje skladišta, kao i za obavljanje delatnosti u skladištu, a posebno je definisao promet i zaloge robnih zapisa i kompenzacijski fond.
- Registrovanje javnih skladišta, definicija robnog zapisa, priznanice, založnice, kao i definicije elektronskog robnog zapisa, javnih skladišta, definicija ovlašćenih lica i založnih poverilaca i iskorišćenih robnih zapisa i kompenzacijskog fonda su prvi put omogućili pravo seljaku da proizvod naplati kad želi i pod uslovima koje utvrđuje sa bankom, a ne sa državom.

8. Zakon o genetički modifikovanim organizmima

- Zakon uređuje postupak za izdavanje odobrenja za upotrebu GMO u zatvorenim sistemima, za namerno uvođenje u životnu sredinu, za stavljanje u promet i za prevoz GMO.
- Zakon decidirano ne dozvoljava da se bilo koji modifikovani živi organizam može staviti u promet, odnosno gajiti u komercijalne svrhe sem za potrebe u naučnoistraživačke svrhe.
- Zakon ne dozvoljava izuzetke od zabrane, sem za GMO koji postanu LMO (lekoviti modifikovani organizmi), a koji su namenjeni isključivo za medicinsku upotrebu.
- Zakon je utvrdio analizu rizika u proizvodnji hrane, pa i GMO.

9. Zakon o izmenama i dopunama Zakona o reproduktivnom materijalu šumskog drveća

- Na osnovu Uputstva Saveta ministara Evropske zajednice 1999/105 EZ od 22.12.1999. godine donet je Zakon o reproduktivnom materijalu šumskog drveća.
- Ovaj zakon doveo je do potpune i nove implementacije propisa EU u oblasti proizvodnje i prometa šumskog reproduktivnog materijala. Unapređene su i dodatno razrađene odredbe koje regulišu proizvodnju i promet šumskog reproduktivnog materijala.
- Zakonom se utvrđuje Nacionalna lista priznatog polaznog šumskog reproduktivnog materijala - semena, koji se može proizvoditi, isporučivati i izvoziti.

10. Zakon o stočarstvu

- Donošenju ovog zakona prethodila je široka i sveobuhvatana javna rasprava koja je ukazala da naše stočarstvo dugi niz godina zaostaje u pogledu zastupljenosti i produktivnosti vrsta u govedarskoj, svinjarskoj, ovčarskoj, kozarskoj, konjarskoj, živinarskoj, pčelarskoj i ribarskoj proizvodnji.
- Zakonom su stvoreni osnovi za povećanje kvaliteta genetskog potencijala i unapređenja rasnog sastava stoke.
- Mere selekcije u stočarstvu zasnovane su na međunarodnim standardima. One konačno moraju biti kontinuirane i sistematske jer izuzetno utiču na kontrolu produktivnosti umatičenih grla uz performans test u centrima za veštačko osemenjavanje sa strogim testovima na mleko, meso, produktivnost, itd.
- Zakon čuva i unapređuje genetski potencijal i kvalitet, uz očuvanje odličnog genetskog potencijala domaće stoke.
- Zakon obavezuje mere subvencionisanja držalaca ugroženih autentičnih vrsta i rasa, kao i očuvanje i održavanje nacionalne i rezervne kolekcije u semenu za poboljšanje banke gena, kao i za održivo korišćenje i očuvanje genetskih resursa.

11. Predlog zakona o dobrobiti životinja

- Ovim zakonom štiti se dobrobit životinja, utvrđuje se odgovornost pravnih i fizičkih lica za pravila postupanja sa životinjama, kao i zaštita od zlostavljanja, te razvijanje i unapređivanje čovekove svesti o poštovanju, brizi i odgovornosti prema životinjama.
- Zakon utvrđuje da se dobrobit životinja odnosi na one životinje koje mogu da osećaju bol, patnju, strah i stres, a to su životinje koje se koriste

u proizvodne svrhe, u naučnoistraživačke, u biomedicinske i obrazovne svrhe, a posebno životinje za rad, službene životinje, kućni ljubimci, životinje za izložbe, razna takmičenja, priredbe i javna prikazivanja, kao i napuštene i izgubljene životinje.

- Ovaj zakon se po prvi put donosi u Srbiji i njime se reguliše ko ima pravo da drži i uzgaja životinje, pod kojim uslovima i obavezama.

12. Zakon o izmenama i dopunama Zakona o poljoprivrednom zemljištu

- Zakon o izmenama i dopunama Zakona o poljoprivrednom zemljištu je jedan od najvažnijih zakona u našem agraru donetih u periodu tranzicionih promena.
- Zakonom se uvode nova rešenja koja bi mogla da omoguće znatno bolje upravljanje poljoprivrednim zemljištem.
- Realizacija strategije poljoprivrede Srbije podrazumeva otklanjanje nedostataka i ograničenja koja su onemogućavala ukupnu efikasnost planiranja, zaštite, uređenja i korišćenja poljoprivrednog zemljišta.
- Osnove Republike Srbije i osnove autonomne pokrajine za uređenje prostornog razvoja poljoprivrednog zemljišta bliže regulišu zaštitu, upravljanje i korišćenje zemljišta u državnoj svojini.
- Ovaj zakon je samo jedna od osnova neophodnih za usaglašavanje sa ostalim zakonima u pravnom sistemu Republike Srbije kojima se regulišu pitanja pravnih instituta i pojedinačnih rešenja u korišćenju zemljišta svih oblika svojine (državna, privatna i zadružna).
- Zakonom se regulišu nadležnosti jedinica lokalne uprave, pokrajine i republike u raspolaganju državnim zemljišnim resursom.
- Zakonom je utvrđena obaveza javnog nadmetanja u dva kruga osim kod prava prečeg zakupa. Takođe je utvrđen tok sredstava naplaćenih kao naknada po ugovoru za višegodišnji zakup.
- Zakon obavezuje na konačno i celovito evidentiranje poljoprivrednog zemljišta u državnoj svojini.
- Rešenja ovog zakona uticaće na sve vlasnike i korisnike poljoprivrednog zemljišta. Smatramo da će se bitno poboljšati zaštita i utvrditi bolje korišćenje i uređenje poljoprivrednog zemljišta kao prirodnog bogatstva i nacionalnog dobra u opštoj upotrebi. Zakonom se utvrđuju redovne cene zakupa, redovno plaćanje zakupnine, a time i redovna sredstva u budžetu opštine, pokrajine i Republike.

13. Zakon o zaštiti prava oplemenjivača biljnih sorti

- Zakon o zaštiti prava oplemenjivača biljnih sorti donet je zbog velike važnosti regulisanja prava oplemenjivača bilja u smislu zaštite intelektualne svojine naučnika i naučnih radnika.
- Ovim zakonom otklonjene su sve nejasnoće i suštinski nedostaci u pogledu definisanja svih nosilaca prava i obaveza oplemenjivača, a istovremeno je i definitivno izvršeno usklađivanje naših propisa sa međunarodnom konvencijom Unije za zaštitu novih biljnih sorti UPOV iz 1991. godine.
- Zakonom je određen period od tri godine da se podnesu zahtevi za zaštitu svih sorti koje su starije od godinu dana, a koje u velikoj meri nose ratarsku proizvodnju Srbije, a za koje njihovi stvaraoci nisu imali nikakvu naknadu.

14. Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju

- Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju je usvojen na osnovu već zastarele i diskutabilne strategije o razvoju poljoprivrede i bez postojanja nacionalne strategije o ruralnom razvoju.
- Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju je delimično definisao status lica koja se bave poljoprivredom, a nemaju registrovano poljoprivredno gazdinstvo, čime se izostavlja 80% neregistrovanih poljoprivrednih gazdinstava.
- Zakon nije potupno definisao pravni pojam koji bi se odnosio na ruralni razvoj niti su dovoljno definisani svi kriterijumi ruralnog razvoja u Srbiji. Registrovano je oko 330.000 poljoprivrednih gazdinstava, što je oko 20% manje nego prošle godine, međutim, ovo je mali i nerealan broj.
- Zakon utvrđuje obaveze lokalne samouprave da donosi program do 31. marta tekuće godine, kao i pitanja rešavanja kompleksa poljoprivrednog zemljišta u državnoj svojini, zatim obaveze formiranja fonda državnog poljoprivrednog zemljišta, te obaveze prioriteta u daljem razvoju poljoprivrede i sela.

15. Zakon o bezbednosti hrane

- Zakon o bezbednosti hrane je fundamentalni agrarni pravni akt kojim se usklađuje i definitivno uređuje i obezbeđuje sistem kontrole prometa i usluga u proizvodnji, uvozu i izvozu hrane.

- Zakonom se obezbeđuje nacionalni interes za stabilan i bezbedan, pa i ekonomičan promet hrane na najvišem nivou stručnosti i odgovornosti za zdravlje ljudi i životinja.
- Ovim zakonom regulisana je i definisana uloga svih kontrola u bezbednosti hrane, i to: veterinarske, fitosanitarne, poljoprivredne i zdravstvene, kao i rad nacionalnih referentnih laboratorija za kontrolu bezbednosti hrane.
- Zakonom se ujednačio sistem bezbednosti hrane. On je sada definisan i nije preglomazan. Eliminirano je mešanje nadležnosti i odgovornosti raznih službi i organa.
- Zakonom je ponovo vraćena odgovorna analiza rizika u proizvodnji i prometu hrane.
- Zakon je utvrdio opštu pravnu i svaku pojedinačnu odgovornost za bezbednost hrane, kako kod proizvođača tako i kod potrošača.
- Zakonom je sinhronizovan rad laboratorija zaduženih za kontrolu bezbednosti hrane, a strogo su obavezani svi instituti i ustanove za odgovarajuću popunjenost propisanim stručnim kadrovima.

IV AMANDMANI

Odbor za poljoprivredu je po službenoj dužnosti razmatrao ukupno 1.340 amandmana narodnih poslanika na predložene zakonske tekstove, a izveštaje o prihvatanju dostavio je Narodnoj Skupštini.

Predloženi zakoni su usvojeni na 6. sednici Prvog redovnog zasedanja Narodne Skupštine 29.05.2009. godine i svi su objavljeni u Službenom glasniku Republike Srbije broj 41/09 od 02.06.2009. godine.

V PLANIRANE AKTIVNOSTI U 2010. GODINI

U narednoj godini Odbor za poljoprivredu Narodne Skupštine će prema Planu i programu rada Ministarstva poljoprivrede razmatrati po redovnom postupku sledeće predloge zakona:

- Predlog zakona o organskoj proizvodnji,
- Predlog zakona o veterini,
- Predlog zakona o pivu,
- Predlog zakona o divljači i lovstvu,
- Predlog zakona o vodama,
- Predlog zakona o šumama i
- Predlog zakona o poljoprivrednim službama.

Po hitnom postupku

- Predlog zakona o popisu poljoprivrede.

Pored zakonodavne aktivnosti, Odbor za poljoprivredu planira sednice na kojima će biti razmatrani izveštaji o radu Republičkih robnih rezervi, izveštaji o prolećnoj i jesenjoj žetvi, izveštaj o žetvi, kao i sednice u određenim poljoprivrednim regionima radi direktnog učešća šireg kruga zainteresovanih u javnim raspravama koje prethode donošenju zakona.

BIODIVERZITET I PREHRAMBENA SIGURNOST³

Dragin Saša,⁴ Milošević Mirjana,⁴ Lazić Branka,⁵ Stegić Milan⁴

Apstrakt: Biodiverzitet kao osnova opstanka života na zemlji predstavlja bogatstvo zemlje, zamajac njenog ekonomskog razvoja, održavanje socijalnog statusa stanovništva. Biodiverzitet je pojam koji objedinjava istoriju i budućnost. On vodi računa o starim sortama, rasama i populacijama živog sveta, koje se danas raspoznaju najsavremenijim metodama biotehnologije počev od sekvencioniranja gena do njihovog mapiranja. Biodiverzitet je raznovrsnost života na zemlji, a raznovrsnost obezbeđuje različite izvore kvaliteta i kvantiteta, koji garantuju prehrambenu sigurnost stanovništva na planeti.

Ključne reči: biodiverzitet, prehrambena sigurnost, genetički diverzitet, ekonomski pokazatelji

1. Uvod

„Biodiverzitet je varijacija života na svim nivoima biološke organizovanosti“ (IPGRI, 2004).

Bogatstvo u biodiverzitetu se često meri bogatstvom zemlje, kako u ekonomskom tako i u društvenom smislu, jer on predstavlja raznovrsnost prirode. Biodiverzitet uslovljava prehrambenu sigurnost stanovništva i iz tog razloga mu se pridaje poseban značaj. Raznolikost prirodnog bogatstva obogaćuje sociološku stranu života i bezbednost zdravlja stanovnika naše planete.

Postoje ograničenja koliko se može uzeti od planete Zemlje. Za obezbeđenje normalnog života čoveka trebalo bi da se postigne sigurnost u smislu održivosti, a održivost znači da postoji mogućnost da se obezbedi prosperitet postojećim generacijama, kao i stalna želja za obezbeđenjem sigurne budućnosti generacijama koje dolaze. Održivo korišćenje znači i takvo korišćenje komponenata biološke raznovrsnosti koje ne prouzrokuje narušavanje biodiverziteta, već predstavlja racionalno korišćenje prirodnih dobara i održavanje onog potencijala biodiverziteta koji odgovara potrebama i težnjama ljudske populacije.

³ Pregledni rad

⁴ Dr Saša Dragin, docent, ministar; dr Mirjana Milošević, redovni profesor, državni sekretar (m.milosevic@minpolj.gov.rs); mr Milan Stegić, pomoćnik ministra, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije.

⁵ Dr Branka Lazić, redovni profesor, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad.

Identifikovana su tri glavna cilja u obezbeđenju održivog načina života čoveka i to:

- povećanje prinosa i kvaliteta biljaka,
- optimalizacija i smanjenje uticaja spoljne sredine na biljke i
- čuvanje biodiverziteta.

Evropska tehnološka platforma (2007) je dala pregled Strategije istraživanja u poljoprivredi do 2025. godine, koja se odnosi na izbor biljaka za budućnost, način njihovog uzgoja i prerade. Između ostalog dokument se bavi:

- ispitivanjem uslova za obezbeđenje dovoljnih količina zdravstveno bezbedne hrane, kako za ljude, tako i za gajene životinje,
- održivom poljoprivredom, šumarstvom i pašnjacima,
- ispitivanjem biljaka koje se koriste za proizvodnju energije,
- istraživanjima vezanim za pomenute probleme,
- zaštitom potrošača i državnom politikom u poljoprivredi.

Živi organizmi koji vrše fotosintezu su sistemi koji obezbeđuju život na planeti. Oni su sastojci hraniva i gradivne supstance ćelija za veliki broj ostalih organizama. Jedinstveni proces fotosinteze rezultira u stvaranju biomase potrebne svim živim organizmima. To znači da su biljke srce našeg lanca ishrane. Milenijumima je čovečanstvo prolazilo kroz proces odabira populacija da bi stvorilo biljke koje najviše odgovaraju njihovim potrebama. Takve biljke predstavljaju pravu riznicu gena koje je potrebno sačuvati. Isti je slučaj i sa životinjama, kao komponentom za upotpunjavanje ishrane čovečanstva.

Raznolikost u biljnim i životinjskim resursima u poljoprivredi je biološka osnova obezbeđenja sveta hranom, direktno ili indirektno. Biodiverzitet podrazumeva diverzitet genetičkog materijala sadržanog u tradicionalnim i u novostvorenim savremenim genotipovima i rasama. Pomenuti resursi mogu biti osnova za stvaranje novih sorti biljaka i rasa životinja kroz proces konvencionalnog ukrštanja ili primenom biotehnologije. Genetički resursi podrazumevaju divlje srodnike, odnosno divlje biljne i životinjske vrste koje mogu da se koriste kao izvor energije, u farmaceutske svrhe ili kao izvor poželjnih gena. Bez obzira u koje svrhe se koristi i koja tehnologija je primenjena za njegovo dobijanje, genetički materijal je rezervoar genetičke adaptabilnosti koji može da se pokaže kao „pufar“ protiv potencijalno štetnih promena spoljašnje sredine ili ekonomskih promena. Erozijski genetičkih resursa može da ima ozbiljan i dugoročan uticaj na sigurnost u snabdevanju hranom.

2. Značaj očuvanja biodiverziteta

Biodiverzitet je kompleksan pojam, koji pokriva mnoge aspekte biološkog variranja. Najčešće se reč biodiverzitet koristi da opiše sve vrste organizama

koje žive u određenoj oblasti. Gledano sa nivoa planete Zemlje biodiverzitet se može definisati kao „život na zemlji“. Istraživači koji se bave izučavanjem biodiverziteta koriste šire definicije, tako da u biodiverzitet uključuju ne samo žive organizme i njihove međusobne interakcije, već i njihove interakcije sa abiotičkim činiocima sredine u kojoj žive. Zbog toga se biodiverzitet može definisati kao raznovrsnost života na zemlji na svim njegovim nivoima, od gena do ekosistema, uključujući i ekološke i evolutivne procese koji ga stvaraju.⁶

Stojanović i Milošević (2003) ukazuju da je značaj očuvanja biološke raznovrsnosti višestruk:

- globalni značaj ogleda se u očuvanju biodiverziteta i globalnih biogeohemijskih ciklusa (vode, kiseonika, ugljen-dioksida, azota, fosfora, sumpora i dr.), kruženja materije i protoka energije; biodiverzitet je jedini izvor genetičkog materijala za oplemenjivanje, revitalizaciju i biotehnologiju, kao i izvor sirovina za industriju i potpora čovekovom opstanku, jer nema štetnih i nepotrebnih gena, vrsta i ekosistema;
- naučni značaj je u tome što su mnoge vrste još neistražene i potencijalni su objekat za buduća istraživanja (do sada je istraženo 3-5% biodiverziteta);
- praktičan značaj predstavljen je neophodnošću očuvanja raznih biljnih i životinjskih vrsta kao izvora hrane za čoveka; pod uticajem veštačke selekcije, mnogi genotipovi gajenih biljaka i životinja su „genetički ispošćeni“ inbridingom; živa bića su još uvek nezamenljivi resurs za tehnološki napredak industrije, otkrivanje novih aktivnih supstanci za farmaciju, sirovine za gumu, kaučuka, celuloze, kože i drugo;
- ekonomski značaj se ogleda u korišćenju usluga ekosistema, čime se poboljšava kvalitet života čoveka;
- estetski značaj se povećava raznovrsnošću koja podrazumeva veći nivo i kompleksnost ekološkog sklada (legenda o Nojevoj barci ukazuje na to da se nije spasavao kvantitet ili kvalitet nego diverzitet – „od svega što se miče na Zemlji po vrstama, po dvoje neka uđu...“);
- etički značaj – savremeni čovek je sve više otuđen od prirode, ali ima moralnu obavezu da očuvanje biosfere obezbedi angažovanjem u pravcu ostvarivanja trajno održivog korišćenja svakog prirodnog resursa;
- značaj kao nacionalno-kulturna baština – svaka nacija je vezana za određenu prostorno-geografsku i istorijsku celinu, okarakterisanu specifičnom biološkom raznovrsnošću, zato je jedan od osnovnih kriterijuma civilizovanosti nacije upravo poznavanje biodiverziteta sopstvene zemlje.

⁶ Diverzitet vrsta, http://www.fmoit.gov.ba/bh_chm/5%20%20Diverzitet%20vrsta.pdf

Značaj biodiverziteta je u njegovoj produktivnosti. Produktivnost i biodiverzitet ekosistema su značajno uslovljeni vrstama organizama koji se pomeraju kroz različite delove ekosistema (van Vuuren i sar., 2008). Istraživači se nadaju da će razumevanje mehanizama koji određuju diverzitet i produktivnost ekosistema pomoći ekologima i onima koji vrše konzervaciju genetičkih resursa da razviju strategiju kojom će se osigurati da konzervirano područje bude krajnje produktivno i bogato biodiverzitetom.

„Produktivni“ ekosistemi su definisani kao ekosistemi koji održavaju veliku količinu žive materije, dobijenu od mikroorganizama, biljaka i životinja. Istraživači su konstatovali da je merenje mase živih organizama predstavljeno „biomasom“ ekosistema. Brojna istraživanja u poslednjoj dekadi su pokazala da se ekosistem koji ima veliki biodiverzitet odlikuje bogatstvom vrsta koje su visoko produktivne u kratkom vremenskom periodu. Međutim, proces koji stvara vezu između visokog nivoa biodiverziteta i produktivnosti kroz dugi vremenski period, do sada nije razjašnjen.

3. Ekonomski značaj biodiverziteta

Biodiverzitet je više nego raznovrsnost biljnog i životinjskog sveta. Biodiverzitet uključuje ukupno bogatstvo okruženja i genetičke informacije kao biološku riznicu u mnogim organizmima, koji tek treba da budu istraženi. Stručnjaci procenjuju da na zemlji živi između 10 i 20 miliona vrsta životinja, biljaka, mikroorganizama, koji danas, zbog negativnih uticaja čoveka, izumiru sto do hiljadu puta brže.

Današnja svetska ekonomija predstavlja direktnu pretnju održanju globalnog biodiverziteta zato što tretira „usluge“ prirode kao nešto što ne košta ništa i ne uzima u obzir štete koje dovode do uništenja ili umanjnih efekata u prirodnim sistemima. Industrijalizacija i druge aktivnosti čoveka dovode do zagađenja vode, zemljišta i vazduha, kao i do smanjenja površina pod šumama, što dovodi do promene klime, a time i promena uslova za živi svet. Rezultat promena je izumiranje velikog broja biljnih i životinjskih vrsta, uništenje niza ekoloških sistema planete, što na kraju dovodi do ogromnih šteta svetskoj ekonomiji i ugrožava bezbednost svih ljudi na zemlji.

Cenu „usluga“ koje biodiverzitet Zemlje obavlja za čoveka, spoljašnjeg okruženja i ekosistema je teško proceniti u novčanom iznosu. Još 1997. godine je ekološki ekonomista Costanza procenio da jednogodišnja vrednost „usluga“ od biodiverziteta za čovečanstvo iznosi između 16-54 triliona (10^{12}) dolara, u proseku 33 triliona dolara. Svetski nacionalni bruto proizvod – BNP (zbirna suma bruto nacionalnih proizvoda svih zemalja sveta) godišnje iznosi 18 triliona dolara godišnje. Prema izvodu iz materijala pod nazivom „Ekonomija ekosistema i biodiverziteta“ (*The Economy of Ecosystems and Biodiversity - TEEB*) (United Nations Environment Programme, 2007) do koga je na ovoj

konferenciji došao nemački nedeljnik *Spiegel*, procenjuje se da će godišnje štete od gubitka biodiverziteta za svet biti oko 6% globalnog BNP do 2050. godine. Da bi se sprečilo izumiranje vrsta i sačuvao biodiverzitet, procenjuje se da bi globalna godišnja ulaganja trebalo da iznose oko 30 milijardi evra (46,5 milijardi USD). Svaki dolar uloženi u zaštitu biodiverziteta i očuvanje prirodnih sistema bi, prema analizi stručnjaka, doneo sto dolara dobiti (Töpfer, 2008).

Prilikom priprema za samit G8 zemalja koji je 2007. godine organizovala Nemačka, na listi tema se uz klimatske promene našla i tema zaštite biodiverziteta, između kojih inače postoji čvrsta uzajamna povezanost i uslovljenost. Ako se klimatske promene nastave ovim tempom oko 30% živih vrsta na zemlji će izumreti do 2050. godine. Sa druge strane, prirodni ekosistemi, posebno šume, regulišu hidrološki proces i ublažavaju klimatske ekstreme. Nemačka je u pripremi za ovaj samit posebno insistirala na ekonomskim aspektima zaštite biodiverziteta.⁷

Nekoliko navedenih primera mogli bi da ilustruju značaj i cenu pojedinih servisa ekosistema:

- Ugljen-dioksid iz atmosfere nanosi velike velike štete privredi (posebno poljoprivredi) i šume ga apsorbuju čime se usporava proces globalnog zagrevanja naše planete; šume isto tako regulišu snabdevanje vodom (hidrološki ciklus, prečišćavanje) i pružaju farmaceutskoj industriji važne sastojke za proizvodnju lekova.⁸ Globalna novčana vrednost farmaceutskih proizvoda dobijenih iz biljaka je veća od 380 milijardi evra u industrijalizovanim zemljama. Od današnjih lekova, 40-50% su dobijeni iz prirodnih proizvoda. Za onkologiju i anti-infektivne lekove to iznosi 70-80%. Sa svakom živom vrstom koja izumre gubi se potencijalni lek za neki od zdravstvenih problema svetskog stanovništva.
- Procenjuje se da ukupna vrednost oprašivanja u agraru koje obave pčele iznosi 2-8 milijardi dolara godišnje (1,3-5,2 milijardi evra), što je ujedno i potencijalna šteta od izumiranja pčela. Zato pomor pčela izazvan upotrebom nekih pesticida i drugim činiocima nije šteta samo za pčelare, nego za celu društvenu zajednicu. Nemačka je zabranila korišćenje osam vrsta insekticida za tretman semena uljane repice i kukuruza pošto je dve trećine pčela u pokrajini Baden-Virtemberg uginulo od posledica korišćenja *clothianidin*-a (*Neonicotinoid pesticides*). Insekticid na bazi *imidaclopid*-a kojim se tretira suncokret je zabranjen u Francuskoj još od 1999. godine nakon što je jedna trećina pčela uginula usled posledica njegovog korišćenja (Benjamin, 2008).
- Nemačka pokrajina Baden-Virtemberg je uvela „vodeni fening“ kao dodatak na cenu vode, kojim se poljoprivrednici subvencionišu za manje

⁷ <http://news.bbc.co.uk/2/hi/science/nature/6432217.stm>

⁸ www.spiegel.de/international/world/0,1518,556727,00.html

korišćenje pesticida i mineralnih đubriva, kako bi se smanjilo zagađenje voda i stvaranje gasova sa efektom staklene bašte (od azotnih oksida) (Töpfe, 2008).

- Trska koja raste duž obala reke Elbe u Nemačkoj, obavlja servis u godišnjoj vrednosti od oko 7,7 miliona evra jer prečišćava zagađenu rečnu vodu zbog čega nije potrebna izgradnja dodatnih prečišćivača.

Da bi se bolje razumela uloga zaštite prirode i njen odnos prema globalnoj ekonomiji treba istaći da je oko 40% svetske trgovine zasnovano na biološkim proizvodima ili procesima.

Biološki diverzitet čini neophodnu osnovu za život ljudi kao i za sveukupni ekonomski razvoj pa je zato globalna politika biodiverziteta osnovna komponenta globalne ekonomije. Globalizovana i stalno rastuća ekonomija troši nenadoknativa prirodna dobra velikom brzinom. Da bi se planeta zaštitila od daljeg razaranja postavlja se pitanje kako dovesti do toga da kompanije, berze i kreditni sektor prihvate efektivne kriterijume za investiranje. Sve napred rečeno navodi na zaključak da je neophodno da se izvrši zelena globalizacija.

Proizvodnja prirodnih sirovina u poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu, stabilni hidrološki ciklusi, plodno zemljište, uravnotežena klima i brojni drugi životni procesi koji se dešavaju u ekosistemu mogu se trajno obezbediti zaštitom i održivim načinom korišćenja biološkog diverziteta. Zato bi pored ključne uloge direktne konzervacije, kao što su zaštićene zone, ekosistemi i održivi metodi proizvodnje, bilo neophodno uključivanje biodiverziteta u sve druge sektore kao što su trgovina, razvoj, finansije i transport. Radikalniji pristup očuvanju biodiverziteta zahtevao bi primenu principa ekološke ekonomije koja kao disciplina tek sada ulazi u programe nastave nekih od svetskih univerziteta.

3.1. Socio-ekonomski značaj biodiverziteta

Biodiverzitet jedne zemlje predstavlja bogatstvo u ekološkom, ekonomskom i društvenom pogledu i ima veliki značaj za dalji razvoj civilizacije, zaštitu i opstanak čoveka i njegove životne sredine, samim tim i prehranbenu sigurnost.

Biološki diverzitet je vrednost koju nam daje priroda, i njega treba sačuvati. Šta čovek može da učini da bi diverzitet bio sačuvan? Potrebno je da se:

- sačuva i unapredi postojeći biodiverzitet,
- koriste komponente biodiverziteta i njima upravlja na održiv način,
- podeli dobit koja proizlazi iz upotrebe genetičkih resursa na pravedan način (Udruženje građana - Škola za opstanak, 2004).

3.2. Uticaj biodiverziteta na čovekovo zdravlje

Čovek kao jedinstveni rod sa jednom jedinom vrstom predstavlja izuzetnu biološku, ekološku i sociološku diverzitetnu pojavu tzv. antropodiverzitet (Čosović, 2008). Izvesno je da taj jedinstveni rod uveliko zavisi od biodiverziteta, koji određuje njegov kvalitet života. Uticaj biodiverziteta na čoveka i njegovo zdravlje postaje međunarodno političko pitanje. Naučna istraživanja su ukazala na to da gubitak biodiverziteta ima negativan uticaj na promene u populaciji i raspored prenosnika bolesti, poljoprivredu kao izvor hrane i nedostatak sveže vode. Promena biodiverziteta može da utiče na izvore potrebne za dijetnu ishranu i prehranbenu sigurnost, infektivne bolesti, socijalno i fiziološko zdravlje i održavanje duhovnog zdravlja ljudi. Biodiverzitet ima važnu ulogu u smanjenju rizika od katastrofa i u oporavku od njih. Zdrav ekosistem pruža ljudskoj populaciji neophodna prirodna dobra i viškove koji potiču iz regiona bogatih biološkim diverzitetom. Brojni istraživači su ustanovili važnost biodiverziteta za ekosistem i život čoveka (Reid i sar., 2005).

Servis za konzervaciju biodiverziteta i ekosistema (*Global Conservation of Biodiversity and Ecosystem Services*), je svojim izveštajem potvrdio vrednost biološkog diverziteta i potrebu za njegovim konzerviranjem. Servis pokazuje da više od 70% svetskih površina koje imaju prioritet u konzervaciji biodiverziteta sadrže značajne podržavajuće vrednosti u ekosistemu, kao što su vetro-zaštitni pojasevi i ostali prirodni izvori koji omogućavaju održiv život za čoveka i podržavaju socijalni i ekonomski razvoj.

Klimatske promene, kao što je globalno zagrevanje, su prepoznate kao najveća pretnja sa kojom se sreće planeta Zemlja. Studija o tome kako konzervacija ekosistema obezbeđuje sigurno održavanje biodiverziteta, predviđa vremenski podsetnik u kome se navodi da je investiranje u održavanje zdravog ekosistema i njegova snaga oporavka važna za biodiverzitet, za život ljudi i ekonomski razvoj (ScienceDaily, 2007).

3.3. Biljke koje hrane svet

Samo pšenica, pirinač i kukuruz obezbeđuju više od polovine energije u ishrani stanovništva u svetu. Iz tog razloga u pomenute biljne vrste najviše je uloženo u smislu konzervacije i čuvanja genetičkih resursa. Sirak, proso, krompir, slatki krompir, soja, šećerna repa i trska obezbeđuju velikim delom potrebe u energiji. Povrće, voće i druge biljne vrste, uključujući i one koje se sakupljaju, a koriste se u ishrani, doprinose kvalitetu i raznovrsnosti ishrane (Myers, 1990).

4. Vrednost biodiverziteta za poljoprivredu

Kada se procenjuje vrednost ili značaj genetičkih resursa za poljoprivredu, ne vrednuju se samo pojedini geni i genotipovi nego i njihova varijabilnost i diverzitet *per se*. Za očuvanje vrednosti biodiverziteta važnije je održavati i očuvati veliki broj vrsta, kompleksa gena i gena, nego pojedine gene ili genotipove.

Nema sumnje da genetički resursi imaju veliku vrednost. Kao jedan od primera može se uzeti paradajz sa visokim sadržajem šećera (*Lycopersicon esculentum*) dobijen iz divljeg srodnika (*L. chmielewskii*) koji donosi industriji paradajza prihod između 5 i 8 miliona dolara godišnje (Itis, 1988). Broj sorti paradajza je enormno veliki, a vrednost pojedinih genotipova još nije ustanovljena. Razlikuju se po mnogim karakteristikama kao što su ukus ploda, sadržaj suve materije, oblik ploda i mnogim drugim osobinama.

Predviđanja vrednosti genetičkog materijala ne daju samo informaciju samu za sebe, nego se vrednost sabira i predstavlja vrednost genetičkog materijala i rada oplemenjivača. Postoje metode kojima se može izračunati ponaosob, vrednost genetičkih resursa ili vrednost udružena sa upotrebom genetičkih resursa. Izvršena su ispitivanja vrednosti nekoliko sorti pšenice iz kolekcije CIMMYT u zemljama članicama OECD-a. Ona je varirala između 300 miliona i 11.000 miliona dolara godišnje (Mooney, 1993).

Planirani godišnji prihod od komercijalnog semena, u zemljama članicama OECD-a, u 1994. godini iznosio je 13 milijardi dolara. Koristeći pomenute podatke može se predvideti da ukupne aktivnosti vezane za semenarstvo godišnje iznose 45 milijardi dolara (Vaandrager, Boers, 1994).

5. Znanje i inovacije

Inovacije igraju odlučujuću ulogu u prelasku od poljoprivredne ekonomije zasnovane na samozadovoljenju u ishrani do agroindustrije danas. Novi razvoj u tom sektoru je značajan zbog većeg uloženog kapitala i primene novih tehnologija tzv. „na znanju zasnovane ekonomije“. Ova ekonomija je okarakterisana ubrzanjem procesa inovacija i tehnoloških promena (Hervieu, 2008), uvažavajući pri tom značaj biodiverziteta.

Nauka i tehnologija će uvek biti srce ekonomskog razvoja, a posebno promena u agro-prehrambenom sistemu. Dalje ubrzanje razvoja agro-prehrambenog sistema će zavisiti od:

- ubrzanja inovativnih procesa,
- jakog sinergizma između novih tehnologija i njihove konverzije sa drugim inovacijama,
- formulacije ekonomskog znanja i njegove integracije u javnu politiku (Svetska banka, UNDP, EU) uključujući i menadžment firmi,
- uvođenja i jačanja nove organizacione mreže na lokalnom nivou.

5.1. Značaj novih tehnologija u očuvanju biodiverziteta

U narednim dekadama se predviđa povećanje broja stanovnika. Takođe, urbanizacija će oduzeti još jedan deo poljoprivrednog zemljišta, dok su izvori novih obradivih površina ograničeni. Obradivo zemljište, zbog intenzivne upotrebe i neodgovarajućih uslova održavanja postaje degradirano u mnogim zemljama. Napred navedeno upućuje na to da je potrebno naći način kako da se obezbedi dovoljno hrane, hrane za životinje i obnovljivih resursa koji će se koristiti na održiv način. Zato je potrebno izgraditi novi pristup za korišćenje biljaka, uzimajući u obzir i njihovo okruženje. U isto vreme, razvijaju se novi pravci istraživanja genoma primenom novih, savremenih tehnologija (European Technology Platform, 2007).

Interes za nove selekcion pristupe se javio sa ciljem proširenja genetičke osnove sorti, a to je:

- značajno proširenje genetičke baze razvijene u selekcionim programima,
- smanjenje genetičke erozije primenom populacionog pristupa u selekciji,
- povećanje učestalosti gena, sa minimalnim gubitkom genetičke varijabilnosti preko povratne selekcije,
- primenom metoda biotehnologije.

U savremenim uslovima visokorazvijenih tehnoloških postupaka i naučnih dostignuća, čovek sve više manipuliše genetičkim materijalom brojnih biljnih vrsta koje se odlikuju specifičnim, veoma korisnim karakteristikama za ljudsku populaciju, kao što je oporavak od različitih bolesti, i koje ljudima osiguravaju opstanak u svim delovima sveta dajući im prehrambenu sigurnost. Jedna od delatnosti koja doprinosi pomenutim poboljšanjima je genetički inženjering. Primenom ove tehnologije, veoma preciznih i specifičnih laboratorijskih postupaka, čovek manipuliše postojećim genetičkim materijalom biljnih vrsta poznatih osobina, stvarajući nove genetičke kombinacije.

Primenom novih tehnologija mogu se ustanoviti geni koji učestvuju u povećanju nivoa proizvodnje i kvaliteta novostvorenih sorti i novi geni koji kod biljaka regulišu tolerantnost na biotičke ili abiotičke činioce, bolje iskorišćenje hraniva, vode, otpornost na bolesti, insekte i dr. One pomažu istraživačima da bolje okarakterišu i koriste genetičku divergentnost i genetičke resurse. U praktične svrhe geni se koriste za lakšu selekciju modifikovanih ćelija i njihovu identifikaciju, dok su novi geni uključeni u genom i prenose se na potomstvo. Proizvodi genetičkih modifikacija se nazivaju genetički modifikovani organizmi (*Genetically Modified Organisms - GMO*). Na stečenom iskustvu zasnivaju se pravila za sigurnu i efikasnu upotrebu GMO.

Sekvencioniranje gena obezbeđuje ispitivanje složenosti genoma, daje sveobuhvatan uvid u gene za buduća istraživanja kod biljaka. Sekvencioniranje gena se isto tako može vršiti i kod biljnih vrsta koje se sada ne gaje, ali su se gajile u prošlosti. Sa gledišta očuvanja biodiverziteta posebno je važno izvršiti sekvencioniranje i pozicioniranje starih, autohtonih sorti, što daje mogućnosti za proizvodnju kvalitetnije i raznovrsnije hrane za čoveka.

FAO je pokrenuo inicijativu za procenjivanje razvića biljaka kombinacijom molekularnih i morfoloških metoda. Ova inicijativa je rezultirala u proširenju baze podataka genofonda. Ključni činilac za pokretanje nove inicijative je pristupačnost uzorku sa odgovorajućim taksonom. Važno je da je molekularna analiza primenjena za isti ili sličan takson kao onaj upotrebljen u morfološkim analizama, kako bi se moglo izvršiti upoređivanje (Adams, 1997).

Uspešnost gajenja krompira i paradajza uslovljena je mogućnošću kontrole patogena *Phytophthora infestans*, koji prouzrokuje plamenjaču. Iz tog razloga se obavljaju brojna istraživanja na različitim nivou, s ciljem da se dugoročno ostvari kontrola bolesti. Razumevanje mehanizma delovanja patogena i njegovog razvoja je jedan od preduslova za dugotrajno rešenje problema. Urađeni su brojni genotipski i fenotipski testovi, ali su oni bili ograničenih mogućnosti do momenta uvođenja novih metoda. Značajan napredak u izučavanju genoma *P. infestans* ostvaren je primenom kodominantnih biomolekularnih markera. Njihovom upotrebom moguće je izučiti populaciju *P. infestans* i odrediti njenu biologiju, epidemiologiju, ekologiju, genetiku i evoluciju, što su osnovne predispozicije za obezbeđenje sigurne proizvodnje, u širem smislu prehrambene sigurnosti (Cooke, Lees, 2006).

5.2. Mapiranje gena

Poboljšanje osobina biljaka, a samim tim i osiguranje dovoljnih količina hrane, moguće je izvesti boljim razumevanjem njihove molekularne osnove i procesa koji se putem njih dešavaju, kao i putem identifikacije gena i njihove karakterizacije za važna agronomska svojstva. Tokom prošlih petnaestak godina učinjen je značajan napredak u molekularnom mapiranju biljnog genoma.

Mape vezanih gena urađene su na osnovu DNK markera za veliki broj biljnih vrsta i one pomažu u savlađivanju različitih istraživačkih zadataka. Kompletno mapiranje gena izvršeno je kod *Arabidopsis thaliana* 2000. godine, kod pirinča je završeno 2009. godine, a kod kukuruza rad na mapiranju dobro napreduje. Mapiranje gena pomaže u razumevanju strukture, funkcije i evolucije biljnog genoma. Ono može biti važno oruđe za unapređenje u oblasti oplemenjivanja, jer se mogu locirati geni i za kvalitativna i kvantitativna svojstva, obezbeđujući osnovu za kloniranje gena, i na kraju za genetičke modifikacije biljnog genoma. Dosadašnja iskustva pokazuju da se u prvoj generaciji GMO radilo na stvaranju

otpornosti biljaka na herbicide, dok je kod druge generacije došlo do izražaja poboljšanje nutritivne vrednosti biljaka namenjenih ishrani čoveka.

6. Narušavanje biodiverziteta kao rizik za prehrambenu sigurnost

Narušavanje genetičkih resursa može se definisati kao stanje kada biljke, koje se gaje na velikim površinama, postaju osetljive na štetne organizme ili nepovoljne spoljašnje uslove, kao rezultat izmene genetičke konstitucije, što rezultira velikim gubicima. Kao direktna posledica narušavanja genetičkih resursa javlja se potencijalna mogućnost smanjenja prehrambene sigurnosti. Jedan od razloga genetičke povredivosti je zamena sorti koje su posedovale genetički diverzitet savremenim sortama, kod kojih je postignuta visoka uniformnost biljaka. Kod ustanovljavanja uzroka genetičke povredivosti glavna su dva činioca:

- relativna površina pod osetljivim sortama i
- stepen uniformnosti između sorti.

U Holandiji, na primer, tri od devet vodećih sorti krompira, pokrivaju od 81% do 99% površina. Jedna sorta jarog ječma zauzima 94% površina. U SAD je 1972. godine i 1991. godine ustanovljeno da od osam značajnih biljnih vrsta, koje zastupaju, devet sorti pokrivaju ukupno između 50% i 75% površina. U Irskoj je konstatovano da šest sorti pšenice čini 90% od ukupno zasejanih površina.

Biodiverzitet je takođe potreban da pomogne sistemu oporavka kada je neka od ekonomski važnih biljnih vrsta pogođena bolestima. Čak i kada sorte nose različite nazive, stepen genetičke različitosti mora biti veliki. U Evropi se otpornost ječma na pepelnicu oslanja na jedan gen i jedan fungicid (Wolfe, 1992).

Ubrzani promet germplazme i drugog genetičkog materijala u svetu, namenjenog procesu oplemenjivanja, čuvanja u bankama gena i u druge svrhe, stvorio je značajnu međunarodnu pretnju od povećanog širenja korova, insekata, patogena, grinja i drugih štetnih organizama. Mere predostorižnosti su otuda nezamenljive u sprečavanju unošenja i širenja štetnih organizama, koji predstavljaju glavnu opasnost za svetsku poljoprivredu (Milošević, 2001). Patogeni u novim uslovima mogu da budu značajno agresivniji te je biodiverzitet u mnogo većoj meri izložen promenama. Ista problematika je vezana i za životinjske resurse, koji su čak više ugroženi od biljnih. Mesna industrija je svojim zahtevima učinila da se gajenje životinja svede na nekoliko rasa koje su pogodne za industrijsku preradu, ne vodeći računa pri tome koliko je biodiverzitet ugrožen i koliko se smanjuje mogućnost oporavka od potencijalnih pojava masovnih zaraza.

Mutacija patogena može dovesti do nestajanja otpornosti pojedinih biljnih vrsta na štetne organizme u jednom jedinom evolucionom koraku, jer postoje brojni slučajevi kada većina sorti ima istu genetičku osnovu. Svi F₁ hibridi pirinča, koji pokrivaju 15 miliona hektara u Kini (1990) imaju isti gen za mušku sterilnost. Isto je i sa suncokretom. Sve sorte pirinča imaju isti gen za patuljast rast stabla (Hargrove i sar., 1985). Uniformnost, sama po sebi, nije opasna, šta više kod nekih biljnih vrsta doprinosi tome da su biljke ujednačene i stabilne. Ono što je važno je mogućnost prepoznavanja problema koji bi mogao proizaći iz te uniformnosti, kao što je osetljivost na pojedine bolesti, i prevazići ga. Najpoznatiji primer je plamenjača kod krompira (*Phytophthora infestans*) koja je u periodu od 1845. godine do 1848. godine izazvala epifitotičnu zarazu i uništila krompir u Evropi i Severnoj Americi. U Irskoj je tada umrlo od gladi 1,5 milion ljudi čija je ishrana zavisila od te biljne vrste. Krompir koji je tada gajen u Evropi je bio genetički uniforman, jer je gajeno dve ili četiri sorte koje su bile poreklom iz Latinske Amerike. Tragovi te katastrofe se još osećaju. Plamenjača je danas rasprostranjena u svim delovima sveta gde se krompir gaji. Javlja se svake godine u različitom intenzitetu, što zavisi od vremenskih uslova. Gubici zbog pojave ove bolesti se kreću između 5% i 30% godišnje i pored redovne upotrebe fungicida (Milošević i sar., 1996). Pojava nove rase plamenjače krompira (A2) 1980. godine je konstatovana u Evropi, Aziji, Latinskoj Americi i u Meksiku, za koju nije bilo otpornih sorti (poznatih gena otpornosti) niti efikasnih fungicida (Fry i sar., 1993).

Milošević i saradnici (1996) navode da novi izvori genetičke varijabilnosti mogu da uvedu alternativne ili dodatne komplekse gena koji doprinose novim poboljšanim osobinama i ekološkom prilagođavanju. Indirektna korist od populacija koje imaju široku genetičku osnovu je povećana genetička varijabilnost i tolerantnost kod novostvorenih sorti ili linija. Čak i kada selekcioneri koriste na širokoj genetičkoj osnovi zasnovane populacije sličnog porekla, populaciona struktura se menja od programa do programa. Različitost sorti ili linija iz takvih populacija imala bi značajnu vrednost kao preventiva od masovne pojave bolesti i insekata.

6.1. Genetička erozija

Genetička erozija predstavlja gubitak genetičkog diverziteta, uključujući gubitak pojedinačnih gena i gubitak pojedinih kombinacija gena (kompleksa gena) koji su se pojavljivali u domaćim populacijama. Termin genetička erozija se koristi da bi označio gubitak gena, alela ili sorti. Glavni uzrok genetičke erozije kod biljaka i životinja je izmena sortimenta, odnosno rasnog sastava. Genetička erozija je posebno ispoljena u istočno-evropskim zemljama, sa izuzetkom Poljske (FAO, 2003). U Srbiji je površina na kojoj se gaje stare sorte pšenice niža od 0,5% (FAO, 2003).

Neki uzorci germplazme sadrže ključne taksone za razrešenje filogeneze koji mogu biti ugroženi genetičkom erozijom, ukazujući na to da dostupnost uzoraka budućim istraživačima može biti beskorisna ukoliko se ne preduzmu specifični koraci za uključivanje ovih uzoraka u banke genetičkih resursa iz kojih će se dalje koristiti. Kulture fragmenata tkiva koje se čuvaju krioprezervacijom, od kojih se mogu dobiti kasnije kulture ćelija, obezbeđuju mnogo pouzdaniji izvor za snabdevanje DNK-om. Kulture ćelija obezbeđuju netaknute delove ćelija i mogu biti važan izvor ćelijske RNK za analize i konstrukciju biblioteke komplementarne DNK.

6.2. Uticaj intenzifikacije poljoprivrede na genetičke resurse

Kako se poljoprivreda kretala od malih proizvodnih sistema ka velikim komercijalnim, genetička divergentnost biljnih vrsta je počela da opada. Ciljevi oplemenjivanja i proizvodni uslovi postali su slični u razvijenom delu sveta. Čovek je vrlo efikasan u izmeni genetičke divergentnosti u populaciji primenom moderne reproduktivne tehnologije kao što je kultura tkiva. Ova tehnika je omogućila da se biljni materijal brzo i uniformno umnožava, a modernim vidovima transporta obezbeđena je brza izmena genetičkog materijala. Podignuti su zahtevi za nivoom proizvodnje i kriterijumima u procesu oplemenjivanja zahvaljujući industrijalizaciji i svetskoj ekonomiji. Nacionalne i multinacionalne kompanije su u oplemenjivačkim programima podsticale rad na biljnim vrstama, toliko važnim za opstanak čovečanstva.

Intenzifikacija poljoprivredne proizvodnje dovela je do promena uslova u kojima se biljke gaje. Velike površine pod navodnjavanjem i primena pesticida, posebno herbicida je naštetila strukturi zemljišta, njegovom mikrobiološkom sastavu, kao i prirodnoj selekciji pojedinih divljih srodnika koji su postali rezistentni na primenjivane pesticide. Meksiko je recimo izvestio o velikoj genetičkoj eroziji divljih populacija kukuruza.

6.3. Destrukcija staništa

Staništa mnogih biljnih vrsta su narušena, zahvaljujući delovanju čoveka. Rastuće narušavanje je posebno ispoljeno korišćenjem genetičkih resursa u ishrani. Na površinama na kojima se nije proizvodila hrana za čoveka, sada se proizvodi, a samom promenom namene zemljišta smanjena je biomasa ekosistema. Zbog narušavanja ekosistema, na lokalnom nivou, ugrožen je globalni ekosistem, a postoji mogućnost njegovog propadanja ukoliko se nastavi narušavanje ovim tempom. Činioci koji učestvuju u narušavanju ekosistema su: povećanje broja stanovnika, uništavanje šuma, zagađenje vode, zemljišta, i globalne promene klime izazvane delatnošću čoveka.

Posle požara menja se hemijski i mikrobiološki sastav i struktura zemljišta, a njegova obnova je jako dug proces. Zbog toga ne bi trebalo čekati na prirodno naseljavanje pionirskih biljnih vrsta, već ih treba veštački naseliti. Te

pionirske vrste pripremaju uslove za dolazak novih vrsta drveća, koje imaju dubok korenov sistem (crni i beli bor, breza, jasika, crni grab, crni jasen, iva i rakita) u zavisnosti od klimatskih činilaca i nadmorske visine. Takve vrste služe za popravku zemljišta, tj. za njegovo meliorisanje. Biljni pokrivač ima važnu ulogu u smanjenju procesa erozije, ali pod uslovom da je prisutan u većem procentu na površini. Šume ipak pružaju najbolju zaštitu od erozije, površinsko oticanje vode svedeno je na minimum, a uslovi za upijanje sa površine su povećani. Korenov sistem vezuje zemljište pri čemu stabilizuje površinu. On je važan za snižavanje i ublažavanje erozionih procesa (Koprivica, 2007).

6.4. Uloga čoveka

Čovek svojom aktivnošću menja sastav flore i faune, a istovremeno i genetičkog diverziteta. U našoj i stranoj literaturi ima autora koji ukazuju na promene florističkog sastava travnjaka pod uticajem NP, NK i NPK đubrenja. Svi rezultati ukazuju na to da se pod uticajem ovih hraniva povećava učešće trava, a smanjuje leguminoza i vrsta drugih porodica. U slučaju kalcifikacije kiselih zemljišta smanjuje se populacija acidofilnih biljaka, a povećava neutrofilnih. U slučaju navodnjavanja smanjuje se zastupljenost hidrofita, a povećava udeo mezofita. Dugogodišnja monokultura ima za posledicu smanjenje broja korovskih vrsta (Kastori, 2009).

Životinjski genetički resursi najviše trpe posledice nemara čoveka, što otežava njihovo očuvanje. Malo je podataka o proizvodnim osobinama i sposobnosti prilagođavanja životinja, koje su od interesa za proizvodnju hrane i poljoprivredu. Ne postoji kompletan inventar svetskih životinjskih genetičkih resursa, niti sistem monitoringa kojim bi se pratio i utvrdio stepen ugroženosti pojedinih životinjskih vrsta. Zahvaljujući tome, samo je u Evropi izgubljena polovina rasa domaćih životinja. Značaj preostalih rasa, u budućnosti može biti ključan za obezbeđenje sigurnosti u proizvodnji hrane. U međuvremenu erozija animalnih genetičkih resursa se nastavlja (Stojanović, Milošević, 2003).

6.5. Uloga ugljenika

Jedan od elemenata periodnog sistema koji je neizostavni deo života na zemlji je ugljenik. Dobar primer za promene u ekosistemu je vezivanje ugljenika i njegovo kruženje u ekosistemu. Vezivanje ugljenika u terestrijalni ekosistem podrazumeva usvajanje atmosferskog ugljenika u procesu fotosinteze i njegovu akumulaciju u živim organizmima i zemljištu. Gubici ugljenika iz terestrijalnih ekosistema nastaju kao posledica mnogih aktivnosti, njegovim sagorevanjem i oslabadanjem u vidu ugljen-dioksida: uništavanje šuma i paljenje biomase, njeno odnošenje i korišćenje kao gorivo, kao i drugih aktivnosti koje vode ka prelasku iz prirodnih u poljoprivredne ekosisteme,

drenaži vlažnih zemljišta i eroziji zemljišta. Praksa koja vodi ka većem vezivanju ugljenika obuhvata pošumljavanje, konzervacijsku obradu ekosistema, korišćenje malča, gajenje međuuseva i povećanje biodiverziteta. Vezivanje ugljenika u terestrijalnim ekosistemima može da bude rešenje za smanjivanje koncentracije štetnih gasova u atmosferi u prvim dekadama XXI veka, dok se ne počne sa većim korišćenjem alternativnih goriva (Manojlović, Aćin, 2007).

6.6. Globalno zagrejanje

Globalno zagrejanje atmosfere bolje će podneti C₄ biljke u odnosu na C₃ biljke. C₄ biljke su bolje prilagođene uslovima suše, ekonomičnije troše vodu i imaju manji transpiracioni koeficijent od C₃ biljaka. Ova činjenica može da dovede do promene odnosa C₄ i C₃ biljaka u fitocenozi. Zagađivanje atmosfere (NO_x, SO_x, F i dr.) takođe dovodi do promena u sastavu fitocenoze, pošto vrste osetljivije na prisustvo veće koncentracije zagađivača u vazduhu potpuno nestaju (Erić, Mrfat-Vukelić, 2005).

Lankau je krajem 2007. godine konstatovao da su biodiverzitet i genetički diverzitet zavisni jedan od drugog i da je diverzitet unutar vrsta neophodan da bi održavao diverzitet između vrsta i suprotno. Lankau (2005) je rekao: „Ako se samo jedna vrsta ukloni iz lanca, ceo lanac se prekida i u zajednici postaje dominantna jedna vrsta“.

7. Zaključak

Biodiverzitet kao osnova prehrambene sigurnosti je promenljiva koja zavisi od brojnih činilaca, ponajviše od aktivnosti čoveka. Čovek svojim delovanjem utiče u negativnom smislu na promenu namene zemljišta, globalno zagrejanje planete, pa samim tim i na izmenu biodiverziteta.

Ukoliko se neka biljna ili životinjska vrsta izgubi, ona je izgubljena trajno za čovečanstvo, jer svaka od njih ima unikatnu i neponovljivu genetičku strukturu. Istraživanja i primena novih tehnologija pomoći će da se bolje upoznaju kako struktura živih organizama, tako i njihova specifičnost u pogledu otpornosti na sušu, pojedine patogene i dr.

Da bi se planeta zaštitila od daljeg razaranja postavlja se pitanje kako dovesti do toga da kompanije, berze i kreditni sektor prihvate efektivne kriterijume za investiranje. Sve napred rečeno navodi na zaključak da je neophodno da se izvrši zelena globalizacija.

Inovacije igraju odlučujuću ulogu u prelasku od poljoprivredne ekonomije zasnovane na samozadovoljenju u ishrani do agroindustrije danas. Novi razvoj u tom sektoru je značajan zbog većeg uloženog kapitala i primene novih tehnologija tzv. „na znanju zasnovane ekonomije“.

Proizvodnja prirodnih sirovina u poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu, stabilni hidrološki ciklusi, plodno zemljište, uravnotežena klima i brojni drugi životni procesi koji se dešavaju u ekosistemu mogu se trajno obezbediti zaštitom i održivim načinom korišćenja biološkog diverziteta. Zato bi pored ključne uloge direktne konzervacije, kao što su zaštićene zone, ekosistemi i održivi metodi proizvodnje, bilo neophodno uključivanje biodiverziteta u sve druge sektore kao što su trgovina, razvoj, finansije i transport. Radikalniji pristup očuvanju biodiverziteta zahtevao bi primenu principa ekološke ekonomije koja kao disciplina tek sada ulazi u programe nastave nekih od svetskih univerziteta.

Odgovornost o održanju biodiverziteta, a samim tim i prehrambene sigurnosti je na čoveku. Prema planeti se treba ponašati odgovorno jer ona nam nije data od roditelja, ona je pozajmica za našu decu.

Literatura

- Adams, R.P. (1997): Conservation of DNA: DNA banking. In: Biotechnology and Plant Genetic Resources: Conservation and Use (Callow, J.A., Ford-Lloyd, B.V., Newbury, H.J., eds.). Biotechnology in Agriculture, Series 19, CAB International, Wallingford, UK, pp. 163-174.
- Benjamin, A. (2008): Germany bans chemicals linked to honeybee devastation, Guardian: <http://www.guardian.co.uk/environment/2008/may/23/wildlife/endangeredspecies/>
- Cooke, E.L., Lees, A.K. (2006): Markers, old and new, for examining *Phytophthora infestans* diversity. Scottish Crop Research Institute, Invergowrie, Dundee, DD2 5DA, UK, CABI Abstract <http://www.cababstractsplus.org/abstracts/Abstract.aspx?AcNo=20043212859>
- Ćosović, B. (2008): Zaštita biodiverziteta: www.pmf.cg.ac.yu/Download.php?file=skladiste/predmeti/282/.../47aa1707c5b14Zastita%20Biodiverziteta.
- Diverzitet vrsta: Raznovrsnost vrsta kao pokazatelj globalnog biodiverziteta: http://www.fmoit.gov.ba/bh_chm/5%20-%20Diverzitet%20vrsta.pdf
- Erić, P., Mrfat-Vukelić, S. (2005): Uticaj azota na prinose i kvalitet krme i sastav travnjačkih fitocenoza. U: Kastori, R. (2005): Azot – agrohemijski, agrotehnički, fiziološki i ekološki aspekti. Naučni institut za ratarstvo i povrtarstvo, Novi Sad.
- European Technology Platform (2007): Plant for the Future, Detailed Strategic Research Agenda 2025 and Action Plan 2007-2012, www.plantforthefuture.eu
- FAO (2003): FAO report, Country Report Federal Republic of Yugoslavia (Serbia and Montenegro): <http://www.fao.org/ag/AGP/AGPS/Pgrfa/pdf/swrfull.pdf>
- Fry, W.E., Godwin, S.B., Dyer, A.T., Matusak, J.M., Drenth, A., Tooley, P.W., Sujkowski, L.S., Koh, Y.J., Cohen, B.A., Spielman, L.J. (1993): Historical and recent migrations of *Phytophthora infestans*: chronology, pathways and implications. Plant Disease, 77: 653-661.
- Hargrove, T.R., Cabanilla, V.L., Coffman, W.R. (1985): Changes in rice breeding programs in Asia. IRRI Research Paper, Series No. 18, IRRI, Los Baños, the Philippines.
- Hervieu, B. (2008): Mediterra: The future of the agriculture and food in mediterranean countries. International center for advanced mediterranean agronomic studies, Press de sciences PO <http://news.bbc.co.uk/2/hi/science/nature/6432217.stm>
- IPGRI, UPOV (2004): Find common ground, \$ASQUPOV 5 http://www.upov.int/en/news/2004/IPGRI_press.pdf
- Itis, H.H. (1988): Serendipity in the exploration of biodiversity: What good are weedy tomatoes? In: Biodiversity (Wilson, E.O., ed.), National Academy Press, Washington DC, p. 99.
- Kastori, R. (2009): Lična komunikacija.
- Koprivica, J. (2007): Značaj šuma u zaštiti od erozije. Visoka poslovna škola, Valjevo.
- Lankau, R. (2005): Loss of Genetic Diversity. Threatens Species Diversity, <http://www.statemaster.com/encyclopedia/Biodiversity>
- Manojlović, M., Aćin, V. (2007): Globalne promene klime i ciklus ugljenika u životnoj sredini. Letopis naučnih radova Poljoprivrednog fakulteta u Novom Sadu, 31(1): 187-195.
- Milošević, M., Štrbac M., Konstantinović, B. (1996): Krompir, bolesti, štetočine, korovi i njihovo suzbijanje. Feljton, Novi Sad.
- Milošević, M. (2001): Biljni karantin. Feljton, Novi Sad.
- Mooney, P.R. (1993): Exploiting local knowledge: international policy implications. In: Cultivating knowledge: genetic diversity, farmer experimentation and crop research (de Boef, W., Amanor, K., Wellard, K., Bebbington, A., eds.). IT Publications, London, Van Gaasbeek AF, Heijbroek AMA.
- Myers, N. (1990): The biodiversity challenge: expanded hot-spots analysis. Environmentalist, 10: 243-256.
- Reid, W.V., Mooney, H.A., Cropper, A., Capistrano, D., Carpenter, S.R., Chopra, K., Dasgupta, P., Dietz, T., Duraiappah, A.K., Hassan, R., Kasperson, R., Leemans, R., May, R.M., McMichael, A.J., Pingali, P., Samper, C., Scholes, R., Watson, R.T., Zakri, A.H., Shidong, Z., Ash, N.J., Bennett, E., Kumar, P., Lee, M.J., Raudsepp - Hearne, C., Simons, H., Thonell, J., Zurek, M.B. (2005): Millennium ecosystem assessment synthesis report. Island Press, Washington, D.C., USA.
- ScienceDaily (2007): New Study Finds Biodiversity Conservation Secures Ecosystem Services for People. Adapted from materials provided by Conservation International, via EurekAlert!, a service of AAAS. <http://www.sciencedaily.com/releases/2007/12/071205131149.htm>

24. Stojanović, S., Đorđević-Milošević, S. (2003): Autohtone rase domaćih životinja u Srbiji i Crnoj Gori. Savezni sekretariat za rad, zdravstveno i socijalno staranje, sektor za životnu sredinu, Beograd.
25. Töpfer, K. (2008): Protecting Biodiversity Is Critical to Mankind's Survival', The interview was conducted by Rafaela von Bredow and Sebastian Knauer www.spiegel.de/international/world/0,1518,555091,00.html
26. United Nations Environment Programme (2007): TEEB - The Economics of Ecosystems and Biodiversity. <http://www.unep.org/greeneconomy/index2.asp?id=teeb>
27. Vaandrager, P., Boers, G.J. (1994): The world seed market: developments and strategy. Rabobank Nederland agribusiness research in association with Ministry of Agriculture, Nature Management and Fisheries, and Agricultural Economic Institute, pp. 1-54.
28. Van Vuuren D.P., Osvaldo, E., Sala, O.E., Pereira, H.M. (2008): The Future of Vascular Plant Diversity Under Four Global Scenarios. *Ecology and Society*, 11(2): 25. <http://www.ecologyandsociety.org/vol11/iss2/art25/>
29. Wolfe, M. (1992): Barley diseases: Maintaining the value of our varieties. *Barley Genetics VI*, II: 1055-1067.

BIODIVERSITY AND FOOD SECURITY

Dragin S.,⁹ Milošević Mirjana,⁹ Lazić Branka,¹⁰ Stegić M.⁹

Apstrakt: Biodiversity as a basis for survival of life on earth is a wealth country, flywheel of its economic development, maintenance social status of the population. Biodiversity is a term that encompasses the history and future. Biodiversity takes care of the old varieties, breeds and populations, which is now recognized by the most modern methods of biotechnology ranging from gene sequencing to its mapping. Biodiversity is the diversity of life on earth, and provides a variety of different sources of quality and quantity, which guarantee food security for the population on the planet.

Key words: Biodiversity, Food Security, Gene Diversity, Economic Indicators

⁹ Dr. Saša Dragin, Assistant Professor, Ministry; Dr. Mirjana Milošević, Full Professor, State Secretary (m.milosevic@minpolj.gov.rs); M. Sc. Milan Stegić, Assistant Ministry,

¹Ministry of Agriculture, forestry and water management, Belgrade

¹⁰ Dr. Branka Lazić, Full Professor, Faculty of Agriculture, Novi Sad

STANJE I PERSPEKTIVE PREHRAMBENE BEZBEDNOSTI U SVETU I SRBIJI ¹¹

Tomić Danilo,¹² Ševarlić M. Miladin,¹³ Nikolić Marija¹³

Apstrakt: U ovom radu autori istražuju fenomen gladi u svetu i Srbiji. Taj problem je sve izraženiji u proteklih pedeset godina. Uprkos naporima FAO i drugih međunarodnih organizacija da se iskoreni glad do kraja 20-og veka, problem je sve izraženiji i na kraju prve decenije 21-og veka. Glad je prouzrokovana rastom populacije na planeti, nedovoljnom proizvodnjom hrane u zemljama u razvoju, kao i niskim nivoom kupovne moći stanovnika tih zemalja. Problem gladi je sve prisutniji i u Srbiji.

Ključne reči: stanovništvo, resursi, obilje, glad, kupovna moć

1. Uvod

Hrana predstavlja ključni činilac opstanka ljudi i obezbeđivanje dovoljnih količina hrane za domaću populaciju je imperativ svake nacionalne privrede. Pored egzistencijalnog, proizvodnja hrane ima ekonomski, socijalni i strateški značaj na lokalnom, nacionalnom, regionalnom i globalnom nivou.

U uslovima globalizacije i jačanja svetskog tržišta, sve je značajnije pitanje svetske prehrambene sigurnosti. Akcije sprovedene do sada usmerene ka smanjivanju broja gladnih, pokazale su se kao neuspešne. Nedovoljno je da se svakog 16. oktobra, povodom obeležavanja *Svetskog dana hrane (World Food Day)*, stanovništvo širom sveta podseti da jedna šestina ljudi u svetu pati od nedostatka hrane i njenih posledica. Potrebna je, pre svega, volja da se pokrene sveobuhvatna akcija. „I pored napora koji se čini u FAO na iskorenjivanju gladi i otklanjanju prehrambene barijere u svetu, problem gladi posle 1974. godine je sve veći, a proklamovani cilj da se glad iskoreni do 1985. godine prolongiran je do 2000. godine na zasedanju Sedmog svetskog saveta za hranu“ (Tomić, D., 2004: 13).

Značaj prehrambene sigurnosti potvrđuje i činjenica da je između osam **Milenijumskih ciljeva razvoja** (2000) na prvom mestu istaknuto *Iskorenjivanje ekstremnog siromaštva i gladi*, što je podrazumevalo delovanje UN u tri pravca do 2015. godine:

¹¹ Pregledni rad

¹² Dr Danilo Tomić, profesor (dtomic@uns.ac.rs), Visoka poslovna škola strukovnih studija, 21000 Novi Sad, ul. Vladimira Perića Valtera 4, www.vps.uns.ac.rs

¹³ Dr Miladin M. Ševarlić, redovni profesor (milsevar@eunet.rs), mr Marija M. Nikolić, asistent (marijahnikolic@yahoo.com), Institut za agroekonomiju, Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Beogradu, 11080 Beograd, ul. Nemanjina 6; www.agrif.bg.ac.rs

- smanjenje na pola broja ljudi koji raspolažu sa manje od jednog dolara dnevno,
- smanjenje na polja broja ljudi koji su gladni, i
- povećanje količine hrane za one koji su gladni.¹⁴

2. Definisane prehrambene sigurnosti

Pre nego što se pređe na razmatranje problema prehrambene situacije u svetu, nužno je prethodno precizno definisati neke od ključnih pojmova koji su u upotrebi u relevantnoj literaturi.

Proizvodnja dovoljnih količina hrane za stanovništvo predstavlja jedan od ključnih činilaca socijalne, ekonomske i političke stabilnosti zemalja i regiona, što je potvrđeno i uključivanjem ovog cilja u osnovne pravce ZAP-a od samog početka njene primene u EU. Osnovna težnja je proizvodnja dovoljnih količina strateški važnih poljoprivrednih proizvoda za zadovoljavanje osnovnih prehrambenih potreba lokalnog stanovništva, a zatim i proizvodnja drugih poljoprivrednih proizvoda koji se na datom području mogu uzgajati u skladu sa klimatskim uslovima i drugim raspoloživim resursima.

Iako je na globalnom nivou postao značajan sredinom 1990-ih godina, termin *prehrambena sigurnost* počeo je da se koristi 60-ih i 70-ih godina XX veka i podrazumeva sposobnost zemlje ili regiona da obezbedi dovoljne količine hrane za njenu trenutnu i projektovanu populaciju.

Na Svetskom samitu o prehrambenoj sigurnosti održanom 1996. godine, usvojena je sledeća definicija: „Prehrambena sigurnost na individualnom, nivou domaćinstva, nacionalnom, regionalnom i globalnom nivou je ostvarena kada svi ljudi, u svako doba, imaju fizički i ekonomski pristup dovoljnim količinama, bezbedne i nutritivno vredne hrane da zadovolje svoje prehrambene potrebe i preferencije za aktivan i zdrav život“ (FAO, 2003: 29). Ova definicija rezultat je višegodišnje nadgradnje definicija pojma prehrambene sigurnosti i u njenom stvaranju učestvovalo je više međunarodnih institucija. Nasuprot izloženom, *prehrambena nesigurnost* je situacija u kojoj ljudi nemaju adekvatan fizički, socijalni ili ekonomski pristup hrani.

¹⁴ Pored *Iskorenjivanja ekstremnog siromaštva i gladi, Milenijumski ciljevi razvoja* sadrže i: *Postizanje univerzalnog osnovnog obrazovanja, Promovisanje jednakosti polova, Smanjenje smrtnosti kod dece, Pобоljšanje zdravlja majki, Borba protiv HIV/SIDA-e, malarije i drugih oboljenja, Obezbeđenje ekološke održivosti i Stvaranje globalnog partnerstva za razvoj. O Milenijumskoj deklaraciji - rezoluciji koju je 191 zemlja usvojila na 8. plenarnom zasjedanju Generalne skupštine UN (8. septembra 2000. godine) Vidi: <http://sr.wikipedia.org/sr-el/> i <http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.htm>
Realizacija Milenijumskih ciljeva razvoja razmatrana je na Svetskom samitu 2005. održanom 14-16. septembra 2005. godine. Više o tome na: <http://www.un.org/summit2005/>*

U domaćoj literaturi, problem prehrambene sigurnosti se razmatra kao pitanje zadovoljavanja potreba potrošača da na domaćem tržištu nabave proizvode po pristupačnoj ceni, i u tom smislu se definiše kao „puna snabdevenost tržišta prehrambenim proizvodima po „fer ceni““ (Zakić, Stojanović, 2008: 410).

Ukratko, prehrambena sigurnost postoji kada svi ljudi, u svako doba, imaju fizički, socijalni i ekonomski pristup dovoljnim količinama bezbedne hrane koja zadovoljava njihove potrebe i preferencije u ishrani za zdrav i aktivan život (Komitet za svetsku prehrambenu sigurnost). Nerešeno pitanje prehrambene sigurnosti je posebno karakteristično za zemlje u razvoju.

Kako su razvijene zemlje postigle prehrambenu sigurnost, za njih je danas aktuelno pitanje *prehrambene bezbednosti* pod kojim se „podrazumeva stvaranje zdravstveno prihvatljive ponude hrane koja garantuje zdravlje nacije“ (Zakić, Stojanović, 2008: 412). U cilju obezbeđivanja prehrambene bezbednosti primenjuje se set mera i standarda koji omogućavaju praćenje proizvodnje hrane u svim fazama od njive do trpeze.

Svetska zdravstvena organizacija smatra da prehrambena bezbednost predstavlja osnov i prioritet javnog zdravlja i da se mere prehrambene bezbednosti moraju odnositi na ceo lanac ishrane.

Iako se prilikom pomena termina *glad*, najčešće misli na potpuni nedostatak hrane, postoji takođe i *skrivena glad* koja se ogleda u unošenju namirnica nedovoljne prehrambene vrednosti, što dovodi do slabljenja fizičkog i mentalnog razvoja, povećava podložnost različitim bolestima, smanjuje produktivnost rada i opšti kvalitet života. Nedovoljna proizvodnja hrane i nekvalitetna ishrana utiču višestruko negativno na privredni razvoj tih zemalja. Te negativnosti se manifestuju:

Prvo, u smanjenju psihofizičkih, zdravstvenih i radnih sposobnosti stanovništva, što povećava troškove lečenja, društvenu cenu zdravlja stanovništva, smanjenu produktivnost i usporan privredni razvoj tih zemalja;

Drugo, u stalnom porastu uvoza hrane radi zadovoljenja rastućih potreba, čime se i onako oskudna sredstva ovih zemalja prelivaju u fondove velikih svetskih proizvođača hrane, umesto da se usmere u nabavku opreme i ubrzaju sopstveni privredni razvoj;

Treće, u povećanim zahvatanjima i izdvajanjima iz porodičnog budžeta za troškove ishrane. Time se smanjuje kupovna moć stanovništva za ostalim potrošnim dobrima, čime se usporava privredni razvoj ovih privrednih grana. To dovodi do nezadovoljstva i političke nestabilnosti u ovim zemljama. Ukratko, proizvodnja hrane nije samo tehničko-tehnološko, ekonomsko, već pre svega socijalno i političko pitanje;

Četvrto, u stalnom povećanju jaza između nerazvijenih zemalja, zemalja u razvoju i razvijenih zemalja, što otežava uspostavljanje novog svetskog ekonomskog poretka;

Peto, sem navedenih problema u manje razvijenim zemljama, proizvodnja hrane izaziva i niz problema u visoko razvijenim zemljama. Rast proizvodnje hrane u ovim zemljama dovodi do hiperprodukcije i smanjenja profita farmera. Da bi očuvale politiku tržišta i profita, ove zemlje raznim merama smanjuju proizvodnju čime još više podstiču glad u svetu. Smanjenje proizvodnje i profita farmera u razvijenim zemljama smanjuje njihovu kupovnu moć, čime su mnoge kompanije inputa pred bankrotstvom (Tomić, D., 2004: 11-12).

Poremećaji u kvantitetu i kvalitetu hrane, se prema *Rečniku ishrane* Svetskog programa za hranu, mogu definisati kao:

- *neuhranjenost (Undernourishment)* je stanje kod ljudi koji ne unose dovoljno kalorija (energije) da bi zadovoljili osnovne fiziološke potrebe, i
- *pothranjenost (Malnutrition/Undernutrition)* je stanje u kome su fizičke funkcije osobe oslabljene toliko da on ili ona ne mogu da održavaju prirodne osobine organizma poput rasta, trudnoće, laktacije, sposobnosti učenja, fizičkog rada i otpornosti i oporavka od bolesti.¹⁵

Pothranjenost ili unošenje nedovoljnih količine hrane, i stanje kada su kvantitativno obroci dovoljni ali ne sadrže važne mikroelemente, poput vitamina i minerala, predstavlja najveći pojedinačan uzrok bolesti u svetu.¹⁶ Približno 147 miliona predškolske dece u zemljama u razvoju pati od prestanka rasta nastalog kao posledice pothranjenosti.

3. Faktori koji determinišu prehrambenu sigurnost

Nekoliko faktora definiše moguću prehrambenu sigurnost u narednim godinama: (1) stalni rast broja stanovnika na planeti, (2) ograničeni prirodni resursi i pitanje održivosti poljoprivredne proizvodnje, odnosno očuvanje životne sredine, i (3) sve prisutnija hiperprodukcija hrane u visokorazvijenim zemljama i nestašica hrane i glad u zemljama u razvoju (Tomić, D., 2004: 55).

3.1. Stanovništvo

Da bi čovečanstvo dostiglo prvu milijardu ljudi bio je potreban celokupan period razvoja ljudske civilizacije pre nove ere i prvih 18 vekova nove ere.

Za drugu milijardu ljudi na našoj planeti, međutim, bilo je potrebno narednih 120 godina (1800-1920), a znatno dinamičnije povećanje broja stanovnika do tri milijarde ostvareno je već za sledećih svega 40 godina (1920-1960) –

¹⁵ <http://www.wfp.org/hunger/glossary>

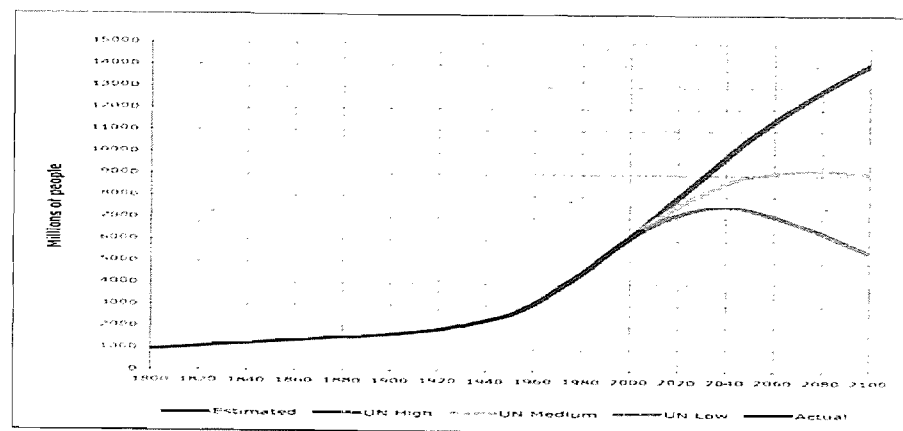
¹⁶ UN's Standing Committee on Nutrition (SCN)

koliko je, takođe, trebalo vremena (1960-2000) i da se broj stanovnika na planeti Zemlja čak udvostruči, odnosno poveća na šest milijardi ljudi.

Ekspanzija broja stanovnika nastavljen je i u prvoj deceniji 21. veka, tako da planeta Zemlja treba danas da prehrani 6,8 milijardi ljudi.

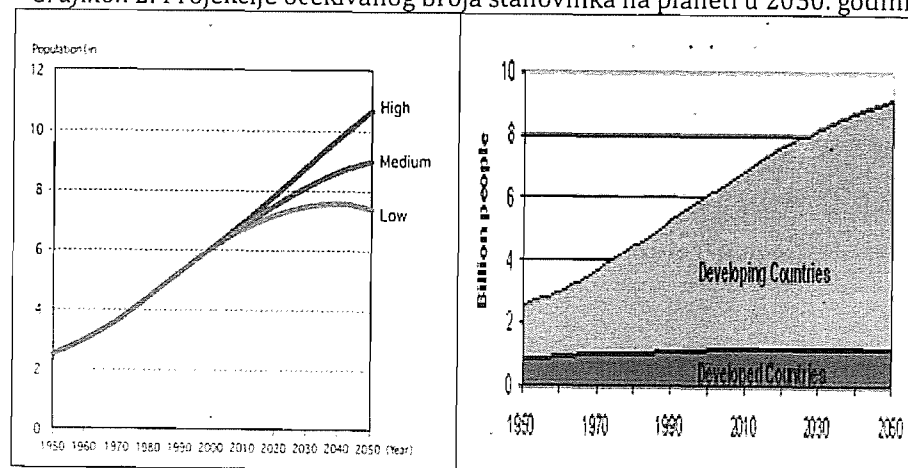
Posebno treba ukazati na projekcije rasta svetskog stanovništva (UN, 2004) prema kojima se krajem 21. veka može očekivati od najmanje 5,5 milijardi, preko prosečno 9 milijardi do najviše 14 milijardi ljudi (Grafikon 1).

Grafikon 1. Broj stanovnika u svetu (1800-2000) i projekcija do 2100. godine

Izvor: http://en.wikipedia.org/wiki/World_population

Grafikon 2. Projekcije očekivanog broja stanovnika na planeti u 2050. godini

Izvor: World Population Prospects: The 2008 Revision Population Database; www.esa.un.org

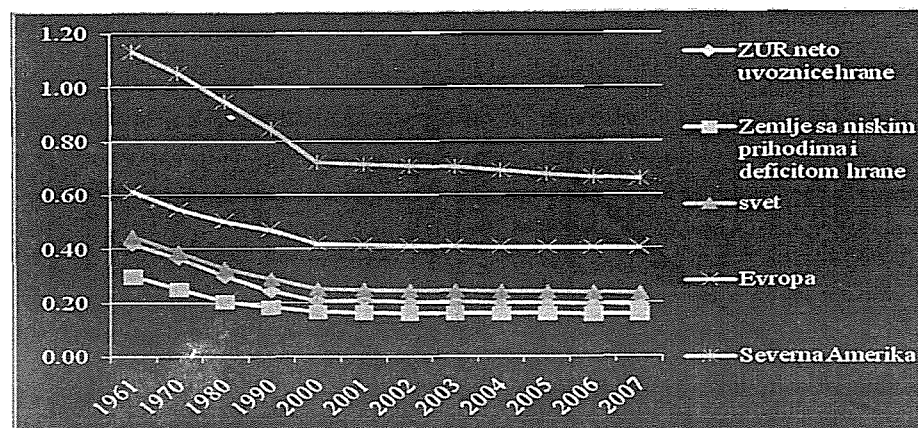
Po analizi demografskih promena u periodu 1950-2005. i projekciji broja stanovnika do 2050. godine (Grafikon 2), od 1985. godine kada je bilo oko 5 milijardi, broj stanovnika u svetu ubrzano raste. U svetu danas ima oko 6,7 milijardi stanovnika i procenjuje se da će do 2020. godine biti oko 8 milijardi stanovnika.¹⁷ Do 2050. godine očekuje se da će biti oko 9 milijardi stanovnika (srednja projekcija), a najblaže projekcije su oko 7,5 milijardi, dok se oko 11 milijardi stanovnika pominje kod projekcije sa najvišim stopama rasta.

Međutim, analiza kretanja broja stanovnika po grupama zemalja prema nivou njihove privredne razvijenosti ukazuje na značajne razlike. Broj stanovnika praktično stagnira posle 2000. godine u razvijenim zemljama, tako da je ukupno povećanje u svetu rezultat povećanja njihovog broja u zemljama u razvoju – gde je problem gladi dominantno i izražen (Grafikon 2).

3.2. Poljoprivredno zemljište i vodni resursi

Sve ovo stvara veliki pritisak na poljoprivrednu proizvodnju, prehrambenu bezbednost, ali i na okolinu, odnosno relativno ograničene prirodne resurse – među kojima poljoprivredno zemljište i voda imaju poseban značaj za razvoj poljoprivredne proizvodnje.

Grafikon 3. Kretanje obradivih površina *per capita* u svetu i u pojedinim regionalnim grupacijama

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka preuzetih sa www.fao.org

Iako zemljište kao faktor prehrambene sigurnosti stanovništva relativno gubi na značaju uporedo sa razvojem nauke, tehnike i tehnologije, „nesporna je

¹⁷ Mulder M., 2009

činjenica da pri istom nivou naučno-tehnološkog razvoja bolje performanse prehrambene sigurnosti stanovništva imaju države sa apsolutno većom površinom poljoprivrednog, obradivog i posebno oraničnog zemljišta po stanovniku, odnosno potrošaču hrane“ (Ševarlić M. M., 2002: 64).

U periodu 1961-2007. godine došlo je do povećanja poljoprivrednih površina u svetu za 475 miliona ha, oraničnih za 183 miliona ha i obradivih za 130 miliona ha. To je posledica krčenja šuma, razoravanja pašnjaka i ledina i njihovog pretvaranja u plodno zemljište (Tomić, D., 2008: 342). Međutim, povećanje broja stanovnika premašuje stopu rasta navedenih kategorija zemljišta, tako da *per capita* dolazi do smanjivanja sa 1,45 hektara u 1961. godini na 0,74 hektara poljoprivrednog zemljišta u 2007. godini.

Posebno treba istaći da je obradiva površina istovremeno smanjena sa 0,4 ha na svega 0,2 ha po stanovniku (Grafikon 3), što je na današnjem nivou primenjene tehnike i tehnologije poljoprivredne proizvodnje praktično ispod granice minimuma od 0,2 ha oranica po stanovniku za obezbeđenje prehrambene sigurnosti u svetu (Ševarlić M. M., 2002: 64).

Nasuprot globalnoj tendenciji povećanja raspoloživih poljoprivrednih površina u svetu, Srbiju kao zemlju sa zakasnelom tranzicijom u poslednje dve decenije karakteriše proces stalnog smanjivanja površine zemljišta za proizvodnju hrane – i to sa bržom dinamikom smanjivanja oranica u prvoj deceniji XXI veka nego što je to bio slučaj u poslednjoj deceniji XX veka. U tranzicionom „zaposedanju strateških industrijsko-trgovačkih lokacija“ pored međunarodnih koridora oko Beograda, Novog Sada i Niša, ali i u okolini Kragujevca, Srbija je u pojedinim godinama „gubila“ čak i po 36.000 ha najkvalitetnijih oranica u ravničarskim područjima – što je srazmerno proizvodnim potencijalima dvostruko većim od onih sa kojima raspolaže PIK „Bečej“.

I pored činjenice da Srbija raspolaže sa 70% većom oraničnom površinom po stanovniku od minimalno potrebnih 0,2 ha za njihovu prehrambenu bezbednost, zbog navedenih tendencija u promeni namene oranica tokom tranzicionog perioda, neophodno je da se sa ovim neobnovljivim, neumnoživim i neprenosivim resursom gazduje sa pažnjom *boni pater familias*.

Ne zapostavljajući značaj poljoprivrednog zemljišta i drugih resursa, posebno ističemo da su raspoloživi vodni resursi za poljoprivrednu proizvodnju i život ljudi uopšte daleko više limitirajući faktor proizvodnje hrane nego zemljište.

Budući da se potrošnja vode u svetu u protekloj deceniji udvostručila i da će se, prema procenama UN, u sledećih petnaestak godina potrebe za vodom čak utrostručiti i tako više od polovine stanovništva suočiti s nestašicom vode, neophodno je upozoriti da će za 30-40 godina u vodi oskudevati čak dve

trećine svetskog stanovništva (i najmnogoljudnije zemlje – Kina i Indija) – čime će voda postati ne samo „nafta 21. veka“¹⁸ već i jedan od najvažnijih razloga za započinjanje trećeg svetskog rata.¹⁹

S obzirom na hidrološku situaciju u našoj zemlji i očekivane klimatske promene u svetu, u Srbiji je, prema studiji iz 1980-ih, planirana izgradnja 32 veće i preko 100 manjih akumulacija u kojima bi se čuvala rezerve vode za različite namene korišćenja u sušnim periodima. Međutim, u protekle dve decenije izgrađeno je svega šest akumulacija.²⁰

Posebno treba ukazati da je prema raspoloživim hidrološkim podacima za AP Vojvodinu, u poslednjih 100 godina samo 17 pogodno za poljoprivredu po obimu i rasporedu padavina, 51 je sušna, a 32 su poplavne.²¹

Najzad, obračunati pokazatelji (Ševarlić M. M., 2002: 71) ukazuju da je Srbija u 2000. godini, izuzimajući BiH i Hrvatsku, sa minornom zastupljenošću navodnjavanih u obradivim površinama (0,4%) u odnosu na prosek za Balkan (12,4%), Evropu (5,0%) i svet (5,5%).

3.3. Finansijski i intelektualni kapital

Pored prosečno male obradive površine raspoložive po stanovniku, zemljama u razvoju nedostaju i sredstva za značajnija ulaganja u novu tehniku i tehnologiju, odnosno povećanje intenzivnosti poljoprivredne proizvodnje – što bi rezultiralo i većim obimom ostvarene sopstvene proizvodnje hrane. Posebno ističemo da će, u uslovima već hronične nestašice kapitala za investicije u privredu zemalja u razvoju – među koje možemo svrstati i Srbiju i druge zemlje Zapadnog Balkana u tranziciji koje nisu završile predpristupne pripreme za evropske integracije, sredstva za ulaganje u poljoprivrednu proizvodnju dramatično nedostajati u periodu izlaska tih zemalja iz globalne ekonomske depresije – zbog prioriteta ulaganja u neagrarne delatnosti koje ostvaruju brži ekonomski rast ili značajnije povećavaju zaposlenost stanovništva.

Zemlje Zapadnog Balkana, a među njima i Srbija, nalaze se pred istorijskim izazovom „povratka u Evropu“ i integracije u razvijeni svet. Ne treba gajiti iluzije. Kojom brzinom ćemo obnoviti porušenu infrastrukturu i proizvodne kapacitete i da li ćemo i u kojoj meri ojačati konkurentnost naše (poljo)privrede, zavisi pre svega od nas samih. Kada se sklone preostale barijere koje su nam

¹⁸ Prema informaciji BBC, koju je BETA prenela 20.10.2009. godine, stanovnici na periferiji Lime (Peru) pomoću posebnih finih mreža „hvataju“ maglu i time sebi obezbeđuju oko 240 litara vode tokom jedne noći – kojom navodnjavaju njihove male povrtnjake u borbi protiv siromaštva.

¹⁹ Branislav Krivokapić: *Rasipamo vodu, a preti nam žed*; Blic, 18.10.2009.

²⁰ Ibid.

²¹ Izjava prof. dr Atile Salvai, v.d. direktora Voda Vojvodine. Više o tome u članku *Energija vode za pumpe i agrar*, Dnevnik, 31.12.2009. i 01.i 02.01.2010.

postavljene i zakoračimo u „slobodne“ prostore svetske i evropske poljoprivrede, gde ne teku med i mleko, ne očekuje nas raj, već beskompromisan, surov svet. Izlazak u taj svet (međunarodno tržište hrane) jeste imperativ i jedan od strateških ciljeva razvoja srpskog sela i poljoprivrede. Devizni priliv od poljoprivrede je važna pretpostavka njenog bržeg i uspešnijeg razvoja (Tomić, D., 2004: 616).

Pored fizičkog kapitala (koji obuhvata zemljište, mehanizaciju, osnovno stado, šume, pašnjake, proizvodne objekte) i finansijskog (na računima privrednih subjekata, međunarodnih i nacionalnih fondova, budžeta i poslovnih banaka) poljopriveda na globalnom, regionalnom, nacionalnom i lokalnom nivou raspoloživa i značajnim, ali nedovoljno iskorišćenim intelektualnim kapitalom. Taj kapital je skoncentrisan na fakultetima, institutima, zavodima, stručnim službama, kompanijama, zadrugama, seoskim domaćinstvima, zadržnim i agroprivrednim asocijacijama, organima uprave i lokalne samouprave. Obuhvata različita znanja, sposobnosti i veštine zaposlenih na svim nivoima, koji utiču na poslovni uspeh preduzeća i farme i znatno doprinose stvaranju dodatne vrednosti (Tomić, D., 2008: 78-79).

4. Problem gladi u svetu

Glad i pothranjenost nastaju kao posledica prirodnih bolesti, sukoba, siromaštva, slabe poljoprivredne infrastrukture i preteranog iskorišćavanja resursa. Ekonomska kriza svetskih razmera, doprinela je jačanju prehrambene krize u svetu, a njene posledice najviše osećaju siromašni – vlasnici malih farmi u ruralnim oblastima širom sveta. Procenjuje se da je u 2009. godini 1,025 milijardi ljudi²² pothranjeno što znači da svaki sedmi stanovnik u svetu pati zbog gladi (Tabela 1).

Tabela 1. Broj ljudi u svetu koji pate od pothranjenosti ili gladi

Pokazatelj	Godina	
	1960.	2009.
Broj stanovnika – ukupno	3 milijarde	6,8 milijardi
Broj gladnih	80 miliona	1,025 milijardi
Učešće broja gladnih u ukupnom broju stanovnika	2,7%	15,1%
	svaki 37. stanovnik	svaki sedmi stanovnik

Izvor: Obračun autora prema podacima www.fao.org i World Food Programme

U poslednjih nekoliko godina zapaža se drastično povećanje broja gladnih u svetu: za 75 miliona u 2007. godini, preko 40 miliona u 2008. godini – uglavnom zbog porasta cena hrane; i čak za 105 miliona u 2009. godini – prouzrokovano svetskom ekonomskom krizom, čime je broj prehrambeno

²² <http://www.fao.org/fileadmin/templates/getinvolved/pdf/09WFDINFONOTE.pdf>

ugroženih danas u svetu povećan na neočekivanih 1,025 milijardi gladnih ljudi.

Analiziranjem prehrambene sigurnosti u svetu, nužno je postaviti pitanje kakva se budućnost očekuje (Tomić, D., 1994: 7-22), odnosno da li postoje realna očekivanja da se problem pothranjenosti i gladi smanji, budući da je u svetlu iznetih činjenica (nažalost) iluzorno očekivati njegovo potpuno rešavanje. Stoga je potrebno razmotriti nekoliko faktora.

Prvo, nerazvijene zemlje u kojima je koncentrisan najveći broj stanovnika čija je prehrambena sigurnost neizvesna, ne raspolažu potrebnim inputima da organizuju proizvodnju dovoljnih količina poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Do sada se ovaj problem rešavao putem donacija u hrani koje su razvijene zemlje, preko humanitarnih organizacija, upućivale u ugrožena područja. Osim kratkoročnih efekata, ova strategija nije pokazala dobre rezultate, budući da se na taj način razvija zavisnost nerazvijenih zemalja od razvijenih. One se onesposobljavaju, ali i demotiviraju da organizuju poljoprivrednu proizvodnju sa resursima kojima raspolažu. Očigledno da je pomoć razvijenijeg dela sveta neophodna, ali bi je trebalo usmeriti više ka donacijama za organizovanje njihove poljoprivredne proizvodnje, čime bi se uticalo na smanjivanje zavisnosti nerazvijenih zemalja od humanitarne pomoći u hrani (Tomić, D., 2004: 12-14; 46-83).

Istraživanja Ševarlić M. (2001: 72-88) takođe ukazuju na nenamensko korišćenje donacija transferisanih preko poljoprivrede i u Srbiji posle 2000. godine.

S tim u vezi u svetskoj literaturi su podeljena mišljenja. Po mišljenjima pesimista, problem gladi se sve više zaoštava, s obzirom na dinamičan rast broja stanovnika i ograničenost resursa. Njega nije moguće rešiti već samo prolongirati za nekoliko decenija. Ovi autori smatraju da glad u nerazvijenim zemljama nije uzrokovana tehničkim ili finansijskim razlozima, već pre svega filozofskim, nesposobnošću tih ljudi da pronađu ili primenjuju naučne metode u razvoju poljoprivrede i da se njima ne može pomoći, ukoliko oni to sami ne žele. U tome leži uzrok razlika između razvijenih i nerazvijenih.

Za razliku od ovih mišljenja postoje i optimistička. Po njima uzroci gladi su ignorisani. Glad je uzrokovana pljačkom i eksploatacijom, a ne oskudicom. Raspodela prehrambenih proizvoda nije ravnomerna. Povećanje produktivnosti rada, poboljšanje upravljanja i rukovođenja, kao i pomoć međunarodne zajednice su neophodni radi bržeg rasta poljoprivredne proizvodnje u siromašnim zemljama (Tomić, D., 2004: 13).

Drugo, neizvesno je da li se problem nedostatka hrane za ovako dinamičan porast broja stanovnika u svetu može rešiti primenom tradicionalne poljoprivrede. Potrebno je istaći da se nasuprot problemu nedostatka hrane,

deo svetske populacije suočava sa drugačijom težnjom – za konzumiranjem tzv. zdravstveno bezbedne hrane koja uglavnom predstavlja rezultat proizvodnje hrane organskim metodama. Upravo u najrazvijenim zemljama na čijim tržištima se nalazi najbogatiji asortiman ponude prehrambenih proizvoda, a čiji stanovnici imaju zadovoljene sve nutritivne potrebe, sve je prisutnija tražnja za ovim proizvodima. Ove pojave predstavljaju dve krajnosti na skali prehrambenih potreba svetskog stanovništva i stoga je nerealno očekivati da ovaj način proizvodnje – uprkos svim pozitivnim karakteristikama, brzo i potpunije doprinese rešavanju problema nedostatka hrane u nerazvijenim zemljama. Pri tome posebno treba istaći pitanje GMO, odnosno njihove potencijalne uloge u rešavanju ovog problema. Kako broj gladnih u svetu intenzivno raste, potrebno je tražiti rešenje u svim dostignućima nauke. GMO obezbeđuje veće prinose, jača otpornost biljaka prema štetočinama, suši, mrazu, vetru... Istovremeno, ne može se poreći činjenica da uticaj GMO na organizam ljudi ili životinja još uvek nije dovoljno poznat, odnosno da ne postoji volja za masovno širenje GMO organizama, budući da je većina razvijenijih zemalja usvojila zakone kojima se ograničava ili zabranjuje gajenje GMO.

Treće, dilema sa kojom se suočavamo je da li se, osim deklarativno, išta čini na rešavanju problema gladi. Naime, jedan od uzroka drastičnog povećanja broja gladnih u svetu jeste opšti porast cena hrane zabeležen u 2008. godini. Ekspert UN *Olivier De Schutter* smatra da je uzrok ovome dominacija velikih korporacija na globalnom tržištu hrane, a kako se njihovo delovanje ne ograničava, postoji realna opasnost da se u narednih godinu ili dve zabeleži novi skok cena hrane.²³

U tom smislu, stanovnici zemalja sa niskim prihodima praktično nisu učesnici na tržištu. Hrane ima, ali oni nemaju novca da je kupe. Ljudi bez novca su potisnuti sa tržišta, a njih je sve više. S obzirom na smanjenu tražnju javlja se obilje hrane. Istovremeno, i glad i obilje imaju isti uzrok – to su siromašni ljudi sa niskom kupovnom moći. U takvim uslovima, siromašne zemlje suočene su sa gotovo nerešivim problemima (Tomić, D., 2004: 56-57).

S obzirom na navedene konstatacije o uzrocima i tendencijama porasta broja gladnih ljudi u svetu, potrebno je ukazati i na jednu agroekonomsku dilemu: Da li proizvodnju hrane u svetu projektovati prema broju gladnih ljudi? U zemljama gde je glad rasprostranjena pojava, na tržištu ima „viškova“ neprodane hrane. Čak i u Srbiji, koja u 2009. godini očekuje suficit oko 700 miliona US \$ u spoljnotrgovinskoj razmeni poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, istovremeno je, prema različitim procenama, između 500 i 700 hiljada gladnih ljudi. Budući da i u zemljama sa deficitom i zemljama sa suficitom hrane gladne muči isti problem – siromaštvo i nedostatak novca za

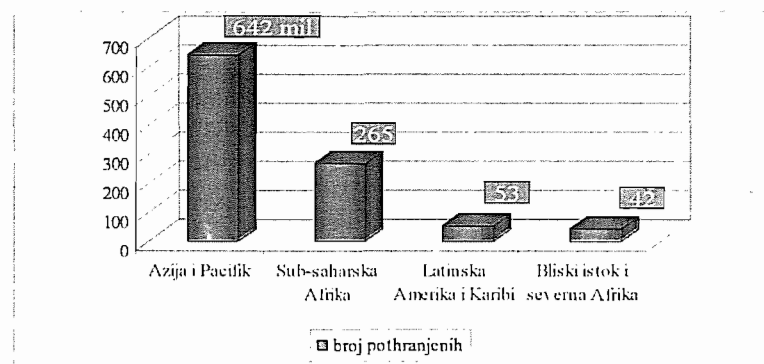
²³ Moja Farma, broj 390, 20.11. 2009.

kupovinu hrane, surova je konstatacija da svetsku proizvodnju i plasman hrane „ne treba“ projektovati prema broju „gladnih usta“ već prema obimu sredstava koje su potencijalni donatori spremni da daruju za kupovinu i distribuciju hrane gladnima širom naše planete.

5. Regionalni aspekti prehrambene sigurnosti u svetu

Tokom osamdesetih i devedesetih godina XX veka je zabeleženo smanjivanje broja gladnih u svetu, ali od tada se kontinuirano povećava. Problem gladi u svetu karakteriše značajna teritorijalna neravnoteža: od 1,02 milijarde gladnih u svetu 915 miliona (89,7%) živi u zemljama u razvoju (Grafikon 4).

Grafikon 4. Broj pothranjenih i gladnih po regionima u svetu

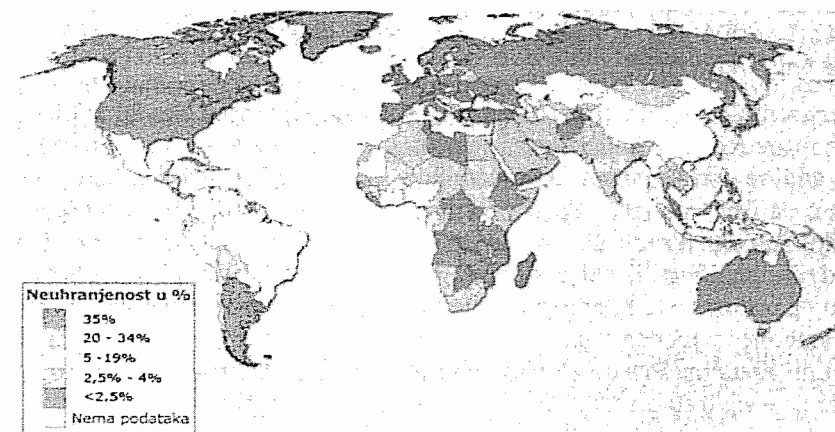
Izvor: www.fao.org i World Food Programme

Pri tome, 65% gladnih u svetu živi u sledećih 7 zemalja: Indija, Kina, DR Kongo, Bangladeš, Indonezija, Pakistan i Etiopija. Posebno ugrožena područja su Sub-saharska Afrika – sa aspekta gladi prepoznatljiva i kao „crna Afrika“, gde više od 35% stanovništva pati od gladi, ali i Azija i Pacifik u kojima živi više od polovine svetske populacije i skoro 2/3 gladnih u svetu (Indija i Kina, a posebno teška situacija je u Avganistanu i Severnoj Koreji).

Oko 3/4 gladnih živi u ruralnim područjima, uglavnom u selima Azije i Afrike – što predstavlja svojevrsan paradoks, budući da žive u područjima u kojima se proizvodi hrana. Međutim, kako su im izvori prihoda vezani isključivo za poljoprivredu, koja je u ovim područjima u visokom stepenu zavisna od prirodnih uslova, ova populaciju spada u ranjivu kategoriju, kod koje je izraženo ruralno siromaštvo. Određene populacione grupe su posebno ugrožene, to su pre svega deca: oko 146 miliona dece u ZUR imaju težinu ispod optimalne – kao posledica hronične gladi, a 25% ukupnog broja gladnih su deca. Svake godine 17 miliona dece se rodi sa malom telesnom težinom – što nastaje kao posledica neadekvatne ishrane majki pre i tokom trudnoće. Svakih 6 sekundi u svetu, kao posledica gladi, umre jedno dete, dok se pre deset

godina to dešavalo na svakih 9 sekundi (The State of the World's Children, UNICEF, 2009). Žene su osetljivije na krize, mada su one glavni poljoprivredni proizvođači u svetu.

Kartogram 1. Učešće neuhranjenih u ukupnom broju stanovnika u svetu (2009)

Izvor: preuzeto sa http://www.dw-world.de/dw/article/0,4903288_page_2,00.html

Izuzimajući SAD, Kanadu i Argentinu, sve druge zemlje oba američka kontinenta imaju umerenu stopu neuhranjenih stanovnika.

Vrlo je indikativno da je Srbija svrstana u grupu zemalja koje imaju između 5 i 19% neuhranjenih. U istu grupu spada i ceo region Zapadnog Balkana – dakle sve zemlje bivše SFRJ (izuzev Slovenije), sa dodatkom Albanije, pa čak i Bugarske koja je već tri godine članica Evropske unije (Kartogram 1).²⁴

Da je reč o globalnom problemu pokazuje izveštaj američke vlade u kojem se navodi da tokom 2008. godine svaki sedmi stanovnik SAD nije imao dovoljno hrane, a više od trećine je povremeno gladovalo – što ukazuje na činjenicu da i najrazvijenije zemlje moraju da se suoče sa ovim problemom.²⁵

Sa aspekta prehrambene sigurnosti izražene su dve različite krajnosti: razvijene zemlje se suočavaju sa ograničavanjem obima poljoprivredne proizvodnje – zbog tržišnih viškova hrane, uvođenjem kvota u spoljnoj trgovini, ograničenjem obima prometa hrane na međunarodnom tržištu, i slično; dok istovremeno nerazvijene zemlje pate od hroničnog nedostatka poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, nepotpunog i neadekvatnog korišćenja prirodnih resursa, stalnog povećanja broja stanovnika i broja

²⁴ Više u članku: *Gde su neuhranjeni ljudi u svetu?* http://www.dw-world.de/dw/article/0,4903288_page_2,00.html

²⁵ Moja Farma, broj 389, 19.11. 2009.

pothranjenih i gladnih, pri čemu se kao rešenje nameću donacije u hrani (Tomić, D., 2004: 11-18; 46-83).

Međutim, treba istaći da glad nije izazvana samo ekonomskim, ili pak tehničko-tehnološkim razlozima, već i antropološkim, filozofskim, prirodnim, klimatskim i drugim razlozima – koji nisu predmet razmatranja ovog rada (Tomić, D., 2004: 64). U našem narodu postoji izreka: „*Nemoj mi davati ribu, već me nauči da pecam*“.

FAO procenjuje da poljoprivredi u zemljama u razvoju treba oko 30 milijardi US dolara investicija godišnje kako bi se postigli ciljevi postavljeni u Deklaraciji iz 1996. godine – da se smanji broj gladnih za pola do 2015. godine. Kada se ovo uporedi sa 365 milijardi US dolara koliko je u 2007. godini potrošeno na podršku poljoprivredi u razvijenim zemljama, to nije značajan iznos. Investicije od 30 milijardi US dolara bi generisale 120 milijardi US dolara godišnjeg prihoda, što bi omogućilo poboljšanje produktivnosti poljoprivrede i prehrambene sigurnosti siromašnih ruralnih zajednica; razvoj i očuvanje prirodnih resursa; širenje i unapređenje ruralne infrastrukture; i verovatno najvažnije – siguran pristup hrani za ljude kojima je najpotrebnija.²⁶

6. Aktivnosti međunarodnih organizacija usmerene protiv gladi u svetu

Problem gladi u svetu zahteva koordinisanu aktivnost relevantnih međunarodnih organizacija na pronalaženju mera kojima bi se ublažile njegove posledice. Organizacija Ujedinjenih nacija i njene specijalizovane agencije vodeće su organizacije čija je aktivnost usmerena upravo na borbu protiv pothranjenosti i gladi. Unutar UN deluje i Svetski samit o prehrambenoj sigurnosti.

Sa povećanjem prehrambene krize i broja gladnih i pothranjenih u svetu intenziviraju se i aktivnosti međunarodnih organizacija na pronalaženju rešenja – koja se dominantno sprovode kroz održavanje različitih sastanaka. Kao jedan od najvažnijih navodi se Samit o prehrambenoj sigurnosti održan u Rimu 13-17. novembra 1996. godine. Ovaj samit je organizovan kao odgovor na sve prisutniji problem pothranjenosti i gladi, odnosno sve veće zabrinutosti da kapaciteti poljoprivredne proizvodnje nisu dovoljni da zadovolje prehrambene potrebe stanovništva na celoj planeti. Nakon ovog sastanka aktivnosti međunarodne zajednice na rešavanju problema gladi u svetu su ozbiljno intenzivirane. Na ovom samitu formulisan je cilj: postizanje prehrambene sigurnosti i jačanje napora na eliminaciju gladi u svim zemljama, kao i smanjenje na polovinu broja pothranjenih do 2015. godine. Na Prvom samitu o prehrambenoj sigurnosti je prisustvovalo preko deset hiljada

²⁶ FAO: Achieving Food Security in Times of Crisis, 16 October 2009, World Food Day.

učesnika, a rezultirao je usvajanjem *Rimske deklaracije o svetskoj prehrambenoj sigurnosti*.

Drugi samit je održan 10-13. jula 2002. godine, takođe u Rimu. Tada je obnovljena posvećenost učesnika ciljevima postavljenim pre pet godina. Prisutni delegati su pozvali sve države da pojačaju napore u međunarodnoj borbi protiv gladi.

Nakon pet godina usledio je Prvi FAO sastanak o bioenergiji i prehrambenoj sigurnosti, održan 16-18. aprila 2007. godine, takođe u Rimu. Na ovom sastanku se razgovaralo o uticaju bioenergije na prehrambenu sigurnost i povezanosti ovog pitanja sa očuvanjem životne sredine. Dogovoreno je da vlade treba da stimulišu proizvodnju bioenergije – kao podsticaj ruralnom razvoju. Nakon ovog sastanka predložena je *FAO platforma o bioenergiji* kao set vodiča za vlade i potencijalne investitore zainteresovane za industriju biogoriva.

U naredne dve godine intenzivira se broj sastanaka na kojima se samostalno ili u kombinaciji sa drugim temama razgovaralo o prehrambenoj sigurnosti u svetu. Tokom 2008. godine održano je šest međunarodnih sastanaka, od kojih izdvajamo:

- Specijalni sastanak Ekonomskog i Socijalnog veća EU²⁷ o globalnoj prehrambenoj krizi, 20-22. maja u Njujorku, centrali UN;
- Visoka konferencija o prehrambenoj sigurnosti, 3-5. juna na kojoj su potvrđeni stavovi usvojeni 1996. godine u Rimu i posvećenost ostvarivanju Milenijumskih ciljeva; i
- Samit G8 2008 održan u Tokiju 25-27. juna na kome je dogovoreno da se pojača globalno partnerstvo u proizvodnji hrane, koje bi uključivalo sve važne aktere, uključujući vlade zemalja u razvoju, privatni sektor, civilna društva, donatore i međunarodne organizacije. Na ovom samitu je izražena i posvećenost reformi FAO u cilju podizanja efikasnosti u obezbeđivanju hrane za celokupnu ugroženu populaciju.

Svetskom samitu o prehrambenoj sigurnosti u 2009. godini prethodili su: Sastanak na visokom nivou, sa ciljem obezbeđivanja prehrambene sigurnosti za sve (Madrid, 26-27. januar); zatim, 17. sastanak Komisije za održivi razvoj²⁸ (Njujork, 4-15. maja) i Samit G8 2009 (L'Aquila, Italija, 8-10. jul), a neposredno pred Samit organizovana su još tri značajna događaja:

- (1) *Ekspertski sastanak – Kako prehraniti svet u 2050?*, održan 12-13. oktobra u Rimu na kome je učestvovalo preko 300 eksperata. U prvoj polovini ovog veka, tj. do 2050. godine, očekuje se povećanje svetske populacije za 2,3 milijarde ljudi, a samim tim i suočavanje sa sve većim

²⁷ The UN Economic and Social Council (ECOSOC)

²⁸ CSD-17

siromaštvom i glađu, budući da su prirodni resursi degradirani i ograničeni (Tomić, D., 2004: 547-556). Utvrđeno je da će u definisanom vremenskom periodu globalna potražnja za hranom porasti za 70%, odnosno da poljoprivreda zemalja u razvoju treba da dobije investicije u vrednosti od 83 milijarde US dolara godišnje (tj. oko 50% više nego sada), da bi bilo dovoljno hrane za projektovanu populaciju od 9,1 milijardi ljudi do 2050. godine.

- (2) 35. sastanak Komiteta za svetsku prehrambenu sigurnost,²⁹ održan 14-17. oktobra u Rimu. Ovaj komitet osnovan je kao odgovor na svetsku prehrambenu krizu započetu 1970-ih godina, na osnovu preporuka Svetske prehrambene konferencije iz 1974. godine. Komitet za svetsku prehrambenu sigurnost predstavlja specijalizovani forum UN za analizu politike o svetskoj prehrambenoj sigurnosti.
- (3) Obeležen je *Svetski dan hrane* 16. oktobra, na dan osnivanja FAO daleke 1945. godine. Svetski dan hrane se obeležava od 1979. godine, kada je ustanovljen na konferenciji FAO, sa ciljem da se podigne svest o problemu gladi i nedostatku hrane u svetu i pojača solidarnost u borbi protiv gladi, pothranjenosti i siromaštva.

Navedene aktivnosti predstavljale su svojevrsan uvod u jedan od najvažnijih događaja u 2009. godini – *Svetski samit o prehrambenoj sigurnosti* koji je održan 16-18. novembra u Rimu, u centrali FAO.³⁰ Učestvovalo je 4.700 delegata iz 180 zemalja, uključujući 60 predsednika država, zatim predstavnike agencija UN, nevladinih organizacija, privatnog sektora, medija, itd. Tokom Samita razmatrana su četiri važna pitanja:

- a) smanjenje negativnog uticaja, ekonomske i finansijske krize na prehrambenu sigurnost;
- b) reformisanje globalnog upravljanja problemom prehrambene sigurnosti;
- c) ublažavanje klimatskih promena i njihovih posledica na poljoprivredu i prehrambenu sigurnost, i
- d) mere povećavanja globalne prehrambene sigurnosti, uključujući ruralni razvoj, male farmere i pitanja trgovine.

²⁹ The Committee for World Food Security (CFS)

³⁰ Neposredno pred održavanje *Svetskog samita o prehrambenoj sigurnosti*, generalni direktor FAO Žak Diuf, u kontekstu žalosne činjenice da danas u svetu gladije preko milijardu ljudi, upitao je: *Šta je važnije – politika ili glad?* i uputio sledeću poruku: „Predlažem svima koji smatraju da prehrambena sigurnost treba da bude prioritarna tema na političkom dnevnom redu da se priključe 24-časovnom gladovanju u znak solidarnosti sa najsiromašnijim stanovnicima sveta.“ <http://www.vesti-online.com/tag/7858/Svetski-samit-o-prehrambenoj-sigurnosti>
Inicijativu generalnog direktora FAO prihvatilo je 56 zemalja, među njima i Srbija (medijski sponzor RTV b92), koje su organizovale jednodnevnu donatorsku kampanju pod „bizarnim“ sloganom „Štrajk gladi protiv gladi!“ - više u: *Ispod linije siromaštva*, NIN 3070, 29.10.2009.

Na Svetskom samitu iz 2009. godine usvojena je Deklaracija o prehrambenoj sigurnosti, koja se sastoji iz uvoda i dve sekcije: strateških ciljeva i angažovanju i akcijama. U uvodnom delu je naglašeno da više od milijardu ljudi u svetu pati od pothranjenosti ili gladi, a da bi očekivana populacija od preko 9 milijardi ljudi u 2050. godini imala dovoljno hrane potrebno je povećanje poljoprivredne proizvodnje za oko 70%.

U prvoj sekciji definisani su sledeći ciljevi:

- obezbediti hitnu akciju na nacionalnom, regionalnom i globalnom nivou za ostvarivanje Milenijumskih ciljeva postavljenih u deklaraciji iz 1996. godine, tj. da se smanji broj ljudi koje pate od gladi i pothranjenosti na polovinu do 2015. godine;
- delovati u okviru globalnog partnerstva za poljoprivredu, prehrambenu sigurnost i ishranu na jačanju upravljanja i saradnje i promovisati bolju organizaciju na globalnom, regionalnom i nacionalnom nivou;
- primeniti reforme u Komitetu za svetsku prehrambenu sigurnost, koji predstavlja međunarodnu i međuvladinu platformu i objedinjuje sve važne aktere za unapređenje globalnog partnerstva;
- zaustaviti pad finansiranja poljoprivrede, prehrambene sigurnosti, ruralnog razvoja u zemljama u razvoju i promovisati nove investicije;
- suočiti se sa klimatskim promenama i njihovim uticajem na prehrambenu sigurnost i poljoprivredu.

Da bi se ostvarili ovi strateški ciljevi, Deklaracija predviđa akcije zasnovane na pet principa održive prehrambene sigurnost iz Rima:

1. Investirati u planove pojedinih zemalja usmerenih ka programima i partnerstvima koji su dobro osmišljeni i zasnovani na prirodnim, klimatskim uslovima, tradiciji i rezultatima.
2. Podržati stratešku koordinaciju na nacionalnom, regionalnom i globalnom nivou za unapređenje upravljanja, promovisanje bolje alokacije sredstava, redukciju dupliranja napora i indentifikovanje problema.
3. Zalagati se za sveobuhvatni pristup po tzv. dvostrukom koloseku u ostvarivanju prehrambene sigurnosti koja se sastoji od direktnih akcija za: (a) trenutno rešavanje problema najranjivijih grupa koje se suočavaju sa glađu i (b) srednjoročno i dugoročno održivih poljoprivrednih, prehrambenih, nutritivnih i programa ruralnog razvoja kojima se eliminišu uzroci gladi i siromaštva, uključujući i realizaciju prava na adekvatnu hranu.

4. Ojačati koordinaciju između multilateralnih institucija³¹ i unaprediti njihovu efikasnost, osetljivost, saradnju i efektivnost.
5. Obezbediti značajnu i kontinuiranu posvećenost svih partnera na investiranju u poljoprivredu, prehrambenu sigurnost i ishranu, uz obezbeđivanje pravovremene i pouzdane pomoći. Pri tome se insistira na obavezi razvijenih zemalja da 0,7% bruto nacionalnog proizvoda odvoje za pomoć zemljama u razvoju do 2015. godine.³²

7. Druge međunarodne organizacije značajne za borbu protiv gladi

Međunarodni savez za borbu protiv gladi³³ (IAAH) je nastao kao dobrovoljni savez za kombinovanje snaga lokalnog, nacionalnog i međunarodnog nivoa i nevladinih organizacija, servisa, privatnog sektora i individualaca sa zajedničkom misijom da se radi na iskorenjavanju gladi na našoj planeti.

Zadatak ove organizacije je da svojim aktivnostima doprinese ostvarivanju Milenijumskih ciljeva, posebno onih koji su usmereni ka smanjivanju gladi i siromaštva i jačanju veza, ali i onih koji se tiču zdravlja, obrazovanja, ravnopravnosti polova i održive upotrebe prirodnih resursa. Pored toga, ciljevi IAAH su da ukaže na potrebe siromašnih i gladnih; kao i da angažuje siromašne i gladne kao ravnopravne partnere u pronalasku rešenja koja mogu da doprinesu stvaranju razlika u njihovom životu i generacijama koje dolaze.

Sekretarijat IAAH ima pristup FAO fondovima, ali deluje kao nezavisno telo. Članovi IAAH su: međunarodne vladine organizacije čiji je cilj da se bore protiv gladi i pothranjenosti, međunarodne nevladine organizacije i društva, lica koja su aktivna u brobi protiv gladi i pothranjenosti, kao i nacionalni savezi protiv gladi (National Alliances Against Hunger). Svetski program za hranu³⁴ (World Food Programme) je pomoćna organizacija Ujedinjenih nacija koja ulaže napore da se reši problem gladi u svetu. WFP je najveća humanitarna organizacija u svetu čiji je cilj postavljanje gladi u centar međunarodnog interesovanja i promocija politike, strategije i operacija koje direktno pomažu siromašnima i gladnima. WFP pruža humanitarnu pomoć u hrani tamo gde je najpotrebnija i podržava ekonomski i socijalni razvoj. U 2008. godini ova organizacija je imala preko 102 miliona korisnika – kojima je pomogla u ishrani u 78 zemalja.³⁵

³¹ U Deklaraciji se kao ove institucije pominju UN agencije: FAO, Međunarodni fond za razvoj poljoprivrede (IFAD), Svetski prehrambeni program (WFP) i međunarodne finansijske institucije.

³² www.fao.org/fileadmin/templates/wsfs/Summit/Docs/Final_Declaration/WSFS09_Declaration.pdf

³³ International Alliance Against Hunger (IAAH), www.iaahp.net

³⁴ <http://www.wfp.org/our-work>

³⁵ www.wfp.org

8. Pogled iz FAO - doprinos i ocene o svetskoj prehrambenoj sigurnosti

Prema oceni FAO, prehrambena sigurnost u svetu je 2009. godine poboljšana u zemljama jugoistočne Azije i Latinske Amerike, a pogoršana u zemljama srednje i zapadne Afrike, i srednje Azije.

Doprinos FAO smanjenju broja pothranjenih i gladnih u svetu ogleda se u podršci projektima za: porast prinosa biljaka i u manje pogodnim uslovima, poboljšanje zdravstvenog stanja domaćih životinja, smanjenje biljnih štetočina, širenje progresivnih saznanja putem poljoprivrednog savetodavstva, istraživanja i obrazovanja, uvođenje modernih tehnologija.

9. Problem gladi u Srbiji

Ni Srbija nije izuzetak u odnosu na ranije izneta zapažanja. I kod nas se manifestuju simptomi svetske ekonomske i prehrambene krize. Tokom 2009. godine, smanjeni su:

- a) dohodak proizvođača;
- b) direktne strane investicije;
- c) kupovna moć građana (Ševarlić M., Tomić D., 2009: 157-164).

Posledice toga su:

- a) širenje narodnih kuhinja i povećanje broja njihovih abonenata, i
- b) suficit spoljnotrgovinske razmene poljoprivredno-prehrambenih proizvoda (oko 600 miliona evra).

Do kraja 2009. i početkom 2010. godine u Srbiji se očekuje oko 600.000 gladnih građana. Da 600.000 gladnih u Srbiji potroši oko 1.000 evra godišnje za hranu, ili 84 evra mesečno – što bi iznosilo oko 600 miliona evra – dobila bi se vrednosti našeg izvoza. Ukratko, izvozni viškovi nisu posledica povećanja proizvodnje, već povećanog siromaštva građana. Oko 150.000 dece gladi, a 150.000 je na ivici gladi. Najugroženiji su stariji od 65 godina i deca do 14 godina.

Od ukupnog broja ugroženih, samo oko 155.000 ljudi redovno prima neku vrstu socijalne pomoći. Crveni krst Srbije već 16 godina realizuje program narodnih kuhinja u kojima socijalno najugroženiji građani svakodnevno dobijaju obrok: pola litre kuvanog jela i pola hleba. Postoji 21.725 korisnika u 58 gradova i opština. Nedovoljno je sredstava u budžetu za ove namene. U Beogradu je 5.498 ljudi gladno, a početkom 2010. godine biće ih preko sedam hiljada (povećanje za 30%).

Prema rezultatima istraživanja Sonje Avlijaš iz Tima potpredsednika Vlade Srbije za implementaciju strategije za smanjenje siromaštva u 2008. godini „ispod linije siromaštva živelo je 7,9 odsto građana, a prema podacima za prvu polovinu 2009. godine koji samo indikativno pokazuju generalne nacionalne

trendove 9,2 odsto stanovništva je siromašno“, odnosno „to je oko 700.000 ljudi koji na hranu, odevanje, usluge i stanovanje mesečno troše do 8.360 dinara“ (oko 125 US \$).³⁶

Posebno je indikativno da je u 2009. godini, zbog nedostatka sredstava, uprkos povećanju broja siromašnih i gladnih, u Srbiji od ukupno 58 „narodnih kuhinja“ zatvoreno pet (Vranje, Vladičin Han, Trgovište, Trstenik i Lučani). Prema izjavi Dragane Kljajić – koordinatora za narodne kuhinje, Crveni krst Srbije pripremao je 25.435 obroka, a za gladne samo u 35 anketiranih opština bilo je potrebno 30.700 obroka i „oko 56.426 lanč-paketa za korisnike koji žive u udaljenim seoskim domaćinstvima ili u mestima gde ne postoje narodne kuhinje“, kao i da se tokom godine povećavao prosečan broj korisnika na kazanima gradskih narodnih kuhinja sa „5.127 početkom godine, preko 5.300 u maju, a u septembru na 5.723 gladnih ljudi“.³⁷

10. Zaključci

Rast broja stanovnika je sve dinamičniji na globalnom svetskom nivou. Pritisak na resurse je sve izraženiji. Problemi gladi u svetu su sve prisutniji, posebno u manje razvijenim zemljama. Glad je izazvana prvenstveno povećanim siromaštvom i niskim nivoom kupovne moći znatnog dela stanovništva u manje razvijenim zemljama, ali i manjeg dela stanovništva u razvijenim zemljama. Rešenje problema je u organizovanoj akciji međunarodne zajednice, ubrzanom (poljo)privrednom razvoju siromašnih zemalja, većoj solidarnosti na globalnom, regionalnom i nacionalnom nivou, uz veće korišćenje intelektualnog kapitala.

Literatura

1. FAO (2003): Trade Reforms and Food Security: Conceptualizing the Linkages, ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/005/y4671e/y4671e00.pdf
2. FAO (2008): The State of Food Insecurity in the World 2008, High food prices and food security - threats and opportunities.
3. Mulder M. (2009): Agriculture, Handbook of Technical and Vocational Education and Training Research. Dordrecht, Holandija, pp. 221-226.
4. Osman G. (2002): Scoping Workshop on Future Activities of ICSU on Food Security, Paris, International Union of Nutritional Sciences, http://www.iuns.org/features/sciences_for_food_security.htm
5. Stipetić V. (1976): Prijeti li glad? Globus, Zagreb.
6. Ševarlić M. M. (2001): Donacije i revitalizacija poljoprivrede Srbije. Tematski zbornik radova *Restrukturiranje subjekata u agrobiznisu*, Agroekonomika, Novi Sad, 30: 72-88.
7. Ševarlić M. (2002): Zemljište kao faktor prehrambene sigurnosti balkanskih zemalja. Tematski zbornik radova *Proizvodnja hrane – činilac regionalne integracije na Balkanu*, Institut za ekonomiku poljoprivrede i Institut za agroekonomiju Poljoprivrednog fakulteta – Beograd, Institut za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela – Novi Sad, str. 63-74.
8. Ševarlić M. M., Tomić D. (2009): Poljoprivreda Srbije u uslovima krize. *Traktori i pogonske mašine*, 14(4): 157-164.
9. Ševarlić M. M., Sokolović Zorica (1997): Uticaj pravnih i običajnih normi nasleđivanja na društveni položaj mladih poljoprivrednika. Zbornik rezimea referata *Mladi i selo*, III Međunarodni naučni skup Vlasinski susreti 97, Zavod za sociologiju razvoja sela i Jugoslovensko udruženje sa sociologiju sela i poljoprivrede, Beograd, str. 6.
10. Tomić D. (2004): Ideje i inicijative o poljoprivredi i selu. *Prometej*, Novi Sad.
11. Tomić D. (2008): Poljoprivreda i selo – Inicijative. DAES, IEP, Beograd
12. Tomić D. (1994): Šta nas očekuje: obilje ili glad? LDI, Veternik.
13. Tomic D., Vasiljevic Zorica, *Sevarlic M.* (1994): The Land Degradation Processes - Causes and Consequences – the case of Yugoslavia, Agricultural Competitiveness: Market Forces and Policy Choice. Poster sessions: Programme and Abstracts XXII International Conference of Agricultural Economists, Harare, Zimbabwe, No 185, August 22-29. 1994
14. WHO (2002): WHO Global Strategy for Food Safety: safer food for better health, Geneva.
15. Zakić Zorka, Stojanović Žaklina (2008): Ekonomika agrara. Ekonomski fakultet, Beograd.

³⁶ Više u članku: *Ispod linije siromaštva*, NIN 3070, 29.10.2009.

³⁷ Ibid

STATE AND PERSPECTIVES OF FOOD SECURITY IN WORLD AND SERBIA

Tomić Danilo,³⁸ Ševarlić M. Miladin,³⁹ Nikolić Marija³⁹

Abstract: In this paper authors research the phenomena of hunger in world and in Serbia. This problem is more and more significant in past 50 years. Despite efforts of FAO and other international organisations to eradicate hunger until the end of 20th Century; this problem is bigger in the end of first decade in 21 Century. Hunger is caused by growth of population in planet, insufficient production of food in developing countries, and with low level of purchasing power of inhabitants in these countries. Problem of hunger is significantly present in Serbia, as well.

Key words: population, resources, redundance, hunger, purchasing power

³⁸ Dr. Danilo Tomić, Professor (dtomic@uns.ac.rs), Higher School of Professional Business Studies, 21000 Novi Sad, 4 Vladimira Perića Valtera Str., Republic of Serbia; www.vps.uns.ac.rs

³⁹ Dr. Miladin M. Ševarlić, Full Professor (milsevar@eunet.rs), M. sc. Marija M. Nikolić, Assistant (marijahnikolic@yahoo.com), Institute of Agricultural Economics, Faculty of Agriculture, University of Belgrade, 11080 Belgrade, 6 Nemanjina Str., Republic of Serbia; www.agrif.bg.ac.rs

UTICAJ MERA AGRARNE POLITIKE NA EKONOMSKI POLOŽAJ PROIZVOĐAČA PŠENICE U REPUBLICI SRBIJI⁴⁰

Todorović Saša,⁴¹ Filipović Nikola⁴¹

Apstrakt: Skorašnje promene u politici državnih podsticaja za poljoprivredu naterale su mnoge poljoprivredne proizvođače da se zapitaju kakav će to uticaj imati na njihov ekonomski položaj. Ono što je izvesno je da će u kratkom roku ove promene dovesti do smanjenja profita, zato što su mogućnosti vlasnika da u kratkom roku učine ekonomska prilagođavanja prilično limitirane.

Imajući to u vidu u radu je izvršena analiza uticaja mera agrarne politike na ekonomski položaj najznačajnije kategorije proizvođača pšenice u Republici Srbiji, a sve u cilju što uspešnijeg kreiranja budućih mera agrarne politike.

Na osnovu rezultata sprovedenog istraživanja može se konstatovati da je ekonomski položaj ove proizvodnje uslovljen visinom ostvarenog prinosa i ostvarenom prodajnom cenom, kao i količinom primenjenih činilaca proizvodnje i nivoom cena za njihovo pribavljanje, ali i visinom državnih podsticaja za poljoprivredu, što svakako treba uzeti u obzir prilikom kreiranja budućih mera agrarne politike.

Ključne reči: mere agrarne politike, ekonomska analiza, ekonomski položaj, pšenica, porodična gazdinstva

1. Uvod

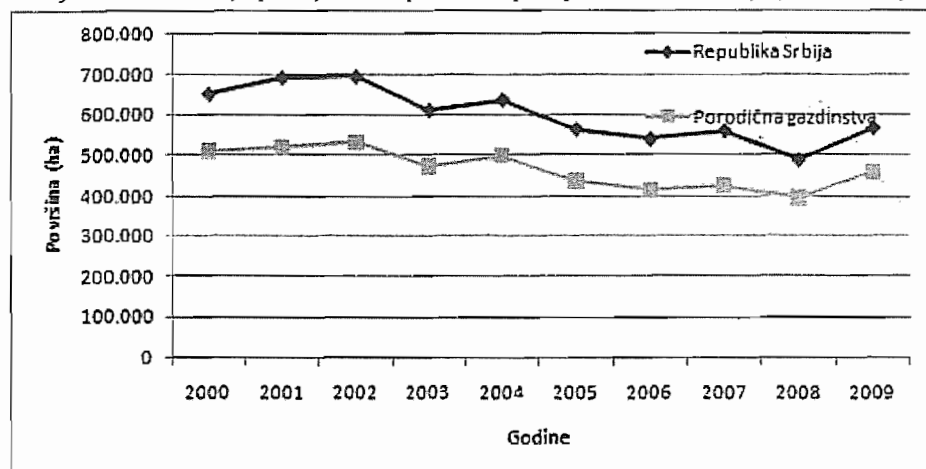
Pšenici u poljoprivredi Republike Srbije pripada značajno mesto, koje se zavisi od aktuelnog stanja u privrednom i društvenom okruženju menja, ali mnogo manje nego kod drugih useva, jer se radi o usevu tradicionalno prisutnom u strukturi proizvodnje, često i više nego što je to na bazi ekonomskih kriterijuma opravdano. Požnjevena površina pod pšenicom u poslednjih 10 godina (od 2000. do 2009. godine) kreće se od minimalnih 487.399 ha u 2008. godini do maksimalnih 693.823 ha u 2002. godini. Udeo površina pod pšenicom u ukupno požnjevenim površinama kreće se ispod 20%. To je pogotovo bilo izraženo u poslednje 2-3 godine kada su površine pod pšenicom prvo spale ispod 600.000 ha, a u 2008. godini i ispod 500.000 ha čime je udeo pšenice pao na oko 15% (Denčić i sar., 2009). Najveći deo proizvodnje odvija se na porodičnim gazdinstvima (gotovo 78% od ukupno

⁴⁰ Izvorni naučni rad

⁴¹ Saša Todorović, asistent pripravnika (sasat@agrif.bg.ac.rs); mr Nikola Filipović, asistent (nfilips@agrif.bg.ac.rs); Poljoprivredni fakultet, Institut za agroekonomiju, 1080 Beograd - Zemun, Nemanjina 6, Srbija.

požnjevenih površina pod pšenicom u posmatranom periodu nalazi se na porodičnim gazdinstvima) (grafikon 1).

Grafikon 1. Kretanje požnjevenih površina pod pšenicom u Srbiji (2000-2009)

Izvor: Statistički godišnjak Srbije

Dramatične promene koje su se desile na tržištu su samo jedan u nizu izazova sa kojima su se suočili poljoprivredni proizvođači u ovoj proizvodnoj godini. Naime, u uslovima pada cena primarnih poljoprivrednih proizvoda i rasta cena inputa za poljoprivrednu proizvodnju poslovanje porodičnih gazdinstava značajno je ugroženo. Pored toga, kao posledica promena u politici državnih podsticaja za poljoprivredu za 2009. godinu, došlo je do značajnog smanjenja broja korisnika podsticaja, što je dodatno uticalo na pogoršanje ekonomskog položaja velikog broja proizvođača pšenice u Republici Srbiji. Kao logično nameće se pitanje ekonomskih konsekvenci ovakvih odluka. S tim u vezi, Ševarlić i sar. (2008) ističu da u agrarno-političkoj praksi Srbije hronično nedostaju agroekonomske analize efekata realizovanih mera agrarne politike, kao validne osnove za sagledavanje ekonomičnosti proizvodnje određenih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda i ekonomskog položaja pojedinih kategorija poljoprivrednih proizvođača. Imajući to u vidu, u radu je izvršena analiza uticaja mera agrarne politike na ekonomski položaj najznačajnije kategorije proizvođača pšenice u Republici Srbiji, a sve u cilju što uspešnijeg kreiranja budućih mera agrarne politike.

2. Materijal i metod rada

Kako bi se istraživana problematika što potpunije sagledala izvršena su istraživanja na odabranim porodičnim gazdinstvima Republike Srbije. Prikupljeni podaci obrađeni su pomoću kalkulativnog računskog postupka u svrhu utvrđivanja osnovnih ekonomskih pokazatelja uspešnosti proizvodnje

pšenice i to bez uključivanja i sa uključivanjem državnih podsticaja za poljoprivredu u obračun. Kretanje vrednosti dobijenih pokazatelja poslužilo je kao osnova za procenu sadašnjeg i budućeg ekonomskog položaja posmatranih gazdinstava, pri čemu se svako povećanje vrednosti ovih pokazatelja ocenjuje povoljnim kretanjem, a smanjenje ukazuje na pogoršanje ekonomskog položaja i može biti jedan od indikatora poslovne krize.

3. Rezultati i diskusija

Promene koje su se poslednjih godinu dana desile na tržištu primarnih poljoprivrednih proizvoda i inputa za poljoprivrednu proizvodnju imale su veliki uticaj na profitabilnost proizvodnje pšenice. U postojećim uslovima mnoga porodična gazdinstva nisu bila u mogućnosti da obezbede neophodna sredstva što je uticalo na smanjenje nivoa ulaganja. Imajući to u vidu, radi dobijanja što potpunije slike urađena je analitička kalkulacija proizvodnje pšenice na porodičnim gazdinstvima za različite nivoe ulaganja (tabela 1).

Tabela 1. Analitička kalkulacija proizvodnje pšenice na porodičnim gazdinstvima u 2008/2009. godini za različite nivoe ulaganja (cena pšenice 10.000 RSD/t, RSD/ha)

Elementi	Prinos (t/ha)				
	3,5	4,5	5,5	6,5	7,5
I Prihod⁴²					
1. Prihod od prodaje zrna pšenice	35.000	45.000	55.000	65.000	75.000
II Troškovi					
1. Varijabilni troškovi	40.946,6	45.634,1	50.321,5	55.008,9	59.696,3
1.1. Seme	7.500,0	7.500,0	7.500,0	7.500,0	7.500,0
1.2. Mineralno đubrivo	14.890,9	19.145,5	23.400,0	27.654,5	31.909,1
1.3. Sredstva za zaštitu	1.500,0	1.500,0	1.500,0	1.500,0	1.500,0
1.4. Gorivo, mazivo i održ. m.	13.357,3	13.357,3	13.357,3	13.357,3	13.357,3
1.5. Ostali varijabilni troš.	3.698,4	4.131,3	4.564,2	4.997,1	5.429,9
2. Fiksni troškovi	15.137,0	15.137,0	15.137,0	15.137,0	15.137,0
3. Ukupni troškovi	56.083,6	60.771,0	65.458,5	70.145,9	74.833,3
III PROFIT	-21.083,6	-15.771,0	-10.458,5	-5.149,9	166,7
	-60,24%	-35,05%	-19,02%	-7,92%	0,22%

Izvor: Obračun autora

Ovakav finansijski rezultat u proizvodnji pšenice je i očekivan s obzirom na pogoršanje uslova poslovanja porodičnih gazdinstava u 2009. godini, koji se manifestuju rastom troškova proizvodnje i smanjenjem cena primarnih

⁴² Državni podsticaji za poljoprivredu nisu uključeni u obračun.

poljoprivrednih proizvoda. Na osnovu ostvarenih finansijskih rezultata može se konstatovati da uz prodajnu cenu od 10.000 dinara po t profitabilnu proizvodnju imaju samo ona gazdinstva koja su uz odgovarajući nivo ulaganja ostvarila prinos veći od 7,5 t/ha. Imajući u vidu da je ostvareni prosečan prinos pšenice na porodičnim gazdinstvima u Republici Srbiji u ovoj godini 3,58 t/ha i potreban nivo ulaganja za njegovo ostvarenje onda je sasvim jasno da je najveći broj gazdinstava ostvario gubitak u proizvodnji pšenice. Naročito zabrinjava podatak da sa prinosom od 3,58 t/ha gazdinstva ne uspeavaju da pokriju čak ni varijabilne troškove proizvodnje.

Tabela 2. Analitička kalkulacija proizvodnje pšenice na porodičnim gazdinstvima u 2008/2009. godini za različite nivoe ulaganja (cena pšenice 10.000 RSD/t, RSD/ha)

Elementi	Prinos (t/ha)				
	3,5	4,5	5,5	6,5	7,5
I Prihod⁴³					
1. Prihod od prodaje zrna pšenice	35.000,0	45.000,0	55.000,0	65.000,0	75.000,0
2. Državni podsticaji za polj.	14.119,1	14.119,1	14.119,1	14.119,1	14.119,1
II Troškovi					
1. Varijabilni troškovi	40.946,6	45.634,1	50.321,5	55.008,9	59.696,3
1.1. Seme	7.500,0	7.500,0	7.500,0	7.500,0	7.500,0
1.2. Mineralno đubrivo	14.890,9	19.145,5	23.400,0	27.654,5	31.909,1
1.3. Sredstva za zaštitu	1.500,0	1.500,0	1.500,0	1.500,0	1.500,0
1.4. Gorivo, mazivo i održ. mehaniza.	13.357,3	13.357,3	13.357,3	13.357,3	13.357,3
1.5. Ostali varijabilni troš.	3.698,4	4.131,3	4.564,2	4.997,1	5.429,9
2. Fiksni troškovi	15.137,0	15.137,0	15.137,0	15.137,0	15.137,0
3. Ukupni troškovi	56.083,	60.771,0	65.458,5	70.145,	74.833,
III Profit					
	-6.964,5	-1.651,9	3.660,6	8.973,2	14.285,8
	-14,18%	-2,79%	5,3%	11,34%	16,03%

Izvor: Obračun autora

⁴³ Državni podsticaji za poljoprivredu (u ovom slučaju to su sredstva za regresiranje repromaterijala za ratarsku proizvodnju, sredstva ostvarena po osnovu prava na refakciju plaćene akcize na dizel-gorivo i sredstva za regresiranje osiguranja useva) uključeni su u obračun.

Pravilnik o uslovima za ostvarivanje prava na refakciju plaćene akcize na dizel-gorivo, načinu i postupku ostvarivanja refakcije, uslovima za dobijanje ovlašćenja za distribuciju dizel-goriva, normativima potrebnih količina za pogon traktora. „Službeni glasnik RS”, br. 3/2005, 5/2005, 63/2007, i 23/2008.

Uredba o uslovima i načinu korišćenja sredstava za regresiranje repromaterijala za ratarsku i povrtarsku proizvodnju u 2009. godini. „Službeni glasnik RS”, br. 12/2009, 17/2009, 36/2009. i 69/2009.

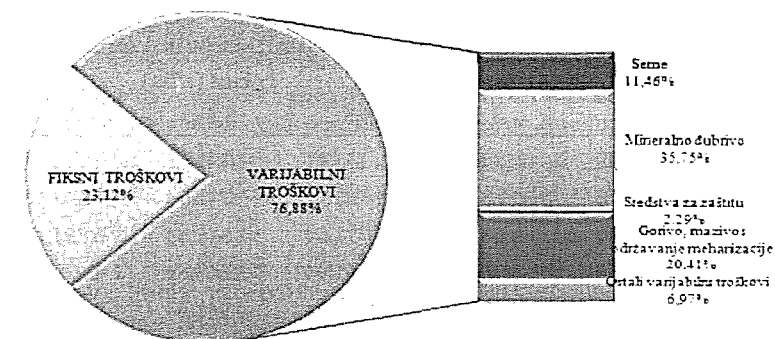
Uredba o uslovima i načinu korišćenja sredstava za regresiranje osiguranja životinja, useva i plodova u 2009. godini. „Službeni glasnik RS”, br. 14/2009.

S obzirom da prilikom prethodne analize državni podsticaji za poljoprivredu nisu uključeni u obračun, a imajući u vidu njihovu sve značajniju ulogu u poslovanju porodičnih gazdinstava, analiza je ponovljena, ali ovoga puta sa uključenim odgovarajućim iznosom državnog podsticaja (tabela 2).

Rezultati ponovljene analize pokazuju da uz prodajnu cenu od 10.000,00 dinara po t i uz ostvarene državne podsticaje u iznosu od 14.119,1 dinar po ha profitabilnu proizvodnju imaju ona gazdinstva koja su uz odgovarajući nivo ulaganja ostvarila prinos veći od 4,81 t/ha. Međutim, to je i dalje znatno viši prinos od prosečnog prinosa pšenice ostvarenog na porodičnim gazdinstvima u Republici Srbiji, što još jednom potvrđuje tezu da je najveći broj gazdinstava ostvario gubitak u proizvodnji pšenice. Ohrabruje podatak da sa prinosom od 3,58 t/ha i uz državne podsticaje gazdinstva uspeavaju da pokriju barem varijabilne troškove proizvodnje, što im obezbeđuje opstanak u kratkom roku, ali u dužem roku svakako vodi ka njihovom ubrzanom slabljenju.

Imajući u vidu aktuelne trendove u privredi i poljoprivredi vrlo teško je očekivati da troškovi proizvodnje budu manji. Zbog toga je izuzetno važno identifikovati dominantne grupe troškova u proizvodnji pšenice (grafik 2) kako bi se buduće mere agrarne politike pravilno usmerile. Smanjivanje ulaganja u proizvodnju uz istovremeno zadržavanje visokih prinosa radi povećanja ekonomske dobiti interes je proizvođača svih ratarskih kultura pa i pšenice, a što je, kako ističu Munčan i Živković (2004), zahtev za maksimalnom ekonomskom racionalnošću, tj. ostvarenje mini-maksi principa, koji u organizovanju procesa poslovanja znači: ostvarenje maksimalnog rezultata (outputa), uz minimalna ulaganja resursa (inputa). U tom smislu, državni podsticaji u delu troškova proizvodnje imaju sve značajniju ulogu.

Grafikon 2. Struktura troškova u proizvodnji pšenice na porodičnim gazdinstvima u 2008/2009. godini (prinos 5,5 t/ha)

Izvor: Obračun autora

Najznačajniju stavku u troškovima proizvodnje pšenice (35,75%) čine troškovi mineralnog đubriva, što je između ostalog posledica njegove visoke nabavne cene u posmatranoj proizvodnoj godini. Eventualne uštede na mineralnim đubrivima koje su primenila neka gazdinstva u nedostatku sredstava i povoljnih izvora finansiranja ne mogu se nazvati racionalizacijom, jer su se smanjena ulaganja u ovom segmentu negativno odrazila na profitabilnost proizvodnje, s obzirom na opšte poznatu činjenicu da je količina primenjenog mineralnog đubriva jedan od faktora koji značajno opredeljuje visinu ostvarenog prinosa. Primer gazdinstava koja su primenila punu agrotehniku, što podrazumeva i primenu odgovarajuće količine mineralnih đubriva, pokazuje da adekvatna primena mineralnog đubriva, čak i u uslovima njegove visoke nabavne cene, ima ekonomskog opravdanja s obzirom da doprinosi povećanju profitabilnosti proizvodnje (tabela 1). Ovu činjenicu svakako treba imati u vidu prilikom kreiranja budućih mera agrarne politike. Međutim, činjenica je da s obzirom na visoku cenu mineralnih đubriva mnoga porodična gazdinstva nisu bila u mogućnosti da primene dovoljnu količinu tih đubriva, što se svakako negativno odrazilo na prinos, a samim tim i na profitabilnost njihove proizvodnje. Dakle, može se konstatovati da u ovoj proizvodnoj godini nisu obezbeđeni uslovi za intenzivnija ulaganja, kao nužne pretpostavke za povećanje prinosa po jedinici površine, a time i ostvarenje profitabilnije proizvodnje. Međutim, kada su troškovi goriva, maziva i održavanja mehanizacije u pitanju potrebno je (Vasiljević Zorica i sar., 2008) celishodno i blagovremeno sprovođenje adekvatnih mera iz oblasti menadžmenta, radi povećanja efikasnosti korišćenja mehanizacije i minimiziranja troškova njihove upotrebe. To je, pored regresiranja dizel-goriva i refakcije plaćene akcize na dizel-gorivo, svakako jedan od načina za ublažavanje posledica izazvanih visokom cenom goriva na čije formiranje prevashodni uticaj imaju kretanja na svetskom tržištu derivata.

Tabela 3. Ostvareni profit po ha u proizvodnji pšenice na porodičnim gazdinstvima u 2008/2009. godini u zavisnosti od visine državnih podsticaja i ostvarenog prinosa pšenice (cena pšenice 10.000 RSD/t)

Državni podsticaji za poljoprivredu (RSD/ha)	Prinos (t/ha)				
	3,5	4,5	5,5	6,5	7,5
0,00	-21.083,6	-15.771	-10.458,5	-5.145,88	166,71
1.712,32	-19.371,3	-14.058,7	-8.746,14	-3.433,56	1.879,03
12.000,00	-9.083,62	-3.771,04	1.541,54	6.854,12	12.166,71
14.119,10	-6.964,52	-1.651,94	3.660,64	8.973,22	14.285,81
15.000,00	-6.083,62	-771,04	4.541,54	9.854,12	15.166,71
20.000,00	-1.083,62	4.228,96	9.541,54	14.854,12	20.166,71
25.000,00	3.916,39	9.228,96	14.541,54	19.854,12	25.166,71

Izvor: Obračun autora

U cilju ispitivanja uticaja visine državnih podsticaja i ostvarenog prinosa na kretanje ostvarenog profita u proizvodnji pšenice, izvršena je odgovarajuća analiza (tabela 3).

U slučaju da se u proizvodnji ostvari prinos od 5,5 t/ha proizvodnja pšenice je profitabilna sve dok su državni podsticaji veći od 10.458,46 dinara po ha. S obzirom da su trenutni državni podsticaji 14.119,1 dinara po ha to znači da je proizvodnja pšenice profitabilna, kao što je već rečeno, ako je ostvareni prinos veći od 4,81 t/ha. Dakle, viši državni podsticaji proizvođačima pšenice i veći prinos rezultira promenama koje pozitivno utiču kako na profitabilnost proizvodnje pšenice tako i poljoprivrednih gazdinstava u celini, drugim rečima povoljno utiče na ekonomski položaj proizvođača pšenice.

4. Zaključak

Bez obzira što je pokazan uticaj odgovarajućih mera agrarne politike na ekonomski položaj proizvođača pšenice u Republici Srbiji, konačan zaključak se ipak ne može doneti bez dodatne analize. To je zato što su gazdinstva različite veličine i/ili se oslanjaju na različitu tehnologiju proizvodnje, zbog čega su jedni u boljem, a drugi u lošijem ekonomskom položaju. Međutim, zajedničko za sve njih je da u ovoj proizvodnoj godini mogu očekivati smanjenje ili potpuni izostanak profita u proizvodnji pšenice.

Na osnovu rezultata sprovedenog istraživanja može se konstatovati da je ekonomski položaj ove proizvodnje uslovljen visinom ostvarenog prinosa i ostvarenom prodajnom cenom, kao i količinom primenjenih činilaca proizvodnje i nivoom cena za njihovo pribavljanje, ali i visinom državnih podsticaja za poljoprivredu, što svakako treba uzeti u obzir prilikom kreiranja budućih mera agrarne politike.

Literatura

1. Vasiljević, Zorica, Todorović, S., Popović, N. (2008): Uticaj promene cene goriva na optimizaciju ukupnih troškova upotrebe poljoprivredne mehanizacije za obradu zemljišta. Poljoprivredna tehnika, 4: 69-77.
2. Denčić, S., Kobiljski, B., Mladenov, N., Pržulj, N. (2009): Proizvodnja, prinosi i potrebe za pšenicom u svetu i kod nas. Zbornik radova Naučnog instituta za ratarstvo i povrtarstvo, 46(2): 367-378.
3. Munćan, P., Živković, D. (2004): Menadžment rada i proizvodnje u poljoprivredi. Poljoprivredni fakultet, Beograd.
4. Ševarlić, M., Munćan, P., Lukač, D. (2008): Agrarno-politička dilema: Ko, kome i koliko daje? Case Study: Proizvodnja pšenice. Tematski zbornik Agrarna i ruralna politika Srbije – početna iskustva pridruživanju EU i predlog mera za 2009. godinu, DAES, Poljoprivredni fakultet u Beogradu i RPK Novi Sad, Beograd, str. 89-94.

IMPACT OF AGRARIAN POLICY MEASURES ON ECONOMIC STATUS
OF THE WHEAT PRODUCERS IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Todorović Saša,⁴⁴ Filipović Nikola ⁴⁴

Abstract: The recent changes in government payments policy have caused a lot of concern among agricultural producers regarding its impact on farm profitability. However, those changes will probably reflect to direct reduction in profit in the short run because the producers' possibilities are limited as to the changes they can economically make.

Bearing this in mind, the objective of this research is to analyse impact of agrarian policy measures on economic status of the wheat producers and to contribute successfully to the formulation of the future agrarian policy measures.

The results of this study suggest that the economic status of the wheat production depends of the yield and achieved sales price, as well as of the amount of applied production factors and price level for their acquisition, as well as of level of government payments.

Key words: agrarian policy measures, economic analysis, economic status, wheat, family farms

II

STANJE I PERSPEKTIVE
RAZVOJA ZADRUGARSTVA

*STATE AND PERSPECTIVES
OF COOPERATIVES DEVELOPMENT*

⁴⁴ Saša Todorovic, B.Sc., Assistant (sasat@agrif.bg.ac.rs); Nikola Filipovic, M. Sc., Assistant (nfilips@agrif.bg.ac.rs); Institute for Agricultural Economy, Faculty of Agriculture, University of Belgrade, 11080 Belgrade, 6 Nemanjina Str., Republic of Serbia; www.agrif.bg.ac.rs

ZEMLJORADNIČKO ZADRUGARSTVO U SRBIJI ⁴⁵

FARMER COOPERATIVES IN SERBIA

Kiš Čisar Erna ⁴⁶

Dame i gospodo,
Poštovani zadružni poslenici,
Uvaženi domaćini,

Pozdravljam vas u ime Zadružnog saveza Srbije, asocijacije zemljoradničkog zadrugarstva Republike Srbije u svojstvu vršioca dužnosti predsednika.

Dozvolite mi da vas upoznam da je u Republici Srbiji u oblasti poljoprivrede, ribarstva i šumarstva registrovano preko 2.000 zadruga i one čine 57,6% ukupno registrovanih privrednih subjekata u ovim oblastima privređivanja. Zadruge iz ovih oblasti na korišćenju imaju preko 85.000 ha poljoprivrednih i šumskih površina, od čega je oko 61.000 ha oranica i bašti, 1.000 ha voćnjaka, oko 10.000 ha pašnjaka i oko 9.000 ha šuma, a ostatak čine neplodne površine, bare i trstici.

U ovim zadrugama zaposleno je preko 8.500 radnika, odnosno preko 25.000 porodica egzistira od rada zaposlenih.

Zadrugarstvo Republike Srbije, kao i u svim zemljama u okruženju, u uslovima tranzicije, deli sudbinu koja je uslovljena aktuelnom ekonomskom politikom i privrednim kretanjima u zemlji i okruženju.

Uslovi privređivanja zemljoradničkih zadruga u Republici Srbiji su nepovoljni i svake godine sve se više pogoršavaju i nepovoljno utiču na razvoj zadrugarstva i zadružnog pokreta.

Mere agrarne politike i ukupna ekonomska politika nisu u funkciji razvoja realnog sektora, a posebno zemljoradničkog zadrugarstva.

Na razvoj zemljoradničkog zadrugarstva najveće negativne efekte imaju sledeća nerešena pitanja:

1. Povraćaj zadružne imovine predstavlja suštinsko pitanje, jer se potražuju najveće površine poljoprivrednog zemljišta i značajan broj kapaciteta prehrambene industrije, koji su stvarani radom zadrugara i zaposlenih. Proces povraćaja zadružne imovine je izuzetno spor sa mnogo ograničenja

⁴⁵ Pozdravna reč

⁴⁶ Erna Kiš Čisar – v.d. predsednica, Zadružni savez Srbije, 11000 Beograd, ul. Skerlićeva 24; predsednik@zssrbije.org www.zss.co.rs

administrativne prirode, čemu doprinose i aktuelni stavovi nadležnih državnih institucija, koje su uključene u proces povraćaja imovine. Proces traju i više decenija u začaranom krugu između opštinskih komisija za imovinsko-pravne odnose, Ministarstva finansija i Vrhovnog suda. Može se konstatovati da je i pored mnogih deklarativnih obećanja, kao i zakonskih rešenja da se izvrši povraćaj zadružne imovine, ovaj proces tek na početku, što stvara velike probleme u procesu proizvodnje, a posebno obezbeđenja obrtnih sredstava za rad zemljoradničkih zadruga.

2. Visok rast cena inputa, poslednjih godina, uz istovremeno smanjenje cena poljoprivrednih proizvoda, dodatno slabi ekonomsku moć zemljoradničkih zadruga i zadrugara. Gubi se motiv za proizvodnju, jer se polako kruni supstanca, a zadruge i zadrugari dovode u izuzetno tešku ekonomsku situaciju. Na ovaj način izgubljen je, ili je u procesu gubljenja kontinuitet i proizvodnja značajnog broja „zadružnih proizvoda“, kao što su: jagnjeće meso; juneće meso bebi-bif kvaliteta; kupina i višnja; sve ono što je najintenzivnije i najvrednije u oblasti poljoprivredne proizvodnje.
3. Nedostatak obrtnih sredstava i visoka cena bankarskog kapitala neophodnih za obavljanje procesa proizvodnje kao i za investiciona ulaganja u okviru zemljoradničkih zadruga. Trenutno najpovoljnija kreditna sredstva za ulaganje u proizvodnju i kupovinu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda mogu se kod poslovnih banaka obezbediti sa kamatom od 1,20% na mesečnom nivou sa deviznom klauzulom, odnosno 1,75% na mesečnom nivou bez devizne klauzule. Posebnu teškoću u obezbeđenju kreditnih sredstava zemljoradničkim zadrugama predstavlja neuknjižena „zadružna imovina“, koja treba da služi kao osnov obezbeđenja bankarskih kredita. Iz tih razloga zemljoradničke zadruge su dodatno opterećene garancijama za povlačenje kreditnih sredstava, koje iznose između 2 i 5% vrednosti obezbeđenog kredita, što dodatno poskupljuje pozajmljeni kapital, a samim tim i cenu koštanja proizvodnje poljoprivrednih proizvoda.
4. Siva ekonomija predstavlja poseban problem, i ima izuzetno nepovoljan uticaj na razvoj zemljoradničkog zadrugarstva. U sivoj ekonomiji zemljoradničke zadruge su nekonkurentne za deo PDV-a, troškova raznih uverenja, što ih čini nekonkurentnim u odnosu na preduzetnike. Posebno su pogođene zemljoradničke zadruge, koje su vezane za promet utovljene stoke, „obojenog voća“ i dr.
5. Pokidane veze između prehrambene industrije i zemljoradničkih zadruga, koje su proizvođači i organizatori proizvodnje primarnih poljoprivrednih proizvoda na posedima zadrugara i zemljoradnika kooperanata, čiji

poljoprivredni proizvodi predstavljaju sirovinu u prehrambenoj industriji. U poslednjih tridesetak godina organizacije prehrambene industrije, po osnovu ekonomske moći, prvo su napustile izdvajanjem, poljoprivredne kombinata, a potom prve ušle u proces privatizacije, čime su se otuđili od proizvođača primarnih poljoprivrednih proizvoda, iz čijih sredstava su najvećim delom i građeni ovi kapaciteti.

6. Posebnu nepovoljnost za razvoj zemljoradničkog zadrugarstva predstavljaju „mere agrarne politike“. Naime, zemljoradničke zadruge za proizvodnju na korišćenom poljoprivrednom zemljištu, za proizvodnju u stočarstvu i za proizvodnju u voćarstvu i vinogradarstvu nisu u sistemu podsticaja, jer su mere Vlade Republike Srbije u zadnje dve godine isključivo u funkciji poljoprivrednih gazdinstava fizičkih lica.

Navedene mere, uz neorganizovanost zemljoradnika i zadrugara su se nepovoljno odrazile na razvoj zadružnog pokreta u poslednjih deset i više godina.

Značaj zemljoradničkog zadrugarstva u Republici Srbiji, treba pre svega, posmatrati u organizaciji proizvodnje na posedima zemljoradnika sa malim gazdinstvima. Uloga zemljoradničkih zadruga u stvaranju krupne i kontinuirane proizvodnje sa kvalitetnim i sertifikovanim proizvodom, a sa malog poseda je neprevaziđena, ako se ima u vidu da je preko 88% zemljišta i 95% stočnog fonda u vlasništvu ovih proizvođača.

Takođe, razvoj sela je danas jedino moguć ako postoje subjekti u selu koji mogu da nose takav razvoj, a to su, po svojoj suštini, ispred svih, zemljoradničke zadruge koje su i u ranijem periodu pokazale da mogu uspešno da obavljaju svoju društvenu funkciju u selima, a pre svega, da zapošljavanjem mladih visokostručnih kadrova obezbede kritičnu intelektualnu masu za brži transfer tehnologije u poljoprivrednoj proizvodnji i uticaj na razvoj kulture, prosvete, seoskog turizma i drugih oblika života u selu.

Zapošljavanjem visokostručnih kadrova i većeg broja nezaposlenih u selima rešio bi se još jedan gorući problem u našoj zemlji, a to je pitanje nezaposlenosti.

Preuzimanjem svojih funkcija na međunarodnim zadružnim načelima, zemljoradničke zadruge bi mogle postati nosioci sveukupnog napretka u oblasti primarne poljoprivredne proizvodnje i sela.

U tom cilju neophodna je i sveobuhvatna reforma zadružnih saveza, kao asocijacije zemljoradničkih zadruga i zemljoradnika. Zadružni savezi, za

razliku od dosadašnjeg vremenskog perioda, u svom radu moraju razviti, pored ostalih, i poslovnu funkciju, koja mora biti u sistemu uspešne organizacije i razvoja primarne poljoprivredne proizvodnje i unapređenja uslova života i rada na selu.

Na kraju želim da obavestim ovaj skup da će Zadružni savez Srbije na Upravnom odboru zakazanom za 03.07.2009. godine uputiti poslenicu povodom Međunarodnog dana zadrugarstva.

Takođe, da se zahvalim domaćinima na organizaciji ovog skupa i želim im da što pre izvrše akreditaciju ove najstarije visokonaučne ustanove iz oblasti poljoprivrede i prerade poljoprivrednih proizvoda.

Hvala!

STAVOVI DIREKTORA ZADRUGA O RADU ZADRUŽNIH SAVEZA U SRBIJI ⁴⁷

Ševarlić M. Miladin, ⁴⁸ Nikolić M. Marija ⁴⁸

Apstrakt: Rad je rezultat istraživanja sprovedenog po međunarodnom projektu *Uloga i potencijal zadruga u smanjenju siromaštva*. Istraživanje je obuhvatilo 240, odnosno 7,8%, od 3.067 registrovanih zadruga u Srbiji (2008), pri čemu su posebno obrađeni stavovi anketiranih direktora 148 poljoprivrednih i 92 neagrarne zadruga. Cilj rada je da se analiziraju i uporede stavovi direktora različitih vrsta zadruga o radu strukovnih i teritorijalno organizovanih zadružnih saveza, budući da takva saznanja mogu da doprinesu unapređenju rada svih subjekata u zadružnom sektoru privrede Srbije.

Ključne reči: direktor, stavovi, zadruga, zadružni savezi, zadružne aktivnosti

1. Uvod

Izuzimajući udžbenike, monografije i dva tematska zbornika radova relativno malog broja naših poznatijih autora o zadrugarstvu (Randelović V., 1999; Zakić-Vujatović Zorka, 2001; Zakić Zorka i sar., 2002; Mihajlović L., Arsenović Đ., 2002; Brković R. i sar., 2004; Đurđević V., 2005; Mihajlović L., Pejčić H., 2005; Maričić B., 2006; Šljukić S., 2009; ...), nekoliko magistarskih radova (Nestorov Bizonj Jelena, 2005; Nikolić Marija, 2009; ...), kao i publikovane radove i stavove pojedinih zadružnih poslenika (Carić S., Varga S., 2005; Nestorov Bizonj Jelena, 2005; Ševarlić M., 2002, 2006-a, 2006-b, 2006-c, 2006-d, 2007, 2008-a, 2008-b, 2009-a, 2009-b; Ševarlić M., Krivokapić Skoko Branka, Nikolić Marija, 2007; Ševarlić M., Nikolić Marija, 2009; ...), evidentno je odsustvo većeg broja radova baziranih na rezultatima sveobuhvatnijih terenskih istraživanja zadružnog sektora u Srbiji.

⁴⁷ *Izvorni naučni rad*

Rad je deo rezultata istraživanja na osnovu dodatka upitniku međunarodnog projekta „*Uloga i potencijal zadruga u smanjenju siromaštva*“. Deo rezultata istraživanja na osnovu dodatka upitniku navedenog međunarodnog projekta autori su implementirali i u projekte koje finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, a realizuju se u periodu 1996-2010. godine.

⁴⁸ Dr Miladin M. Ševarlić, redovni profesor, rukovodilac projekta za Srbiju (milsevar@eunet.rs), mr Marija M. Nikolić, asistent, koordinator anketiranja u Srbiji (marijahnikolic@yahoo.com), Institut za agroekonomiju, Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Beogradu, 11080 Beograd, ul. Nemanjina 6; www.agrif.bg.ac.rs

To se može i razumeti s obzirom da je zadružni sektor privrede praktično isključen iz reformskih procesa i predmet je svestrane i intenzivne kadrovske (Ševarlić M., 2002; Ševarlić M., 2009-a, 2009-b) i ekonomske (Ševarlić M., 2009; Šljukić S., 2009; ...) devastacije, kao i agrarno-političke marginalizacije (Ševarlić M., 2009-c) tokom tranzicionog perioda u Srbiji.

U tom pogledu, izdvaja se mali broj radova baziran i na terenskim istraživanjima: Šljukić S. (2009), Babović Marija i sar. (2009), kao i dva rada u kojima je deo rezultata istraživanja iz međunarodnog projekta o zadrugarstvu Srbije saopšten na međunarodnim naučnim skupovima - Ševarlić M., Nikolić M. Marija, Simmons R. (2009)⁴⁹ i Simmons R., Ševarlić M., Nikolić Marija (2009).⁵⁰

S obzirom na teorijske stavove (Birchall J., Simmons R., 2004) i rezultate prethodnih komparativnih istraživanja u dve zemlje na dva kontinenta (Tanzanija i Šri Lanka), započeta je 2008. godine realizacija i trećeg analognog međunarodnog projekta istraživanja pod nazivom **Uloga i potencijal zadruga u smanjenju siromaštva u Srbiji**. Pored dva navedena rada saopštena na međunarodnim naučnim skupovima, deo rezultata istraživanja po ovom projektu je predmet i ovog rada koji su autori saopstili na Savetovanju sa međunarodnim učešćem na temu *Međunarodni dan zadrugarstva 2009.: Stanje i perspektive zadrugarstva u svetu i Srbiji*.

Projekat se realizuje u saradnji *Univerziteta Stirling* iz Škotske, *Poljoprivrednog fakulteta Univerziteta u Beogradu* i *Društva agrarnih ekonomista Srbije*, a anketirani su direktori 240 primarnih zadruga o radu poljoprivrednih i neagrarnih zadružnih saveza.⁵¹

⁴⁹ Ševarlić Miladin, Nikolić M. Marija, Simmons Richard (2009): **Standpoints of the Directors of Agricultural Co-operatives about the Membership and the Work of Cooperative Unions in Serbia**, 113th Seminar of the EAAE, 9th-11th December 2009, Belgrade

⁵⁰ Simmons R., Ševarlić M., Nikolić Marija (2009): **The Role and Potential of Co-operatives in Economic and Social Development**, Paper to International Cooperative Alliance Research Conference "People before profit: the response of co-operatives to the global financial crisis and economic recession" 2-4 September 2009, Queens College, Oxford University, Oxford (United Kingdom) - koji, po autorima dostupnim saznanjima, predstavlja prvi rad u poslednje tri decenije saopšten na naučnom skupu u organizaciji Međunarodnog zadružnog saveza.

⁵¹ U anketiranju direktora zadruga, pored rukovodioca projekta i koordinatora anketiranja u Srbiji, učestvovali su saradnici Poljoprivrednog fakulteta u Beogradu (*Bogdan Žigić, Marina Miljković, Latinka Sakić, Melita Pavićević i Jovo Orlić*), Ekonomskog fakulteta u Subotici (*dr Stanislav Zekić, Miloš Tošin, Ljubomir Pupovac, Marija Knežević i Biljana Štavljanin*), *mr Nenad Ilić* (Geografski fakultet, Beograd), *dr Sonja Jovanović* (Ekonomski fakultet, Niš), kao i saradnici iz zadružnog sektora (*mr Bogdan Živanović - Požarevac, Dragoljub Živković - Zaječar, Petar Radić - Novi Sad, Ivana Veljović - Kraljevo i Anita Matić - Šabac*) i drugih institucija (*Ana Erac - Kruševac i Vladimir Živanović - Kragujevac*).

U podskup za izbor uzorka zadruga bila su uključena samo pravna lica koja su zadovoljavala sledeće kriterijume:

- da su registrovana u Agenciji za privredne registre (stanje 2008. godine), u formi zadruga i zadružnih saveza, ili da u svom nazivu imaju reči „zadruga“ ili „kooperativa“, odnosno skraćenice: „koop“, „kop“ ili „coop“ - kojih je ukupno bilo 3.435, od čega su 3.067 ili 89,3% zadruge,
- da su primarne zadruge, da nisu u stečaju, odnosno likvidaciji, kao i da su poslovale pozitivno najmanje jednu godinu u periodu 2005-2007. godine, što je ostvarilo 1.470 ili 47,9% od ukupnog broja zadruga.

Uzorak od 240 zadruga je sačinjen u skladu sa sektorskom i regionalnom strukturom zadruga koje su poslovale pozitivno barem jednom u navedenom trogodišnjem periodu.

Budući da je projekat iste sadržine prethodno organizovan u dve zemlje sa dva kontinenta, upitnik je sadržao standardizovana pitanja koja nisu mogla u potpunosti da osvetle stanje u zadružnom sektoru Srbije. Stoga su organizatori projekta u Srbiji dobili posebno odobrenje da u standardizovani upitnik za direktore zadruga uključe dodatnih dvanaest pitanja kako bi se obradile određene specifičnosti u našem zadrugarstvu. Problemi analizirani u ovom radu obuhvaćeni su dominantno posebnim delom upitnika u kojem je razmatran odnos primarnih poljoprivrednih i neagrarnih zadruga sa njihovim zadružnim savezima.

U radu su primenjene sledeće metode: anketiranje - sprovedeno u okviru Projekta, kojim su prikupljeni osnovni podaci o zadrugama na osnovu unapred pripremljenog upitnika; posmatranje - budući da su anketari dominantno diplomirani agrarni ekonomisti, upisani na poslediplomske studije, njihovo poznavanje materije koja se istražuje omogućilo je sticanje dodatnih saznanja značajnih za pitanja vezana za Projekat; matematičko-statističke metode - primenjene u obradi podataka preuzetih u Agenciji za privredne registre Republike Srbije i odgovora anketiranih direktora zadruga - čiji su rezultati delimično prikazani i u ovom radu.

Rad je strukturno podeljen u dva dela. U prvom delu rada analizirane su opšte karakteristike zadruga čiji su direktori anketirani, i to: veličina zadruga (prema broju članova) i njihova perspektiva. Ovi podaci omogućavaju komparaciju osnovnih pokazatelja poljoprivrednih sa neagrarnim zadrugama, na osnovu čega se može utvrditi da li postoje, odnosno kakva je priroda razlika između ove dve podgrupe zadruga u Srbiji.

U drugom delu rada izvršena je komparacija stavova direktora poljoprivrednih i neagrarnih zadruga prema radu strukovnih i teritorijalno organizovanih zadružnih saveza, odnosno prema Zadružnom savezu Srbije.

Za potrebe ove analize, prvo su obrađeni odgovori anketiranih direktora 148 poljoprivrednih zadruga, što čini 7,2% od ukupno 2.055 poljoprivrednih zadruga registrovanih u Srbiji, odnosno 16,3% od 907 poljoprivrednih zadruga koje su poslovale pozitivno barem jednom u periodu 2005-2007. godine.⁵²

Pri tome su sve poljoprivredne zadruge podeljene u dva podskupa:

- zadruge koje su članice nekog od zadružnih saveza i
- zadruge koje ili nisu članice zadružnog saveza ili čiji direktori nisu odgovorili na pitanje o članstvu njihove zadruge u zadružnim savezima.

Ukoliko su zadruge članice zadružnih saveza analizirano je da li su zadovoljni dosadašnjim radom i aktivnostima saveza, a posebna pažnja posvećena je predlozima anketiranih rukovodilaca o aktivnostima zadružnih saveza usmerenim ka unapređenju rada i boljem zadovoljavanju interesa i potreba zadruga - članica.

Ukoliko zadruge nisu članice zadružnog saveza, sistematizovani su razlozi zašto zadruga nije član i koji bi motivi mogli da je podstaknu da to postane.

Drugu, posebno analiziranu, grupu odgovora, dali su direktori 92 nepoljoprivredne zadruge, i to:

- 47 studentskih i omladinskih zadruga (što čini 9,7% od ukupno 484 registrovanih i 15,0% od 314 studentskih i omladinskih zadruga koje su poslovale pozitivno barem jednom u periodu 2005-2007. godine);
- 23 zanatskih i proizvodnih zadruga (odnosno 9,8% od 234 registrovane i 17,7% od 130 zanatskih i proizvodnih zadruga koje su poslovale pozitivno barem jednom u periodu 2005-2007. godine);
- 17 stambenih zadruga (7,2% od 237 registrovanih i 16,8% od 101 stambene zadruge koje su poslovale pozitivno barem jednom u periodu 2005-2007. godine);
- 2 potrošačke zadruge (12,5% od ukupno 16 registrovanih i 40,0% od 5 potrošačkih zadruga koje su poslovale pozitivno barem jednom u periodu 2005-2007. godine); i
- 3 zadruge drugih delatnosti (7,3% od ukupno 41 i 23,1% od ukupno 13 zadruga drugih delatnosti koje su poslovale pozitivno barem jednom u periodu 2005-2007. godine).

⁵² Detaljniji rezultati stavova anketiranih direktora poljoprivrednih zadruga o radu zadružnih saveza u Srbiji obrađeni su u radu: Ševarlić M., Nikolić M. Marija, Simmons R. (2009: 643-646)

U zavisnosti od problema koji se istražuje, neka pitanja su analizirana posebno po vrstama neagrarnih zadruga, a neka su razmatrana sumarno za sve neagrarnne zadruge kao poseban podskup. Deo ankete koji se odnosi na opšte karakteristike, obrađen je prvo pojedinačno po vrstama neagrarnih zadruga, a zatim zbirno za sve nepoljoprivredne zadruge. Stavovi direktora, međutim, analizirani su isključivo zbirno za sve neagrarnne zadruge, budući da su pojedine vrste zadruga zastupljene malim brojem u uzorku (ali srazmerno broju registrovanih zadruga), odnosno da ne postoje strukovni zadružni savezi za sve vrste zadruga obuhvaćene ovim istraživanjem.

2. Opšte karakteristike anketiranih zadruga

U prvom delu upitnika sadržana su pitanja koja omogućavaju sagledavanje strukture ispitanika – u pogledu funkcije koje obavljaju u zadruzi i polne strukture, ali i karakteristika odabranih zadruga – broja članova, perpektive zadruga i slično.

U najvećem broju poljoprivrednih zadruga anketiran je direktor (u 122 zadruge, tj. 82,4%), u 9 zadruga (6,1%) predsednik ili član upravnog odbora, u 8 zadruga (5,4%) predsednik skupštine, a u preostalih 9 slučajeva (6,1%) ispitanik je zaokružio kategoriju „druga funkcija“. Budući da je u 93,9% zadruga anketirano lice obavljalo poslove rukovođenja ili je bilo član organa upravljanja u zadruzi, možemo zaključiti da su odgovori koje smo analizirali dobijeni od kompetentnih ispitanika i da su vrlo pouzdani. U 84,5% poljoprivrednih zadruga anketirano lice je bilo muškog pola, dok je u svega 23 zadruge (15,5%) anketirana žena.

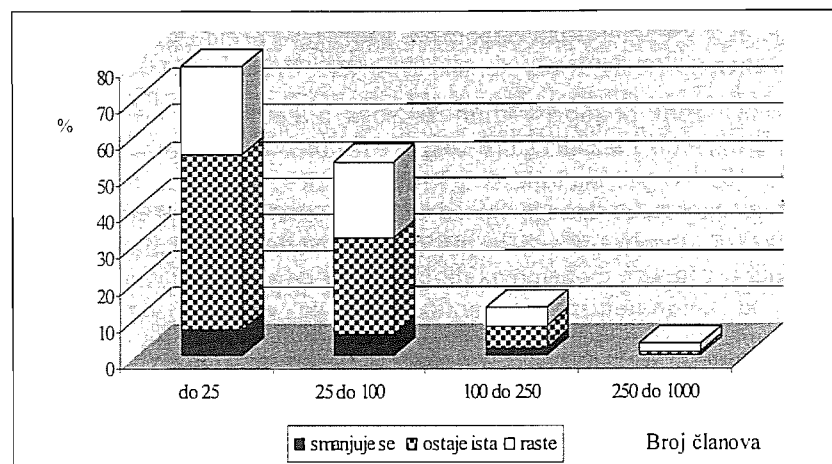
Od 92 neagrarnne zadruge u najvećem broju slučajeva (73, tj. 79,3%) anketiran je direktor. Kod potrošačkih i zadruga drugih delatnosti, koje su u relativno malom broju bile prisutne u uzorku, svi ispitanici su obavljali funkciju direktora, ali ona dominira i među ispitanicima i u drugim vrstama neagrarnih zadruga.

U 59 neagrarnih zadruga (64,1%) intervjuisan je muškarac, dok je u 35,9% anketirano lice bila žena. Najveću zastupljenost ženski ispitanici su imali u zanatskim zadrugama (47,8%), zatim u stambenim (41,2%), pa u studentskim i omladinskim zadrugama (29,8%), zadrugama drugih delatnosti (33,3%), dok su oba anketirana direktora potrošačkih zadruga bili muškarci.

Posmatrano sa aspekta polne ravnopravnosti, situacija je generalno znatno povoljnija kod neagrarnih nego kod poljoprivrednih zadruga – gde je svega 15,5% intervjuisanih lica ženskog pola.

U uzorku je najviše malih poljoprivrednih zadruga – sa manje od 25 članova (79 ili 53,4%), zatim slede zadruga koje imaju 25-100 članova (53 ili 35,8%), u 13 zadruga (8,8%) su naveli da imaju 100-250 članova, dok su u samo tri zadruga (Specijalizovana stočarska zadruga „Agronor“ – Gornji Milanovac, ZZ „Ravangrad“ – Sombor i ZZ „Agrostar“ – Subotica) izjavili da imaju preko 250 zadrugara. Navedena distribucija poljoprivrednih zadruga prema broju zadrugara ukazuje na dominaciju malih zadruga – koje karakterišu relativno ograničavajući faktori u pogledu organizacionih i finansijskih potencijala za uspešno poslovanje na sve liberalnijem i konkurentnijem tržištu usluga koje su potrebne njihovim članovima.

Grafikon 1. Distribucija anketiranih direktora poljoprivrednih zadruga prema broju članova i očekivanom poslovanju zadruga

Izvor: Obračun autora na osnovu ankete po Projektu

Najveći broj direktora poljoprivrednih zadruga smatra da njihova zadruga stagnira po pitanju razvoja – 81 direktor (54,7%) je izjavio da zadruga „ostaje ista“, u 52 zadruga (35,1%) direktori su odgovorili da zadruga „raste“, dok u 15 poljoprivrednih zadruga (10,2%) smatraju da se zadruga „smanjuje“. Činjenica da je 2/3 anketiranih direktora poljoprivrednih zadruga izjavilo da se njihova zadruga smanjuje ili stagnira u svom poslovanju nameće potrebu detaljnijeg istraživanja uzroka takvog stanja i iznalaženja mogućnosti za njihovu revitalizaciju u narednom periodu.

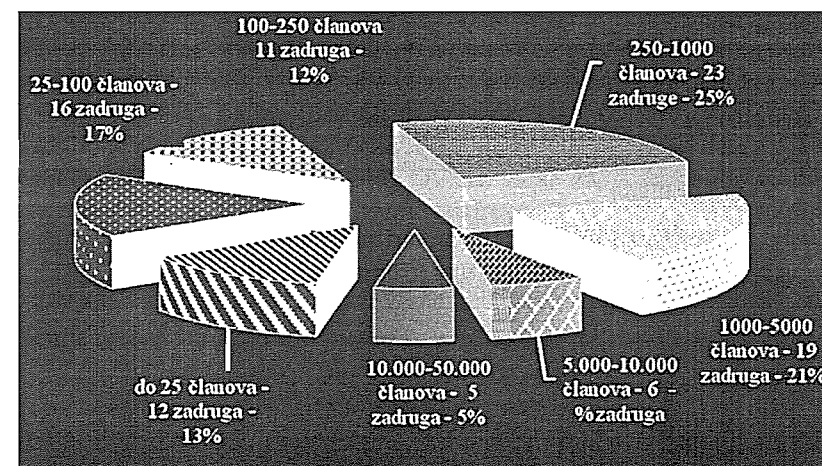
Posebno treba naglasiti da u sve tri kategorije (zadruga koje se povećavaju, ostaju iste i koje se smanjuju) dominiraju male zadruga (do 25 članova), čiji je obim poslovanja relativno mali i zbog toga najveći deo njih nisu u mogućnosti

da obezbede sredstva ni za poslovanje na nivou proste reprodukcije a posebno ne i za razvoj zadruga.

Distribucija neagrarnih zadruga prema broju članova je ujednačenija nego što je to slučaj kod poljoprivrednih zadruga (Grafikon 2).

Male neagrarnne zadruga (do 25 članova) čine po jedna stambena i potrošačka, dve zadruga drugih delatnosti i osam zanatskih zadruga; dok su kao najveće zadruga sa preko 10.000 članova evidentirane četiri studentsko-omladinske (OZ „Stari Bečej“ – Bečej, OZ „Beograd“ – Beograd, OZ „Knez“ – Beograd i OZ „Sat“ – Beograd) i jedna stambena zadruga (SZ „Prostor“ – Beograd).

Grafikon 2. Distribucija anketiranih direktora neagrarnih zadruga prema broju članova

Izvor: kao Grafikon 1.

U Srbiji je registrovano svega 16 potrošačkih zadruga, od čega je samo 5 poslovalo pozitivno barem jednom u periodu 2005-2007. godine, a aktivnost potrošačkih zadruga je svedena na minimum, odnosno u velikoj meri su je preuzeli sindikati i ozbiljno je ugrožavaju brojni hipermarketi. Od dve anketirane potrošačke zadruga u jednoj su izjavili da imaju manje od 25 članova, a u drugoj između pet i deset hiljada članova, što je posledica toga da je direktor jedne od potrošačkih zadruga (Uslužno-potrošačka zadruga prosvetnih radnika Beograd) prilikom anketiranja insistirao da su članovi te zadruga istovremeno i svi članovi sindikata te branše.

Rad stambenih zadruga ozbiljno ugrožavaju primena poreza na dodatu vrednost, slaba ekonomska moć domaćeg stanovništva, vrlo visoke cene

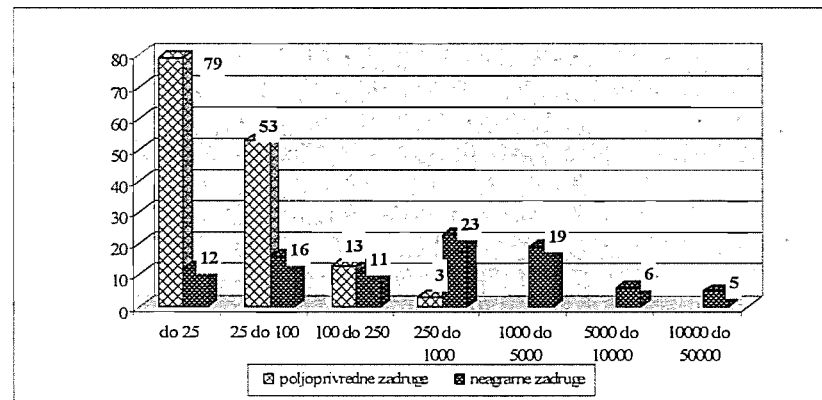
nekretnina i drugi razlozi, te je veliki broj stambenih zadruga značajno redukovao svoje aktivnosti, a shodno tome i članstvo. Ipak, neke od stambenih imaju i dalje mnogobrojno članstvo, kao što je prikazano u tabeli 1. Treće, prema sprovedenoj anketi, studentsko-omladinske zadruge se, prema broju članova, mogu podeliti u šest kategorija (Tabela 1).

Tabela 1. Distribucija anketiranih studentsko-omladinskih i stambenih zadruga prema broju članova

Red br.	Broj članova zadruga	Studentsko-omladinske		Stambene	
		broj	%	broj	%
1	do 25	-	-	1	5,9
2	od 25 do 100	1	2,1	5	29,4
3	od 100 do 250	8	17,0	1	5,9
4	od 250 do 1.000	16	34,0	3	17,7
5	od 1.000 do 5.000	15	31,9	4	23,5
6	od 5.000 do 10.000	3	6,4	2	11,8
7	od 10.000 do 50.000	4	8,5	1	5,9
	Ukupno	47	100,0	17	100,0

Izvor: Kao za Grafikon 1.

Grafikon 3. Distribucija anketiranih poljoprivrednih i neagrarnih zadruga prema broju članova

Izvor: kao za Grafikon 1.

Ukoliko, ipak, zanemarimo navedene dileme, možemo zaključiti da neagrarnne zadruge imaju značajno veći broj članova nego što je to slučaj kod poljoprivrednih, kao što pokazuje grafikon 3.

3. Stavovi direktora zadruga o radu zadružnih saveza

Podaci prikupljeni iz anketa, ali i način udruživanja primarnih u zadruge višeg stepena, odnosno zadružne saveze, zahteva da se posebno analiziraju podaci po vrstama zadruga, odnosno da se obrade stavovi direktora poljoprivrednih i neagrarnih vrsta zadruga.

U cilju analiziranja stavova direktora zadruga o radu zadružnih saveza, prvo je potrebno utvrditi da li su zadruge obuhvaćane anketom članice nekog od zadružnih saveza, a zatim i koji je savez u pitanju.

Od 148 anketiranih poljoprivrednih zadruga, čak 138 (93,2%) jesu članice, dok 10 (6,8%) nisu članice nijednog od zadružnih saveza u Srbiji. Od 92 neagrarnne zadruge, 72 (78,3%) jesu članice, 17 (18,5%) nisu, a u tri zadruge (3,3%) direktori su čak izjavili i da ne znaju da li su njihove zadruge članice nekog od zadružnih saveza – što je indikativni pokazatelj neobaveštenosti direktora o vezi između te zadruga i zadružne alijanse. U slučajevima kada su direktori izjavili da ne znaju da li je zadruga član zadružnog saveza ili ne, opravdano je pretpostaviti da ne plaćaju članarinu,⁵³ odnosno da ne održavaju kontakt ni sa jednim od zadružnih saveza, te se za potrebe dalje analize u ovom radu mogu svrstati u grupu zadruga koje nisu članice nijednog zadružnog saveza.

3.1. Stavovi direktora zadruga koje su članice zadružnih saveza

Izraženije članstvo poljoprivrednih u odnosu na neagrarnne zadruge u zadružnim savezima može se objasniti na sledeći način:

- Prvo, u strukturi registrovanih zadružnih saveza dominiraju savezi poljoprivrednih zadruga. Prema podacima APR registrovano je 27 zadružnih saveza, od čega 17 organizovanih na teritorijalnom principu i 5 strukovnih poljoprivrednih i 5 strukovnih nepoljoprivrednih saveza. Praktično, to znači da poljoprivredne zadruge imaju veću mogućnost izbora prilikom odlučivanja o učlanjenju u zadružni savez. Pri tome, i ZSS predstavlja pretežno asocijaciju poljoprivrednih zadruga. Sa druge strane, osim kod studentsko-omladinskih zadruga koje imaju 2 registrovana saveza, možemo sa pravom reći da neagrarnne zadruge nemaju širok izbor strukovnih saveza u koji mogu da se učlane. Posebno treba naglasiti da nove vrste zadruga, koje do sada nisu bile prisutne u domaćoj zadružnoj praksi (kao što su socijalne zadruge), nemaju registrovane strukovne saveze koji bi zastupali njihove interese. Mora se ipak naglasiti, da

⁵³ Od tri zadruga u kojima su ispitanici dali odgovor da ne znaju da li su njihove zadruga članice zadružnih saveza, samo je direktor jedne odgovorio da ne plaća članarinu, a u druge dve anketirana lica nisu želela da odgovore na ovo pitanje.

nasuprot ZSS, Zadružni savez Vojvodine svojim članstvom obuhvata sve vrste zadruga, pa je među 538 članica ZSV i 5,2% neagrarnih zadruga.⁵⁴

- Drugo, na osnovu podataka dobijenih anketom uočavamo da postoji tendencija da sa povećanjem broja zadruga jedne vrste u uzorku raste i pripadnost te vrste zadruga zadružnim savezima. Tako, od 47 studentsko-omladinskih zadruga 80,9% su članice zadružnih saveza; od 23 zanatske i uslužne zadruge 78,3% su takođe članice zadružnih saveza i isto važi za 82,4% od ukupno 17 stambenih zadruga. U anketu su bile uključene dve potrošačke zadruge, od kojih je jedna članica zadružnog saveza, a druga nije. Takođe, od tri anketirane zadruge drugih delatnosti, samo u jednoj je dobijen odgovor da su članica Zadružnog saveza Šumadijskog i Pomoravskog okruga.

Komparacija odgovora direktora poljoprivrednih i neagrarnih zadruga o tome u kojim zadružnim savezima ostvaruju članstvo prikazana je u tabeli 2.

Najveći deo poljoprivrednih zadruga su članice regionalnih, odnosno okružnih zadružnih saveza - 47,1%, dok je kod neagrarnih zadruga najčešće članstvo u strukovnim zadružnim savezima - 61,2%. Posebno zabrinjava činjenica da značajan broj direktora poljoprivrednih zadruga koji su izjavili da njihove zadruge nisu članice i Zadružnog saveza Srbije faktički i ne znaju da članstvom u regionalnom, odnosno okružnom zadružnom savezu, njihova zadruga automatski postaje i članica Zadružnog saveza Srbije.

Tabela 2. Članstvo anketiranih zadruga u zadružnim savezima

Zadružni savez	Poljoprivredne zadruge		Neagrarnne zadruge	
	broj	%	broj	%
Zadružni savez Srbije	10	7,2	14 (12)*	19,4
Zadružni savez Vojvodine	52	37,7	9	12,5
Zadružni savez Beograda	11	8,0	2	2,8
Regionalni/okružni ZS	65	47,1	3	4,2
Ukupno poljoprivredne zadruge	138	100,0	-	-
Strukovni nepoljoprivredni zadružni savezi				
Savez stambenih zadruga			12	16,7
Savez studentskih i omladinskih zadruga			31	43,1
Savez potrošačkih zadruga			1	1,4
Ukupno neagrarnne zadruge			72	100,0

* U dve zadruge su anketirana lica navela da su članovi ZSS i jednog od strukovnih saveza, i to u jednom slučaju saveza studentskih i omladinskih zadruga, a u drugom saveza stambenih zadruga.

Izvor: kao u Tabeli 1.

⁵⁴ Prema podacima ZSV od 19.10.2009. www.zasav.org.rs (Datum preuzimanja 02.12.2009)

Vrlo je interesantno da je 10 direktora poljoprivrednih zadruga (7,2%) i čak 14 direktora neagrarnih zadruga (19,4%)⁵⁵ izjavilo da su članice direktno ZSS - što ukazuje na njihovo nepoznavanje rada zadružnih saveza, budući da zadruge ne mogu biti direktno članice ZSS. Posebno je zabrinjavajuće da je od 14 direktora neagrarnih zadruga koji su naveli da su zadruge članice ZSS, 8 izjavilo da redovno plaća članarinu, a 2 neredovno. Ovo se može objasniti ili činjenicom da nisu bili u potpunosti otvoreni po pitanju plaćanja obaveza prema savezu ili da nisu upoznati kom savezu plaćaju članarinu.

Posebno je značajno naglasiti da su anketirani direktori neprecizno navodili nazive zadružnih saveza, što je naročito izraženo kod nepoljoprivrednih zadruga. Uprkos činjenici da postoje dva strukovna zadružna saveza studentskih i omladinskih zadruga - *Savez omladinskih i studentskih zadruga* i *Studentsko-omladinski zadružni savez Srbije*,⁵⁶ anketirana lica su davala vrlo šarolike odgovore, kao što su: Studentski zadružni savez Srbije, Omladinski zadružni savez Srbije, Savez učeničkih, omladinskih i studentskih zadruga i drugi.

Direktori zadruga su zatim zamoljeni da navedu razloge učlanjenja u zadružne saveze. Na osnovu dobijenih odgovora može se zaključiti da ne postoje izražena odstupanja između motiva poljoprivrednih i nepoljoprivrednih zadruga za članstvo u zadružnim savezima (Tabela 3).

Tabela 3. Motivi primarnih zadruga za učlanjenje u zadružne saveze

	Poljoprivredne		Neagrarnne	
	broj	%	broj	%
Razmena informacija i podizanje nivoa informisanosti	35	25,4	19	26,4
Učlanjenje u zadružne saveze je bilo obavezno	34	24,6	14	19,4
Međuzadružna saradnja	18	13,0	7	9,7
Poslovno povezivanje i tržišno organizovanje	17	12,3	9	12,5
Pomoć i podrška zadružnih saveza	8	5,8	15	20,8
Drugo	23	16,7	7	9,7
Bez odgovora	3	2,2	1	1,4
Ukupno	138	100,0	72	100,0

Izvor: kao u Tabeli 1.

Pomoć i podrška zadružnih saveza se češće navodi kao motiv neagrarnih zadruga za učlanjenje (20,8%) u odnosu na poljoprivredne zadruge (5,8%). S

⁵⁵ Od broja zadruga koje su članice nekog od zadružnih saveza.

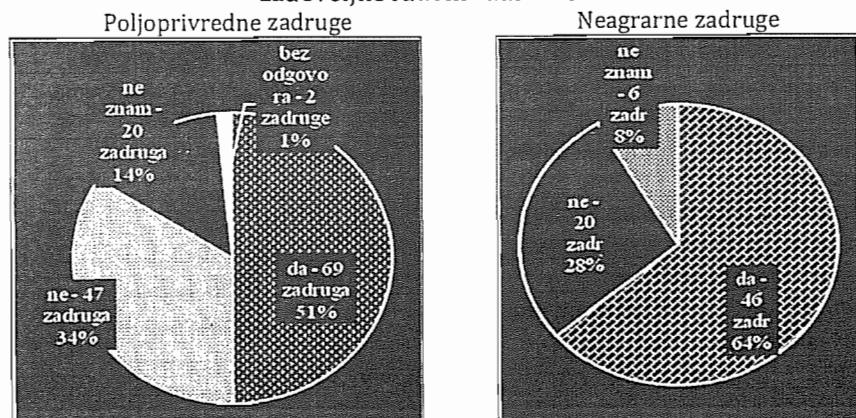
⁵⁶ Prema evidenciji Agencije za privredne registre, 2009. godina.

obzirom da je broj anketiranih neagrarnih zadruga (92) manji od broja poljoprivrednih zadruga (148), to je prisutno i manje raznorodnih odgovora, što objašnjava zašto je u grupi „Drugo“ manje odgovora kod neagrarnih zadruga. U ovu grupu svrstani su odgovori poput: afirmacija zadrugarstva, ostvarenje zadružnih principa, smanjivanje nezaposlenosti i drugi.

Iako su anketirane zadruge članice različitih zadružnih saveza, smatramo vrlo relevantnim odgovore anketiranih direktora na pitanje da li su zadovoljni radom zadružnih saveza. Uprkos tome što se odgovori odnose na različite zadružne saveze (u zavisnosti od toga u kom savezu konkretna zadruge ostvaruje članstvo), ovi odgovori ukazuju na odnos primarnih prema radu sekundarnih zadruga.

Može se uočiti da je deo neagrarnih zadruga koje su zadovoljne radom njihovih strukovnih zadružnih saveza veći nego što je deo poljoprivrednih zadruga čije potrebe zadovoljavaju aktivnosti regionalnih (uglavnom poljoprivrednih zadružnih saveza) i posebno Zadružnog saveza Srbije, što bi se moglo objasniti⁵⁷ manjim obimom zahteva i očekivanja koje neagrarnne zadruge postavljaju pred svoje strukovne saveze.

Grafikon 5. Prikaz odgovora na pitanje da li su primarne zadruge zadovoljne radom zadružnih saveza

Izvor: kao za Grafikon 1.

Direktori anketiranih zadruga koji su izjavili da ne znaju ili da nisu zadovoljni radom zadružnih saveza su imali priliku da odaberu od 10 ponuđenih aktivnosti sve za koje smatraju da bi unapredile rad zadružnih saveza i

⁵⁷ Uz već navedena ograničenja – da je manje neagrarnih zadruga uključeno u uzorak, odnosno da je manji procenat neagrarnih zadruga koje ostvaruju članstvo u zadružnim savezima.

povećale stepen zadovoljavanja potreba zadruga - članica. Pitanje je poluotvorenog tipa, budući da je poslednja aktivnost bila navedena kao „Drugo“ gde su anketirana lica mogla da dopišu šta se to može unaprediti u radu zadružnih saveza.

Tabela 2. Klasifikacija odgovora direktora poljoprivrednih zadruga na pitanje „Koje bi od dole navedenih aktivnosti trebalo da pokrene zadružni savez kako bi vaša zadruge bila zadovoljna njegovim radom?“

Redni broj	Ponuđeni odgovori	Poljoprivredne		Neagrarnne	
		broj	%	broj	%
1	Zastupanje interesa zadrugara i zadruga van zadružnog sektora	39	58,2	15	57,7
2	Posredovanje u kontaktu zadruga sa državnim organima (prilikom konkurisanja za sredstva, učestvovanju u projektima i slično)	51	76,1	21	80,8
3	Jačanje poslovnih veza između zadruga članica saveza	34	50,7	11	42,3
4	Pojačana aktivnost na transformaciji društvene u zadružnu svojinu u zadrugama	39	58,2	12	46,2
5	Aktivno učestvovanje u izradi novog zakona o zadrugama	52	77,6	20	76,9
6	Obezbeđivanje povoljnih kredita i/ili drugih izvora finansiranja pod beneficiranim uslovima	49	73,1	12	46,2
7	Nabavka inputa za proizvodnju koja se organizuje u zadrugama članicama saveza pod povoljnim uslovima	36	53,7	3	11,5
8	Pomoć u plasmanu proizvoda	47	70,1	7	26,9
9	Organizovanje seminara, predavanja i prezentacija usmerenih ka upoznavanju javnosti sa prednostima zadružnog organizovanja	42	62,7	15	57,7
10	Drugo ⁵⁸	2	3,0	1	3,8

Izvor: kao u Tabeli 1.

Direktori svih vrsta zadruga smatraju da bi aktivnosti zadružnih saveza trebalo da budu usmerene ka povezivanju zadruga sa državnim organima, posebno prilikom konkurisanja za novčana sredstva; zatim ka usvajanju novog zakona i, konačno, ka povećanom angažovanju na organizaciji seminara, predavanja i jačanja zainteresovanosti javnosti za zadružni sektor. Vrlo je indikativno da je potreba za usvajanjem novog zakona o zadrugama vrednovana visoko, što znači da ceo zadružni sektor u Srbiji, bez obzira na vrstu zadruga, polaže velike nade u novi zakon koji treba da uredi delatnost ovog sektora privrede u našoj zemlji.

⁵⁸ U dve zadruge su direktori naveli sledeće aktivnosti za koje smatraju da bi unapredile rad zadružnog saveza: (1) treba da postoji veća korisnost zadruga članica od rada zadružnih saveza i (2) savez treba da pomogne pri konkurisanju sredstava za donacije iz inostranstva.

3.2. Stavovi direktora zadruga koje nisu članice zadružnog saveza

Znatno veći broj anketiranih neagrarnih zadruga nisu članice zadružnog saveza (20 zadruga⁵⁹ ili 21,7%) nego poljoprivrednih zadruga koje nisu uključene u aktivnosti zadružnih saveza – (10 zadruga ili 6,8%). Komparacija razloga za ostanak van zadružnih saveza otežana je činjenicom da ne postoje savezi za sve vrste neagrarnih zadruga, kao i da je znatno manji broj saveza u kojima neagrarnne zadruge potencijalno mogu postati članovi. Recimo, stambena zadruga može da bude član Saveza stambenih zadruga Srbije po strukovnom, odnosno ukoliko je registrovana na teritoriji Vojvodine može postati i član Zadružnog saveza Vojvodine po teritorijalnom principu.

Za ocenu stavova direktora zadruga o radu zadružnih saveza značajno je istaći da u 30% neagrarnih i 10% poljoprivrednih zadruga smatraju da zadružni savezi nisu profesionalni i da usluge koje pružaju nisu kompatibilne zahtevima primarnih zadruga, te zbog toga njihove zadruge nisu članice saveza. Deo zadruga (15% neagrarnih i 10% poljoprivrednih) su neodlučne, odnosno nemaju konkretan razlog zašto nisu članovi zadružnih saveza. Smatramo važnim da je od 240 anketiranih zadruga samo u jednoj stambenoj zadruzi dobijen odgovor da izričito ne žele da postanu članovi zadružnog saveza.

Postoji tri grupe razloga koji bi mogli da motivišu direktore zadruga da postanu članovi zadružnih saveza:

- bolja organizacija zadružnih saveza – što je navedeno u četiri (20%) neagrarnne i dve (20%) poljoprivredne zadruge;
- unapređenje odnosa između saveza i zadruga, tj. jača podrška ili zastupanje interesa zadruga članica – što je navedeno u deset (50%) neagrarnih i pet (50%) poljoprivrednih zadruga; i
- drugi razlozi, kao što su unapređenje poslovanja na nivou države ili odgovori koji ne navode konkretan razlog („ne znam“), kao što je odgovorilo 6 direktora (30%) neagrarnih i 2 direktora (20%) poljoprivrednih zadruga.⁶⁰

Navedene aktivnosti gotovo su identične i kod neagrarnih i kod poljoprivrednih zadruga i mogle bi da podstaknu njihovo učlanjenje u zadružne saveze.

Posebno treba istaći da Zadružni savez Srbije, koji semantički asocira na nacionalnu zadružnu asocijaciju svih zadružnih sektora u našoj zemlji, nije u funkciji pospešivanja aktivnosti drugih regionalnih i nacionalnih strukovnih

⁵⁹ Od toga 17 zadruga u kojima su anketirana lica izjavila da nisu članovi i tri zadruge u kojima su izjavili da ne znaju da li su njihove zadruge članice zadružnih saveza.

⁶⁰ U jednoj poljoprivrednoj zadruzi anketirano lice nije želelo da odgovori na ovo pitanje.

zadružnih saveza – ne samo neagrarnih, već i nekih novoformiranih regionalnih saveza poljoprivrednih zadruga (Banmlek, Povrtarska unija, Agrologik, Vojvođanska pčela).

4. Zaključak

U radu su prikazani rezultati dela istraživanja po međunarodnom projektu „Uloga i potencijal zadruga u smanjenju siromaštva u Srbiji“, sprovedenog na uzorku od 240 zadruga. Na osnovu prikupljenih odgovora analizirane su osnovne karakteristike 148 poljoprivrednih i 92 neagrarnne zadruge, kao i stavovi njihovih direktora o radu zadružnih saveza.

S obzirom da su u većini zadruga anketirani direktori, koji su po funkciji najbolje informisani o poslovanju i uključenosti zadruga u aktivnosti zadružnih saveza, može se oceniti da su odgovori na postavljena pitanja sa visokim stepenom pouzdanosti.

Sa aspekta polne strukture, situacija je povoljnija kod neagrarnih zadruga gde su 35,9% intervjuisanih lica bile žene, u odnosu na poljoprivredne zadruge gde su one značajno manje zastupljene kao direktori (15,5%).

Distribucija zadruga prema broju članova je generalno povoljnija kod neagrarnih zadruga u kojima su zastupljene sve kategorije, počev od malih zadruga sa najviše 25 članova do najvećih zadruga sa preko 10.000 članova. Poljoprivredne zadruge su, nasuprot tome, koncentrisane pretežno u kategorijama sa manjim brojem članova, a najviše ih je upravo u grupi sa maksimalno 25 članova – čak 79 ili 53,4%. Posebno zabrinjava činjenica da je više od polovine direktora anketiranih poljoprivrednih zadruga (54,7%) izjavilo da njihova zadruga u pogledu broja članova ili stagnira ili se smanjuje.

Za razliku od prethodnih pokazatelja, poljoprivredne zadruge prednjače (93,2%) u odnosu na neagrarnne (78,2%) po pitanju njihovog članstva u zadružnim savezima. Motivi svih vrsta zadruga za učlanjenje u saveze su gotovo identični: na prvom mestu se nalaze razmena informacija i podizanje nivoa informisanosti (što je navelo oko 1/4 anketiranih direktora), dok je oko 20% zadruga postalo član saveza jer je to bilo „obavezno“ – što je suprotno opštem zadružnom principu o dobrovoljnosti udruživanja.

Mada postoje određena ograničenja u analizi odgovora da li su anketirana lica zadovoljna radom zadružnih saveza, među kojima su najvažniji raznolikost saveza u kojima primarne zadruge obuhvaćene uzorkom ostvaruju članstvo, neuporedivost teritorije koju pokrivaju pojedini savezi,⁶¹ vrste zadruga koje

⁶¹ Neki zadružni savezi su organizovani na teritorijalnom principu, te shodno tome primaju u svoje članstvo samo zadruge koje se osnovane na tom području, dok su drugi zadružni savezi

primaju u svoje članstvo i različiti zahtevi koju primarne zadruge postavljaju pred svoje saveze,⁶² možemo konstatovati da su neagrarne zadruge generalno zadovoljnije radom zadružnih saveza u odnosu na poljoprivredne zadruge.

Konačno, ne postoje izraženije razlike u pogledu aktivnosti koju bi zadružni savezi trebalo da pokrenu kako bi njihove članice bile zadovoljnije. Aktivnosti vezane za novi zakon o zadrugama i povezivanje sa državnim organima podjednako su važni i za poljoprivredne i za neagrarne zadruge.

Postoje određene sličnosti i u stavovima direktora svih vrsta zadruga koje nisu uključene ni u jedan zadružni savez, pri čemu je značajno istaći je malo broj zadruga čiji su direktori *a priori* protiv učlanjenja u saveze, odnosno da je 10-15% direktora neodlučno, što ostavlja prostor za povećanje broja zadruga koje bi bile obuhvaćene radom zadružnih saveza.

Literatura

1. Babović Marija, Bogdanov Natalija, Stojanović Žaklina, Doklešić Slobodan (2009): Analiza sistema podrške zadrugama u području Stare planine: naučene lekcije (interni dokument), UNDP, Beograd, str. 1-68.
2. Birchall J., Simmons R. (2004): What motivates members to participate in co-operative and mutual businesses: a theoretical model and some findings, *Annals of Public and Co-operative Economics*, 75.3, UK, pp. 465-495
3. Brković R. (2004): Omladinsko (studentsko) zadrugarstvo kao fleksibilni (specifični) oblik radnog angažovanja mladih. Zbornik radova sa naučnog skupa pod istoimenim nazivom održanog 15. juna 2004. godine u Kongresnom centru „Sava“, Savez omladinskih i studentskih zadruga Srbije, Beograd.
4. Carić S., Varga S. (2005): Evropsko zakonodavstvo u oblasti poljoprivrede s osvrtom na pravila o evropskoj zadruzi. *Ekonomika poljoprivrede*, 3-4, Beograd.
5. Đurđević V. (2005): Slom zadrugarstva 1894-2004. Autorsko izdanje, Beograd.
6. Maričić Branko (2006): Zadrugarstvo u vremenu tranzicije – Neostvarene ambicije. Savez naučnih stvaralaca i Naučna KMD, Beograd.
7. Mihajlović L., Arsenović Đ. (2002): *Ekonomika poljoprivrede sa zadrugarstvom*. Poljoprivredni fakultet, Novi Sad.
8. Mihajlović L., Pejčić H. (2005): Poljoprivredno zadrugarstvo između teorije i prakse. Zadružni savez Vojvodine, Novi Sad.

organizovani na strukovnom principu i posluju pod pretpostavkom da u svoje aktivnosti uključuje sve zadruge jedne vrste sa teritorije Republike Srbije.

⁶² Za poljoprivredne zadruge najvažnije pitanje koje diktira većinu poslovnih odluka i reflektuje se na razvojnu perspektivu, jeste nerešeno pitanje društvene svojine nad imovinom u zadrugama; dok se druge vrste zadruga suočavaju sa drugačijim problemima.

9. Nestorov-Bizonj Jelena (2005): Teorija i praksa zemljoradničkog zadrugarstva primenjene na uslove AP Vojvodine. Magistarski rad. Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad.
10. Nestorov-Bizonj Jelena (2005): Problemi zadružnog organizovanja zemljoradnika. *Ekonomika poljoprivrede*, 3-4, Beograd.
11. Nikolić Marija (2009): Evolucija zadružnog zakonodavstva u Evropi. Društvo agrarnih ekonomista Srbije, Beograd.
12. Ranđelović V. (1999): Osnovi zadrugarstva i zemljoradničko zadrugarstvo. Poljoprivredni fakultet i Zadružni savez Srbije, Beograd.
13. Simmons R., Ševarlić M., Nikolić Marija (2009): The Role and Potential of Co-operatives in Economic and Social Development, Paper presented on International Cooperative Alliance Research Conference People before profit: the response of co-operatives to the global financial crisis and economic recession, 2-4 September 2009, Queens College, Oxford University, Oxford (United Kingdom)
14. Ševarlić M. (2002): Kadrovi u zemljoradničkim zadrugama Srbije. Zbornik radova Zadrugarstvo u procesu tranzicije – uslovi, zakonodavna regulativa i perspektiva razvoja, Beograd – Ekonomski vidici, VII(1): 85-98.
15. Ševarlić M. (2006-a): Prilog javnoj raspravi o zadrugarstvu Srbije (1): Sve više zakona, sve manje zadruga (autorski članak). *Agrobiznis, Politika*, 11. juli 2006, str. 3.
16. Ševarlić M. (2006-b): Prilog javnoj raspravi o zadrugarstvu Srbije (2): Zadružni fond ne može da bude državni (autorski članak). *Agrobiznis, Politika*, 18. juli 2006, str. 3.
17. Ševarlić M. (2006-c): Prilog javnoj raspravi o zadrugarstvu Srbije (3): Neka zadrugari odluče (autorski članak). *Agrobiznis, Politika*, 25. juli 2006, str. 2.
18. Ševarlić M. (2006-d): Lex specialis za zadružnu imovinu (autorski članak). U rubrici *Agroekonomija*, www.poljoprivreda.info 26.09.2006
19. Ševarlić M. (2008-a): Zaboravljeno zadrugarstvo (uvodnik). *Biznis novine*, 25.07.2008.
20. Ševarlić M. (2008-b): Kome u Srbiji smetaju zadruge? (uvodnik). *Biznis novine*, 29.09.2008.
21. Ševarlić M. (2009-a): Razvoj srpske poljoprivrede i sela na ekonomiji znanja. (Stav), www.poljoprivreda.info
22. Ševarlić M. (2009-b): Slovo o zadrugarstvu (Uvodnik u prvom broju), *agronor.sr – Časopis za savremenu poljoprivrednu proizvodnju*, broj 1, oktobar 2009, str. 4-5.
23. Ševarlić M. (2009-c): Zadrugarstvo: Nekad bilo u Srbiji. Intervju sa novinarkom Gordanom Milojković, *Biznis & Finansije*, broj 60, okt. 2009, Beograd, str. 44-49.
24. Ševarlić M. M., Krivkapić Skoko Branka, Nikolić Marija (2007): The New Generation Co-operatives and Possibility of their Implementation in the Countries in Transition. Thematic Proceedings of 100th Seminar of the EAAE: Development of Agriculture and Rural Areas in Central and Eastern Europe, EAAE and Serbian

- Association of Agricultural Economists, 21st-23rd June 2007, Novi Sad, Serbia, pp. 213-221.
25. Ševarlić M., Nikolić Marija (2009): Zadrugarstvo u tranziciji poljoprivrede i ruralnom razvoju Srbije – komparacija sa državama na teritoriji bivše SFRJ i drugim evropskim zemljama / Cooperative Movement in Transition of Agriculture and Rural Development in Serbia – Comparison with countries on former SFRY territory and other european countries. Tematski zbornik Poljoprivreda i ruralna područja Srbije – Osetljive tačke tranzicije i komparacija sa drugim zemljama / Agriculture and Rural Areas of Serbia - The sensitive points of transition and comparison with other countries, Društvo agrarnih ekonomista Srbije i Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, str. 211-242.
 26. Ševarlić M., Nikolić M. Marija, Simmons R. (2009): Standpoints of the Directors of Agricultural Co-operatives about the Membership and the Work of Cooperative Unions in Serbia. Thematic Proceedings The Role of Knowledge Inovation and Human Capital in Multifunctional Agriculture and Teritorial Rural Development, 113th Seminar of the EAAE, 9th-11th December 2009, Belgrade, Serbia, European Association of Agricultural Economists and Institute of Agricultural Economics, pp. 643-646.
 27. Šljukić S. (2009): Seljak i zadruga u ravnici. Biblioteka ACADEMICA, knjiga 9, Mediterran Publishing d.o.o., Novi Sad.
 28. Vujatović-Zakić Zorka (2000): Koop menadžment – Osnovni zadružni principi i savremena praksa. Dunav Preving d.o.o., Beograd.

STANDPOINTS OF DIRECTORS OF COOPERATIVES ABOUT COOPERATIVE UNIONS IN SERBIA

Ševarlić M. Miladin,⁶³ Nikolić M. Marija⁶³

Abstract: Paper is result of research conducted within project Role and Potential of Cooperatives in Poverty Reduction. Survey comprehended 240 or 7.8% of 3,067 registered cooperatives in Serbia (2008), where standpoints of surveyed directors of 148 agricultural and 92 non-agrarian cooperatives were analyzed. Goal of the paper is to analyze and compare premises of directors of different types of cooperatives about work of branch and territorially organized cooperative unions, since such knowledge can contribute to improvement of work of all legal entities in cooperative sector in Serbia.

Key words: director, premises, cooperatives, cooperative sector, cooperative unions

⁶³ Dr. Miladin M. Ševarlić, Full Professor, project manager for Serbia (milsevar@eunet.rs), MSc. Marija M. Nikolić, Assistant, coordinator of survey in Serbia (marijahnikolic@yahoo.com), Institute of Agricultural Economics, Faculty of Agriculture, University of Belgrade, 11080 Belgrade, 6 Nemanjina Str., Republic of Serbia www.agrif.bg.ac.rs

THE ROLE AND POTENTIAL OF CO-OPERATIVES IN ECONOMIC AND SOCIAL DEVELOPMENT IN SERBIA ⁶⁴

ULOGA I POTENCIJAL ZADRUGA
U EKONOMSKOM I SOCIJALNOM RAZVOJU SRBIJE

Simmons R. ⁶⁵

1. WHY CO-OPERATIVES?

- **Co-operatives work!**
 - Prosper around the globe
 - Developed and developing economies
- **Economic and social development**
 - Production efficiencies/Economies of scale
 - Employment/Decent work
 - Equality/Community solidarity/Social capital

2. WHY CO-OPERATIVES NOW?

- Pressures for economic growth
- Tackling unemployment and the 'grey economy'
- Local economic development
- Poverty reduction
- Importance of agriculture
- Significant potential of co-operatives

3. SEEING TODAY'S PICTURE

- **What the co-operative statistics say**
 - Sector as a whole is in decline
- **What our survey tells us**
 - Healthy co-operatives remain/Operating surpluses
- **Surviving in spite of rather than because of operating environment**
 - Becoming an 'endangered species'
 - Without action could become 'extinct'?

⁶⁴ Presentation

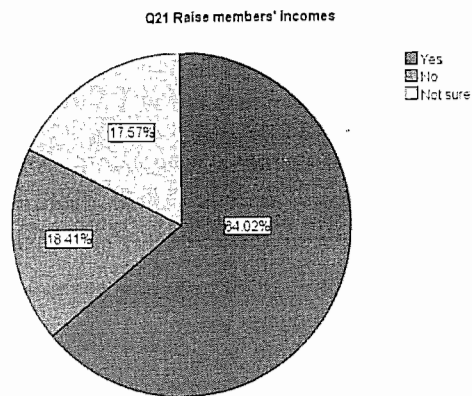
⁶⁵ Simmons Richard, MSc Applied Social Research (r.a.simmons@stir.ac.uk), Co-Director, Mutuality Research Programme, Department of Applied Social Science, University of Stirling, Stirling, FK9 4LA, United Kingdom

4. LISTENING CAREFULLY – SURVEY OF CO-OPERATIVES

- **Sample:**
- 240 primary co-operatives
- 5 sectors:
 - Agriculture
 - Consumer
 - Youth
 - Manufacturing
 - Housing
- Mainly general managers
- All parts of Serbia

5. SURVEY OF CO-OPERATIVES

- **State of the Co-operative Sector**
- May be fewer co-operatives now, but majority that remain are healthy
- 80% either growing or staying the same (just 20% getting smaller)
- 50% make a surplus every year, and 72% more often than not (just 20% no more than one year in last five)
- **Raise Members' Incomes?**
- 64% YES, 18% uncertain, 18% no

- **Ability to raise incomes**

- **Directly related to the health of the co-op**
More likely if:
 - Co-operative is growing
 - Trading surplus is achieved more often
 - Market share is higher
 - Member participation is satisfactory
- **Healthy but weak?**
 - 70% of co-ops that make a surplus every year raise their members' incomes, but 30% do not
 - Surpluses too small in remainder?
 - Sound business foundation, but if they are to do better further action is required to strengthen co-ops
- **Co-operatives being 'held back'?**
- 60% 'could do more' to raise members' incomes, 20% uncertain
- Co-operatives that currently raise incomes more likely to say they could do more
- Self help v. Outside help?
- **Co-operative Disadvantages**
 - Relationship with Government
 - Financial disadvantages
 - Lack of flexibility
 - Democracy and accountability
 - Lack of member/community support
 - Market problems
 - Lack of skills
 - Lack of capacity
 - Loss of trust
 - (Co-operative Union)

NB: Some disadvantages are the 'mirror image' of the advantages

- **Advantages and Disadvantages**
- It is impossible to get the combination of advantages that you get in co-operatives in any other organisational form
- It is possible to take action to minimise or eliminate co-operative disadvantages
- In a genuine co-operative, if one removes the disadvantages, one is left with the advantages

6. REDUCING CO-OPERATIVE DISADVANTAGES

1. Relationship with Government

- (i) **Legal:** Current laws for co-operatives inadequate and restrictive; New law keenly anticipated
- (ii) **Status:** 'No clear definition of status'; 'Undetermined or undefined place in the economy'; Effect on policies
- (iii) **Property:** Desire for co-operative/social property issues to be resolved and property returned to co-ops
- (iv) **Financial:** Tax legislation; Access to subsidies and incentive resources
- (v) **Regulation:** Stricter than other businesses; unfair competition from 'grey' economy
- (vi) **Coordination:** Lack of coordination within government institutions; More joined up approach needed

2. Financial Disadvantages

- (i) **Access to Credit:** Assets against which to borrow; Banks prepared to lend; (need financial co-operatives)
- (ii) **International Aid:** Need for outside help acknowledged, but 'reasonable loans' rather than donations

7. TAKING ACTION: WHO AND HOW?

• 1. Government

- Widely-drawn involvement, joined-up approach
- Enactment of new law and amendments to other pertinent laws
- Byelaws/model rules to ensure 'genuine' co-operatives
- Review of regulation/regulator
- Financial support where appropriate
- Provision of a supportive and facilitative institutional environment
- Action to help establish financial co-operatives

• 2. Co-op Movement

- (Re) Building membership
- Expanded education and training provision
- Co-operation between co-operatives through secondary co-operatives / joint business ventures
- National-level business arms to support primary co-operatives (e.g. food processing)

- Establishment of rural co-operative banks/credit unions and central co-operative banking facility
- Rejuvenated or new national federation as 'champion' for the movement

• 3. External

- Technical advice from International Co-operative Development Agencies and large financial co-operatives
- Financial support from donor community

8. ARE CO-OPERATIVES WORTH SUPPORTING?

• Evidence is Yes:

- 'Worst way of organising except all the others that have been tried'
- Sustainable principles of self-help and mutual aid
- Effective in improving productivity, developing local economies and reducing poverty
- Co-operative sector keeps other sectors honest; Provides a bridge to formal economy

9. CAN THIS BE DONE?

- Interests of different actors have to be aligned
- Resistance? (e.g. from strong actors in agricultural sector)
- DIFFICULT - but what are the other choices?
- Other strategies have not worked - 'Failure not an option'?
- Need to act quickly to revive co-operatives: 'Prevarication is the thief of time'
- Yes - with:
- Commitment
- Communication
- Coordination
- And...co-operation

**COOPERATIVE DEVELOPMENT IN SERBIA:
WHY AND HOW TO PROMOTE COOPERATIVES ⁶⁶**

Bateman Milford ⁶⁷

Abstract: It cannot be stressed too much that cooperatives are SMEs and so should be fully included in the many programs of support offered to the SME sector, particularly via EU funding. Given that cooperatives exemplify a better enterprise structure than traditional investor-driven enterprise, there is case to be made that they should receive far more support. Serbia has enormous potential in the agricultural sector, where agricultural cooperatives should ideally be the main organizational structure in that sector above all others in order to fully exploit the potential for development and poverty reduction in rural communities. However, the potential for cooperative development in Serbia will not be realized without extensive support. Even before the recent global economic meltdown destroyed the case for completely free markets, it was the case that few development specialists really believed in an entirely free market as the ideal way to promote sustainable development. Accordingly, careful and patient forms of technical, financial and regulatory support are now required to maximise the development potential of the cooperative sector in Serbia.

Key words: SMEs, EU funds, Serbia, Agricultural sector, Cooperative, Rural communities

1. Introduction

Cooperatives are private enterprises, and can usually be defined as Small and Medium Enterprises (SMEs). Their origin can be traced back to the early-1800s and attempts in England to establish an economically and socially efficient enterprise structure that could replace the investor-driven enterprise structure that was then evolving, an enterprise structure involving ownership of the enterprise by capital (by capitalists), and the labour within the enterprise undertaken by waged workers. The original cooperative pioneers, such as Robert Owen, saw this configuration as unjust, and they promoted cooperative enterprises wherein the capital and labour was in the hands of the members-workers of the cooperative.

⁶⁶ *Scientific Paper*

⁶⁷ **Milford Bateman** is a Freelance Consultant in Local Economic Development and also Visiting Professor of Economics, University of Juraj Dobrila Pula, Pula, Croatia.

2. The value of cooperatives

It has long been recognised that cooperative enterprises have many especially positive **economic** and **social** characteristics. These include:

- Cooperatives promote new and quality (non-exploitative) forms of employment
- Cooperatives generate new and more sustainable income flows, especially with regard to the poor
- Cooperatives promote and underpin the formal sector, not informal 'grey' activity
- Cooperatives (and so also the employment, income and other benefits they produce) generally remain where they were born (that is, cooperatives generally don't move to China....)
- Cooperatives promote solidarity in the enterprise, and also in the wider local community
- Cooperatives provide local services in a democratic and responsive manner
- Cooperatives securely, equitably and efficiently link farmers to market opportunities
- Cooperatives promote fairness, democracy, equality and social justice

In Serbia, as in some other parts of the former Yugoslavia, the modern cooperative has sometimes been confused with the old form of 'worker self-management'. One first needs to remember that the old form of 'worker self-management' had its plus side. As Branko Horvat emphasized, 'worker self-management' helped Yugoslavia quickly recover from World War II far better than many other states at the time. Moreover, during the 1950s and 1960s, 'worker self-management' helped Yugoslavia to become one of the fastest growing economies in the world - the Balkan 'Tiger economy' of its day.⁶⁸ However, of course, there were downsides to 'worker self-management' too. Political interference in the running of the enterprise was one major problem brought on by the overall one-party political system. Many self-managed enterprises also became over-bureaucratized, thanks to being divided up into far too small sub-components that could not be managed efficiently through democratic procedures.

Today, 'worker self-management' is gone, but many feel that cooperatives are too similar to the old concept for them to be accepted. This is quite wrong. The core ideal of democracy at work remains strong in modern cooperatives, but the many forms of interference and inefficiency tolerated under 'worker self-management' are no longer operable. Cooperatives are simply private

⁶⁸ For example, see Horvat, 1976.

enterprises owned and controlled not by their investors, but by those who work in them. They are therefore quite different to the old forms of 'worker self-management'.

3. Why are cooperatives important today in Serbia?

From the early 1990s onwards, Serbia began to experience many economic and social problems associated with its transition to a more marketized economy and traditional forms of private enterprise. These problems began to deepen over time, rather than lessen, as was originally hoped. Political mismanagement under the Milošević era was one huge problem, as was the conflict and international community's isolation of Serbia until recently. However, weak economic policies enforced on Serbia by the international development community - the 'Washington consensus' - also played a major part in undermining Serbia's economic recovery from the chaos of the 1990s. The collapse of the neoliberal or 'Washington consensus' policy model in late 2008 - the economic policy model that had been imposed on most of post-Communist Eastern Europe after 1990 by the international development community - and the severe global recession that this major historic event precipitated, has not helped matters anywhere, especially in Serbia.

Today the Serbian economy is once more in a process of globalization/market-driven restructuring, with rising unemployment, poverty and deprivation the manifest result. It is therefore clear that Serbia desperately needs new sustainable businesses, paying decent wages, preferably investment-led, using local resources and high skills, promoting solidarity at work, linking in with higher value added markets, and building comparative advantages wherever possible. Importantly, cooperative enterprises fit the bill on all these counts.

- Serbia has massive potential in agriculture, so agricultural cooperatives could play a huge role in tapping into this potential. Small-scale farmers can reap collective economies of scale through agricultural cooperatives. A local processing industry could be supported (also cooperatively owned and managed) which will help to promote Serbia's agricultural exports too.
- Serbia needs to retain and create jobs and incomes in the important industrial sector. Industrial cooperatives created anew, or else from the remains of collapsed larger private or state enterprises, are an obvious way of promoting the rebirth of light industry in Serbia.
- Serbia needs new employment opportunities in the formal sector that benefit the poor, and to cut down on the huge informal sector that typically exploits the poor. Cooperatives are often the ideal format through

which the poor can create their own sustainable employment in the formal sector, ensuring decent working conditions and growth prospects.

- Serbia needs to rebuild solidarity in many communities, especially those communities ravaged by conflict and conflict-related consequences (e.g., where military-industrial factories have closed down). A well-functioning cooperative can become an 'anchor' in a local community, showing why cooperative works better and forcing other private enterprises to follow suit in terms of decent wages and conditions. With good local role models of what a 'best practice' workplace looks like, other employers cannot simply claim that there is no alternative to hyper-exploitation of poor individuals.
- Serbia needs better services, such as social and health support. Social cooperatives often offer a flexible and more directly democratic alternative to bureaucratic municipal services and exploitative for-profit private sector provision. Community cooperatives and consumer cooperatives also provide better services to local people than for-profit private provision, and often provide services where the for-profit private sector will not even operate.
- Serbia needs investment in its small business sector, which most private commercial banks in Serbia are not interested in providing, especially because most commercial banks are now foreign-owned and so highly 'profit-oriented' rather than 'development-oriented'. Financial cooperatives are one obvious way to both mobilize local savings in Serbia and thereafter to carefully invest them in local businesses with employment and growth potential.

4. How to promote cooperatives?

Promoting any form of small business is difficult, especially in today's highly adverse business climate and global economic downturn. Moreover, as somewhat more complex and democratic institutional structures, cooperatives often require a little more support than conventional investor-driven business structures. Of course, these forms of support will be repaid many times over if a thriving cooperative sector takes root in Serbia, it is really an important investment in development.

One key area relates to the need to capitalise a cooperative. Many countries (Finland, Spain, Italy) have a long and very successful record of state financial support for the cooperative sector. Particularly with regard to the need for loan capital to be available on appropriate terms and maturities, state support has been crucial in many successful cooperative development episodes. Financial cooperatives are also important support structures that can help to

capitalise their counterpart cooperatives, such as worker cooperatives and agricultural cooperatives. In northern Italy and northern Spain, the role of financial cooperatives was crucial in helping establish two of the most robust cooperative sectors in the world. First mobilising local savings and then judiciously investing these savings in growth-oriented cooperatives was undertaken with much professionalism and skill. Much can be learned and adapted from such experiences, including by adapting the training programs that both cooperative sectors implemented to keep their own people abreast of the latest techniques and experiences. Finally, in many countries, especially in East Asia, there is much positive experience with development banks, many of which have also supported cooperatives to get started and to expand.⁶⁹ Moreover, we need to remember that financial institutions very often slated by the international development community as supremely useful in helping to promote cooperative enterprises – microfinance institutions – are actually quite unsuited to supporting sustainable enterprises on the ground, very much including cooperative enterprises.⁷⁰

Second, alongside financial support, there is a clear need to provide cooperatives with technical and advisory support. As with traditional businesses, there is much evidence to show that careful technical and advisory support offered in the earliest stages of a cooperative's establishment will greatly help to avoid many common business problems later on. The most successful support program is probably that of the Mondragon cooperative group in northern Spain, which supports new cooperatives with a dedicated three-four year program of support. Such programs build cooperative teams, develop marketing plans, test and refine the product, and so on and so forth. The result is that only a handful of cooperatives have failed in the last forty years, with successful cooperatives going on to create a vibrant cooperative cluster in the region employing upwards of 90,000 individuals in high-paying, secure and participative jobs.⁷¹ In other countries, such as Italy, technical support is largely provided by regional and local governments keen to maximise quality local employment opportunities. Later on, once they became strong and well-financed thanks to a growing membership base and member subscriptions, the cooperative movement's own membership organizations (for example, the LEGA) began to get heavily involved in supporting cooperative development, especially involving the restructuring of failed investor-driven enterprises converted into cooperatives. In agriculture, too, the need for dedicated support for agricultural cooperatives is also widely

⁶⁹ For example, see Chang, 2003.

⁷⁰ See Bateman, 2010.

⁷¹ See Bateman, 2006

recognised and provided in many of the most successful countries. In Denmark, for example, often seen as the world's most successful agricultural country, and a country where - not coincidentally - 98% of agricultural activity is vectored through the cooperative sector, the role of local and national support bodies in helping the agricultural cooperative sector was quite crucial.⁷² Agricultural extension services in many countries provide not only technical advice on agricultural matters, but also advice on how to form and operate an agricultural cooperative. This is a major service to farmers, especially poor farmers, who might otherwise be able to do good things developing their farm on an individual basis, but then fall down when it comes to operating on the market. The collective strength provided to poor farmers through their cooperatives helps to offset the disadvantage of small-scale operations.

Third, governments have an important role to play in promoting cooperatives. Given the many advantages that a thriving cooperative sector brings to a local community, it makes no sense from the point of view of the wider society *not* to provide more favourable support to cooperatives as compared to traditional investor-driven businesses. Many countries, such as Italy, have used a favourable tax regime to help cooperatives grow and invest more on behalf of their members. Stronger regulations are also often deployed to protect socially-responsible cooperatives from unfair informal sector and exploitative competitors. The education in some countries has been revamped to give full visibility to the cooperative enterprise structure as a legitimate aspect of entrepreneurship. Finally, many governments have structured their public procurement programs in such a way as to favour cooperatives. In the context of EU business practice, member governments are being encouraged to use their huge purchasing power in ways that better leverage social benefits for the community. Promoting the cooperative sector is one such way to leverage benefits for the wider community.

A fourth problem involves a problem left over from the old 'worker self-management' system, which is the issue of the old state cooperatives. In particular, there is the problem of what to do with the land left in these cooperatives that was originally in private hands before World War Two. Faced with real difficulties in returning land to its original owners, who are all deceased, the best practical option today is simply to ensure that land is given back to new agricultural cooperatives to form part of its indivisible asset base. This is an important way of helping capitalise new and existing agricultural

⁷² See Federation of Danish Co-operatives and Agricultural Council, 1993.

cooperatives, among other things helping to raise loan capital from the banking system.

Fifth, many agricultural cooperatives have been able to integrate into the supply chain on order to cut out exploitative processors and middle-men. India's experience with milk cooperatives supported through 'Operation Flood' is the most obvious example of the enormous potential to reduce poverty and promote sustainable development through collective action, thanks to pro-active government support helping small dairy farmers to form their own cooperatives and cooperatively-owned milk processors, and to thereafter expand.⁷³ Developing an agricultural supply chain with more participation by cooperatives also represents a major development opportunity in Serbia. In Serbia, many processors are aggressive to farmers, exploitative and encourage insecurity in order to reduce prices. Agricultural cooperatives can help farmers integrate into supply chain on much better terms. Taxes and legislation can be used to help construct and maintain fair agricultural supply chains. Agricultural cooperatives should also be favored when processing firms are being privatised. In Slovenia, for example, shares in many of the major processing firms were offered free of charge to the country's agricultural cooperatives, with the intention (soon realized) to create a secure and profitable market for the outputs of the country's many agricultural cooperatives.

5. Conclusion

It cannot be stressed too much that cooperatives are SMEs and so should be fully included in the many programs of support offered to the SME sector, particularly via EU funding. Given that cooperatives exemplify a better enterprise structure than traditional investor-driven enterprise, there is case to be made that they should receive far more support. Serbia has enormous potential in the agricultural sector, where agricultural cooperatives should ideally be the main organizational structure in that sector above all others in order to fully exploit the potential for development and poverty reduction in rural communities. However, the potential for cooperative development in Serbia will not be realized without extensive support. Even before the recent global economic meltdown destroyed the case for completely free markets, it was the case that few development specialists really believed in an entirely free market as the ideal way to promote sustainable development. Accordingly, careful and patient forms of technical, financial and regulatory

⁷³ See IFPRI, 2009, Chapter 17.

support are now required to maximise the development potential of the cooperative sector in Serbia.

References

1. Bateman, Milford (2006) 'Rediscovering the Value of the Co-operative Sector in South East Europe: History, Current Developments and Some Ideas for the Future.' in: Bruno Dallago (Ed) *Transformation and European Integration: The Regional and Local Dimension*, London: Palgrave MacMillan.
2. Bateman, Milford (2010) *Why Doesn't Microfinance Work? The Destructive Rise of Local Neoliberalism* London: Zed Press.
3. Chang, Ha-Joon (2003), *Globalisation, Economic Development and the role of the State*, London: Zed Books.
4. Federation of Danish Co-operatives and Agricultural Council (1993) *Danish Farmers and their Co-operatives*, Copenhagen: FDC and Agricultural Council.
5. Horvat, Branko (1976) *The Yugoslav Economic System*, New York: M E Sharpe.
6. IFPRI (2009) *Millions Fed: Proven Successes in Agricultural Development*, Washington DC: International Food Policy Research Institute.

RAZVOJ ZADRUGARSTVA U SRBIJI: ZAŠTO I KAKO PROMOVISATI ZADRUGE

Bateman Milford ⁷⁴

Apstrakt: Nije potrebno posebno naglašavati neophodnost da zadruge malih i srednjih preduzeća budu potpuno uključene u programe podrške ponuđene upravo ovom sektoru, posebno kroz fondove EU. S obzirom na to da su zadruge efikasniji način udruživanja od tradicionalnih investitorskih preduzeća, one moraju biti adekvatno podržane. Srbija ima ogroman potencijal u poljoprivredi. Da bi se on u potpunosti iskoristio i da bi se smanjio nivo siromaštva u ruralnim područjima, zadruge bi trebalo da budu vodeće organizacije u ovom sektoru. Međutim, ovaj potencijal ne može biti iskorišćen bez široke podrške. Čak i pre nego što je svetska ekonomska kriza potpuno uništila svaku nadu u principe slobodnog tržišta, neki naučnici su duboko verovali u ovakav sistem poslovanja, kao idealan način da se promoviše održivi razvoj. Shodno tome, pažljiv i strpljiv odabir oblika tehnika, finansijske i regulatorne podrške su neophodni da bi se maksimizirao razvoj saradnje u sektoru poljoprivrede u Srbiji.

Ključne reči: mala i srednja preduzeća, EU fondovi, Srbija, sektor poljoprivrede, zadruge, ruralne zajednice

⁷⁴ Milford Bateman je slobodni konsultant u Lokalnom ekonomskom razvoju i gostujući profesor ekonomije na Univerzitetu Juraj Dobrila Pula, Pula, Hrvatska.

O NEKIM IMOVINSKO-PRAVNIM PITANJIMA ZADRUGA U SRBIJI ⁷⁵

Vitez Miroslav ⁷⁶

Rezime: Imovinsko-pravni položaj zadruga i njihovih saveza u našem pravu nije uređen na zadovoljavajući način iz razloga: *prvo*, nepostojanja progresivnog zadružnog prava, *drugo*, nevođenja odgovorne, stručne, senzitivne ekonomske politike države u oblasti zadrugarstva, *treće*, negativnih posledica ranijih zadružnih politika države najčešće ideološko-politički obojenih, koje su se na nepravičan način odrazile na njen imovinsko-pravni položaj. U obnovi imovinsko-pravne samostalnosti zadruga neophodno je najpre profilisati njen pojam i pravnu prirodu na osnovu demokratskih zadružnih načela i elemenata društva kapitala. Takođe, procesu privatizacije trebao je da prethodi postupak restitucije imovine bivšim vlasnicima a posebno zadrugama i njihovim savezima. Tek nakon okončanja ovog postupka, moglo se pristupiti privatizaciji društvene, odnosno državne svojine, osim ostalog i u zadrugama. Ovakav redosled postupaka država nije poštovala, niti uvažavala specifičnosti pravnog položaja zadruga u procesu privatizacije, zbog čega njihov imovinsko-pravni položaj nije u potpunosti uređen, niti im je oduzeta imovina u potpunosti vraćena. Iz tih razloga neophodno je doneti posebni zakon o imovini zadruga i ova pitanja konačno i celovito urediti.

Ključne reči: pojam i pravna priroda zadruga, zadružni savez, imovina zadruga, zadružna svojina, zajednička svojina zadrugara, privatizacija društvene odnosno državne svojine u zadrugi, restitucija zadružne imovine, novi posebni zakon o imovini zadruga

1. Uvodne napomene

U procesu ekonomskih, socijalnih i političkih reformi nakon 1988. godine i brojnih promena u ustavnom poretku naše zemlje, koji zbog poznatih okolnosti još nije okončan, učinjen je zaokret i u našem zadrugarstvu. Najpre na planu formulisanja novog zadružnog zakonodavstva po uzoru na klasično, tradicionalno zadružno pravo donošenjem saveznog Zakona o zadrugama (1990), kasnije zamenjen saveznim Zakonom o zadrugama (1996) - koji se, nakon poslednje ustavno-pravne promene naše zemlje, i dalje primenjuje kao republički zakon.

⁷⁵ Pregledni rad

⁷⁶ Dr Miroslav Vitez, redovni profesor Privrednog prava (mvit@ptt.rs), Ekonomski fakultet, 24000 Subotica, Segedinski put 9-11; www.eccf.su.ac.yu

Međutim, put izgradnje zadrugarstva na novim osnovama u našoj zemlji nije ni lak ni pravolinijski. Čini se da je mnogo složeniji nego što se to na njegovom početku mislilo, čak i teži u odnosu na proces vlasničke i organizacione transformacije ostalog dela privrede.

Razloga za to ima više, ali najvažniji su: *prvo*, odsustvo moderne koncepcije zadržnog prava zasnovane na najnovijim tendencijama u komparativnom zadržnom pravu i zadržnom pravu EU, kojim bi se kreirali podsticajni institucionalni uslovi za unapređenje i ubrzani razvoj zadruga; *drugo*, nepostojanje konzistentne i senzitivne ekonomske politike države u oblasti zadrugarstva; *treće*, neuređene pravne posledice složenog i ideološki obojenog razvoja pravnog položaja zadruga iz perioda društvenog samoupravljanja i udruženog rada koje se odražavaju na njenu imovinsko-pravnu samostalnost i njenu pravnu sigurnost. Prepreke se naročito ispoljavaju na planu redefinisavanja imovinsko-pravnog položaja zadruga u kome je kontinuitet često bio prekidan zbog njenih statusno-pravnih promena.

2. Neki metodološki aspekti uređivanja pravnog položaja zadruga

Da bi se obezbedio napredak zadrugarstva, zadatak države je da kreira institucionalne i druge uslove za njegov razvoj, naročito putem izgradnje progresivnog zakonodavstva, harmonizacije i unifikacije njegovih pravila na regionalnom i univerzalnom planu i putem odgovorne, stručne ekonomske politike.

Dva su pravca za ostvarivanje ovih promena putem novog zadržnog prava: *jedan* se odnosi na neophodnost obnove, razrade i usavršavanja demokratskih zadržnih načela, kao osnovnih kriterijuma za uređivanje odnosa između zadrugara - međusobno i zadrugara i zadruga, *drugi* - na jačanje tržišne funkcije u zadruzi, što se postiže adekvatnom raspodelom ovlašćenja zajedničkog upravljanja i rukovođenja zadrugom između menadžmenta zadruga i zadrugara (*Cooperative Corporate Governance*), kao i usavršavanjem imovinsko-pravne samostalnosti i samostalne imovinsko-pravne odgovornosti zadruga.

Što se tiče tržišne funkcije u pribavljanju finansijskih sredstava zadruga je prošla određeni put - počev najpre od uloga zadrugara do drugih oblika njihovog imovinsko-pravnog učešća, kao i imovinsko-pravnog učešća drugih subjekata - nezadrugara u zadruzi, te put od njene neograničene odgovornosti do ograničene odgovornosti za obaveze prema trećim licima. Princip ograničene odgovornosti zadruga znači za nju određenu ekonomsku pogodnost: njime se preraspoređuju i snižavaju troškovi poslovanja, čime on postaje sredstvo dotiranja zadruga.

U periodu pre Prvog svetskog rata formulisani su i osnovni principi korporativnog upravljanja, koji važe i danas za upravu privrednog subjekta, uključujući i zadrugu sa pažnjom dobrog privrednika, publicitet (transparentnost) poslovanja i socijalizacija kapitala, ako je u pitanju društvo kapitala, odnosno zadruga sa osnovnim kapitalom.

Na svom razvojnom putu zadruga je evoluirala od čiste socijetetne forme (udruženja fizičkih lica) bez pravnog subjektiviteta⁷⁷ preko udruženja sa varijabilnim pravnim subjektivitetom (sa i bez svojstva pravnog lica)⁷⁸ prema društvima kapitala sa varijabilnim kapitalom (*société á capital variable*)⁷⁹. Ova poslednja koncepcija u razvijenijoj formi preovladava u mnogim modernim nacionalnim zadržnim pravima i u zadržnom pravu EU.⁸⁰

Sličnim, ali ne i istovetnim razvojnim putem prošla je i zadruga u našem pravu. Njeno definitivno odvajanje od koncepta društva građanskog prava (udruženja) usledilo je donošenjem progresivnog i modernog Zakona o privrednim zadrugama iz 1937.⁸¹ Nakon II svetskog rata i brojnih eksperimenata sa zadrugarstvom, naše zadržno pravo se vratilo klasičnom zadržnom pravu tek donošenjem saveznog Zakona o zadrugama iz 1990, čija osnovna koncepcija je redefinisana u važećem Zakonu o zadrugama iz 1996.⁸² Međutim, u oba zakona zadruga ima primese društva građanskog prava. U pitanju je relikv prethodnog privrednog sistema u kome je težište bilo na udruživanju rada radnika (tzv. udruženom radu), a ne na udruživanju sredstava (kapitala).

U uređivanju pravnog položaja zadruga novim zakonom neophodno je rešiti brojne dileme metodološkog karaktera:

⁷⁷ U austrijskom pravu, zbog nedorečenosti pravila OGZ o pravnim licima, do donošenja zadržnog zakona - na osnovu doktrinarnih tumačenja mogla se osnovati zadruga i bez svojstva pravnog lica; Vidi § 1175 - 1216 OGZ;

⁷⁸ U engleskom pravu zadruga se i danas može osnovati kao *partnership* ako se radi o manjem broju članova, kada nema svojstvo pravnog lica - ali i na osnovu *Companies Act*, kada ima svojstvo pravnog lica „...čime se teško mogu zadovoljiti opća zadržna načela. Najprimjerenije je zadrugu osnovati i upisati na temelju *Industrial and Provident Societies Act* iz 1968. s kasnijim dopunama.“ Barbić, J. (2002 : 659)

⁷⁹ Francusko, portugalsko, špansko, italijansko pravo.

⁸⁰ U češkom, slovačkom, bugarskom pravu zadruga je subjekt trgovinskog prava sa promenljivim kapitalom i promenljivim brojem članova. U *Uredbi Saveta Evropske unije br. 1435/2003*, o *Statutu evropskog zadržnog društva*, ovaj tip zadruga se definiše kao društvo sa varijabilnim kapitalom i varijabilnim brojem članova.

⁸¹ Više: Marković G., 1938.

⁸² Zakon o zadrugama (Službeni list SRJ, br. 41/96, 12/98, Službeni glasnik RS, br.101/2005, 34/2006), koji je u ovoj oblasti osnovni pravni izvor sa republičkim Zakonom o zadrugama (Službeni glasnik SRS, br. 57/89, 46/95).

1. Zadrudni zakon spada među tzv. *sistemske i razvojne zakone* jer se njime kompleksno uređuje pravni položaj zadruga kao specifičnog privrednog subjekta i kreiraju institucionalno-pravni uslovi za funkcionisanje i razvoj zadrudne privrede kao značajnog dela ukupne privrede. Zbog toga je zadatak zakonodavca da pazi na njegovu usklađenost sa ostalim sistemskim zakonima kojima se stvara novi privredno-sistemski ambijent.
2. Zadrudni zakon treba da kreira okvire samostalnosti zadruga u odnosu na državu, ali i okvire uređivanja odnosa između zadrugara, takođe i između zadruga i zadrugara. Time se doprinosi učvršćenju njene samostalnosti, njene odgovornosti u pravnom prometu i jačanju pravne sigurnosti u ovoj oblasti.
3. Zadrudnim zakonom treba da se uredi pravni subjektivitet zadruga kao pravnog lica, koji omogućava da se zadruga organizuje kao samostalna privredna organizacija nezavisna od njenih članova. Kategorija pravnog lica je važan faktor samostalnosti zadruga, ostvarivanja zajedničkih interesa zadrugara u njoj, ali i pravne sigurnosti uopšte.
4. Dilema da li odredbe zadrudnog zakona treba da imaju kogentni ili dispozitivni karakter predstavlja ne samo pravno već i političko pitanje. Zadruga, osim toga što je specifični privredni subjekt, predstavlja i organizaciju u kojoj se ostvaruju određena ljudska prava, osnovne slobode i drugi demokratski zahtevi zadrugara. Mera njihovog ostvarivanja zavisi od odnosa između njegovog dela kogentnog i dela dispozitivnog karaktera. Zahtev za deregulaciju pravnog položaja zadruga pretpostavlja u zakonu veću meru prisustva dispozitivnih normi, čime se ostavlja prostor za autonomno uređivanje odnosa putem statuta ili pravila i drugih opštih akata zadruga. U 2001. izrađene su *Smernice za zadrudno zakonodavstvo* (dalje: *Smernice*),⁸³ koje su radi usvajanja podnete Generalnoj skupštini OUN a takođe i Kongresu Međunarodnog zadrudnog saveza u Seulu (oktobar 2001). U njima se predlaže da država u minimalnoj meri putem kogentnih normi u zakonu treba da uredi materiju registracije zadruga, njenog prestanka, nadzor nad primenom zadrudnog zakona.
5. U uporednoj zadrudno-pravnoj teoriji vodi se diskusija da li u ovoj oblasti treba doneti jedan ili više zakona.

U uporednom zadrudnom pravu ovo pitanje je različito rešeno: pravni položaj zadruga u nekim zemljama uređuje se u trgovinskim zakonicima (Češka, Slovačka i dr.), građanskim zakonicima (Italija, Švajcarska i dr.), jedinstvenom, opštem zadrudnom zakonu (Slovenija, Bugarska, Portugal, Grčka i dr.), u nekoliko posebnih zadrudnih zakona (Hrvatska, Nemačka, Austrija, Francuska,

⁸³ Radni tekst *Smernica* sačinio je eminentni ekspert zadrudnog prava Henry Hagen.

Japan i dr.). Neke zemlje nemaju zadrudne zakone iako imaju razvijeno zadrudno pravo (Danska, Engleska i Švedska).

U *Smernicama* predlaže se jedinstveni opšti zadrudni zakon, jer se njime obezbeđuje niži stepen regulacije, s obzirom da se više materije prepušta statutu zadruga, čime slabi birokratija zadruga, izbegava se fragmentacija zadrudnog pokreta, jača zakonska sigurnost zadrugarstva. Ovo shvatanje je prihvaćeno i u našoj teoriji zadrudnog prava.

6. U uporednom pravu postoji dilema: da li je zadruga subjekt trgovinskog prava? Ako jeste, da li ima status trgovca, odnosno trgovačkog društva?

U nemačkom i austrijskom pravu zadruga nije trgovačko društvo, već udruženje (*Verein*). U nemačkom pravu svrstava se među mešovite oblike društva. Ali ako se bavi trgovinom, onda se na nju primenjuju pravila trgovinskog prava o trgovcu.

U nacionalnim pravima romanskog pravnog kruga (francusko, portugalsko, špansko, italijansko pravo) zadruga imaju formu trgovačkog društva, iako se primećuje da su ipak „posebna kategorija društava različita od građansko-pravnih i trgovačkih društava“ sa varijabilnim kapitalom, promenljivim članstvom i uređuju se, pretežno, posebnim propisima.

U slovačkom, češkom, bugarskom pravu zadruga je subjekt trgovinskog prava sličan društvu s ograničenom odgovornošću sa promenljivim osnovnim kapitalom, odnosno promenljivim kapitalom i promenljivim brojem članova.

Evropsko zadrudno društvo utvrđuje se kao društvo sa varijabilnim kapitalom i varijabilnim brojem članova slično akcionarskom društvu.⁸⁴

Sporovi postoje i oko organizovanja pojma zadruga i kvalifikovanja njene pravne prirode.

Dilema koja još postoji u jednom delu naše zadrudne teorije u obliku pitanja: **zadruga - udruženje** versus **zadruga - privredni subjekt**⁸⁵ rešena je u korist **zadruga - privrednog subjekta**.⁸⁶

U zemljama germanskog pravnog kruga prevladava shvatanje da zadruga nije trgovačko društvo već udruženje (*Verein*) iako spada u tzv. potpune trgovce (*Vollkaufleute*) ako obavlja privrednu delatnost.⁸⁷

⁸⁴ Čl. 1. st. 1. i st. 2. Uredbe o statutu za evropsko zadrudno društvo br.1435/2003,

⁸⁵ Zakić-Vujatović Zorka (2000: 19).

⁸⁶ Vidi: Vasiljević M. (2005: 404 - 406); Carić S. (1971: 216 - 217); Jankovec I. (1999: 91 - 92); Stražnický M. (1926: 156 - 160).

Isto shvatanje je prisutno i u jednom delu uporedno-pravne teorije: Malovský - Wenig A (1947: 360 - 366); Pelikánová I., Plíva S., Přebyl Z., Černá S., Vít J., Zahradníčková M. (1993: 289 - 290); Goleva P. (2001: 404).

⁸⁷ Hueck A. (1972: 255); Kübler F. (1999: 140 - 141); Friedrich W. (1990: 158 - 159).

Prisutno je i mišljenje da je zadruga specifični privredni subjekt mešovite pravne prirode, negde na „sredini“ između trgovačkih društava i društava građanskog prava (ortakluka). Dakle, zadruga je privredni subjekt a nije udruženje tipa *societas* građanskog prava, kao što se to donedavno tvrdilo u jednom delu pravne teorije.

U uporednom zadružnom pravu nije formulisan jedinstveni pojam zadruge, već se razlikuju: *korporativni pojam* (zadruga kao društvo)⁸⁸, *socijetetni pojam* (zadruga kao udruženje)⁸⁹, te *mešoviti pojam* (zadruga kao oblik udruživanja, kao zajednica, ili kao organizacija).⁹⁰

7. Shvatanja se razilaze u pogledu bližeg kvalifikovanja pravne prirode odnosa u njoj na kojima se zasniva njen pravni položaj kao specifičnog privrednog subjekta, t.j. da li su odlučujući lično-pravni odnosi njenih članova ili veze kapitala, odnosno da li se zadruga svrstava među društva lica ili društva kapitala ili je mešavina elemenata jednih i drugih?

Čini se da većina pravnih teoretičara smatra da je zadruga, ipak, bliža društvu kapitala, jer u većoj meri ispoljava statusno-pravne karakteristike, nego osobine društva lica, koje se zasniva na ličnoj povezanosti članova koji čine zajednicu, iako, nesporno, u svom pravnom položaju sadrži i elemente *intuitu personae* tj. društva lica.

8. Osnovni problem u organizovanju pravnog položaja zadruge je pronaći u njoj pravu meru između ostvarivanja samopomoćne i tržišne, poslovne funkcije.

Zadružna praksa ukazuje da u manje razvijenim zemljama u zadruzi je naglašenija njena samopomoćna funkcija, a u zemljama sa razvijenom tržišnom privredom njena tržišna funkcija.

U konceptu zadruge u našem pozitivnom pravu naglašenija je njena samopomoćna funkcija.

U unutrašnjoj strukturi zadruge treba raščlaniti elemente koji su po svojoj pravnoj prirodi tipični zadružni elementi i elemente koji su karakteristični za trgovačka društva.

U tom smislu, personalni element u supstratu pravne ličnosti zadruge (a to su zadrugari) treba organizovati na autentičnoj zadružnoj osnovi inspirisanoj tradicionalnim zadružnim vrednostima i zadružnim principima. Materijalni element u supstratu pravne ličnosti zadruge koji je osnova njene imovinske samostalnosti i samostalne imovinske odgovornosti treba organizovati prema pravilima koja se odnose na društva kapitala, prvenstveno na društvo s ograničenom odgovornošću.

⁸⁸ U nemačkom, francuskom, španskom, portugalskom, italijanskom pravu, pravu EU.

⁸⁹ U austrijskom, švajcarskom, grčkom, hrvatskom pravu.

⁹⁰ U slovačkom, češkom, bugarskom, slovenačkom pravu.

Formalnu strukturu pravne ličnosti zadruge (unutrašnju organizaciju, svrhu osnivanja i dr.) neophodno je urediti prema pravilima koja regulišu tradicionalnu unutrašnju zadružnu strukturu zasnovanu na savremenoj koncepciji *Corporate Governance*.

Na toj osnovi obezbedila bi se transparentnost zadruge prema sektoru trgovačkih društva i formulisao koncept zadruge u kome bi se, kombinacijom elemenata tradicionalne unutrašnje zadružne strukture inspirisanih zadružnim principima i elemenata trgovačkog društva kapitala, usavršavala njena samozaštitna, ali jačala i njena tržišna funkcija.

3. Imovina zadruge i proces privatizacije i restitucije

Iako je naša zemlja u okviru postsocijalističkih zemalja među prvima kročila na put vraćanja privrede tržištu i svojini donošenjem saveznog Zakona o društvenom kapitalu iz 1989,⁹¹ brojnih zakona o privatizaciji,⁹² kao i drugih sistemskih zakona, sasvim je izvesno da će ga nakon 20 godina neproduktivno utrošenog vremena punog eksperimentisanja – poslednja okončati.

Razlozi za takvo stanje, čini se, više su ideološke, političke, doktrinarne i subjektivne nego objektivne prirode. Proces privatizacije od samog početka do danas kod nas obeležen je brojnim kontroverzama: počev od mnoštva pravnih izvora, nejasnosti predmeta privatizacije (imovinsko-pravna kategorija – *društvena, odnosno državna svojina* c/a ekonomska kategorija – *društveni, odnosno državni kapital*),⁹³ kruga korisnika privatizacije, heterogenosti, neusklađenosti, pluralizma tipova, načina, modela privatizacije, dubine i širine prestrukturiranja privrede i dr. – pa do njegovog konkretnog pravnog dejstva (fakultativnost *versus* obaveznost postupka, neoročenost *versus* oročenost i dr.).

1. U imovinsko-pravnoj strukturi zadruge osnovne, tipične elemente predstavljaju zadružna svojina. tj. pravo svojine zadruge i zajednička svojina zadrugara, ako su je svojom voljom kreirali, te pravo korišćenja stvari u društvenoj, državnoj svojini ili drugoj svojini. U zadruzi su zadružna i

⁹¹ Zakon o društvenom kapitalu iz 1989. (Sl. list SFRJ, br.84/89, 46/90).

⁹² Republički Zakon o uslovima i postupku pretvaranja društvene svojine u druge oblike svojine (Sl. glasnik RS, br. 48/91, 75/91, 48/94, 51/94), savezni Zakon o osnovama promene vlasništva društvenog kapitala (Sl. list SRJ, br. 29/96, 29/97, 59/98, 74/99, 70/01), republički Zakon o svojinskoj transformaciji (Sl. glasnik RS, br. 32/97, 10/01), te važeći Zakon o privatizaciji (Sl. glasnik RS, br. 38/01, 18/03 i 45/05) i brojni drugi zakoni i podzakonski propisi.

⁹³ U većini postsocijalističkih zemalja predmet privatizacije bila je imovina države na kojoj su pravo privrednog korišćenja imala državna preduzeća i drugi državni subjekti – a ne „kapital“ države.

zajednička svojina zadrugara⁹⁴ tipični oblici svojinskih odnosa, a društvena i državna svojina su netipični oblici svojine. U tom smislu zadržna i zajednička svojina zadrugara su prirodna osnova za ostvarivanje i razvoj samopomoćne i tržišne funkcije u zadruzi, dok „pravno viseće“ prisustvo društvene i državne svojine značajno usložnjava imovinsko-pravni položaj zadruge.

Proces vlasničke i organizacione transformacije privrede u značajnoj meri se dotakao i imovinsko-pravnog položaja zadruge, ukoliko je poslovala društvenim i državnim kapitalom, svrstavajući i nju među *subjekte privatizacije*. U toj ravni otvorio je brojna pitanja u pogledu organizovanja njenog pravnog položaja, zatim zahteva za očuvanje njene autentične unutrašnje zadržne strukture. Posebno je konfrontirao opšta pravila iz privatizacionih zakona o organizacionoj i vlasničkoj transformaciji subjekta privatizacije u društvo kapitala sa nominovanim vlasnikom⁹⁵ sa posebnim pravilom iz zadržnih zakona o nepromenljivosti autentične unutrašnje zadržne strukture zadruge (tzv. zadržnog identiteta)⁹⁶.

Naime, u periodu primene navedenih prethodnih zakona o privatizaciji, kod zadruge, koja je imala društveni i državni kapital, postavljala su se pitanja: kako da se izvrši privatizacija društvenog i državnog kapitala kojima je poslovala na osnovu njene organizacione i vlasničke transformacije izdavanjem akcija, odnosno udela kada mora da sačuva zadržni identitet i

⁹⁴ Zajednička svojina zadrugara je determinisana užim vezama udruživanja sredstava, zajedničkog rada i poslovanja zadrugara u okviru zadruge. Nastaje ugovorom, pretpostavlja zajednicu (ortakluk) uloga, rada, poslovanja zajedničara – povezanih članstvom u zadruzi. Za razliku od svojine, susvojine – zajednička dobra ne pripadaju nijednom zadrugaru – zajedničaru posebno, niti u realnim, ni idealnim delovima, već svima kao jedinstvenom posebnom subjektu, pri čemu se njihovo pravo svojine odnosi na celu stvar u nepodeljenim delovima, pretpostavlja zajedničko i sporazumno upravljanje i raspolaganje i mogućnost deobe. U zadruzi ona je potencijalni „rasadnik“ zadržne svojine, jer je prožeta elementima zadržnog zajedništva, rada i poslovanja. Npr. u zadruzi zainteresovani zadrugari mogu u zajedničkoj svojini imati liniju za proizvodnju, vađenje, transport šećerne repe, opremu za mužu, čuvanje, transport mleka itd. Institut zajedničke svojine je sličan *svojini zajedničke ruke* nemačkog građanskog prava (*Eigentum zur gesamten Hand*).

Više: Bosiljčić M. (1978: 831 – 846); Stojanović D., u okviru Stojanović D., Pop-Georgijev D. (1986: 5 – 79).

⁹⁵ Vidi čl. 5. Zakona o uslovima i postupku pretvaranja društvene svojine u druge oblike svojine iz 1991, koji je prestao da važi 30. jula 1997, čl. 1. st. 1. Zakona o svojinskoj transformaciji iz 1997, koji je prestao da važi 6. jula 2001, te čl. 3. st. 1. Zakona o privatizaciji iz 2001, koji je na snazi.

⁹⁶ Na posredni način ovo pravilo je bilo utvrđeno u čl. 19. i čl. 20. saveznog Zakona o zadrugama iz 1990, a izričito je utvrđeno u čl. 5. st. 2. Zakona o zadrugama iz 1996.

obezbedi poštovanje zadržnih načela i ko su korisnici privatizacije (zadrugari, zaposleni, menadžment zadruge)?

Navedena osnovna neusklađenost između opštih privatizacionih pravila i posebnih zadržnih pravila o očuvanju zadržnog identiteta i njenih demokratskih zadržnih načela, nažalost i dalje je prisutna u pravilima privatizacije iz važećeg Zakona o privatizaciji iz 2001. i predstavlja žarište nestabilnosti imovinsko-pravnog položaja zadruge, njene imovinsko-pravne odgovornosti, u značajnoj meri i ograničavajući faktor u razvoju njene tržišne funkcije.

Doduše, u članu 3. st. 2. važećeg Zakona o privatizaciji iz 2001. dopušta se mogućnost da se u postupku privatizacije proda imovina ili deo imovine subjekta privatizacije, odnosno pojedini delovi subjekta privatizacije, te da ovu prodaju vrši Agencija za privatizaciju.⁹⁷ Ali ovo pravilo, koje bi se na prvi pogled moglo primeniti na privatizaciju društvenog i državnog kapitala u zadruzi, u ovoj ravni nije operativno, jer pretpostavlja da je subjekt privatizacije već izvršio organizacionu transformaciju, odnosno da će je izvršiti, čime je u direktnoj suprotnosti sa važećim kogentnim pravilom o nepromenljivosti unutrašnje zadržne strukture zadruge kao pravnog lica iz čl. 5. st. 2. Zakona o zadrugama iz 1996. i drugim njegovim odredbama.

Iz izloženog jasno proizilazi da pitanje privatizacije društvenog, odnosno državnog kapitala sa kojim zadržna posluje nije na celovit i poseban način, s obzirom na specifičnosti pravnog položaja zadruge, uređeno u ovom zakonu. S tim u vezi naglašavamo da ovaj proces u odnosu na zadržnu može da ima samo svojinsko-pravni a ne i organizaciono-pravni transformacioni efekat. U protivnom i dalje će da predstavlja faktor ograničavanja ne samo njenog imovinskog već i ugrožavanja njenog pravnog položaja uopšte.

Ishodišno rešenje, a ujedno naš predlog *de lege ferenda*, koji smo više puta isticali, je zahtev da se kreira posebni model privatizacije društvenog i državnog kapitala u zadruzi u obliku prodaje stvari u društvenoj i državnoj svojini bez organizaciono-transformacionog dejstva na zadržnu.

Ovaj pristup je konačno, nakon 15 godina, ali delimično – samo u pogledu društvene svojine, odnosno društvenog kapitala a ne i državnog kapitala – usvojen u zakonu *sedes materiae*: u čl. 49a Zakona o zadrugama iz 1996.⁹⁸ određuje se, da zadržna, koja koristi imovinu evidentiranu kao društvenu svojinu, odnosno kao društveni kapital, može tom imovinom da raspolaze uz prethodnu saglasnost agencije nadležne za poslove privatizacije.

⁹⁷ Čl. 5. st. 1. Zakona o privatizaciji iz 2001.

⁹⁸ Vidi čl. 1. Zakona o dopunama Zakona o zadrugama iz 2006, Sl. glasnik RS, br. 34/2006.

Jezičkim i logičkim tumačenjem ovih odredbi proizilazi da zadruga može predmetom društvene svojine koji koristi da raspolaže (otuđi, pokloni, da u zakup i dr.) na ograničeni način (uz prethodnu saglasnost „državnog staraoca društvene svojine“ – Agencije za privatizaciju) i da zadrži primljenu naknadu iz teretnog pravnog posla, koja bi onda prešla u zadružnu svojinu. Na taj način, u slučaju teretnog raspolaganja zadruge predmetom društvene svojine, on bi bio pozadružljen jer bi njegova protivvrednost postala predmet zadružne svojine. Naime, zadruga ne može da bude titular društvene svojine. Dilema nastaje ako bi zadruga raspolagala društvenim kapitalom bez naknade. Ko bi u tom slučaju „knjižio“ manjak u imovini: zadruga – ali samo u pogledu tržišne vrednosti prava korišćenja na predmetu društvene svojine koje je preneto na treće lice bez naknade, ili država – u pogledu tržišne vrednosti predmeta društvene svojine ako ga je bez naknade steklo treće lice u režim prava svojine, ili i zadruga i država – svaka u sektoru svog subjektivnog imovinskog prava?

Ukoliko zadruga ne bi raspolagala društvenim kapitalom, on bi i dalje ostao u njenom sastavu u nepromenjenom svojinsko-pravnom režimu, ali i na njega bi se odnosila primena opšteg pravila o oročenosti privatizacije društvenog kapitala (4 godine) iz čl. 14. Zakona o privatizaciji iz 2001, kao i druga pravila iz ovog zakona.

Neke kontroverze procesa privatizacije u odnosu na zadrugu prisutne su i u Zakonu o pretvaranju društvene svojine na poljoprivrednom zemljištu u druge oblike svojine iz 1992.⁹⁹ U njemu se uređuju posebna pravila svojinske transformacije poljoprivrednog zemljišta u društvenoj svojini. Mnoge zadruge koriste i poljoprivredno zemljište u društvenoj i državnoj svojini, te ovaj zakon, nesumnjivo, ima značaj za njihovo poslovanje i njihov imovinsko-pravni položaj. Međutim, ovaj zakon nije u koncepcijskom i pravno-tehničkom pogledu na zadovoljavajućem nivou.

Naime, u čl. 1. Zakona uređuje se predmet transformacije društvene svojine a to je **poljoprivredno zemljište u društvenoj svojini** kod pravnog lica, koje se *ex lege*:

- 1) prenosi u državnu svojinu ako ga je pravno lice steklo po osnovu zakona o agrarnoj reformi i propisa o nacionalizaciji poljoprivrednog zemljišta (**podržavljenje** društvene svojine nad poljoprivrednim zemljištem, koje koristi pravno lice),
- 2) pretvara u **društveni kapital preduzeća** ako ga je pravno lice steklo na osnovu pravnog posla, kao sredstvo za proizvodnju.

⁹⁹ Zakon o pretvaranju društvene svojine na poljoprivrednom zemljištu u druge oblike svojine (Sl. glasnik RS, br. 49/92, 54/96, 62/2006).

Nejasnost ovog člana je evidentna i sa posledicama i na zadrugu:

- a) subjekt svojinske transformacije je **pravno lice**, što, nesumnjivo, podrazumeva i **zadrugu**;
- b) na osnovu jezičkog, logičkog tumačenja člana 1. st. 2. ovog zakona (tač. 2 ove stranice) u kontekstu značenja odredbi čl. 2. Zakona o privrednim društvima iz 2004. o privrednim društvima i drugim pravnim formama društava, odnosno preduzeća i primenom *argumentum a contrario*, proizilazi da zadruga **nije preduzeće**;
- c) u tom smislu poljoprivredno zemljište u društvenoj svojini koje je ona kao **pravno lice** stekla pravnim poslom, kao sredstvo za proizvodnju **ne pretvara u društveni kapital zadruge** jer ona nije preduzeće. Postavlja se pitanje u kom se svojinsko-pravnom režimu onda nalazi?
- d) Smatramo, da je ovo zemljište **ex lege** na osnovu čl. 36. st. 2. saveznog Zakona o zadrugama iz 1990. postalo **zadružna svojina** pod uslovom da su se kumulativno ispunila dva uža kriterijuma:
 - ako je kao imovina stečeno radom i poslovanjem zadruge, i
 - ako je stečeno posle 1. jula 1953.

Ako je stečeno radom i poslovanjem zadruge pre ovog roka ili posle ovog roka bez rada i poslovanja zadruge nije postalo zadružna svojina, već je ostalo u imovini zadruge zadržavajući postojeći svojinsko-pravni status. Ovo pravilo se odnosilo i na druga sredstva zadruge.

S obzirom da je kriterijum sticanja poljoprivrednog zemljišta na osnovu pravnog posla, kao sredstva za proizvodnju iz člana 1. st. 2. Zakona o pretvaranju društvene svojine na poljoprivrednom zemljištu u druge oblike svojine iz 1992. u odnosu na pomenuti kriterijum pozadružljenja iz čl. 36. st. 2. ranijeg Zakona o zadrugama iz 1990. **uopšteniji i vremenski neograničen**, a u pogledu pravnog dejstva – **uži** (odnosi se samo na poljoprivredno zemljište u društvenoj svojini), može se posredno zaključiti da je u vezi sa poljoprivrednim zemljištem u društvenoj svojini, koje je stekla zadruga na pomenuti način – u čl. 1. st. 2. pomenutog zakona kreirano **posebno pravno pravilo** u odnosu na zadrugu, koje ga ne tretira kao zemljište u društvenoj svojini (i društveni kapital), već kao zemljište u svojini zadruge.

Na ovo pravilo se nadovezuje **opšte pravilo** u odnosu na zadrugu o „*tihoj privatizaciji*“ iz člana 49a. Zakona o zadrugama iz 1996, prema kome zadruga koja koristi imovinu koja je evidentirana kao društvena svojina, odnosno kao društveni kapital, može njome da raspolaže uz prethodnu saglasnost agencije nadležne za poslove privatizacije.

Iz toga proizilazi da nije usklađeno posebno pravilo o svojinskoj transformaciji poljoprivrednog zemljišta u društvenoj svojini koje koristi zadruga, ako ga je

stekla na osnovu pravnog posla, kao sredstvo za proizvodnju (samo posredno se može zaključiti da je u zadružnoj svojini) iz citiranog posebnog Zakona o pretvaranju društvene svojine na poljoprivrednom zemljištu u druge oblike svojine iz 1992. sa opštim pravilom o „tihoj“ (posrednoj) privatizaciji društvene svojine u zadrugi iz čl. 49a Zakona o zadrugama iz 1996. na osnovu koga je zadruga ovlašćena da raspolaže imovinom u društvenoj svojini, a tim raspolaganjem da je pozadružlji – uz saglasnost Agencije za privatizaciju.

Strogo tumačeći ova pravila – stvari nad kojima je zadruga stekla svojinu pre 1. jula 1953, bez obzira da li po osnovu „rada i poslovanja zadruga“ ili po nekom drugom osnovu, ili posle ovog roka ali bez rada i poslovanja zadruga, kao i poljoprivredno zemljište u društvenoj svojini, koje nije stekla pravnim poslom, kao sredstvo za proizvodnju – i dalje su u režimu društvene ili državne svojine, ali je zadruga ovlašćena da njima raspolaže ako su u društvenoj svojini uz prethodnu saglasnost navedene agencije.

Konfuzna isprepletenost navedenih pravila je više nego očigledna. Isto kao i granični vremenski kriterijum za pozadružljenje imovine zadruga i zadružnih saveza stečene radom i poslovanjem zadruga, takođe za nastanak zadružne svojine i za zahtev za restituciju zadružne imovine u obliku formulacije „**posle 1. jula 1953. godine**“, koji je od strane zakonodavca određen arbitrerno.¹⁰⁰ Naime, zadruga kao pravno lice je i pre ovog roka svojim „radom i poslovanjem“ mogla sticati imovinu (tzv. zadružnu imovinu) uključujući i zadružnu svojinu.¹⁰¹

¹⁰⁰ Vidi čl. 32. st. 2, čl. 37. Zakona o zadrugama iz 1990, koji je prestao da važi i čl. 95. važećeg Zakona o zadrugama iz 1996.

Vremenski kriterijum „1. jul 1953.“ je zakonodavac u navedenim zadružnim zakonima preuzeo iz čuvene Uredbe o imovinskim odnosima i reorganizaciji seljačkih radnih zadruga (Sl. list FNRJ, br. 14/1953), kojom je reafirmisano načelo dobrovoljnosti udruživanja u zadrugu, koje je bilo u prethodnom periodu grubo kršeno (učlanjivanje na bazi fizičke prinude). U ovoj uredbi se navedeni kriterijum upotrebio kao alternativno određeni konkretni rok (ako skupština zadruga ne odredi drugi dan) za podnošenje prijave zadrugara koji želi da u 1953. godini istupi iz zadruga. Ako ovaj rok nije iskoristio, za njega je počeo da teče novi okvirni trogodišnji istupni rok. (Vidi čl. 48 st. 2 i st. 3 Uredbe).

Takođe predstavlja alternativno određeni konkretni rok (ako skupština zadruga ne odredi drugi dan) do kada su lica koja su ma iz kog razloga prestala biti članovi seljačke radne zadruga pre stupanja na snagu ove uredbe, imala pravo da zahtevaju da se njihovi imovinski odnosi sa zadrugom urede po načelima predviđenim u ovoj uredbi, ako smatraju da bi to za njih bilo povoljnije. (Vidi čl. 50 Uredbe).

¹⁰¹ Imovinsko-pravni odnosi u seljačkim radnim zadrugama u smislu ove uredbe mogli su se uređivati i pre 1. jula 1953, kao i posle ovog roka. Nezavisno od povraćaja imovine članovima zadruga, koji su istupili iz nje, zadruga, ako nije prestala, nastavila je rad sa smanjenim brojem članova poslujući imovinom u zadružnoj svojini koja joj je ostala, takođe i opštenarodnom imovinom, koja joj je data na korišćenje, u koju su takođe spadala zemljišta,

2. Na ovaj problem nadovezuje se zahtev za povraćaj (restituciju) imovine zadrugi koja joj je bila oduzeta u pojedinim periodima po raznim pravnim osnovima kao sledeće vrlo akutno pitanje, koje opterećuje njen imovinsko-pravni položaj i njeno poslovanje. Ono je relikv iz perioda udruženog rada, društvene svojine, samoupravljanja i eksperimentisanja sa konceptom zadruga kao organizacije koja nije pripadala samo zadrugarima, odnosno u kojoj su oni u pojedinim periodima bili samo „spoljni saradnici“, bez poštovanja demokratskih zadružnih načela, sa njenim savezima, kada im je država raznim merama oduzimala pojedine delove imovine i kada su zadruga na osnovu ugovora, samoupravnih sporazuma i dogovora ulagale svoja sredstva u druge nezadružne privredne subjekte (najčešće pod pritiskom političke moći a manje na osnovu zajedničkih ekonomskih interesa). Takođe, neophodno je uvažiti i specifičnost našeg puta transformacije društva i privrede.

Naime, u većini postsocijalističkih zemalja zadruga u procesu privatizacije su bile po pravilu obveznici restitucije, jer se zadružna svojina u njima kao niži oblik socijalističke svojine najčešće konstituisala na osnovu imovine oduzete od fizičkih lica po osnovu upravljački i politički ideologiziranog kriterijuma vlasti (ili čak i fizičke prinude u pogledu učlanjivanja u zadrugu). Nasuprot tome, u našem pravu zadruga su, kao specifični privredni subjekti, na koje se gledalo sa dosta nepoverenja nakon napuštanja prinudne zadružne prakse (1953), bile često razvlašćivane od svoje imovine, najčešće po osnovu ideološko-političkog kriterijuma vlasti i tako postale potencijalni ovlašćeni subjekti (korisnici) restitucije, koja, nažalost, do sada nije izvršena do kraja.

Na ekonomskom planu posledice ovakvog privredno-pravnog sistema otklanjaju se u procesu privatizacije, koji neminovno zahteva individualizaciju titulara prava svojine.

Međutim, ovom procesu prirodno treba da prethodi proces restitucije, koji ima za cilj da ukloni, ublaži neke imovinske i druge nepravde nastale oduzimanjem imovine po osnovu najčešće preideologiziranih pravnih osnova i time barem delimično da sanira ne baš povoljnu polaznu osnovu potencijalnih privrednih subjekata, uključujući i zadruga.

Radi se o etičkom pitanju kod subjekta, koji je stekao određenu imovinu a zatim je na osnovu nekog upravljačko-političkog kriterijuma vlasti često

koja su iz zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije neposredno uneta u imovinu zadruga. U njenu imovinu su spadali i seoske utrine, pašnjaci koji su kao opštenarodna imovina bili dati seljačkoj radnoj zadrugi na korišćenje, da bi se kasnije vratili selu, s tim da je zadruga na njima imala pravo korišćenja prema svojim potrebama. (Vidi čl. 17, čl. 18 i čl. 19 Uredbe).

formalno uobličenog u određeni pravni osnov – izgubio. Problemski i sa vremenskog aspekta posmatrano restitucija je **nužna etapa** koja **prethodi privatizaciji**.

Naime, privatizaciju treba otpočeti i realizovati za „**čistim stolom**“.

Kod nas, nažalost, ovaj redosled u transformaciji društva i privrede nije ispoštovan. Prvi put se u članu 15. Zakona o privatizaciji iz 2001. stidljivo i u vidu „obećavajućeg“ pravila samo nagoveštava restitucija nacionalizovane imovine bivšim vlasnicima ali posteriornog karaktera, u novčanom obliku, u postupku privatizacije a ne u posebnom postupku restitucije.

Negativne posledice nepoštovanja ovog redosleda pretrpele su i zadruge i njihovi savezi. Njihova imovina oduzeta uz naknadu, najčešće netržišnu ili bez naknade po pravnim osnovima najčešće ideološko-politički obojenim pre 1. jula 1953. kao i posle ovog roka, koja je posle toga često menjala titulare – nije im u potpunosti vraćena, niti naknađena.

Povraćaj imovine zadrugama i njihovim savezima bio je najpre uređen u čl. 37. ranijeg saveznog *Zakona o zadrugama iz 1990*, koji više nije na snazi.

1) **Njegova pravila** o povraćaju imala su ograničeni domašaj, jer su se odnosila samo na:

- a) povraćaj imovine stečene radom i poslovanjem zadruga i zadrugara posle 1. jula 1953. koja je bez naknade organizacionim, odnosno statusnim promenama preneti drugim korisnicima;
- b) povraćaj poslovnih i stambenih zgrada koje su od 1. jula 1953. do 1. decembra 1965. bile u svojini zadružnih saveza a kasnije bez naknade prenete drugim korisnicima.

Dakle, ova pravila se nisu odnosila na:

- a) imovinu koju su zadruge i zadružni savezi imali do 1. jula 1953, kao i poslovne i stambene zgrade i drugu imovinu koju su zadružni savezi imali pre 1. jula 1953. i posle 1. decembra 1965. – ako im je oduzeta bez naknade;
- b) imovinu zadruga i zadružnih saveza oduzetu, odnosno prenetu uz naknadu koja nije bila pravična, odnosno tržišna.

2) **Navedena pravila** su bila uopštena, neprecizna, jer nisu do kraja konkretizovala:

- a) ovlašćene subjekte povraćaja zadružne imovine, čiji krug u zakonu je bio sužen samo na pomenute zadruge i njihove saveze, kojima je imovina bila oduzeta, odnosno njihove pravne sledbenike. Restriktivnost ovog pravila je očigledna: u krug ovlašćenih subjekata u slučaju nepostojanja pravnih sledbenika trebalo je uvrstiti univerzalnog zadružnog sledbenika –

strukovni (granski) zadružni savez najvišeg nivoa, a za slučaj njegovog nepostojanja – opšti zadružni savez najvišeg nivoa;

b) obveznike povraćaja zadružne imovine, koji u zakonu nisu bili određeni iako njihove obaveze čine jezgro restitucije. To su trebali biti njeni korisnici, odnosno njihovi pravni sledbenici, a ako su ovi prestali ili su nepoznati – država.

3) **Navedena pravila** su bila neoperativna, jer nisu konkretno uredila postupak restitucije, već su u pogledu uređivanja ovog pitanja upućivala na posebni zakon.

Nakon toga ubrzo je bio donet republički *Zakon o uslovima i načinu vraćanja imovine stečene radom i poslovanjem zadruga i zadrugara posle 1. jula 1953. godine* iz 1990.¹⁰² U ovom zakonu su bili preciznije uređeni: ovlašćeni subjekti restitucije (zadruga, njen pravni sledbenik, zadružni savez), forma, sadržina zahteva za restituciju, nadležnost organa za rešavanje zahteva (opštinski, odnosno republički organ uprave za imovinsko-pravne poslove), obveznici restitucije (korisnici imovine), postupak restitucije, vremenska ograničenost važenja zakona u pogledu podnošenja zahteva za restituciju (2 godine od dana stupanja na snagu ovog zakona, odnosno 5 godina od dana njegovog stupanja na snagu ako je bio u pitanju zahtev za restituciju zadruge osnovane posle stupanja na snagu ovog zakona).

Iako je ovaj zakon predstavljao pokušaj da se potpunije i konkretnije uredi postupak restitucije imovine zadrugama, ipak je imao iste slabosti kao i prethodni zakon iz ove oblasti:

- u njemu se nije jasno razgraničio pojam „*imovine zadruga*“ – tzv. zadružne imovine kao zbira prava (prava svojine, drugih stvarnih prava, obligacionih prava i drugih prava) koja pripadaju zadrugi kao subjektu u pravu od pojma „*pravo svojine zadruga*“ – tzv. **zadružne svojine** koja ovlašćuje zadrugu kao titulara da predmet svojine drži, koristi i njime raspolaže;
- ne određuje državu kao krajnjeg obveznika restitucije;
- nije se odnosio na imovinu zadruga i zadružnih saveza koju su imali do 1. jula 1953, kao i poslovne i stambene zgrade i drugu imovinu koju su zadružni savezi imali pre 1. jula 1953. i posle 1. decembra 1965. – ako im je oduzeta bez naknade, niti na imovinu zadruga i zadružnih saveza oduzetu, odnosno prenetu uz naknadu koja nije bila pravična, odnosno tržišna i dr.

¹⁰² Službeni glasnik RS, br. 46/90.

Ovaj zakon je prestao da važi na osnovu *Zakona o prestanku važenja Zakona o uslovima i načinu vraćanja imovine stečene radom i poslovanjem zadruga i zadrugara posle 1. jula 1953. godine* iz 1996.¹⁰³

U čl. 94-97. važećeg *Zakona o zadrugama* iz 1996. takođe se uređuje povraćaj imovine zadrugama i zadružnim savezima pravilima koja su neznatno pravno-tehnički poboljšana u odnosu na istovrsna pravila iz prethodnog zakona, ali su i dalje neprecizna i nepotpuna.

1) U tom smislu u ovim **pravilima**:

- a) proširen je krug ovlašćenih subjekata restitucije i na zadružne saveze,
- b) posebno je izdvojeno pravo iz imovine zadruga, koje se vraća, tako da su predmet restitucije i uloženi zadruga u društva kapitala po osnovu raznih ugovora, samoupravnih sporazuma i dogovora o udruživanju rada i sredstava.

2) **Navedena pravila** su nedovoljno konkretna, jasna, te su neusklađena, restriktivna:

- a) krug obveznika restitucije je usko određen (pravno lice, kome je imovina preneti bez naknade, odnosno njegov pravni sledbenik). Treba ga proširiti i na pravna lica i njihove sledbenike kojima je imovina preneti uz netržišnu naknadu, odnosno za slučaj njihovog nepostojanja – na državu.

Zapravo, treba odrediti samo jednog obveznika restitucije – državu, koja je svojim merama, propisima, aktivnostima organa neposredno ili posredno (putem političke moći) zadrugama i njihovim savezima ovu imovinu i oduzela.

- b) krug ovlašćenih subjekata je nejasno određen, kao i redosled ostvarivanja njihovog prava: to je zadruga i zadružni savez kojima je imovina oduzeta, a ako njih nema onda je to *zadruga iste vrste koja posluje na području na kome je poslovala zadruga koja je bila vlasnik imovine čiji povraćaj se traži, odnosno zadružni savez koji vrši funkcije zadružnog saveza odnosno saveza zadruga čija je imovina bila.*¹⁰⁴

Pravna nelogičnost, neodrživost prvog dela citiranog pravila koji se odnosi na povraćaj imovine u slučaju nepostojanja oštećene zadruga je više nego očigledna, ali i opasna.

Umesto da u takvom slučaju pravni sledbenik bude granski zadružni savez određenog nivoa ili opšti zadružni savez najvišeg nivoa, kreira se pravo na restituciju u korist *zadruga iste vrste koja posluje na području na kome je*

¹⁰³ Službeni glasnik RS, br. 52/96.

¹⁰⁴ Vidi čl. 95. Zakona o zadrugama iz 1996.

poslovala zadruga koja je bila vlasnik imovine čiji povraćaj se traži, što je nelogično, pravno neodrživo, izvorište zloupotrebe prava: *prvo*, ne postoji nikakav pravni kontinuitet između oštećene zadruga, koja je prestala i zadruga koja na njenom području posluje; *drugo*, područje poslovanja oštećene zadruga, koja je prestala – nije u ovim pravilima određeno (to može da bude i jedinstveno tržište u zemlji), pa se po tom osnovu može pojaviti mnoštvo ovlašćenih zadruga za restituciju; *treće*, zadruga iste vrste koja posluje na navedenom području može da bude i novoosnovana¹⁰⁵ baš u nameri da ostvari samo povraćaj imovine oduzete oštećenoj zadruzi koja je prestala (tj. da se obogati bez *rada i poslovanja*), pa se time svrha, cilj restitucije zadružne imovine, a to nije samo restitucija pretrpljene štete zadruzi, odnosno njenim sledbenicima zadružnog karaktera usled oduzimanja imovine, već i stvaranje imovinsko-pravnih uslova za razvoj zadrugarstva – izigrava;

- c) predmet restitucije ograničavaju samo na imovinu koja je bila u vlasništvu zadruga i zadružnih saveza posle 1. jula 1953. i koja je bez naknade organizacionim, odnosno statusnim promenama ili na drugi način preneti drugim korisnicima koji nisu zadruga ili zadružni savezi;

- d) dakle, ne odnose se na imovinu koja je bila u vlasništvu zadruga i njihovih saveza i koja im je oduzeta pre navedenog roka, niti na imovinu koja im je oduzeta uz naknadu koja nije bila tržišna;

- e) uopšteno uređuju postupak vraćanja imovine u kome bi se morala posebno i konkretno urediti dužnost nadležnog organa državne uprave da pruži maksimalnu pravnu pomoć ovlašćenom subjektu restitucije u vezi sa realizacijom njegovog restitucionog zahteva.

Na osnovu izvršene analize pravila navedenih zakona koja se odnose na privatizaciju društvene i državne svojine u zadruzi i restituciju zadružne imovine može se zaključiti da u ovoj oblasti:

- još uvek postoje nejasnoće u pogledu razgraničenja zadružne imovine i zadružne svojine od društvene svojine i državne svojine,
- izvršena je parcijalna, nepotpuna, nepravična restitucija zadružne imovine,
- zakonska pravila karakteriše uopštenost i površnost umesto preciznosti i jasnosti.

Ukratko, još uvek nedostaje volja zakonodavca da se ova pitanja definitivno, celovito i na pravičan način uredi.

¹⁰⁵ Vidi iz formulacije čl. 96. st. 2. Zakona o zadrugama iz 1996. u kojoj se govori o *novooosnovanoj zadruzi* kao podnosiocu zahteva za restituciju.

4. Zaključna razmatranja

Neophodno je da se navedeni problemi u vezi sa organizovanjem imovinsko-pravnog položaja zadruge, nastali najčešće aktivnošću države, njenih organa i drugih upravljačko-političkih faktora ideološki obojenih u periodu turbulentnih promena u koncepciji organizovanja njenog pravnog položaja, urede sa nivoa zakona na celovit, principijelan način u skladu sa progresivnim tendencijama u uporednom zadružnom pravu, opšteprihvaćenim principima imovinskog prava, te „svetinjom“ privatne svojine koja uključuje i zadružnu svojinu.

U tom smislu, najpre, potrebno je u zakonu odrediti pojam, pravnu prirodu zadruge i ostale elemente njenog pravnog položaja kao specifičnog privrednog subjekta u skladu sa najnovijim tendencijama u uporednom zadružnom pravu i pravu EU.

Zatim, doneti poseban zakon o imovinskim odnosima u zadruzi, u njemu urediti imovinsko-pravne odnose u njoj i njenim savezima, naročito institut zadružne svojine, zatim izvršiti definitivno razgraničenje između nje i društvene i državne svojine, te urediti povraćaj zadruzi njene oduzete imovine.

Na tom planu država, konačno, ima i moralnu dužnost da uredi pravni položaj zadrugarstva na osnovama klasičnog zadružnog prava i klasičnog svojinsko-pravnog sistema, i tako formuliše jedan od više institucionalnih uslova za njegov brži razvoj. Ovo naročito zbog toga, što je u prošlosti svojim aktivnostima zasnovanim na nestručnim i ideološki obojenim kriterijumima destabilizovala pravni i ekonomski položaj zadruga i njihovih saveza, čije negativne posledice do danas nije u potpunosti otklonila.

Literatura

1. Barbić J. (2002): Pravo društava, knjiga treća – Društva osoba. Organizator, Zagreb.
2. Bosiljčić M. (1978): Zajednička svojina. Enciklopedija imovinskog prava i prava udruženog rada, tom III, Službeni list SFRJ, Beograd.
3. Carić S. (1971): Pravni položaj privrednih organizacija. Privredna štampa, Beograd.
4. Friedrich W. (1990): Vereine und Gesellschaften. 6. Auflage, C. H. Beck, München.
5. Goleva P. (2001): Trgovsko pravo, knjiga prva. Feneja, Sofija.

6. Hueck A. (1972): Gesellschaftsrecht. C. H. Beck, München.
7. Jankovec I. (1999): Privredno pravo. Službeni list SRJ, Beograd.
8. Kübler F. (1999): Gesellschaftsrecht. 5. Auflage, C. F. Müller, Heidelberg.
9. Malovský-Wenig A. (1974): Příručka obchodního práva. Československý kompas v Praze, Praha.
10. Pelikánová I., Plíva S., Příbyl Z., Černá S., Vít J., Zahradníčková M. (1993): Obchodní právo. I. díl, Codex, Praha.
11. Stojanović D. - u okviru Stojanović D., Pop-Georgijev D. (1986): Komentar Zakona o osnovnim svojinsko-pravnim odnosima. Službeni list SFRJ, Beograd.
12. Stražnický M. (1926): Predavanja iz trgovačkog prava. Bibliografski zavod, Zagreb.
13. Vasiljević M. (2005): Kompanijsko pravo. Pravni fakultet, Beograd.
14. Vitez M. (2004): O koncepciji budućeg Zakona o zadrugama. Zbornik radova sa naučnog skupa *Omladinsko (studentsko) zadrugarstvo kao fleksibilni (specifični) oblik radnog angažovanja mladih*, Savez omladinskih i studentskih zadruga Srbije, Beograd, str. 18-27.
15. Vitez M. (2006): Neka pitanja pravnog položaja zadruge, Pravni život, Beograd, br.11/2006, tom III, str. 175 - 194.
16. Vitez M. (2007): Značaj međunarodnih zadružnih principa u zadružnom pravu. Pravni život, Beograd, br.12/2007, tom IV, str. 333-347.
17. Zakić-Vujatović Zorka (2000): Koop menadžment, Osnovni zadružni principi i savremena praksa. Dunav grupa, Beograd.

ABOUT SOME OWNERSHIP-LAW QUESTIONS OF COOPERATIVES IN SERBIA

Vitez Miroslav¹⁰⁶

Abstract: Cooperatives and their unions ownership-law position in our legal system is not set in satisfying way for these reasons: *firstly*, nonexistence of progressive cooperative law, *secondly*, non-conducting of responsible, concise, sensitive economic policy of cooperatives, *thirdly*, negative consequences caused by earlier cooperative policies of state most commonly ideologically-politically coloured, have reflected on its ownership-law position in an unfair way. In reconstruction of cooperatives ownership primarily its concept and law nature should be defined, using combination of democratic cooperative principles and elements of equity capital company. Also the process of privatisation should have been preceded by restitution of ownership to its former owners, especially to cooperatives and their unions. Only after that privatisation of societal and state property could have been approached. Such order of actions state did not respect and did not admit specifics of legal position of cooperatives in privatisation. That is why their ownership-law status is neither completely regulated, nor is the taken ownership fully recovered. For that reason it is necessary to bring out a special law on cooperatives ownership and finally solve this matter completely.

Key words: concept and law nature of cooperative, cooperative union, cooperative ownership, cooperative property, cooperative members's common property, privatisation of societal and state property or state property in a cooperation, restitution of cooperative ownership, new special law on cooperatives ownership

¹⁰⁶ Dr. Miroslav Vitez, Full Professor, e-mail: mvit@ptt.rs; Faculty of Economy, 9-11 Segedinski put Str., 24000 Subotica, Republic of Serbia; www.eccf.su.ac.yu

SOCIOLOŠKI ASPEKTI RAZVOJA ZEMLJORADNIČKOG ZADRUGARSTVA U SRBIJI: STANJE I PERSPEKTIVE¹⁰⁷

Šljukić Srđan¹⁰⁸

Apstrakt: U se radu razmatraju sociološki aspekti razvoja zemljoradničkog zadrugarstva u Srbiji, posebno imajući u vidu njegovo sadašnje stanje i perspektive. Zemljoradničko zadrugarstvo u Srbiji posmatra se na tri nivoa: na prvom se razmatra njegov međudnos sa globalnim društvom, na drugom društveni odnosi i procesi unutar samih zadruga, a na trećem odnosi među zadrugama. Na kraju rada navode se uslovi koje je potrebno ispuniti kako bi se krenulo ka razvitku snažnog sistema zemljoradničkih zadruga.

Ključne reči: država, društveni akteri, zemljoradničko zadrugarstvo, razvoj, seljaštvo, sociologija

1. Uvod

Sociologija najčešće biva definisana kao „nauka o društvu“. Ovo sasvim uopšteno određenje sociologije izgleda dovoljno samo na prvi pogled, jer svaki pokušaj operacionalizacije vodi ka nepremostivim teškoćama. Naime, ako sociologija i jeste „nauka o društvu“, a nije sporno da jeste, ona svakako nije jedina nauka o društvu. Ekonomija, pedagogija, političke nauke, istorija i dr. takođe su nauke o društvu. Dakle, definicijom sociologije kao nauke o društvu određen je samo njen *genus proximus*. Šta je *diferentia specifica* sociologije među ostalim naukama o društvu? Premda je bilo pokušaja da se sociologija utemelji kao neka vrsta „enciklopedijske“ nauke koja bi obuhvatala saznanja svih drugih nauka (Ogist Kont), takva se nastojanja teško mogu braniti. Zakon društvene podele rada, koji upravo sociolozi ističu kao osnovu formiranja društvene strukture, neumoljivo deluje i u oblasti društvenih nauka. Jednostavno, nije moguće u okviru jedne društvene nauke obuhvatiti sva saznanja ostalih društvenih (a kamoli i ostalih) nauka. Drugim rečima, sociologija (u stvari sociolozi) je primorana da bliže odredi svoj predmet, unutar podele rada u društvenim naukama. Jedno moguće određenje jeste i ono prema kome sociologija proučava *društvenu stranu društvenih pojava*, tj. *društvene strukture društvenih pojava i promene tih struktura, relativno nezavisno od njihovog konkretno-društvenog sadržaja* (ekonomskog, političkog,

¹⁰⁷ Pregledni rad

¹⁰⁸ Dr Srđan Šljukić, docent, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, 21000 Novi Sad, ul. Dr Zorana Đinđića 2; ssljukic@yahoo.com

kulturnog), posmatrajući ih, obavezno, i (ali ne isključivo) *iz perspektive globalnog društva i njegove strukture*. Na primer, kada je o ekonomskim pojavama reč, sociologija treba da nastoji da sazna što više o karakteru društvenih odnosa koji se formiraju u ekonomskim procesima i tvorevinama, o njihovoj strukturi i promenama te strukture, kao i o međudnosu društvene strane ekonomskih procesa i tvorevina i globalnog društva.

Ovo uvodno određenje predmeta sociologije smatrali smo neophodnim zbog postojanja velikog broja predrasuda o tome čime se sociolozi u stvari bave, od poistovećivanja sociologije sa „socijalnim radom“, preko njenog povezivanja sa socijalističkom ideologijom, sve do raširenog verovanja da je zadatak sociologije da osmisli nekakvo „idealno društvo“. Ništa od svega toga sociologija nije: ona je jedna od teorijsko-empirijskih nauka o društvu – ni manje, ni više od toga.¹⁰⁹

Spomenuti zakon društvene podele rada važi i za sociologiju samu, jer se ona unutar sebe deli na čitavo mnoštvo socioloških disciplina: opštu sociologiju, sociologiju rada, sociologiju porodice, sociologiju kulture, sociologiju religije, sociologiju znanja, sociologiju nauke, sociologiju politike i sl., sve do sociologije grada i sociologije sela, koje ponekad bivaju obuhvaćene jedinstvenim nazivom sociologije naselja. Kao jedna od socioloških disciplina, sociologija sela ima za svoj predmet seosko društvo, njegovu društvenu strukturu i promene te strukture, kao i međudnos seoskog i globalnog društva. Konačno, unutar seoskog društva sociologija sela ne može da zaobiđe zadrugu kao instituciju i zadrugarstvo kao pokret, pri čemu ona i tu ispituje društvenu stranu zadrugarstva.

Kao predmet sociološkog istraživanja, zemljoradničko zadrugarstvo u Srbiji može biti posmatrano na tri nivoa. Prvi nivo čini međudnos između zemljoradničkog zadrugarstva i globalnog društva; drugi se odnosi na društvene odnose i procese unutar samih zemljoradničkih zadruga; treći nivo tiče se odnosa među zadrugama. Namera nam je da u ovom radu osvetlimo glavne probleme na sva tri navedena nivoa, kao i da ukažemo na perspektive razvoja zemljoradničkog zadrugarstva u Srbiji.

2. Nedostatak socijalnog kapitala (u obliku poverenja)

Termin „kapital“ ne koriste samo ekonomisti, nego i sociolozi. Naravno, shodno svom predmetu istraživanja, ovi drugi nastoje da kapitalu daju

¹⁰⁹ Za postojanje velikog broja predrasuda i stereotipa o sociologiji krivicu jednim delom snose i sami sociolozi.

nekakav društveni sadržaj, neprekidno ukazujući da kapital, pored svoje ekonomske, ima i društvenu stranu.

U danas već prilično obimnoj literaturi o socijalnom kapitalu dve komponente ovog kapitala najčešće bivaju spominjane:

- društvene mreže, naročito dobrovoljna udruženja i
- društvene vrednosti, posebno poverenje (trust).

Druga komponenta, o kojoj nameravamo ovde da govorimo, u prvi plan ističe makro-nivo socijalnog kapitala.

Društvene mreže, prema Patnamu (Putnam), stvaraju pravila ponašanja, ali i uzajamne obaveze, koje nisu samo interesne. Ova uzajamnost može biti *specifična*, što znači da akter razmišlja i dela na sledeći način: uradiću nešto za tebe, ako ti uradiš nešto drugo za mene, to jest ako mi uslugu uzvратиš. Međutim, ovakva se uzajamnost može pojaviti i u obliku norme *generalizovanog* reciprociteta, koji je vredniji: uradiću nešto za tebe, ne očekujući od tebe ništa konkretno zauzvat, prećutno očekujući da će jednom neko drugi uraditi nešto za mene. Generalizovani reciprocitet zapravo znači da je u društvu prisutno poverenje i to ga čini vrednijim od specifične uzajamnosti. Patnam daje i primer iz ekonomije: novac je efikasniji od razmene dobara. Poverenje „podmazuje“ društveni život (Patnam, 2008: 23-24).¹¹⁰

Postojanje izvesnog nepoverenja između države i seljaštva u Srbiji nije činjenica koja bi se mogla jednostavno konstatovati nekakvom sociološkom anketom. Reč je o strukturnom odnosu koji spada u „strukture dugog trajanja“ (Brodell). Gde su izvorišta ovog (uzajamnog) nepoverenja?

Na najopštijem nivou, bitno je ukazati na postojanje velikog broja stereotipa o seljaštvu kroz celokupnu ljudsku istoriju. Ovaj je sloj hiljadama godina bio u podređenom položaju, a pežorativna upotreba reči „seljak“ i danas postoji. Ljudi iz grada (a gradovi su oduvek bili središta državne vlasti) stvorili su čitav niz negativnih stereotipa o seljaštvu: seljaci su pretvorni, lukavi, sujeverni, lakomi, sirovi, surovi, itd. Razdvojenost sela i grada jeste civilizacijska konstanta koja ozbiljno ometa uspostavljanje punog poverenja između institucija države i stanovnika sela.

Drugi izvor uzajamnog nepoverenja između države i seljaštva u Srbiji je unekoliko poseban. Radi se o činjenici da su u Srbiji vekovima državu predstavljali tuđinci (Turci, Nemci i Mađari), pripadnici drugog naroda i druge vere, čak i drugog (višeg) društvenog staleža, koji na Srbe (seljake) gleda sa

¹¹⁰ Naglasio R. Patnam.

visine, ponižava ih i eksploatiše. Takvu državu srpski seljak nikako nije mogao videti kao svoju, niti u nju imati poverenja.

Nakon oslobođenja od tuđinske vlasti stvoreni su uslovi za postepeno obnavljanje poverenja između države i seljaštva. Međutim, kulturni obrazac koji je bio delatan stotinama godina nije mogao biti bitno izmenjen za samo nekoliko decenija. Da stvar bude još gora, tek što je poverenje počelo da se, sasvim lagano, kreira uz mnoge uspone i padove, došlo je, nakon Drugog svetskog rata, do žestokog udara države na seljaštvo. U teškim uslovima razorenih ekonomskih i svih drugih resursa, seljaštvo je bilo to koje je trebalo, prema zamislama tadašnje političke elite, da stvori viškove hrane za celokupno stanovništvo i da obezbedi akumulaciju potrebnu za pokretanje industrijskog razvoja. Stoga država uvodi obavezni otkup svih poljoprivrednih proizvoda (1945). Neizvršavanje obaveza iz otkupa povlačilo je vrlo surove sankcije, koje su uključivale ne samo dugogodišnje zatvorske kazne, nego i konfiskaciju čitave imovine (Popov, 2002). Druga mera koja je za dugo vremena pokvarila odnose između države u seljaštva bila je prisilna kolektivizacija poljoprivrede nakon 1948. Autohtoni seljački zadružni pokret je ugušen, a zadruge stavljene pod kontrolu države i time za dugo vremena kompromitovane.

Iako je obavezni otkup ukinut (1952) i seljačke radne zadruge (SRZ) rasformirane (1953), „zla krv“ je ostala, a nepoverenje se učvrstilo. Kroz ceo socijalistički period, sve do kraja osamdesetih godina prošlog veka, država je svoju ideološku podozrivost prema seljaštvu pretakala u administrativno ograničavanje modernizacije seljačke poljoprivrede. Rezultat je bio gotovo u potpunosti razoren socijalni kapital na makro-nivou, a posledice se još i danas osećaju.

Jedan od oblika u kojem se pojavljuje nepoverenje o kojem govorimo jesu predrasude i stereotipi koji postoje o zemljoradničkom zadrugarstvu u svim bivšim socijalističkim društvima u Evropi, uključujući i Srbiju. Premda je od sloma „tvrdog komunizma“ prošlo već dvadeset godina, u glavama velikog broja ljudi, kako onih koji predstavljaju vlast, tako i samih seljaka, zadruge se vezuju isključivo za socijalizam, tj. za period u kojem je dominantnu ulogu imala komunistička partija. Udruživanje u zadrugu, prema veoma raširenoj predrasudi, znači udruživanje zemlje, stoke i sredstava za rad, te shodno tome neku vrstu komunizma i negacije privatne svojine. Kao i socijalizam sam, one se smatraju nekom vrstom ekonomskog i društvenog promašaja, te treba da nestanu kao što je nestao i socijalistički sistem.

Sledstveno, zadruge bivaju ismevane i potcenjivane, o čemu svedoči niz primera.

Kada je u jeku jednog od brojnih studentskih protesta u Beogradu 90-ih godina tadašnji vođa vladajuće političke elite u Srbiji Slobodan Milošević primio delegaciju studenata, on ih je u toku razgovora uporedio sa delegacijom zemljoradničke zadruge, naglasivši da su za njega svi „građani i institucije jednaki“. I dok su vladajuće političke strukture likovale jer je Milošević „ponizio studente poredeći ih sa zadrugom“, opozicija je bila zgrožena spomenutim izjednačavanjem. U stvari, obe strane imale su isto mišljenje o zadrugama – potcenjivačko.

Drugi primer je iz oblasti zakonodavstva. U Srbiji je i danas važeći Zakon o zadrugama onaj donet 1996. godine na nivou tadašnje Savezne Republike Jugoslavije. Od godine 2000. učinjeno je više pokušaja da se donose novi zakon o zadrugama; napravljeno je više nacрта, što u raznim ministarstvima, što od strane zadružnih saveza; mnogo se diskutovalo u stručnoj i široj javnosti. Do usvajanja novog zakona, međutim, do danas nije došlo: ili je došlo do promene vlade, pa se kretalo ispočetka, ili su neki drugi zakoni bili važniji od onog o zadrugama. Nije teško „pročitati između redova“ da za državu zadruge jednostavno „nisu važne“.

3. Društveni karakter „starih“ i „novih“ zemljoradničkih zadruga

Slom socijalističkog sistema (1989) doneo je promene i u sferi zemljoradničkog zadrugarstva. Veliki broj takozvanih „osnovnih organizacija kooperanata“, zapravo nekadašnjih „državnih zadruga“, uspeo je da se izdvoji iz agroindustrijskih kombinata i registruje kao zadruge (ovo je naročito bilo izraženo u Vojvodini). Istovremeno, država je donela novi zakon (zakone) o zadrugama (1989, 1990. i 1996), što je stvorilo mogućnost, prvi put posle skoro pola veka, da se zemljoradničke zadruge formiraju „odozdo“, što se i dogodilo.

„Stare“ zemljoradničke zadruge, obnovljene njihovim izdvajanjem iz agroindustrijskih kombinata, jesu deo socijalističkog nasleđa. U većini slučajeva reč je o preduzećima, a ne o zadrugama, u kojima glavnu reč vode uprava i zaposleni, dok je članstvo (posebno ono koje nije u isto vreme zaposleno u zadrugi) marginalizovano i izjednačeno sa kooperantima. Njihova transformacija u istinske kooperative nije uspela, jer je u stvari reč o preduzećima sa društvenom svojinom. Karakter svojine u tim zadrugama, kao i zakonske odredbe koje zabranjuju transformaciju zadruga u druge organizacione oblike „vezuju im ruke“ u poslovanju. Stoga su malobrojne one „stare“ zadruge koje relativno dobro posluju. Dobar deo njih tavori, dok su mnoge otišle u stečaj, da bi zatim njihova imovina bila prodana putem javnog nadmetanja.

Manji broj „starih“ zadruga uspešno se transformisao u akcionarska (deoničarska) društva. Mi ne želimo da raspravljamo o tome da li su te transformacije bile zakonite ili ne, već samo da ukažemo na njihovu društvenu suštinu. U ovim su transformacijama uprave, ali i zaposleni u „starim“ zadrugama iskoristili priliku da sa sebe zbacе zadružni „ogtač“ i da u celini preuzmu kontrolu nad resursima, oslobađajući se potpuno zadružnog članstva. Zadružno članstvo je povraćajem zadružnih udela (pa i protiv sopstvene volje) i formalno eliminisano iz zadruga.

Da su smerovi organizacionih transformacija samo relativna stvar i da je suština društvenih procesa određena interesima društvenih aktera, svedoče i slučajevi u kojima su uprave i zaposleni u društvenim poljoprivrednim preduzećima pokušali da ogrnu zadružni „plašt“ kako bi zaštitili svoje interese. Motiv je bio potpuno jasan: pretvaranjem u zemljoradničku zadrugu (a one nisu predmet procesa privatizacije) izbegla bi se neizvesna sudbina koju donosi privatizacija društvenih preduzeća koju država sprovodi od početka ovog veka.

Osim „starih“ zemljoradničkih zadruga, nastalih izdvajanjem osnovnih organizacija kooperanata iz agroindustrijskih kombinata, u Srbiji postoje i „nove“ zemljoradničke zadruge, čije je osnivanje počelo odmah nakon liberalizacije privrednog života i sloma „tvrđog“ komunizma. Ove „nove“ zemljoradničke zadruge se po mnogo čemu razlikuju od „starih“: broj članova „novih“ zadruga je daleko manji i iznosi od deset do dvadeset (minimum koji propisuje Zakon je deset članova-osnivača); „nove“ zadruge nemaju uopšte društvenu i državnu svojinu, dok je zadružna svojina takođe minimalna – problem svojine, koji toliko otežava položaj „starih“ zadruga, u „novima“ ne postoji, jer se one temelje na privatnoj svojini; od imovine „nove“ zadruge često imaju samo kancelarijsku opremu, a sama kancelarija je uzeta u zakup; „nove“ zadruge ne bave se poljoprivrednom proizvodnjom, već uglavnom nabavkom inputa i njihovom prodajom seljacima (članovima i nečlanovima), kao i otkupom poljoprivrednih proizvoda – dakle, deluju u sferi u kojoj i većina poljoprivrednih zadruga na Zapadu; imaju minimalan broj radnika, te nisu opterećene viškom zaposlenih kao „stare“.

Ocene karaktera ovih „novih“ zemljoradničkih zadruga od strane stručnjaka variraju od izrazito negativnih do pozitivnih, sa time da se ove ocene ne odnose nužno na sve „nove“ zadruge.

Mišljenja smo da se može govoriti o dva tipa „novih“ zemljoradničkih zadruga. O prvom tipu je reč kada imamo situaciju u kojoj neki preduzetnik, koji želi da se bavi trgovinom poljoprivrednim inputima i poljoprivrednim proizvodima, umesto da osnuje trgovinsku firmu, bira jeftiniju varijantu i nalazi deset ljudi

(često svojih poznanika i rođaka) koji pristaju da osnuju zadrugu. Članovi zadruge bez ikakvog su uticaja i ovakve zadruge posluju u suštini isto kao i svako drugo privatno trgovinsko preduzeće – vlasnik vodi firmu i o svemu odlučuje. Prostor za preduzimače ove vrste, sa određenim kulturnim, socijalnim i ekonomskim kapitalom otvara se upravo iz razloga što osnovni problem srpskih seljaka nije obrada zemlje, već sfera trgovine i marketinga. Osnivanju ovakvih „zadruga“ na ruku ide i Zakon (1996, član 8), koji dozvoljava zadrugama obavljanje poslova i sa nezadugarima i za nezadugare, „na način i u obimu kojim se ne dovodi u pitanje ostvarivanje ciljeva zbog kojih je zadruga osnovana“. Ukoliko ova odredba bude promenjena (za šta postoje indicije, s obzirom na sadržinu nekih nacrtā novog zakona o zadrugama), možemo očekivati da zemljoradničke zadruge ovog tipa sa sebe zbacе zadružni „ogrtāč“ i pohrle da se preregistruju i tako i formalno postanu ono što suštinski jesu od svog osnivanja: preduzeća u oblasti poljoprivrede.

U drugi tip svrstavamo „nove“ zadruge koje su zaista osnovali seljaci (najčešće oni bogatiji), kojima upravljaju seljaci i koje rade za seljake. U njima članstvo bira direktora, a ne obrnuto. Broj kooperanata je manji, a članovi međusobno mnogo saraduju. Te bismo zadruge mogli nazvati „pravim“ zemljoradničkim zadrugama; one svojim postojanjem potvrđuju da je zemljoradničko zadrugarstvo u Srbiji ipak moguće.

Oba opisana tipa, međutim, jesu izraz preduzetničkog duha, sa tom razlikom što je, kod prvog tipa, on koncentrisan u manjem broju lica, koja često i nisu zemljoradnici, dok je kod drugog taj duh nekako „raspršen“ na veći broj pojedinaca, ovaj put seljaka. Ovim je, na jedan od načina, definisana i društvena suština zadrugarstva.

4. Udruživanje zadruga – zadružni savezi

Zadruge u Srbiji imaju svoju „krovnu“ organizaciju, u stvari više njih. Prema važećem Zakonu o zadrugama (1996, članovi 68-74), zadružni savezi osnivaju se prema vrstama zadruga i za određenu teritoriju i to kao okružni, pokrajinski, republički i savezni. Zadružni savezi obavljaju sledeće poslove: pružaju stručnu i drugi pomoć pri osnivanju i unapređivanju poslovanja zadruga; zastupaju interese zadruga pred državnim organima i bankarskim i drugim finansijskim organizacijama u oblasti zadrugarstva; organizuju i podstiču stručno usavršavanje, naučno-istraživački rad i informativno-izdavačku i propagandnu delatnost od interesa za unapređenje zadrugarstva; odlučuju o prenosu, odnosno davanju na korišćenje imovina koja im je predata po prestanku zadruge; donose pravila zadružnog saveza; organizuju arbitražu

i uređuju način njenog rada; prikupljaju podatke potrebne za vođenje zadružne statistike. Zadružne saveze osnivaju zadruga, zaključivanjem ugovora o osnivanju i donošenjem pravila zadružnog saveza.

V. Randelović navodi da, iako je prošlo dosta vremena od oživljavanja zadružnih saveza (u jednom delu socijalističkog perioda oni su bili u potpunosti „utopljeni“ u privredne komore), oni još ne ispunjavaju svoju predviđenu ulogu. Kao osnovne uzroke nezadovoljavajućeg rada zadružnih saveza ovaj autor (inače dugogodišnji predsednik Zadružnog saveza Srbije) ističe nedovoljnu kadrovsku i materijalnu osposobljenost i smeštenost u tuđim prostorijama, uglavnom onim koje pripadaju privrednim komorama (Randelović, 1999: 231).

Mnogo kritičniji prema radu zadružnih saveza je M. Ševarlić (Ševarlić, 2002: 86-88). On insistira na „poražavajućoj činjenici“ da zadružni savezi kao interesne asocijacije zadruga ne raspolažu potpunim i pouzdanim podacima na području koje pokriva njihova asocijacija. Postoji podela između zadružnih saveza i zadruga-članica, u kojoj savezi ispuštaju iz vida elementarnu činjenicu da treba da budu „servis“ zadruga koje su ih i osnovale i da štite interese zadruga-članica, dok sa svoje strane zadruga ne vide zadružne saveze kao zaštitnike svojih interesa. Ova podela za svoj razlog ima činjenicu da zadružni savezi u stvari ne žive isključivo od članarine koju plaćaju zadruga, već se izdržavaju od sredstava koje dobijaju od privrednih komora i rentiranjem zadružne imovine.

5. Perspektiva: kuda dalje?

Kakva je perspektiva razvoja zemljoradničkog zadrugarstva u Srbiji? Po našem mišljenju ona može da bude dobra, pod određenim uslovima. Društveni uslovi, pa tako i oni u kojima se razvija zemljoradničko zadrugarstvo, „ne padaju sa neba“, nego ih stvaraju društveni akteri.

S obzirom da je reč o „strukturni dugog trajanja“, kreiranje poverenja na makro-nivou (kao oblika socijalnog kapitala) između države i seljaštva nije moguće u kratkom vremenskom periodu. Za to je neophodno dugotrajno i strpljivo delovanje oba kolektivna aktera, od kojih svakako veću odgovornost ima onaj koji ima veću društvenu moć, a to je država. Kako bi se izašlo iz „začaranog kruga“ nepoverenja, država bi trebalo, za početak, da konačno donese novi zakon o zadrugama. Time bi pokazala da za nju zadrugarstvo ipak nije nevažno.

Tim bi novim zakonom trebalo da bude (najzad) razrešena situacija u kojoj su „stare“ zadruga „ni riba, ni devojka“, tj. ni zadruga, ni preduzeće. Osnovno

pitanje je, naravno, pitanje svojine u tom tipu zadruga, pri čemu svojinu shvatamo kao društveni odnos, a ne kao stvar.

Dalje, „nove“ zadruga koje su u stvari privatna trgovačka preduzeća, treba naterati da se opredele: ili da postanu „prave“ zadruga (što, s obzirom na karakter društvenih odnosa u njima, najverovatnije nije moguće), ili da zbrace zadružnu „masku“ i transformišu se i formalno u ono što (suštinski) od samog svog nastanka već jesu. Tada više neće biti moguće izjave poput one koju je jedan državni funkcioner u oblasti poljoprivrede dao početkom ovog veka, saopštivši kako on „savršeno razume proteste seljaka zbog niske otkupne cene poljoprivrednih proizvoda“ jer njegova žena „poseduje zadruga“.

Ključni problem zadružnih saveza jeste taj što njih i nisu osnovale zadruga, nego država. Dokle god je istinski osnivač zadružnih saveza država i dokle god se one oslanjaju (finansijski, kadrovski, itd) na privredne komore i političke strukture, postojaće rascep između njih i zadruga-članica.

Ukoliko želi da izgradi jak sistem zemljoradničkih zadruga, država bi morala da se okrene „pravim“, istinski seljačkim zadrugama. Pri tome bi trebalo da se čuva kako Scile (nastojanja da sama organizuje ili kontroliše zemljoradničke zadruga, što je „već viđeno“), tako i Haribde (zauzimanje neutralnog ili destruktivnog stava prema zemljoradničkim zadrugama) i da sledi politiku podrške zemljoradničkim zadrugama putem donošenja propisa koji će olakšavati i stimulisati osnivanje i rad zemljoradničkih zadruga, kao i putem iniciranja i sprovođenja istraživačkih i edukativnih programa kako bi potpomogla zadružni pokret.

Izgradnja snažnog sistema zemljoradničkih zadruga svakako bi povećala evolutivni kapacitet srpskog društva, s obzirom na ulogu ovih zadruga u ruralnom razvoju.¹¹¹

Literatura

1. Patnam R. (2008): Kuglati sam. Mediterran Publishing, Novi Sad.
2. Popov Jelena (2002): Drama na vojvođanskom selu. Platoneum, Novi Sad.
3. Randelović V. (1999): Osnovi zadrugarstva i zemljoradničko zadrugarstvo. Poljoprivredni fakultet i Zadružni savez Srbije, Beograd – Zemun.
4. Ševarlić M. (2002): Kadrovi u zemljoradničkim zadrugama Srbije. Ekonomski vidici, 1, Beograd.
5. Šljukić S. (2007): Zemljoradničko zadrugarstvo i ruralni razvoj. Ekonomika poljoprivrede, LIV(1), Beograd.

¹¹¹ O ovome vidi opširnije u: Šljukić (2007).

SOCIOLOGICAL ASPECTS OF DEVELOPMENT OF FARMER COOPERATIVES IN SERBIA: PRESENT SITUATION AND PROSPECTS

Šljukić Srđan ¹¹²

Abstract: In this paper the sociological aspects of the development of agricultural cooperatives in Serbia are discussed, with a special attention given to the present situation and the prospects. Agricultural cooperatives in Serbia are dealt with on three levels: their relations with the global society, social relations and processes in cooperatives and relations among cooperatives. In the end of the paper the author writes about the conditions that have to be fulfilled if a strong system of agricultural cooperatives is to be developed.

Key words: agricultural cooperatives, development, peasantry, social actors, sociology, state

¹¹² Dr. Srđan Šljukić, Assistant Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad, 21000 Novi Sad, 2 Dr. Zorana Djindjića Str., Republic of Serbia; ssljukic@yahoo.com

PRILAGODBA ZADRUŽNOG PODUZETNIŠTVA RURALNOM RAZVOJU ¹¹³

Sudarić Tihana, ¹¹⁴ Zmaić Krunoslav, ¹¹⁴ Tolić Snježana ¹¹⁴

Sažetak: Ovaj rad daje pregled zadrugarstva u Republici Hrvatskoj od njegovog početka, donošenja jedinstvenog zakona te daljnji kronološki razvoj s posebnim osvrtom na implementaciju različitih gospodarskih aktivnosti u ruralni prostor. Iako je poljoprivreda najznačajnija djelatnost ruralnih područja kao takva mora biti povezana i sa drugim aktivnostima i djelatnostima. Odnosno, poljoprivreda kao dominantna djelatnost trebala bi ipak biti samo dio diverzificiranih gospodarskih aktivnosti koja može biti implementirana kroz zadržno poduzetništvo. Poticanjem i ostvarivanjem diverzificiranih gospodarskih djelatnosti u ruralnom prostoru (obrti, prerada, ekološka hrana, funkcionalna hrana, obnovljivi izvori energije, direktna prodaja, specijalizirane trgovine, ruralni turizam i druge usluge) utjecati će se na viši stupanj konkurentnosti ključnih ruralnih sektora kao i stvaranje uvjeta za komatibilniji pristup Europskoj uniji.

Ključne riječi: zadrugarstvo, diverzifikacija gospodarskih aktivnosti, ruralni razvoj

1. Uvod

Agrarna struktura u Republici Hrvatskoj vrlo je nepovoljna. Prevladavajući dio agrarne strukture čine obiteljska poljoprivredna gospodarstva sa 66,4 % poljoprivrednog zemljišta koja sadrže 80% stočnog i biljnog fonda. Prema Popisu (2001. godine) u Republici Hrvatskoj je bilo 245.987 poljoprivrednika, od čega je 67% bilo aktivnih poljoprivrednika. Obiteljska poljoprivredna gospodarstva ključni su subjekti prilikom pokretanja zadrnog poduzetništva u ruralnom prostoru. Zadrugarstvo u svijetu postoji još od najstarijeg ljudskog doba, te se spominje još od Rimljana. Međutim, prva registrirana zadruga u Europi i svijetu osnovana je u Engleskoj 1844., i to kao potrošačka zadruga. Nakon toga, zadruge se osnivaju i u drugim zemljama Europe, te je 1862. godine započela sa svojim radom i prva zadruga na hrvatskom tlu u Pitomači, kao obrtnička zadruga, pod nazivom "Pitomačka zanatnička zadruga". Ta zadruga nije prekidala svoju djelatnost, te i sada djeluje pod nazivom "Prva obrtna štedno-kreditna zadruga".

¹¹³ Izvorni naučni rad

¹¹⁴ Dr. sc. Tihana Sudarić, viši asistent (stihana@pfos.hr), Dr. sc. Krunoslav Zmaić, izvanredni profesor, Dr. sc. Snježana Tolić, docent, Poljoprivredni fakultet u Osijeku, Trg Sv. Trojstva 3, Osijek, Hrvatska www.pfos.hr

Zadrugarstvo je inače poznato u ruralnoj tradiciji i ima korijene u obiteljskoj zadruzi – patrijarhalna zadruga, odnosno obiteljska zadruga, a prema nekima proširena obitelj koja se na prijelazu iz 19-og u 20-o stoljeće raspa(da)la, iako ta zadruga nema neposredne veze s kasnijim razvojem zadrugarstva (u kapitalizmu i socijalizmu). Tek nakon njezina raspada i prodora kapitalizma u selo i poljoprivredu nastaju ideje o zadrugarstvu. Ova zadruga plod je kapitalizma, svakojake seljačke nevolje nužnog slijeda promjena seljačkog društva u modernije gospodarstvo (Cifrić, 2003:420). Međutim, činjenica je kako se u socijalizmu razvijalo dvojako zadrugarstvo. Prvi oblik združivanja bilo je utemeljeno na zadružnim načelima i ideološki potencirano već sredinom 40-ih, dok je ovaj drugi oblik sazidan na ruševinama prvog 20-ak godina kasnije. Ovaj drugi oblik potiče suvremenije seljačke proizvodnje, te ima inovativno-kreativne elemente glede ukupnog ruralnog razvoja. Zadruga u ovom drugom obliku predstavlja mrežu interakcija, aktivnostima koje utječu na kvalitetu proizvoda, poboljšanje proizvodnje, promjene strukture potrošnje do načina života. Takva zadruga predstavlja agrarnu strukturu višeg reda u odnosu na pojedinačna poljoprivredna gospodarstva.

2. Zadružno organiziranje

Zadružno organiziranje je pravno regulirano u Republici Hrvatskoj 1995. godine Zakonom o zadrugama¹¹⁵ i kasnijim nadopunama. Nakon pravnog okvira za osnivanje i funkcioniranje zadruga utemeljeni su i regionalni zadružni savezi i Hrvatski savez zadruga kao krovna organizacija. Na taj način pokušala se napraviti pravna mreža institucija s namjerom podupiranja rada zadruga ali i poticanja u osnivanju novih. Zadruga u koordinaciji sa mrežom zadrugarskih institucija pokušava postati ekonomsko-organizacijski subjekt koji bi trebao podupirati „bottom up“ pristup određene regije.

Zadruga je bila oblik organiziranja seljaka radi održavanja postojeće strukture malog posjeda (proizvodnje, potrošnje, načina života) i postupnog prilagođavanja izvanjskim (tržišnim) uvjetima u kapitalizmu. Ona je u prošlosti koliko-toliko jamčila pomoć i zaštitu od „divljeg kapitalizma“, ograničenu samostalnost i preživljavanje (Cifrić, 2003:420).

Zadruga je u biti dobrovoljno udruženje zadrugara¹¹⁶ u kojemu svaki član sudjeluje neposredno i koji zajedničkim poslovanjem po načelu uzajamne

¹¹⁵ NN 36/95, 67/01 i 12/02.

¹¹⁶ Zadrugar je osoba koja u cijelosti ili djelomično posluje putem zadruga, tj. ona osoba koja putem zadruga prodaje svoje proizvode, odnosno usluge, nabavlja proizvode te se koristi uslugama potrebnim za obavljanje svoje djelatnosti ili na drugi način neposredno sudjeluje u

pomoći unapređuje i zaštićuje svoj gospodarski i drugi profesionalni interes radi ostvarenja svoje osobne i zajedničke dobiti zadrugara u skladu sa zakonom i pravilima zadruga.

Zadruga je poduzetnički oblik organiziranja pravnih i fizičkih osoba koja mogu obavljati različite vrste djelatnosti koje se upisuju u sudski registar dok predmet poslovanja zadruga može biti obavljanje svake djelatnosti koja nije zakonom zabranjena. Temeljna su obilježja ovakvih gospodarskih udruživanja sljedeća:

- temelje se na osobama koje čine društvo, tj. za njih je bitno *tko su im članovi*, a u društva se ulazi s obzirom na osobna svojstva onih koji postaju članovi,
- među članovima postoji jača *povezanost interesa* koje žele ostvariti sudjelovanjem u društvu, a učinci djelovanja društva u svemu se odražavaju neposredno na članove,
- očekuje se *osobno sudjelovanje* i doprinos članova radu društva koji ne mora biti u novcu, stvarima ni pravima, nego može biti u radu, uslugama ili unošenju bilo kakvog dobra, posebice neposrednim sudjelovanjem u upravljanju društvom,
- u načelu postoji *neograničena solidarna odgovornost* članova za obveze društva,
- članska se prava, ako se drukčije ne ugovori, redovito *određuju po osobama*, a ne po kapitalu koji su članovi eventualno unijeli u društvo,
- u načelu se bez suglasnosti ostalih članova ne može prenijeti udio u društvu na nekog drugog,
- članovi imaju široku autonomiju uređenja odnosa u društvu.

Zadruga se razlikuje od drugih oblika gospodarskog udruživanja po još nekim karakteristikama:

- osnivaju je najmanje 3 poslovno sposobne fizičke ili pravne osobe,
- predmet poslovanja zadruga može biti obavljanje svake djelatnosti koja zakonom nije zabranjena,
- zadrugom upravljaju zadrugari,
- novi zadrugari imaju ista prava i obveze kao i osnivači, a utvrđuje ih se pravilima zadruga,
- zadrugar ulaže u zadrugu članski ulog,

ostvarivanju ciljeva radi kojih je zadruga osnovana. Svojstvo zadrugara stječe se sudjelovanjem u osnivanju zadruga ili naknadnim pristupanjem istoj.

- članski ulozi mogu biti u kunama, stvarima i pravima izraženima u novčanoj protuvrijednosti.

Svaka zadruga posjeduje zadružne vrijednosti i načela koja potiču i usmjeravaju rad zadruge. Osnovne zadružne vrijednosti na kojima svaka zadruga u Republici Hrvatskoj treba temeljiti svoje poslovanje jesu: uzajamna pomoć, demokratičnost, pravednost, otvorenost i odgovornost. U Republici Hrvatskoj kao i drugdje u svijetu postoji više vrsta zadruga koja djeluju na području poljoprivrede, obrtništva, bankarstva, maloprodaje i usluga i slično. Svaka od njih posjeduje određene posebnosti koje se očituju u predmetima njihovog poslovanja i gospodarskim djelatnostima koje obavljaju, no u isto je vrijeme svima njima zajedničko da su osnovane prvenstveno radi ostvarenja što jače međusobne povezanosti radi interesa koje žele realizirati sudjelovanjem u društvu. U tablici 1. prikazani su oblici zadružnog organiziranja, broj zaposlenih u zadruzi, broj zadrugara i broj kooperanata prema podacima Hrvatskog zadružnog saveza (2005).

Tablica 1. Oblici zadružnog organiziranja

Oblici zadruga	Broj			
	zadruga	zaposlenih	zadrugara	kooperanata
Obrtničke	85	327	1.177	582
Poljoprivredne	355	2 581	10.781	35.573
Štedno-kreditne	44	199	60.601	-
Uslužne	34	76	390	206
Ukupno	518	3.187	72.942	3.636

Izvor: Zadruga za XXI stoljeće, 2006:40

Iz navedene tablice može se primijetiti kako u strukturi prevladavaju poljoprivredne zadruge sa 68,5%, međutim u posljednjih nekoliko godina i broj štedno-kreditnih zadruga je u velikom je porastu gdje je izražen i najveći broj zadrugara. Ukupan broj zaposlenih u svim evidentiranim zadrugama u Republici Hrvatskoj iznosi 3.187 osoba. Broj zadrugara iznosi 72.949 i također je u stalnom porastu. Svaka zadruga u svom radu ima nekoliko kooperanata, a njihov broj na razini Republike Hrvatske iznosi 36.361.

U zemljama Europske unije u zadružnoj organiziranosti sudjeluje više od sto milijuna članova i na desetke milijuna zaposlenih. Europska unija potiče suradnju na području zadrugarstva te je tako Europska komisija pripremila niz studija o razvoju u ovom području. Radi razvoja suradnje među zadrugama na europskoj razini Europska komisija 1998. godine osnovala je Savjetodavni odbor za zadruge, udruge i zaklade. Zadrugarstvo u Europi doprinosi

učinkovitosti konkurencije na tržištu, nudi potencijale za otvaranje novih radnih mjesta i nove oblike poduzetništva i zapošljavanja. Većinom je bazirana na aktivnostima članova, izlazi u susret novim potrebama, potiče aktivnosti građana i kreativnost zadrugara, podupire solidarnost i zajedništvo. Naročito, zadrugarstvo doprinosi ujedinjavanju s gospodarstvima zemalja članica Europske unije.

Osnovna su načela zadružnog organiziranja u zemljama članicama Europske unije:

- dobrovoljno i otvoreno članstvo,
- demokratsko upravljanje članova,
- članovi su vlasnici - kontroliraju zadrugu i njezina sredstva,
- samostalna i nezavisna organizacija,
- osiguravanje edukacije i treninga za članove,
- zadruge međusobno surađuju,
- zadruge brinu za svoju zajednicu.

Mnogi autori navode različite skupine zadrugarstva (poljoprivredne, štedno-kreditne, stambene, potrošačke, obrtničke, uslužne, proizvođačke i slično) međutim zadruge se osnivaju kako bi se obavljale sve djelatnosti osim onih koje su zakonom zabranjene.

Poljoprivredno zadrugarstvo proizlazi iz skupine proizvođačkih zadruga, ali će se zbog svojih poljoprivrednih specifičnosti nadalje istraživati kao posebna skupina. Poljoprivredno se zadrugarstvo samostalno počelo razvijati kasnije od ostalih zadružnih oblika, te je prva poljoprivredna zadruga koja je osnovana 1877. godine u Nizozemskoj bila nabavnog karaktera. Poljoprivredno zadrugarstvo u Republici Hrvatskoj imalo je vrlo turbulentan razvitak. Iako su teškoće poljoprivrednog zadrugarstva uzrokovane naslijeđem iz prošlosti, iz razdoblja socijalističkog sustava, problematika zadrugarstva se nastavlja kroz: loš status zadruga, neodgovarajuću zakonsku regulativa, slabu informiranost, nepostojanje kontrole provedbe zadružnih načela i organiziranja zadruga, nepostojanje institucija koje bi poticale i promovirale međunarodna poslovna partnerstva zadrugara, neusklađenost s pravilima zadružnog organiziranja koja vrijede u zemljama članicama Europske unije i slično.

Obiteljska poljoprivredna gospodarstva kao najznačajniji dio agrarne strukture Republike Hrvatske nisu u mogućnosti samostalno biti konkurentni na globalno tržištu jer su:

- usitnjena i rasparcelirani kroz zemljišno-vlasničku strukturu,
- imaju nisku individualnu razinu tržišne organiziranosti,

- ograničena managersko-marketinških znanja u vođenju obiteljskih poljoprivrednih gospodarstva i slično.

Upravo iz razloga što su ova gospodarstva definirana kao nositelji poljoprivrednog i ruralnog razvitka Republike Hrvatske potrebno ih je organizacijski formirati gdje će imati poslovnu samostalnost i poslovni uspjeh ali kroz zadružna načela. Temelj razvitka u tržišnom gospodarstvu je upravo privatno poduzetništvo, a zadruga je oblik privatne poduzetničke organizacije čija je osnovna zadaća da unapređuje i razvija seljačko gospodarstvo. Prirodno je, dakle, da svaka demokratska država s razvijenim tržišnim gospodarstvom ima i razvijeno zadrugarstvo (Mataga, 1995:211-218).

Iako zadrugarstvo još uvijek nije postalo dovoljno važnom polugom razvoja obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava u praktičnom smislu, ova organizacija ipak predstavlja poduzetnički oblik organiziranja pravnih i fizičkih osoba koje mogu obavljati različite vrste zakonom dozvoljenih djelatnosti, odnosno, zadruga je društvo osoba-zadrugara koji su se udružili radi ostvarenja svojih interesa i unapređivanja vlastitog i zadružnog poslovanja. Međutim, činjenica je kako zadruga poljoprivrednicima pružaju mogućnost udruživanja i na taj način snižavanja troškova proizvodnje, povećanja proizvodnje i osiguranja plasmana proizvoda. Stoga, zadrugarstvo u ekonomskom smislu nastoji svakog poljoprivrednika učiniti vlasnikom, razviti štednju i osjećaj odgovornosti, te ih osposobiti u upravljanju svojom proizvodnjom u vlastitom interesu.

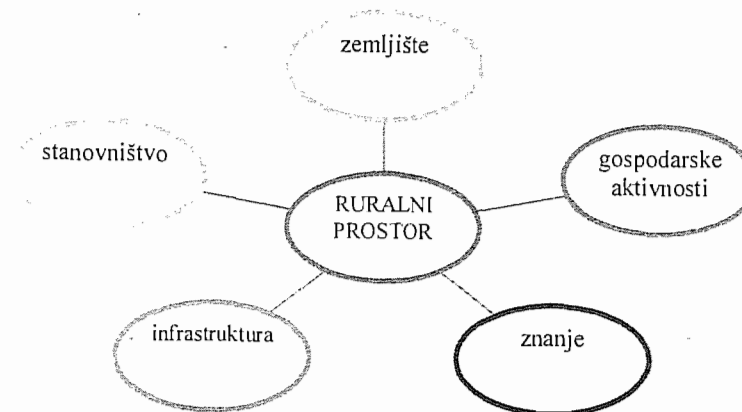
Proces koncentracije u poljoprivredi, ali i u ostalim granama usitnjene gospodarske strukture koje se očituju i u ugostiteljstvu, turizmu, proizvodnom i uslužnom obrtništvu ne može se osigurati brzim fizičkim okrupnjavanjem proizvodnih resursa nego je upravo zadružni koncept put organizacijskog jačanja poslovne moći. Organizacijsko jačanje poslovne moći kroz poslovnu organizaciju većeg broja entiteta u uvjetima ograničenih investicijskih mogućnosti uobičajen je kod zadružnog koncepta poslovne ekspanzije. (Tratnik, 2007:63). Stoga, zadruga ne ograničava poduzetničku slobodu gospodarstva već osigurava stabilnost i konkurentnost kroz novi oblik poduzetništva i zapošljavanja koji su bazirani na aktivnosti članova, kreativnosti, te podupiranju solidarnosti i zajedništva.

3. Ruralni prostor

Koncepcijski okvir ruralnog prostora obuhvaća socijalno-ekonomska analizu, koja ukazuje na postojanje niza specifičnih ključnih ograničenja koja sprječavaju hrvatsku ruralnu ekonomiju da ostvari svoje ciljeve. Među najvažnijim ograničenjima u razvoju ruralnog prostora navode se:

- niska konkurentnost ključnih ruralnih sektora (poljoprivreda, šumarstvo, prehrambeni sektor, ruralni turizam, proizvodnja, usluge i slično),
- nedovoljno razvijena osnovna ruralna infrastruktura,
- opadanje broja ruralnog stanovništva,
- neodgovarajuća dobna i obrazovna struktura ruralnog stanovništva,
- nedostatak koordiniranih politika, programa i aktivnosti okrenutih prema različitim aspektima razvoja ruralnih sredina i slično.

Uz sva ova ograničenja potrebno je navesti i nedostatak gospodarskih aktivnosti ruralnog prostora koja bi potakla cjelokupni ruralni razvitak. Upravo iz tog razloga potrebno je osmisliti koncepcijski okvir koji bi potaknuo ruralni razvitak kroz diverzifikaciju gospodarskih aktivnosti kroz zadružno poduzetništvo. Koncepcijski okvir ruralnog prostora potrebno je aktivirati kroz 5 osnovnih elemenata kako je prikazano na slici 1.

Slika 1. Koncepcijski okvir ruralnog prostora

Koncepcijski okvir ruralnog prostora trebao bi se sastojati od 5 osnovnih elemenata koji su: *stanovništvo*, koji predstavljaju nositelje ruralnog razvitka. Razvoj stanovništva izražen je prostornom populacijskom polarizacijom između urbano-gradskih i ruralno-seoskih područja što onemogućuje stabilan društveno-gospodarski i regionalni razvitak.

U razdoblju nakon II. svjetskog rata Republika Hrvatska suočena je s izrazito negativnom demografskim kretanjima u cjelini a posebice na selu. Depopulacija većine naselja uvjetovana je snažnim ruralnim egzodusom i konstantnim smanjivanjem prirodnog prirasta, s time povezana urbano-

ruralna polarizacija, intenzivno starenje samo su neki od najvažnijih populacijsko-naseljskih procesa u Republici Hrvatskoj (Pokos, N., 2002.).

Drugi element je *zemljište*, koji ima dvojaku funkciju, s jedne strane predstavlja osnovni resurs, a s druge strane i obilježje ruralnog prostora. *Gospodarske aktivnosti* su sve aktivnosti koje trebaju pokrenuti ruralni razvitak kroz diverzifikaciju (poljoprivrednu i nepoljoprivrednu aktivnosti), dok *infrastrukturna povezanost*, može biti u funkciji prometnih veza, ali i funkciji infrastrukturne podrške, iz čega proizlaze dvije temeljne podjele:

- a) socijalna infrastruktura i
- b) prometna infrastruktura

Socijalna infrastruktura podrazumijeva razvoj obrazovnih, zdravstvenih i socijalnih ustanova, sportsko-rekreativnih aktivnosti i slično, koji su neophodni za razvitak ruralnih prostora. S druge strane prometna infrastruktura podrazumijeva povezanost ruralnih prostora kroz cestovni i željeznički promet, kanalizaciju, vodovod i slično.

Jedan od osnovnih problema koji je povezan sa poticanjem gospodarskih aktivnosti u ruralnim područjima je upravo loše razvijena osnovna ruralna infrastruktura. Upravo razvoj gradova i urbanih kompleksa vode do migracija radne snage i stanovništva iz poljoprivrednih i ruralnih područja u gradove koji su omogućili zapošljavanje kroz razvoj brojnih prerađivačkih i servisnih djelatnosti, odgovarajuću infrastrukturu, relativno niže transportne troškove i slično.

Ruralna infrastruktura je jedan od osnovnih uvjeta za razvoj uravnotežene ruralne ekonomije kao i za poboljšanje socijalno-gospodarskih uvjeta ruralnog stanovništva. Cilj uspostavljanja odgovarajuće infrastrukture u ruralnim sredinama potiče gospodarsku i socijalnu aktivnost, poboljšava životne i radne uvjete ruralnih prostora, te utječe na smanjenje ruralne depopulacije

Razvoj i poboljšanje osnovne infrastrukture je jedan od osnovnih preduvjeta za uravnoteženi gospodarski rast u ruralnom području kao i za jačanje socijalno-gospodarskih uvjeta života ruralnog stanovništva u Republici Hrvatskoj. Velike regionalne razlike kao i urbano-ruralne razlike prevladavaju u smislu količine i kvalitete aspekata postojeće lokalne infrastrukture. Glavne razlike u infrastrukturi između ruralnih i urbanih područja ogledaju se u sustavu kanalizacije, vodovoda, nerazvrstanih cesta, toplana, protupožarnih cesta i slično. Naime, u nekim županijama (npr. Brodsko-posavsko županiji) do 28% kuća smještenih u ruralnim područjima nije spojeno na kanalizaciju i 23% ruralnih kućanstava nema opskrbu tekućom vodom.

Tablica 2. Mjere ulaganja u ruralnu infrastrukturu

MJERE ULAGANJA U RURALNU INFRASTRUKTURU	
1.	Izgradnja i adaptaciju lokalnih nerazvrstanih cesta
2.	Izgradnja i adaptacija protupožarnih puteva s elementima šumske ceste
3.	Izgradnja i adaptacijakanalizacijskih sustava i za pročišćavanje otpadnih voda
4.	Ulaganje u toplane

Izvor: IPARD Program, MPŠVG, 2007.

Nadalje, također je značajan nedostatak loše stanje mreže lokalnih cesta jer od 10.535 km lokalnih cesta 10% je nerazvrstano. Od svih lokalnih cesta samo 18% je u dobrom stanju. Mnoga poljoprivredna gospodarstva koja se bave stočarstvom, a nalaze se izvan naselja nisu povezana sa lokalnim cestama. Osim lokalnih cesta u ruralnom prostoru veliki problem i rizik predstavljaju i protupožarne ceste jer je jedan od glavnih razloga požara pogotovo u jadranskoj regiji su upravo nepristupačni tereni i nedovoljan broj protupožarnih cesta, koje onemogućavaju brzu i učinkovitu intervenciju. Neke od mjera ulaganja u ruralnu infrastrukturu prikazane su u tablici 2.

U ruralnu infrastrukturu osim prometnica i kanalizacijskih sustava pojavljuje se i problem središnjeg sustava grijanja. Naime, povećano korištenje biomase je određeno u strateškim aktivnostima Nacionalne šumarske politike i strategije, te je jedan od prioriteta korištenje organskog otpada iz poljoprivrede i šumarstva kao izvora grijanja za poboljšanje životnih uvjeta ruralnog stanovništva, ali i situacije vezane za zaštitu okoliša. U 2001., samo 29,3% (prema OECD kriteriju), odnosno 18,1% (prema EU kriteriju), ruralnih građevina je bilo spojeno na središnji sustav grijanja. Ulaganja u toplane koje koriste biomasu će popraviti ovu situaciju u javnim ustanovama poput vrtića, škola, ambulanti i slično.

Prioriteti predpristupnih fondovi Europske unije vode ka razvoju ruralne infrastrukture jer se njezin utjecaj ogleda u mnogim negativnim trendovima kao što su migracije, opadanje vrijednosti cijena dugotrajne imovine (kao što je poljoprivredno zemljište, objekti, gospodarstva i slično) ruralnih područja, antipoduzetničko okruženje i slično.

I naposljetku okosnica osnovnih 5 elemenata je posljednji element - *znanje* - koji se primarno odnosi na ruralno stanovništvo, ali je i poveznica preostala 4 elementa, te predstavlja proizvodnu snagu koja pokreće i usmjerava sve aktivnosti na određenom području.

Prilikom planiranja ruralne politike Republike Hrvatske, trebali bi se prikupiti i analizirati elementi koncepcijskog okvira ruralnog prostora. Za pojedine elemente to bi bilo statistički vrlo teško, jer državna statistika ne raspolaže

određenim podacima ili pak koristi različite metodologije zbog kojih je otežano trendovsko praćenje. Tako npr. prilikom analize gospodarskih aktivnosti u ruralnim prostorima, do pouzdanih informacija o dohocima ostvarenim u poljoprivrednim i nepoljoprivrednim aktivnostima je vrlo teško ili nemoguće doći.

Tijekom 2002. godine pod pokroviteljstvom i vodstvom Organizacije za poljoprivredu i prehranu Ujedinjenih naroda (UN FAO) u Republici Hrvatskoj pokrenut je projekt izrade *Strategije ruralnog razvitka Republike Hrvatske*. U izradi Strategije sudjelovali su inozemni i domaći stručnjaci koji su detaljnije usporedili analizu stanja na ruralnim i urbanim sredinama, te odredili strateške prioritete u razvitku seoskih područja za razdoblje od 2004. do 2010. godine. Prijedlog Strategije koja bi predstavljala značajan korak u prilagodbi planiranja ruralne politike Republike Hrvatske prema politici Europske unije nije dovršen, ali su objavljeni strateški ciljevi ruralnog razvitka:

- stalno poboljšanje kvalitete života na ruralnom prostoru radi dostizanja standarda urbanih prostora,
- razvitak žive i održive zajednice s jednakim prigodama za sve stanovnike,
- stvaranje ruralnih područja sposobnim za prilagodbe suvremenim gospodarskim, društvenim, okolišem i drugim promjenama,
- učiniti ruralna područja sposobnim za doprinos razvitku ukupnog gospodarstva stvaranjem živih veza s urbanim područjima.

Ruralno poduzetništvo zauzima sve značajniju ulogu kao strategija specijalizacije i diverzifikacije poljoprivrednih gospodarstava i ruralne ekonomije. Diverzifikacijski napor u ruralnim ekonomijama i stvaranja novih zaposlenja u ruralnim područjima u Europskoj uniji predmet su posebnih politika. Neki autori argumentiraju kako je Europska unija veću pažnju u ruralnom razvoju posvetila poljoprivredi, te da se takvo usmjerenje politike postavlja pod upitnik (*Bojnec, 2007:7*).

Međutim, poljoprivredu je potrebno implementirati kroz zadružno poduzetništvo u različite gospodarske aktivnosti kao što su turizam i uslužna djelatnost, prerada i finalizacija poljoprivrednih proizvoda, različiti obrti, građevinarstvo, transport i slično.

4. Ruralni turizam

Pojam ruralnog turizma obuhvaća različite tipove turizma koji se razvijaju izvan urbanih i obalnih središta, odnosno područjima okruženim prirodom ili u selima. Kao vrlo širok pojam ruralan turizam se razvrstava na mnogobrojne oblike te ga se može podijeliti na: avanturistički turizam, izletnički turizam, edukacijski turizam, zdravstveni turizam, tranzitni turizam, zavičajni, lovni i

ribolovni, vinski i gastronomski, sportsko – rekreativni turizam, kamping, agroturizam, ekoturizam, mješoviti i slično. Razvitak ruralnog turizma jedan je od načina kako primijeniti nepoljoprivrednu aktivnost na obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima. Ova vrsta djelatnosti javlja se iz razloga kako se značaj poljoprivredne proizvodnje kao primarne djelatnosti smanjuje te ga je moguće proširiti ali i dalje povezati sa poljoprivrednim okruženjem kroz ovakav oblik aktivnosti. Ruralni turizam samo je jedan od raznovrsnih aktivnosti povezanih sa poljoprivrednim okruženjem koji se javlja kao alternativni izvor prihoda i zaposlenja. Tradicionalno obiteljsko poljoprivredno gospodarstvo moguće je pretvoriti se u agroturističko domaćinstvo koje nudi smještajne kapacitete i vlastitu prehranu u kombinaciji sa rekreacijom i opuštanjem.

Agroturizam samo je jedan od oblika ruralnog turizma. Ovaj oblik turizma je specifičan oblik organiziranja ugostiteljsko-turističke djelatnosti unutar obiteljskog poljoprivrednog gospodarstva, te je jedan od mogućih puteva kako revitalizirati ruralnu sredinu.

Diverzifikacija gospodarskih aktivnosti kroz agroturističku djelatnost pokazala se kao višestruka prednost jer agroturističko gospodarstvo ne samo što predstavlja dodatni izvor prihoda već predstavlja i potencijalno tržište poljoprivrednih proizvoda i ostalim poljoprivrednim gospodarstvima u regiji. Agroturističko gospodarstvo postaje nositelj očuvanja kulture, tradicije i seoskog načina života jer ono ne predstavlja samo ugostiteljsko turističku aktivnost već je povezana i sa oživljavanjem tradicionalnih zanata, raznim manifestacijama, vinskim cestama i slično.

Ruralni prostor Republike Hrvatske posjeduje ekološku dimenziju očuvane i vrijedne prirodne i životne sredine, te ga je uz agroturizam potrebno poticati i kroz druge različite selektivne oblike ruralnog turizma. Pojam ruralnog turizma često se zamjenjuje pojmovima ekoturizam, zeleni turizam, seoski turizam i slično. Ruralni turizam se međutim prvi puta spominje još u 18-om stoljeću u Engleskoj kao aktivnosti aristokracije u lovu na divljač.

Udio ruralnog turizma u svjetskoj turističkoj djelatnosti iznosi 25%, dok je udio ruralnog turizma u Republici Hrvatskoj manji od 1%. Bitno je uočiti kako je agroturizam samoj jedan dio ruralnog turizma kojeg je definiralo Vijeće Europe kao turizam na seoskom području sa svim aktivnostima koje se provode na tom području. Ono što je ipak najznačajnija razlika od ostalih oblika ruralnog turizma je to, što je agroturizam turistička aktivnost koja je organizirana na obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima čija je ponuda poljoprivrednih proizvoda iz pretežno vlastite poljoprivredne proizvodnje, odnosno agroturizam je alternativna djelatnost za ostvarivanje dodatnih prihoda na obiteljskom gospodarstvu. Prodajom vlastitih turističkih

kapaciteta agroturističko domaćinstvo *prodaje* i svoje vlastite poljoprivredne proizvode koji su zapravo primarna djelatnost seljačkog gospodarstva (Sudarić, 2004:4).¹¹⁷

Republika Hrvatska je u komparaciji sa vodećim europskim zemljama konkurentna u kvaliteti prirodnih resursa, dok je u elementu ponude daleko ispod tih zemalja. Za uspješni razvitak ruralnih sredina neophodno je proširiti ponudu, povećati kvalitetu ponude i razviti selektivne oblike ruralnog turizma. Razvitkom turizma na osnovama održivog razvitka, očuvanjem i unapređenjem regionalnog identiteta i razvitkom atraktivnih turističkih proizvoda prilagođenih raznovrsnim ciljnim skupinama može se uspješno razvijati ruralni prostor.

Ruralni turizam je važan za ekonomski, socijalni i kulturni razvoj ruralnih područja. U Republici Hrvatskoj u 2005. godine bilo je registrirano 310 obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava koji se bave turizmom. Ova gospodarstva raspolažu s ukupno 756 ležajeva, dok 238 obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava ima mogućnost posluživanja hrane (IPARD, 2007:240). Međutim, za daljnji razvoj turizma na seoskom domaćinstvu važno je ulagati u nove, ali i postojeće turističke kapacitete. Neke od mogućnosti za razvoj su poticanje rekreativnih aktivnosti kao što su jahanje, biciklizam, ribolov, promatranje ptica, tradicijski sportovi i slično. Za investicije u skladu poticanja turizma na obiteljskom poljoprivrednom gospodarstvu prema IPARD programu navode se različita ulaganja u izgradnju, rekonstrukciju ili opremanje objekata za turističke usluge, poput soba, WC-a i ostalih prostorija uključujući objekte za uzgoj životinja u turističke svrhe, objekte za rekreaciju, turističke kampove, poboljšanje objekata na otvorenom (za jahanje, sportski ribolov na kopnenim vodama, vožnju biciklom, eko-staze), obnovu starih zgrada (starih podruma, mlinova i ostalog)

Kroz multifunkcionalno djelovanje turizam bi mogao djelovati kao poticaj za brži razvoj ostalih gospodarskih grana i djelatnosti ruralnog prostora, te tako utjecati na kvalitetu i životni standard. Stoga se cjelokupni ruralni razvoj prepoznaje kao razvojni koncept kojim se rješavaju ključni problemi većine ruralnih područja, a odgovor je u diverzifikaciji gospodarskih aktivnosti, odnosno u razvoju nepoljoprivrednih djelatnosti u ruralnim područjima.

¹¹⁷ U Republici Hrvatskoj naziv **agroturizam** nije definiran zakonom, nego se za tu vrstu djelatnosti upotrebljava naziv turizam na seljačkom domaćinstvu. Međutim, u praksi se često koristi naziv agroturizam koji je nastao iz talijanskoj značenja agriturismo ili engleskog agritourism. Agroturizam je prema OECD-u uže definiran kao turistička aktivnost koju organiziraju obiteljska poljoprivredna gospodarstva, odnosno poljoprivredni proizvođači, dok ostale vidove ruralnog turizma mogu voditi poljoprivredna gospodarstva, što najčešće nije slučaj, nego ga uglavnom organiziraju subjekti izvan ruralnog prostora

5. Obrtništvo ruralnih područja

Obrti imaju dugu tradiciju u ruralnim područjima Republike Hrvatske i također doprinose diverzifikaciji aktivnosti i ostvarenju dodatne dobiti. Obrti u različitim dijelovima Republike Hrvatske različito su diferencirani, ali se oni u globalu mogu podijeliti na:

- tradicijske obrte,
- suvremene obrte.

Tradicijski obrti su obrti koji se prenose sa koljena na koljeno, odnosno koji imaju dugogodišnju tradiciju u obavljanju određene djelatnosti kao što su različite ručne rukotvorine, proizvodnja autohtonih proizvoda, tradicijski zanati i slično. Suvremeni obrti su između ostalog različite kreativne i inovativne aktivnosti koje su povezane sa razvijanjem posebnih resursa, koji su neiskorišteni, zanemareni ili podcijenjeni. Oni mogu biti povezani sa tradicijskim obrtima na način da se neka tradicijska aktivnost nadogradi kroz prepoznavanje stvarne situacije područja, primjenu novih znanja i vještina, te kroz korištenje resursa i postojećih struktura na nov način analizirajući dosadašnje spoznaje i pronalazeći buduće aktivnosti. Jedan od glavnih problema po pitanju razvika obrtništva je marketing i pakiranje gotovih proizvoda. Ulaganja u obrtništvo se ne treba usmjeriti isključivo na izgradnju, rekonstrukciju ili opremanje objekata za uspostavljanje tradicijskih obrta, već i na edukaciju koja će uključivati potrebna znanja iz poduzetništva i marketinga.

6. Izravna prodaja na obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima

Diverzifikacija se također može ostvariti putem izravne prodaje poljoprivrednih proizvoda. Pod ovom aktivnošću smatra se prodaja poljoprivrednih proizvoda koja se realizira na samom obiteljskom poljoprivrednom gospodarstvu, a ono što se prodaje su isključivo proizvodi proizvedeni na tom ili nekom obližnjem gospodarstvu ili zadruzi. Prilikom izravne prodaje na gospodarstvu moraju biti zadovoljeni svi uvjeti i standardi za dobrobit životinja i biljaka. Radi što uspješnije i raznovrsnije prodaje bilo bi poželjno da gospodarstvo raspolaže sa različitim pogonima koji bi pospješili proizvodnju, pa tako i prodaju. Mali pogoni za obradu mesa i mliječnih proizvoda, te voća i povrća na gospodarstvima doprinose razvoju izravne prodaje na poljoprivrednom gospodarstvu koja također može biti i u funkciji turističke ponude određenog područja, a ujedno je dodatna dobit za vlasnike poljoprivrednog gospodarstva.

Sa izravnom prodajom na poljoprivrednom gospodarstvu mogu biti povezane aktivnosti kao što su slatkovodna akvakultura, proizvodnja gljiva, proizvodnja

puževa i slično a koja bi imala značajnu ulogu u izvoru dobiti. Ulaganja u izravnu prodaju trebaju se realizirati kroz investicije u izgradnju, rekonstrukciju ili opremanje objekata za osnivanje prodajnih mjesta na poljoprivrednim gospodarstvima za izravnu prodaju proizvoda. Izravna prodaja može se obavljati individualno na gospodarstvu, ali i kroz zajednički interes odnosno kroz zadruge, udruge ili pak cluster.

7. Mikro-pogoni za proizvodnju i preradu poljoprivrednih proizvoda

Mikro pogoni za proizvodnju i preradu poljoprivrednih proizvoda značajna su mogućnost za diversifikaciju aktivnosti na poljoprivrednim gospodarstvima jer ostvaruju prihod kroz novonastalu dodanu vrijednost. Ova gospodarska aktivnost usko je povezana sa razvojem ruralnog turizma jer kao takva može ponuditi širi paletu proizvoda, ali i sa zapošljavanjem svih članova na obiteljskom poljoprivrednom gospodarstvu. Upravo iz razloga što je prema uzoru na zemlje članice Europske unije ovo jedna od perspektivnijih aktivnosti neophodno je osigurati potrebne kapacitete za proizvodnju i preradu poljoprivrednih proizvoda kao što su pogoni za mliječne, mesne, te proizvode od voća i povrća, uključujući kapacitete za pakiranje i prodaju proizvoda.

8. Obnovljivi izvori energije

Proizvodnja energije iz obnovljivih izvora postaje ključno pitanje mnogih ekonomija. Mnoge zemlje suočavaju se problemima otpada, zagađenja okoliša, globalnog zatopljenja i velike nestašice neobnovljivih izvora energije. Upravo iz tog budućnost ova gospodarska aktivnost je vrlo perspektivna. Za zaštitu ruralnih područja od onečišćenja veliki potencijal ogleda se u biomasi ili bio gorivu. Obnovljivi izvori energije doprinose povećanju biološke i okolišne raznolikosti, zaštiti tla i voda, omogućavaju učinkovitije gospodarenje otpadom iz poljoprivrede, šumarstva i drvne industrije. Kroz gospodarske aktivnosti vezane za obnovljive izvore energije može poticati domaća industrija i stvarati nova radna mjesta, doprinoseći razvoju ruralnih područja. Ulaganja u izgradnju, rekonstrukciju ili opremanje kapaciteta pogona za korištenje obnovljivih izvora energije, kao što je biodizel, bioplin, energija vjetra i slično su opravdana.

9. Uslužne djelatnosti

Uslužna djelatnost po uzoru na zemlje Europske unije najperspektivnija je nepoljoprivredna aktivnost ruralnih sredina. Ona je ujedno i jedan od osnovnih načina da se zadrže mladi i obrazovani ljudi u ruralnim područjima.

Uslužne djelatnosti predstavljaju diverzifikaciju ruralne ekonomije sa stvaranjem zaposlenja za višak radne snage na poljoprivrednim gospodarstvima. Ova nova zaposlenja traže nova znanja i vještine što stvara nova potražnja u ruralnoj ekonomiji (*Bojnec, 2007:8*).

Usluge također predstavljaju dodatni izvor dohotka i za mlade poduzetnike mogu biti atraktivan način zaposlenja. Usluge koje su potrebne ruralnim prostorima mogu biti mehaničarske radionice, stolarije, frizerski saloni, specijalizirane trgovine, knjigovodstveni servisi, IT centri i slično. S druge strane usluge mogu biti i socijalnog karaktera koji je također neophodan za razvitak ruralnih prostora. Pod ovim vrstom usluga smatra se infrastrukturna podrška kao što je razvoj škola, vrtića, zdravstvenih i socijalnih ustanova, sportsko-rekreativnih aktivnosti i drugih vrsta razonoda.

U uvjetima tržišne ekonomije i ruralnog poslovanja sve više dolazi do izražaja potreba za udruživanjem proizvođača u cilju ostvarivanja bolje konkurentnosti, smanjenja cijena proizvodnje i lakšeg plasmana proizvoda na tržište. Poduzetničko zadrugarstvo zagovara „čovjeka“ u prvi plan a ne kapital. Poduzetništvo (engl. entrepreneurship) nije profesija, to je sposobnost da se pokrene neke aktivnosti radi postizanja određenog cilja uz preuzimanje rizika i odgovornost. Bez obzira na to što se mogu poduzimati različite aktivnosti na različitim područjima, poduzetništvo je u uobičajenom smislu vezano uz gospodarstvo i uz pokretanje vlastitog posla (*Zadruga za XXI stoljeće, 2006:18*).

Poduzetničko zadrugarstvo treba uspostaviti interakciju između ključnih elemenata prirodnih i tradicionalnih izvora ka autentičnom proizvodu dodane vrijednosti. Višestruka povezanost može biti raznovrsna odnosno može se finalizirati kroz različite ekološke proizvode, razvoj tradicionalnih i autohtonih proizvoda, obnovljive izvore energije (bio plin, bio dizel, energija vjetra i slično) ali isto tako može biti usmjerena u nove proizvode kao što je funkcionalna hrana, odnosno hrana obogaćena vitaminima, energetska hrana i slično.

Implementiranje odgovarajućih gospodarskih aktivnosti u ruralni prostor ogleda se u novom zapošljavanju ruralnog stanovništva, u smanjivanju rizika poljoprivrednih gospodarstava koja se bave isključivo poljoprivrednom proizvodnjom, u nadopuni poljoprivrednog prihoda kroz novu nepoljoprivrednu djelatnost, novim mogućnostima ostvarivanja dohotka u slučaju da poljoprivredna proizvodnja ne ostvari dohodak, iskorištavanju ruralnih komparativnih prednosti (resursi, lokacija, troškovi rada) a sve u cilju bržeg ruralnog razvitka i poboljšanje kvalitete života ovih sredina.

10. Zaključak

Zadružno poduzetništvo aktivira se kroz različite mogućnosti u svrhu iskorištenja radne snage, povećanja prihoda na poljoprivrednom gospodarstvu odnosno radi poboljšanja životnog standarda ruralnih područja. Ljudski čimbenik ključan je element prilikom prihvaćanja koncepta zadružnog poduzetništva ruralnih područja jer bez prisutnosti čovjeka, njegove inovativnosti, kreativnosti i znanja, ruralni razvitak nije moguće pokrenuti. Barijere uvođenju i razvitku gospodarskih aktivnosti u ruralni prostor su višestruke od manjka znanja ljudskog čimbenika prema tržišnim prilikama, cijenama, standardima i proizvodnim tehnologijama pa sve do podržavajućih institucija. Izazov malim poljoprivrednim gospodarstvima koja su suočena sa neodgovarajućim obujmom poljoprivredne proizvodnje je na koji način se prilagoditi prema multifunkcionalnosti ili diverzifikaciji aktivnosti u svrhu stvaranja dodane vrijednosti proizvoda ili usluge.

Prilagodba zadružnog poduzetništva prema ruralnom razvoju ogleda se kroz iskorištavanje prirodnih resursa, povijesnih i kulturnih atrakcija preko razvoja poduzetničkih aktivnosti kroz turizam, uslužne djelatnosti, obrte i slično, a uz državnu potporu ili uz pomoć pretprikladnih fondova europske unije moguće je uspostaviti komplementarni ruralni razvitak sa ruralnim razvitkom razvijenijih zemalja.

Razvoj ruralnih prostora je proces koji se nastavlja i ulaskom u Europsku uniju. Regionalne različitosti ruralnih prostora zahtijevaju objedinjavanje kroz različite pristupe i aktivnosti za postizanje zajedničkog cilja prilikom integracije u Europsku uniju. U tom kontekstu zadružno poduzetništvo pridonijeti će jačanju konkurentnosti ključnih ruralnih sektora kroz restrukturiranje i stvaranje uvjeta za komatibilniji pristup Europskoj uniji.

Literatura

1. Bojnec, Š. (2007): Uloga poljoprivrede u razvijenim zemljama, u zborniku radova: Grahovac: Poljoprivreda i privredni razvoj, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, str. 3-15.
2. Cifrić, I. (2003): Ruralni razvoj i modernizacija, Institut za društvena istraživanja, Zagreb
3. IPARD PROGRAM - plan za poljoprivredu i ruralni razvoj 2007-2013., MPŠVG, Zagreb, 2007
4. Mataga, Ž.(1995): Poljoprivredno zadrugarstvo Hrvatske, povijest, stanje i perspektive 1860-1990), Zadružni savez Hrvatske, Zagreb

5. Pokos, N. (2002): Metodologija izdvajanja seoskog stanovništva, njegov raspored i popisne promjene 1953.- 2001., u zborniku radova: Štambuk i sur.: Prostor iza, Institut društvenih znanosti I. Pilar, Zagreb, 31-57.
6. Tratnik, M., Radinović, S., Žutinić, Đ. (2007): Zadrugarstvo Hrvatske: Izazovi stabilnosti poljoprivrednih gospodarstava, Agronomski glasnik, No.1, Zagreb, str. 63-76.
7. Sudarić, T., (2004): Poduzetnički marketing u agroturizmu, Magistarski rad, Ekonomski fakultet u Osijeku, Osijek
8. Zadruga za XXI stoljeće, Osječko-baranjska županija, Osijek, 2006.
9. Popis poljoprivrede 2003 (2004): Državni zavod za statistiku, Zagreb
10. Zakon o zadrugama, NN 36/95, 67/01, 12/02, Zagreb, 1995.

ADJUSTMENT OF COOPERATIVE ENTREPRENEURSHIP TO RURAL DEVELOPMENT

Sudarić Tihana,¹¹⁸ Zmaić Krunoslav,¹¹⁸ Tolić Snježana¹¹⁸

Abstract: This paper represents cooperatives in the Republic of Croatia from their very beginning concerning chronological development through the legislation applied, the number of cooperatives, description of economic activities and ect. Although agriculture is significant for rural areas it also has to be connected to the other activities and occupations. In other words agriculture, as a dominant activity should be only a part of economic activities diversification spectrum via entrepreneurialship cooperatives. Stimulated economic activities (craft, processing, organic food, autochthony products, functional food, renewable energy sources, direct sale, specialized shops, rural tourism and other services) in rural areas will be reflected to higher level of competitiveness in major rural sectors and conditions development for compatible access to European Union.

Key words: cooperatives, diversification of economic activities, rural development

¹¹⁸ Dr. sc. Tihana Sudarić, Assistant (stihana@pfos.hr), Dr. sc. Krunoslav Zmaić, Associate Professor, Dr. sc. Snježana Tolić, Assistant Professor, Poljoprivredni fakultet u Osijeku, Trg Sv. Trojstva 3, Osijek, Hrvatska www.pfos.hr

NOVO ZADRUGARSTVO I MOGUĆNOSTI ZAPOSŁJAVANJA ŽENA¹¹⁹

Kolin Marija ¹²⁰

Apstrakt: Članak je usmeren da osvetli oživljavanje i domet novog zadrugarstva koje se pojavljuje kao pokret koji ukazuje da se na osnovama solidarnosti može popraviti socijalna situacija, bilo putem modernizacije poljoprivrede, zapošljavanja osetljivih socijalnih grupa, organizacije socijalnih usluga i drugih programa i aktivnosti. Takođe smo usmereni na savremena nastojanja u okviru ženskog pokreta koja kroz revitalizaciju zadrugarstva žele da unaprede položaj žena i poprave stanje rodne ravnopravnosti u Srbiji. Prva istraživanja u ovoj oblasti govore pak, da novi pojavni oblici zadrugarstva i mreže aktera koji odgovaraju socijalnim preduzećima nemaju odgovarajući institucionalni okvir koji bi stimulisao razvoj novih mogućnosti. Opšti je zaključak da programi i aktivnosti koje se odvijaju u novim zadrugama i socijalnim preduzećima imaju karakter pilot projekata u kojima glavni akteri uče kako da uključe solidarnost i koheziju na područjima u kojima tradicionalna preduzeća i javni sektor ne mogu da reše probleme nezaposlenosti i druge probleme koji nastaju u tranziciji. Glavne preporuke koje se iznose u članku usmerene su na neophodnost unapređenja pravne osnove socijalnog preduzetništva i preduslove za konsolidaciju novog zadrugarstva.

Nacionalni centar koji bi promovisao informacije u vezi sa razvojem zadrugarstva, sakupljao informacije o različitim tipovima socio-ekonomskih aktivnosti, omogućio savetodavni rad, učenje i sticanje veština u ovoj oblasti, kako za profesionalce, tako i za volontere – predlaže se u cilju unapređenja i razvoja novog zadrugarstva

Ključne reči: zadruga, socijalna ekonomija, nezaposlenost i rodna ravnopravnost.

1. Uvod

U kontekstu povećanih socijalnih potreba i neophodnosti da se osmisle dodatne mogućnosti za prevladavanje nezaposlenosti ranjivih grupa, a pre svega žena, dugotrajno nezaposlenih, invalida ili manjinskih grupa, moderna evolucija države blagostanja na Zapadu, ali i tekuća reforma socijalne politike

¹¹⁹ Pregledni rad

¹²⁰ Dr Marija Kolin, naučna saradnica, Institut društvenih nauka, 11000 Beograd, ul. Kraljice Natalije 45; marija.pacun.kolin@gmail.com

u postkomunističkim zemljama usmerava se na nove oblike ekonomskih inicijativa koje se mogu svrstati u treći sektor, a ulaze u široku definiciju socijalnih preduzeća ili novog zadrugarstva. Organizacije obuhvaćene zajedničkom koncepcijom „alternativne“ ili „socijalne ekonomije“ razlikuju se po nazivu, pravnoj osnovi po kojoj se osnivaju, unutrašnjoj organizaciji, statusu članova (zaposleni i volonteri), ciljnim grupama i drugim osobinama, ali je zajednička osobina ovih aktera da podrazumevaju programe radne i socijalne integracije. U Zapadnoj Evropi postoji velika raznovrsnost pravnih formi po kojima se osnivaju preduzeća sa socijalnim ciljevima tako da je teško napraviti jedinstvenu definiciju i klasifikaciju pojedinih oblika organizovanja. Opšta odlika oblika organizovanja u okviru socijalne ekonomije jeste da se radi o privatnim preduzećima koja se od tradicionalnih preduzeća razlikuju u tome što svi članovi imaju pravo vlasništva. Socijalna preduzeća mogu da zadovoljavaju socijalne i ekonomske ciljeve svojih članova ili da budu okrenuta socijalnim programima u zajednici i pomažu ugroženim grupama kao što su deca, invalidi, uživaoci droga, stari, bivši robijaši ili mentalno hendikepirani.

Oživljavanje interesa za nove oblike organizovanja proizvodnje i pružanja usluga u Srbiji odvija se u poslednje vreme u okviru inicijativa međunarodnih organizacija, nevladinih, neprofitnih organizacija, sindikalnih organizacija, Nacionalne službe za zapošljavanje i nekih nosilaca političkih odluka (Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja). Novo zadrugarstvo se sve više pominje kao jedan od katalizatora socijalnih reformi, a posebno kada se traže rešenja za smanjivanje siromaštva, marginalizacije i nezaposlenosti socijalno osetljivih, ranjivih grupa. Polazeći od podataka da su žene najveći gubitnici u tranziciji, zadruge su prepoznate kao model ekonomskog osnaživanja žena, tako da se moderni feministički pokret usmerava na socijalnu ekonomiju i alternativne oblike proizvodnje i pružanja usluga kao nove oblike zapošljavanja. Otvaraju se i nove mogućnosti za neprofitne organizacije da u okviru partnerskih projekata pružaju socijalne usluge, zastupanja, promovišu principe socijalne ekonomije za podsticanje socijalne kohezije na način sličan socijalnim kooperativama u razvijenim zapadnim zemljama, a u Strategiji za poboljšanje položaja žena i promociju rodne ravnopravnosti koja je usvojena početkom ove godine u Srbiji ocenjeno je da moderno zadrugarstvo pogoduje ženskom preduzetništvu, tako da se razvoj i podsticaj zadrugarstvu pominje kao poseban cilj u osnaživanju ekonomskog položaja žena.

Glavni problem je što se renesansa zadrugarstva u Srbiji odvija u vreme kada se ekonomija okreće ka tržištu i rekonstruiše u skladu sa principima liberalne ekonomije, a slabi rezultati tranzicije glavni su razlog što alternativne mogućnosti ostaju bez podsticaja relevantnih nosilaca političkog odlučivanja

ili prvi pokušaji i rezultati prolaze neopaženo za javnost. Pored toga što se udruživanje i novi programi u okviru socijalne ekonomije susreću sa nestimulativnom pravnim propisima, nedostaje afirmacija, odgovarajuća promocija i edukacija u ovoj oblasti kako bi se prigodnim programima pripremili aktivisti i volonteri, prevazilazili postojeći pravni i organizacioni problemi i afirmisao novi potencijal za smanjivanje nezaposlenosti i socijalne izolacije. Prevazilaženje predrasuda prema zadrugarstvu kao kompromitovanoj praksi koja pripada nekom drugom vremenu trebalo bi da ustupi mesto novom razumevanju ovih organizacionih formi kao jednom od potencijala za alternativno zapošljavanje žena i drugih osetljivih društvenih grupa.

2. Tradicionalno i novo zadrugarstvo

Ukoliko pogledamo unazad, vidimo da su se prve zadruge osnivale u Velikoj Britaniji krajem 18. veka i ranim godinama 19. veka dok su socijalističke ideje Roberta Owen-a, William King-a i drugih teoretičara imale značajan uticaj na nastanak i razvoj zadrugnog pokreta. Različiti oblici udruživanja u cilju postizanja zajedničkih ciljeva ili radi solidarnosti sa ugroženim grupama bili su poznati i ranije, ali su nove inicijative tog vremena bile podstaknute naglim osiromašenjem radničkih slojeva u vreme industrijske revolucije širom Evrope. Prethodnici modernih organizacija nastaju kao spontana reakcija novih radničkih slojeva da se prevazilaze teškoće životnih uslova u vreme prvobitne akumulacije kapitala i da se na osnovama solidarnosti pruži alternativa tržišnoj ekonomiji u vidu stvaranja fondova za pomoć siromašnima, osnivanja bolnica za ugrožene i podsticanjem drugih programa i aktivnosti koje tada nisu bile pokrivene socijalnom politikom.

Zadrugarstvo koje se razvijalo u uskoj vezi sa sindikalnim pokretom i emancipacijom radničke klase brzo se širilo svojim konkretnim akcijama, tako da se već krajem 18. veka osniva prva Međunarodna organizacija kooperativa u Londonu. Nastanak i razvoj socijalnih preduzeća ne vezuje se samo za Veliku Britaniju već i kontinentalnu Evropu. U Nemačkoj na primer, ideje industrijske revolucije i prve kooperative javljaju se polovinom 19. veka kada se i zakonski regulišu principi solidarnosti i uzajamne pomoći. U Španiji i Italiji bujanje udruživanja u kooperative i njihove saveze razvija se polovinom 19. veka. Već krajem 19. veka definisani su temelji zadrugarstva koji podrazumevaju poštovanje vrednosti demokratskog udruživanja i odlučivanja, uzajamnosti i solidarnosti, odnosno ograničenu podelu profita, po čemu se ovi organizacioni oblici razlikuju od kapitalističkih preduzeća. Od tada zadrugni pokret privlači pažnju različitih učenja prevazilazeći ideološke granice, tako da je aktuelan kako u utopijskim idejama, socijalističkom učenju, hrišćanstvu, učenju

socijalnih liberala, ali i u teorijama marksista i neoklasičnih ekonomista (Borzaga i Spear, 2004).

U periodu opšteg progressa kapitalizma u Zapadnoj Evropi i harmonizacije socijalnih i ekonomskih ciljeva države blagostanja, zadrugarstvo, socijalna preduzeća i slični tipovi socijalne ekonomije skoro da potpuno odlaze u zaborav. Socijalni model koji se razvijao u okviru države blagostanja podrazumeva sveobuhvatnu intervenciju i velikodušne socijalne programe u okviru države koji održavaju balans sa tržišnom privredom na osnovu transfera i preraspodele dohotka zasnovanih na Keynes-ovoj teoriji. S druge strane, u zemljama Centralne i Istočne Evrope, u skladu sa centralizovanom ekonomijom, država je imala glavnu ulogu u ekonomskim aktivnostima tako da, iz ideoloških i praktičnih razloga, nije bilo mesta za promociju organizacija koje bi odgovarale pojmu socijalnih preduzeća. Zadruge su bile prisutne u mnogim od zemalja tzv. „sovjetskog bloka“ mada su bili narušeni neki od njihovih osnovnih principa kao što su dobrovoljno uključivanje i demokratsko rukovođenje, što će ostaviti trajne posledice i na prihvatanje savremenih inicijativa.

Ipak, revitalizacija raznih oblika socijalnih preduzeća u mnogim evropskim zemljama javlja se poslednjih decenija, a socijalne kooperative koje kombinuju elemente neprofitnih i dobrovoljnih organizacija sa tradicionalnim zadrugarstvom, predstavljaju najčešće oblike novih oblika organizovanosti. Za razliku od tradicionalnih kooperativa u kojima su članovi istih osobina (farmeri potrošači, radnici) članovi socijalnih kooperativa mogu biti volonteri, građani – članovi zajednice, predstavnici lokalnih vlasti ili korisnici usluga. Osnovni elementi ovih aktera su visok stepen autonomije, preduzimanje različitih oblika ekonomskih i socijalnih aktivnosti, neprofitna distribucija dobara i briga za zajednicu, kao i zahtev da ove organizacije ne pripadaju političkim partijama. Razvoj socijalnih kooperativa najviše se vezuje sa italijanskim iskustvima čija je ekspanzija bila podstaknuta odgovarajućim pravnim okvirom. (Borzaga i Defourny, 2001; Thomas, 2004) Na osnovu novog zakona o zadrugama od 1991. godine u Italiji predviđena je mogućnost organizovanja socijalnih kooperativa koje pružaju usluge ranjivim grupama (stari, invalidi, bolesni) i pri tome podstiču zapošljavanje, najčešće žena – migrantkinja koje za svoje usluge dobijaju sredstva od države. Brojne povlastice su delovale stimulatивно na porast ovakvih organizacija, tako da je 2005. godine u razvijenim regionima severne Italije bilo organizovano 58.000 kooperativa, među kojima 7.568 socijalnih kooperativa. Pored procvata novih kooperativa u Italiji evropski istraživači su otkrili slične inicijative i u drugim zemljama pod različitim pravnim normama, a posebno u Španiji, Belgiji,

Francuskoj, Švedskoj i Finskoj, kao i u Latinskoj Americi i drugim delovima sveta. (Kolin i Petrušić, 2008)

Po uzoru na razvijene zemlje Zapadne Evrope i u zemljama u tranziciji počinje renesansa novih oblika socijalne ekonomije a inicijative su u najvećoj meri usmerene na ruralni razvoj, zapošljavanje i smanjivanje socijalnih razlika. Međutim, promocija zadrugarstva u ovim zemljama stvara otpor kod građana s obzirom na istorijska sećanja na period kada su zadruge služile kao ideološka osnova bivšeg režima i bile povezane za nasilno oduzimanje privatne imovine na početku razvoja komunističkih odnosa. Pored negativne konotacije koja se pripisuje zadrugarstvu, u uslovima koji su zatečeni u ovim zemljama, nedostaje pozitivna pravna osnova za razvoj zadrugarstva, pogodna rešenja za probleme imovinskih odnosa nad zemljištem, zemljišne knjige, a prisutni su i drugi administrativni problemi. Ipak, i pored ovih ograničenja, podaci svedoče da zadruge novog tipa nastaju i u ovim zemljama, a pre svega kao kredine unije, zatim, zadruge u stanovanju i poljoprivredne zadruge, zadruge potrošača, kao i druge zadruge koje nastaju da bi se ublažili problemi nezaposlenosti. (Les, 2004)

Uporedo sa procvatom novog zadrugarstva i drugih alternativnih oblika preduzeća raste i naučno interesovanje za ove društvene aktere, tako da prestižni univerziteti u Americi (Harward, Columbia, Yale, Stanford) i Evropi organizuju edukaciju u oblasti alternativno orijentisane ekonomije koja služi socijalnim ciljevima (Nyssens, 2006). Najveći doprinos tumačenju i promociji socijalnih preduzeća u novije vreme pripisuje se EMES istraživačkoj mreži koja je formirana u okviru zemalja Evropske unije 1996. godine. Prema rezultatima komparativnih istraživanja inovativnih oblika zapošljavanja koji su u toku¹²¹ u Evropi je do sada registrovano preko 40 različitih oblika udruživanja koji bi se mogli svrstati u aktere socijalne ekonomije, dok su najviše zastupljeni oblici alternativne ekonomije – zadruge i socijalna preduzeća.

S obzirom da programi u okviru socijalne ekonomije kreiraju zapošljavanje, a naročito onih socijalnih grupa koje se teško uključuju na tržište rada, ili se, pak, u okviru ovih organizacionih formi pružaju socijalne usluge, podsticaj država Evropske unije je značajan činilac razvoja ovih oblika solidarnosti. Na primer, *Društvo za evropske kooperative* koje je osnovano 2003. godine i koje podržava Evropska unija, podstiče izgradnju pravne osnove socijalne ekonomije među evropskim državama, a Međunarodno udruženje kooperativa koje podržava Međunarodna organizacija rada, podstiče nacionalne napore ka

¹²¹ EMES (*Emergence of Social Enterprises in Europe*) je istraživačka mreža za proučavanje socijalnih preduzeća, a aktuelni projekti se mogu pregledati na: www.emes.net

unapređenju i afirmaciji ovog modela kao značajnog aktera u okviru Evropske unije.

Razvoj preduzetničkih inicijativa i ekonomsko osnaživanje žena u zemljama Evropske unije, pa i u zemljama postsocijalističkog regiona, pokazuje da zadruga, odnosno razne forme alternativne ekonomije kao što su socijalna preduzeća mogu biti pogodan ekonomski model za unapređenje ekonomskog i socijalnog položaja. Sumirajući komparativne rezultate istraživanja u svetu prva domaća studija o socijalnoj ekonomiji (Kolin i Petrušić, 2008) navodi da je zapošljavanje žena u ovim organizacionim formama veoma popularan način zapošljavanja u mnogim zemljama Evropske unije, a da su najviše zastupljene socijalne i zdravstvene delatnosti. Razlozi se nalaze u restrikcijama javnog sektora da svojim programima obuhvati različite ciljne grupe jer se za neke specifične potrebe ne nude dovoljno prilagođena i prihvatljiva rešenja u okviru klasičnih, državnih programa socijalne zaštite. Socijalna preduzeća i kooperative preuzimaju socijalnu odgovornost za jedan deo populacije gde su potrebni posebni naponi, empatija, jednostavnija procedura i podsticaj za jačanje socijalne kohezije. Pored socijalnih usluga, delatnosti socijalnih preduzeća su usmerene na brojne lokalne probleme kao što su: reciklaža, organizovanje transporta, turizam, lokalne rukotvorine ili organizovanje slobodnog vremena, socijalno stanovanje i zaštita životne sredine.

3. Nezaposlenost žena i novo zadrugarstvo u Srbiji

Organizacije koje odgovaraju socijalnim preduzećima u Srbiji tek nedavno počinju da privlače pažnju kao potencijal koji može da ublaži socijalne posledice tranzicije, a prema rezultatima prvih istraživanja kod nas akteri slični socijalnim preduzećima podstiču socijalnu i radnu integraciju marginalizovanih grupa žena, a naročito dugotrajno nezaposlenih, nekvalifikovanih, migrantkinja i manjinskih grupa. (Kolin i Petrušić, 2008) Novije zadruga u Srbiji počinju da se osnivaju uglavnom u okviru preduzetničkih inicijativa nevladinih, neprofitnih organizacija, a najviše u oblasti poljoprivrede, ekoloških pokreta, i u okviru različitih aktera u okviru socijalne ekonomije koje pružaju različite socijalne, zdravstvene i druge usluge. Nevladine organizacije su najčešće inicijatori zapošljavanja u socijalnoj ekonomiji kada promovišu zapošljavanje rizičnih grupa i deprivilegovanih grupa, kao i projekti, uglavnom eksperimentalni, koji nude programe jačanja socijalne kohezije i integracije kao poslovne ili uslužne organizacije u kojima članice zajednički poseduju i kontrolišu aktivnosti, promovišu solidarnost, samopomoć i brigu o zajednici.

Moderno zadrugarstvo prilično se razlikuje od tradicionalnog koje se u Srbiji razvija sredinom devetnaestog veka. Naime, pod uticajem međunarodnog

pokreta koji razvija kooperativnost kao alternativu klasičnoj ekonomiji, u Srbiji se ideje zadrugarstva povezuju sa tradicionalno jakim porodičnim i rodbinskim vezama i kolektivističkim vrednostima koje podstiču uzajamnost i solidarnost. Kako je Srbija uglavnom bila ruralna zemlja, istorija zadrugarstva zadire u poljoprivredne zadruga kao prve modele zadrugarstva koje pomažu poljoprivrednicima u unapređenju proizvodnje. U tom periodu donose se i novi zakoni koji stimulišu zadrugarstvo, osnivaju se mreže, odnosno udruženja poljoprivrednih zadruga, a krajem veka nastaju i prva kreditna društva. Slično kao u drugim zemljama socijalizma posle Drugog svetskog rata zadruga u Srbiji su bile integralni deo političkog sistema i planske ekonomije. Kolektivizacija privatnog vlasništva i nasilno oduzimanje imovine privatnim vlasnicima degradiralo je ovaj pokret, što i danas ima negativan uticaj jer nasleđena konotacija o zadrugarstvu otežava razvoj modernog zadrugarstva.

Ipak, revitalizacija stare ideje počinje da se ostvaruje u zadrugama koje se pojavljuju i registruju na osnovama Zakona o udruženjima građana i Zakonu o zadrugama (1996). Kako zakonski propisi nisu stimulatívni niti su građani upoznati sa modernim evropskim pokretom i doprinosom socijalnih kooperativa u novoj konceptualizaciji socijalne politike u zemljama Evropske unije, savremena faza zadrugarstva je skromnih dometa, a nove inicijative tek treba da pokažu rezultate. Početna evidencija govori da se u najvećem broju slučajeva radi o poljoprivrednim zadrugama koje okupljaju stručnjake i poljoprivedne proizvođače a programi su usmereni na edukaciju i trening za sticanje veština neophodnih za ovu oblast i razmenu iskustava. Kao poseban vid poljoprivrednih zadruga nastali su različiti oblici nezavisnih organizacija koje preduzimaju različite aktivnosti a mogle bi se svrstati u ekološke zadruga. Ovde se uglavnom radi o programima koji pod zaštitom prirodne sredine podrazumevaju proizvodnju zdrave hrane, što postaje vrlo popularno i profitabilno u savremenim uslovima. Proizvodnja organske hrane, postupak kojim se postižu željeni rezultati, nove tehnologije, standardi i njihova zaštita, kao i drugi sadržaji, postaju aktuelni tokom edukativnih programa kao glavnih aktivnosti ovih zadruga. U ovu klasifikaciju bi se mogle svrstati i nove zadruga koje podstiču turizam ili pak tradicionalno stvaralaštvo (štrikanje, tkanje) i druge aktivnosti koje su povezane sa lokalnom turističkom ponudom. (Kolin i Petrušić, 2008)

Nedostatak podsticaja države razlog je što najveći broj novih zadruga nastaje u okviru međunarodnih projekata i uz finansijsku pomoć stranih donatora kao što su USAID, programi Evropske unije, Ujedinjenih nacija i Svetske banke, a usmereni su na redukciju siromaštva, podsticanje zapošljavanja i druge aktivnosti u okviru socijalne ekonomije. Na primer, program ADF/CRDA američke nevladine organizacije koju finansira USAID, a realizuje program u 12

opština u Vojvodini, podstiče osnivanje poljoprivrednih zadruga u okviru ekonomskog jačanja lokalnih zajednica. Slični programi se ostvaruju u centralnoj Srbiji kao mikropreduzeća ili na osnovu projekata koji donose prihode (*income generating projects*) kada uglavnom uključuju ugrožene socijalne grupe. U poslednje vreme programi Evropske unije podstiču ekonomski rast i smanjivanje siromaštva pomoću partnerskih projekata koji nude alternativne mogućnosti zapošljavanja. Evropska agencija za rekonstrukciju kao najveći program Evropske unije u Srbiji podstiče projekte kao što su seoska ekonomija, razvoj srednjih i malih preduzeća, u kojima su zadruge jedna od opcija za podsticanje socijalnog razvoja i sinergije na lokalnom nivou. Otvaraju se i nove mogućnosti za neprofitne organizacije da u okviru partnerskih projekata preduzimaju socijalne usluge, zastupanje, promovišu principe socijalne ekonomije u cilju promocije socijalne kohezije na način sličan programima socijalnih kooperativa u razvijenim zapadnim zemljama. Smanjivanje siromaštva, a posebno uključivanje ranjivih, rizičnih grupa u preduzetničke aktivnosti kako bi se unapredio njihov socijalni položaj, popravilo samopoštovanje, predstavlja jednu od značajnih mogućnosti i za veću afirmaciju ovih mogućnosti u Srbiji.

Udruženja žena proizašla iz razvijenog feminističkog pokreta 1970-ih godina i ženske mreže koje su bile posebno aktivne tokom 1990-tih godina među prvima promovišu ideje socijalne ekonomije kako bi stimulisale preduzetništvo i druge metode za ekonomsko osnaživanje i socijalnu inkluziju žena. Statistički podaci i izveštaji o strukturi nezaposlenih pokazuju da nezaposlenost pogađa žene više nego muškarce, a položaj nezaposlene žene određen je slabim izgledima za stalno zapošljavanje, niskim i neredovnim isplata novčane naknade za nezaposlene, malim šansama za prekvalifikaciju i profesionalnu reorijentaciju i visokom verovatnoćom da se bave neplaćenim poslovima u kući ili poslovima u „sivoj ekonomiji“ koji su još uvek značajan izvor prihoda nezaposlenih žena. Podaci Drugog izveštaja o implementaciji Strategije za smanjivanje siromaštva u Srbiji (2007) pokazuju da je nezaposlenost žena u radnom kontingentu 1,5 puta veća nego nezaposlenost muškaraca u istom radnom periodu, a prema podacima Nacionalne službe za zapošljavanje 2006. godine bilo je 25,5% nezaposlenih žena, što je daleko veća stopa od nezaposlenosti muškaraca od 18,6%. Inače, nezaposlenost u Srbiji predstavlja jedan od najviših stepena nezaposlenosti u Evropi - stope nezaposlenosti kreću se od 21% do 30% zavisno od metodologije izračunavanja. Iako su mlađe žene često nezaposlene, posebno su ugrožene žene kao što su samohrane majke (posebno ako su sa malom decom ili invalidnom decom), domaćice, starije žene, bolesne, invalidne žene, žene seoskih područja, izbeglice, neobrazovane i žene žrtve nasilja. Žene sa

specijalnim potrebama, Romkinje i izbeglice imaju dodatnih teškoća na tržištu rada. Prema podacima Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i promociju rodne ravnopravnosti u Srbiji (2009) nezaposlenost ovih kategorija žena je znatno veća nego opšte populacije. Dok je opšta stopa nezaposlenosti u toj godini iznosila oko 16% za žene i muškarce, stopa nezaposlenosti izbeglica bila je 32%, a Romkinja 39%, jer ove grupe uglavnom karakteriše nizak stepen obrazovanja i visok stepen nepismenosti. I uporedna istraživanja položaja žena na tržištu rada u zemljama u tranziciji (*Gender in Transition, 2007*) pokazuju da su Romkinje, žene niskih kvalifikacija, invalidne osobe i žene koje žive na seoskim područjima najveći gubitnici posle povlačenja komunizma jer imaju male šanse za zapošljavanje, visoku verovatnoću marginalizacije i siromaštva, kao i zlostavljanja u porodici. Promocija novog zadrugarstva podrazumeva programe u okviru alternativnih oblika zapošljavanja u područjima gde tradicionalno preduzeće „investor driven“ ne može da pronađe socijalno prihvatljiva rešenja problema nezaposlenosti, a jedna od prvih inicijativa u ovoj oblasti bio je program Asocijacije za žensku inicijativu koji promoviše kooperative („Žensko zadrugarstvo - izazov i šansa“) kao poslovne ili uslužne organizacije u kojima članice zajednički poseduju i kontrolišu aktivnosti, promovišu solidarnost, samopomoć i brigu o zajednici.¹²²

Ekonomski i socijalni položaj položaj žena na selu je posebno marginalizovan i uslovljen izrazito nepovoljnim statusom seoskih domaćinstava koji počiva na usitnjenom poljoprivrednom zemljištu, ekstenzivnom tipu poljoprivredne proizvodnje bez tržišne orijentacije i specijalizacije u poljoprivredi, slaboj infrastrukturi seoskih naselja u kojima najčešće nema zdravstvenih i socijalnih usluga. Žene na selu su u najvećem broju „pomažući članovi domaćinstva“, odnosno bave se poljoprivrednim poslovima, a pri tome njihov rad nije plaćen ni društveno vrednovan iako gotovo u potpunosti obavljaju sve poslove vezane za održavanje seoskog domaćinstva i (uglavnom višegeneracijske) porodice, a prema statističkim podacima ovu kategoriju zaposlenih čini 12% u ukupnoj populaciji zaposlenih žena (Žene i muškarci, 2008). Istraživanja su pokazala (Rajković, 2002) na održavanje tradicionalnih i patrijarhalnih obrazaca života na selu i nepravedne podele rada, a posebno kada se radi o ženama na selu koje su višestruko ugrožene jer su sa invaliditetom, žrtve nasilja, pripadnice nacionalnih manjina i žrtve drugih oblika diskriminacije. Izrazito patrilinearni obrazac svojinskih odnosa u srpskoj seoskoj porodici još dolazi do izražaja u vlasničkim odnosima nad imovinom i kućom, a

¹²² Radi se o Asocijaciji za žensku inicijativu o programima koji se odnose na kooperative, kao i monografiji *Ženske zadruge - izazov i šansa*, koju je napisala dr Zorka Vujatović-Zakić, komentar Žakline Stojanović, videti šire na: www.awin.org.rs

patrilokalni tip nastanjivanja i nasleđivanja imovine kao dominantni obrazac života na selu po kojem se domaćinstvo zasniva i organizuje u kući muža razlog je što žene nisu vlasnice poljoprivrednog imanja (84% su u vlasništvu muškarca), ni kuća u kojima žive (88% su u vlasništvu muškaraca) i uglavnom ne poseduju sredstva za poljoprivrednu proizvodnju.

S obzirom na to da razvoj modernog zadrugarstva predstavlja značajan činilac razvoja ruralnih sredina sa sitnim zemljišnim posedom, oskudnim finansijskim sredstvima i smanjenim mogućnostima zapošljavanja van poljoprivrede na tržištu rada, novije istraživanje koje je podržao Program za razvoj Ujedinjenih nacija (Babović i Vuković, 2008) potvrdilo je da zadržani oblici udruživanja predstavljaju mogućnost za smanjivanje diskriminacije žena koje žive na selu. Žene iz uzorka ovog istraživanja pokazuju znatno veću spremnost da se uključe u zadruge nego da se upuste u samostalno preduzetništvo: 33% želi da se uključi u poljoprivrednu zadrugu, dok bi 45% želelo da osnuje zadrugu sa drugim ženama iz sela. Većina ovih ispitanica koje bi se uključile u zadrugarstvo već ima ideju čime bi takva zadruga trebalo da se bavi: u 37% slučajeva to bi trebalo da budu zadruge tradicionalnih zanata i umeća (ručni rad, domaća radinost), u 26% slučajeva ispitanice bi želele da to bude poljoprivredna zadruga, 10% želi da zadruga bude specijalizovana za cvečarstvo, a 5% za kulinarsvo (Babović i Vuković, 2008: 80). Ipak, samo 14% žena na selu je informisano o mogućnostima osnivanja zadruga, tako da istraživanje ukazuje na zaključak po kojem je neinformisanost o zadrugarstvu glavni razlog nespremnosti seoskih žena da se uključe u neki oblik zadrugarstva.

4. Zaključak i predlozi

U kontekstu socijalne ekonomije zadruge su identifikovane kao tip socijalnih preduzeća koja pružaju mogućnost alternativnog zapošljavanja, a naročito socijalnih grupa koje teže dolaze do posla kao što su žene, dugotrajno nezaposleni, invalidi ili manjinske grupe. Nevladine, neprofitne organizacije su najčešće inicijatori zapošljavanja u socijalnoj ekonomiji kada promovišu zapošljavanje rizičnih grupa i deprivilegovanih grupa, kao i projekti, uglavnom eksperimentalni, u okviru kojih se sprovode programi jačanja socijalne kohezije i integracije. Glavni problem je što se renesansa socijalnih preduzeća u Srbiji odvija uporedo sa nastojanjima da se izvrše reforme ka tržišnoj ekonomiji u skladu sa principima liberalne ekonomije tako da alternativne mogućnosti ostaju bez podsticaja ili prolaze neopaženo za javnost. Pored toga što se udruživanje i novi programi u okviru socijalne ekonomije susreću sa nestimulativnom pravnim propisima u ovoj oblasti, nedostaje afirmacija,

odgovarajuća promocija i edukacija u ovoj oblasti kako bi se prigodnim programima pripremili aktivisti i volonteri u okviru socijalne ekonomije.

U cilju da socijalna preduzeća dobiju veću ulogu u budućoj politici zapošljavanja i inkluzije ranjivih grupa u Srbiji predlažu se i sledeće inicijative:

- Organizovanje centra koji bi podsticao i koordinirao organizacije iz oblasti socijalne ekonomije, održavao odnose sa državnim institucijama i međunarodnim organizacijama u ovoj oblasti i služio kao katalizator za novi zadržni pokret;
- Promocija odgovarajućeg pravnog okvira koji bi regulisao socijalnu ekonomiju u skladu sa postojećim evropskim primerima i primerima zemalja u regionu Istočne i Centralne Evrope;
- Organizovanje raznih mogućnosti za sticanje obrazovanja i veština u cilju razumevanja uloge i značaja socijalne ekonomije, različitih organizacionih formi i doprinosa za socijalnu koheziju;
- Edukativni programi za žene koji bi podsticali ekonomsko osnaživanje i aktivan odnos žena prema zajednici i sopstvenom položaju putem podsticanja zadrugarstva, a naročito za žene koje su dugotrajno nezaposlene, invalidi, pripadnice manjinskih grupa, kao i posebni programi za žene na selu;
- Publikovanje biltena i drugih značajnih informacija korisnih za razumevanje i promociju novih iskustava u svetu.

Ukratko, solidarna ekonomija predstavlja veliki potencijal za žene koje su ostale bez posla ne samo kada planiraju da organizuju neku proizvodnu aktivnost, već i pružanje socijalnih, zdravstvenih ili nekih drugih usluga. Razvoj novog zadrugarstva i raznih oblika socijalnih preduzeća treba da prevaziđe postojeće pravne i organizacione probleme kako bi se u Srbiji afirmisao novi potencijal za smanjivanje nezaposlenosti i socijalne izolacije. Prevazilaženje predrasuda prema zadrugarstvu kao kompromitovanoj praksi trebalo bi da ustupi mesto novom razumevanju mogućnosti socijalne ekonomije kada se u okviru alternativnih formi otkriva potencijal za organizovanje socijalnih usluga, terapiju ili rehabilitaciju na osnovama pomoći i samopomoći.

Literatura

1. Babović M., Vuković O. (2008): Žene na selu kao članovi poljoprivrednog domaćinstva: položaj, uloge i socijalna prava. UNDP, Beograd.
2. Borzaga C., Defourny J. (eds.) (2001): The Emergence of Social Enterprise. London and New York: Routledge.

3. Borzaga C., Spear R. (eds.) (2004): Trend and challenges for Co-operatives and Social Enterprises in developed and transitional countries. Edizioni 31, Trento: University of Trento.
4. Gender in Transition, UNDP and London School of Economics and Political Science, 2007. <http://www.developmentandtransition.net>
5. Drugi izveštaj o implementaciji Strategije za smanjivanje siromaštva u Srbiji. Vlada Republike Srbije, Beograd, 2007. <http://www.prsp.sr.gov.rs>
6. Kolin M., Petrušić N. (2008): Socijalna preduzeća i uloga alternativnih ekonomija u procesima evropskih integracija. Evropski pokret u Srbiji, Beograd.
7. Kolin M. (2004): The evolution of co-operative principles and the emerging Third Sector activities in Serbia. In: *Trends and challenges for Co-operatives and Social Enterprises in developed and transition countries* (Borzaga C., Spear R., eds.), Edizioni 31, Trento: University of Trento.
8. Les E. (2004): Co-operatives in Poland: from state controlled institutions to new trends in co-operative development. In: *Trend and challenges for Co-operatives and Social Enterprises in developed and transitional countries*, (Borzaga C., Spear R., eds.), Edizioni 31, Trento: University of Trento.
9. Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i promociju rodne ravnopravnosti, Ministarstvo za rad i socijalnu politiku Srbije, Beograd, 2008. www.minrzs.gov.rs/cir
10. Nacrt Zakona o ravnopravnosti polova. Republika Srbija. Ministarstvo rada i socijalne politike, Sektor za rodnu ravnopravnost, Beograd, 2008.
11. Nyssens M. (ed) (2006): Social Enterprise at the Crossroads of Market, Public Policies and Civil Societies. Universite Catholique de Louvain.
12. Rajković Lj. (2002): Odlučivanje o rađanju u savremenoj porodici: istraživanje porodica sa jednim detetom i porodica sa troje dece u Kruševcu i okolini. Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, Beograd.
13. Spear R. (2004): From cooperative to social enterprise: trends in European experience. In: *Trend and challenges for Co-operatives and Social Enterprises in developed and transitional countries* (Borzaga C., Spear R., eds.), Edizioni 31, Trento: University of Trento.
14. Thomas A. (2004): The Rise of Social Cooperative in Italy. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 15(3): upisati stranice od do.
15. Žene i muškarci u Srbiji. Republički zavod za statistiku Srbije, Beograd, 2008.
16. The History of Cooperative Movement, videti: www.agromreza.org.rs

17. Women Cooperatives – A challenge and a Chance, Awin's Group for Economic Empowerment of Women, elektronski dokument, videti: Zorka Vujatovic-Zakic na www.awin.org.rs

NEW COOPERATIVE MOVEMENT AND OPPORTUNITIES FOR WOMEN EMPLOYMENT

Kolin Marija¹²³

Abstract: The paper is focused on the revival and the scope of the modern cooperative movement as one of the ways to improve the overall social situation through agriculture modernization, job creation for disadvantage groups, social services and different other innovative and supplementary programs provision. The paper is also intended to assess contemporary gender movement in Serbia seeking to revitalize cooperatives as a creative means to achieve gender equality and improve the social position of women. Preliminary studies based on the research evidence on emerging forms of cooperatives and social enterprises in Serbia confirm, however, that networks of these enterprises with social objectives do not have an adequate institutional framework to encourage the creation of new opportunities. There is the general conviction that social programs and activities corresponding to new cooperatives and social enterprises have resulted in pilot projects in which key actors are learning how to enhance solidarity and cohesion in areas where traditional, investor-driven enterprise structures and the public sector are not sufficient enough to resolve unemployment and other side effects of the market transition.

Main recommendations in the paper are focus on improvements of the legal environment for social entrepreneurship and other preconditions needed for a consolidation of an entrepreneurship programs. A social cooperative national information center could collect information on different types of socio-economic activity and provide counseling, education, training courses and other learning opportunities for volunteers and professionals as the main protagonists so that they may learn the meaning of the new approach in social policy.

Key words: cooperatives, social economy, unemployment and gender equality

¹²³ Dr. Marija Kolin, Social Scientist, Institute of Social Sciences, 11000 Belgrade, Kneginje Natalije 45, Republic of Serbia; marija.parun.kolin@gmail.com

ANALIZA STANJA I MOGUĆI PRAVCI RAZVOJA ZEMLJORADNIČKIH ZADRUGA NA PODRUČJU GRADA BEOGRADA¹²⁴

Paraušić Vesna,¹²⁵ Cvijanović Drago,¹²⁵ Hamović Vladana¹²⁵

Apstrakt: U radu se analiziraju problemi i mogućnosti razvoja zemljoradničkog zadrugarstva na području grada Beograda. Rad se bazira na anketnom istraživanju, koje je sprovedeno tokom 2008. godine, a koje je obuhvatilo analizu načina poslovanja, obima poslovne aktivnosti i osnovne probleme u funkcionisanju 48 zemljoradničkih zadruga na području grada. Ovo istraživanje omogućilo je da se da prikaz sadašnjih mogućnosti zadruga na planu unapređivanja i razvoja poljoprivredne proizvodnje grada Beograda. U posebnom delu rada autori ističu nekoliko koraka neizbežnih na putu revitalizacije zadrugarstva, pri čemu je uloga države na ovom putu od ključne važnosti.

Ključne reči: zemljoradnička zadruga, zadružno preduzeće, specijalizovane zadruge.

1. Uvod

Brojni problemi opterećuju oblast zemljoradničkog zadrugarstva u Srbiji već decenijama unazad, a autori su u radu pokušali da otkriju osnovne uzroke tih problema i definišu sadašnje profile zadruga, posebno akcentirajući područje grada Beograda. U radu se daju i osnovni koraci koji bi bili nužni na putu revitalizacije zadrugarstva, pri čemu je prvi korak najvažniji i predstavlja preduslov za sve druge. Prvi korak se upravo odnosi na efikasnu, doslednu i pravičnu ulogu države, kako u donošenju zakona (zakona o zadrugama), tako i u osiguranju efikasnog funkcionisanja svih institucija u zemlji (institucija zakonodavne, sudske i izvršne vlasti).

2. Analiza zemljoradničkih zadruga u Republici Srbiji

Zemljoradničke zadruge osnivaju se i posluju po Zakonu od zadrugama (Sl. list SRJ, 41/96), koji je neznatno izmenjen (Sl. list SRJ, 12/98), a Zakonom o dopunama zakona o zadrugama (Sl. glasnik RS, 34/06) dodat je član 49a koji glasi: „Zadruga koja koristi imovinu koja je evidentirana kao društvena

¹²⁴ Stručni rad

¹²⁵ Mr Vesna Paraušić, istraživač saradnik (vesna_pa@mail.iep.bg.ac.rs), dr Vladana Hamović, naučni savetnik (vladana_h@mail.iep.bg.ac.rs), prof. dr Drago Cvijanović, naučni savetnik, direktor (drago_c@mail.iep.bg.ac.rs); Institut za ekonomiku poljoprivrede, 11000 Beograd, Volgina 15.

svojina, odnosno kao društveni kapital, ne može bez prethodne saglasnosti agencije nadležne za poslove privatizacije da donosi odluke o raspolaganju tom imovinom“.

Za razliku od preduzeća (kompanija), koja imaju jasno definisano vlasništvo i osnovni cilj – ostvarenja profita, *ključna uloga zadruga trebalo bi da bude pružanje servisa (pomoći)* svim članovima zadruga u dostizanju ekonomskog prosperiteta. Zato je u zadrugama svaki član isto vredan i svi imaju isto pravo glasa, dok je u kompanijama pravo odlučivanja proporcionalno vezano za učešće u vlasništvu (kapitalu preduzeća). Sredstva kojima zadruga ostvaruje svoju osnovnu funkciju uglavnom se svode na:

- maksimiziranje dohotka od prodaje poljoprivrednih proizvoda i smanjenja troškova pri kupovini inputa;
- izgradnju odgovarajućih pogona za skladištenje, otkup, doradu, preradu, pakovanje i za prodaju gotovih proizvoda na tržištu (hladnjače, sušare, pak-centri);
- pružanje raznovrsnog servisa usluga zadrugarima (usluge mehanizacije, stručni saveti, pomoć u standardizaciji proizvoda, učešće na sajmovima);
- pružanje tržišnih i tehnoloških informacija, koje su farmerima neophodne u planiranju i usmeravanju buduće proizvodnje;
- pokretanje inicijativa i priprema razvojnih programa kojima će se rešavati infrastrukturni problemi sela i razvijati tržište.

Jedino zadruga sa ovakvim funkcijama i ulogama ima smisla i svrhu i predstavlja pravu asocijaciju neposrednih poljoprivrednih proizvođača.

Međutim, ovakvih zadruga (sa jasnim tržišnim konceptom privređivanja, sposobnih da uspešno ostvaruju svoje osnovne funkcije), u Republici Srbiji je jako malo, a veoma često neposredni poljoprivredni proizvođači zadrugu ne prihvataju kao svoju organizaciju. Zemljoradničke zadruge u Srbiji danas imaju sledeće karakteristike (potpuno neprimerene „zdravoj“ tržišnoj privredi):

- *Individualni poljoprivrednici su „jači“ od zadruga* - finansijski izveštaji koje Zadrugom savezu Srbije dostavljaju zadruge ukazuju na to da se ekonomsko-finansijski položaj zadruga iz godine u godinu pogoršava, a značajno se smanjuje i ostvareni prihod iz osnovne delatnosti, zbog koje zadruge i postoje, a to je saradnja sa zadrugarima i ostalim zemljoradnicima.¹²⁶ Većina zadruga finansijski je oslabljena i osiromašena (bez zemljišta, pogona: sušare, hladnjače, silosi, objekti za skladištenje,

¹²⁶ Izveštaj o radu Zadružnog saveza Srbije u periodu 2003-2007. godina, decembar 2007.

doradu, pakovanje proizvoda),¹²⁷ zbog čega je i onemogućena u ostvarivanju svoje osnovne uloge – pomoći proizvođačima u plasmanu proizvoda, pa je gotovo apsurdno povezivanje ovakvih zadruga sa finansijski „jakim“ proizvođačima, kakvih ima u poljoprivredi Srbije. Primera radi, u opštini Grocka za potrebe skladištenja voća, registrovan je veliki broj privatnih hladnjača u posedu individualnih poljoprivrednih gazdinstava (radi se o hladnjačama veličine 150-200 kubika).

- *Zadruge najčešće posluju u funkciji „otkupnih stanica“*, tačnije posrednika ka prerađivačkoj industriji, u odnosu na koju, zbog sopstvenih slabosti, imaju malu pregovaračku moć.¹²⁸
- *Veliki broj zadruga ne pridržava se zadružnih principa*, kako tzv. „stare“ zadruge gde su zaposleni u upravljačkom smislu nadvladali zadrugare, tako i najveći broj „novih“, privatnih zadruga (osnovanih nakon 1991. godine), koje u suštini predstavljaju privatne kompanije u vlasništvu jednog ili nekoliko pojedinaca (jedan broj „novih“ zadruga osniva se i sa ciljem povraćaja zadružne imovine, vršenja raznih špekulativnih poslova i sl.).¹²⁹
- *Zadruge se suočavaju sa brojnim organizaciono-statusnim problemima*, uz velika ograničenja neefikasnog ili nestručnog menadžmenta.
- *Potpuna tržišna marginalizacija zadruga* iz razloga što posluju bez ikakve interesne povezanosti među sobom, „svaka zasebno, ali svaka više ili manje kao poslovni, i to inferiorni, trabant nekog od krupnih preduzeća industrije, unutrašnje i spoljne trgovine“.¹³⁰

Razlozi za ovakve karakteristike i ulogu zemljoradničkih zadruga u ciklusu agrarne reprodukcije u Srbiji „leže“ u sledećim ograničenjima:

- *nerешeno i nerazgraničeno vlasništvo nad imovinom zadruga* – u zemljoradničkim zadrugama (knjigovodstvu i zemljišnjim knjigama) danas je prisutna zadružna, društvena i državna svojina, a veliki deo imovine zadruga vodi se kao društvena imovina; u praksi zadruge imaju male mogućnosti da sudski upišu društvenu svojinu kao zadružnu, čak i u slučajevima kada prilože dokaze kada i kako je kupljena imovina;

¹²⁷ Veliki deo imovine zadruga (zemljište, oprema, silosi, magacini, sušare) ostao je u kombinatima i poljoprivrednim preduzećima koja se danas privatizuju ili su već privatizovana.

¹²⁸ Izuzev tzv. berzanskih proizvoda (žitarice i industrijsko bilje), koje zadruge otkupljuju za potrebe prerađivača, poljoprivredni proizvođači povrća, voća i stoke su upućeni su na tzv. prekupce („sivo tržište“).

¹²⁹ Na osnovu zadružnih revizija, čiji su rezultati sadržani u *Izveštaju o radu Zadružnog saveza Srbije u periodu 2003-2007. godina*, uočene su mnoge nepravilnosti u radu zadruga i odstupanje zadruga od poštovanja osnovnih zadružnih principa.

¹³⁰ Maričić Branko (2006: 81)

generalno, državni organi veoma sporo rešavaju pitanje povraćaja i knjiženja zadružne imovine (često na štetu zadruga);

- *neefikasna zadružna revizija* – iako važeći Zakon o zadrugama zadružnu reviziju razmatra kroz nekoliko članova (članovi 75-84), ova provera zadrugarstva u praksi ne daje nikakve efekte; u suštini, zadruga nemaju sankcije ukoliko se ne podvrgnu reviziji ili ukoliko ne isprave nepravilnosti u radu, koje su utvrđene obavljenom revizijom;
- *nekonkurentnost zadruga u odnosu na privatna preduzeća*, koja se takođe bave snabdevanjem inputima i otkupom poljoprivrednih proizvoda, i koja kod prerađivačke industrije imaju jednak tretman kao i zemljoradničke zadruga;
- *odsustvo vlasničke povezanosti zemljoradničkih zadruga i prerađivačke industrije* (iako su zemljoradničke zadruga izdvajale sredstva za razvoj prehrambene industrije);
- *finansijska ograničenja za nova ulaganja i investicije* – već godinama unazad zadruga ne ostvaruju potrebnu akumulaciju iz poslovanja, tako da nemaju sopstvena finansijska sredstva kojima bi nabavljale repromaterijal i kreditirale proizvodnju kod zadrugara;
- *pravna ograničenja za nove investicije* koja proizilaze iz važećeg Zakona o zadrugama; ova ograničenja se odnose na poštovanje principa demokratičnosti u upravljanju zadrugom, nemogućnosti da se zadruga pripoji ili spoji s preduzećem ili drugim pravnim licem koje nije zadruga i sl.;
- *moćnosti eksternih vidova finansiranja su ograničene*: (a) slobodno bankarsko tržište još uvek karakterišu visoke kamatne stope i kratki rokovi otplate; (b) nemogućnost obezbeđivanja garancija koje banke traže usled nereguliranih imovinsko-pravnih odnosa, niskog kreditnog boniteta, nelikvidnosti, male ekonomske i tržišne snage zadruga;
- *nedovoljna je podrška zadrugarstvu* merama agrarne politike države;
- *nerazvijeno tržište poljoprivrednih proizvoda* (problem monopola, otežane mogućnosti plasmana, veliki uticaj sivog tržišta);
- *neefikasan menadžment* i deficit stručnih kadrova u zadrugama.

Iz svih prethodnih ograničenja, a u stalnom čekanju novog zakona o zadrugama, u Republici Srbiji isprofilisali su se sledeći tipovi zemljoradničkih zadruga:

- *Pravni sledbenici starih zadruga, tzv. „državne“ zadruga*, koje imaju nasleđeni kapital (najčešće u vidu skladišnih kapaciteta, zemljišta), imovina im je društvena i državna, zadrugari su samo „na papiru“, zadrugom upravljaju zaposleni, katastrofi odbijaju da upišu društvenu svojinu kao zadružnu, čak i u

slučajevima kada zadruga prilože dokaze kada i kako je kupljena imovina, odnosno stečena.

- *Zadruga osnovane nakon 1991. godine* (novčanim ili robnim udelima osnivača; najviše ih je osnovano od 1996. godine). Neke od ovih zadruga posluju prema zadružnim principima, ali najveći broj tzv. „novih zadruga“ zapravo su privatne kompanije u vlasništvu jednog ili nekoliko pojedinaca.¹³¹

Generalno, retke su zadruga koje imaju zaokružen sistem proizvodnje i potrebne pogone za preradu, koje posluju marketinški uspešno i finansijski pozitivno, koje su uvele standarde u proizvodnji, uspele da izvoze na tržište EU, da registruju oznake porekla svojih proizvoda, Internet domen, a sve to u skladu sa zadružnim principima i uz jasnu i demokratsku strukturu odlučivanja svojih članova. Primeri iz prakse ukazuju na to da uspešne zadruga moraju imati jasan cilj svog poslovanja, efikasan proces upravljanja, definisane planove razvoja, i što je najvažnije – podršku javnog i privatnog sektora, tačnije mnogih domaćih i stranih institucija, a pre svega, timova za Lokalni ekonomski razvoj (LED), kao komponenti CARD programa¹³².

3. Analiza zemljoradničkih zadruga na području grada Beograda

Koliko su zemljoradničke zadruga (koje posluju po zadružnim principima) bitne za poljoprivredu beogradskog okruga najkraće ilustruju sledeći podaci:

- *Poljoprivredna površina grada Beograda* čini 66,2% ukupne površine grada; posmatrano po opštinama, najveće učešće poljoprivrednih površina u ukupnim površinama imaju: Mladenovac, Obrenovac, Sopot, Grocka, Palilula i Barajevo (80-70%);
- *Po Popisu 2002.* u Beogradu je evidentirano 60.371 gazdinstvo, što čini 7,8% broja gazdinstava u Srbiji; istovremeno, prema podacima *Ministarstva finansija Republike Srbije*, Uprave za trezor, u 2009. godini u filijalama Stari grad, Palilula, Čukarica, Novi Beograd i Voždovac registrovano je ukupno 22.252 gazdinstava, što je 5% od ukupno registrovanih u Republici Srbiji;¹³³
- *Aktivnosti poljoprivrednika su razjedinjene*; u Beogradu (kao i u Srbiji) mali je broj udruženja poljoprivrednika koja su aktivna i koja uspešno funkcionišu; veliki broj udruženja spada u kategoriju mladih udruženja,

¹³¹ Strategija razvoja poljoprivrede Srbije. Službeni glasnik RS 78/05: 29

¹³² Stručna i savetodavna podrška, jednako je bitna koliko i finansijska potpora samog projekta, tačnije delatnosti kojom se zadruga bavi ili se namerava baviti.

¹³³ Videti zvaničnu prezentaciju Uprave za trezor Ministarstva finansija RS: <http://www.trezor.sr.gov.yu/rpg-statistika-cir.html>

udruženja „na papiru“ ili udruženja sa malim članstvom i malim obim aktivnosti i zalaganja članova.

Međutim, sve prethodne karakteristike zadruga i ograničenja njihovog razvoja (dati u tački 1.) odnose se i na zadruga na području grada Beograda. Anketno istraživanje Instituta za ekonomiju poljoprivrede Beograd¹³⁴, koje je sprovedeno u periodu od maja do septembra 2008. godine, a koje je obuhvatilo sve postojeće zemljoradničke zadruga na području grada Beograda (ukupno 48 zemljoradničkih zadruga), ukazuje da na servis, odnosno pomoć zadruga – poljoprivrednici ne mogu računati. Osim zemljoradničkih zadruga koje se dominantno bave merama selekcije u stočarstvu i prodajom repromaterijala (preko poljoprivrednih apoteka), izuzetno je mali broj zadruga koje posluju pozitivno, tržišno, u skladu sa zadružnim principima, koje imaju jasnu, demokratsku strukturu odlučivanja članova i na koje se poljoprivrednici mogu „osloniti“ kada je u pitanju ugovaranje proizvodnje i osiguranje plasmana poljoprivrednih proizvoda. Prema rezultatima pomenutog istraživanja:

- veliki broj zadruga spada u kategoriju nelikvidnih i povremeno nelikvidnih zadruga (čak 13 zadruga);
- u stečaju i procesu likvidacije je 7 (sedam) zadruga, a
- izvestan broj zadruga, iako likvidnih, ne pruža servis zadrugarima ili simbolično učestvuje u procesu agrarne reprodukcije.

Osnovni rezultati anketnog istraživanja zemljoradničkih zadruga, koje je tokom 2008. godine sproveo IEP, Beograd, daju se u nastavku.

Opština Palilula: ima razvijenu stočarsku (Padinska Skela, Kovilovo, Dunavac), plasteničku proizvodnju povrća (Veliko Selo, Slanci, Dunavac) i ratarsku proizvodnju, koja je najviše zastupljena u mestima Ovča i Borča.

Registrovane su tri zemljoradničke zadruga; *samo jedina zadruga ozbiljno i uspešno radi* (ZZ „Terra Viva“, Ovča).

Opština Mladenovac (zastupljenost stočarsko voćarske proizvodnje): ima najveći broj zemljoradničkih zadruga (čak njih 11); međutim, 5 (pet) zadruga je u stečaju, likvidaciji ili je nelikvidno; gotovo nijedna zadruga se ne bavi snabdevanjem poljoprivrednika repromaterijalom, niti otkupom poljoprivrednih proizvoda; najveći broj zadruga (njih 5) bavi se jedino sprovođenjem mera selekcije u stočarstvu i prometom priplodnog materijala u govedarstvu i ovčarstvu.

¹³⁴ Istraživanje je sprovedeno za potrebe izrade dokumenta „Strategija poljoprivrede grada Beograda do 2015. godine“.

Opština Lazarevac (zastupljenost stočarske i voćarske proizvodnje): ima tri zemljoradničke zadruga; jedna zadruga je u stečaju, jedna funkcioniše isključivo kao poljoprivredna apoteka, a treća je nova, mlada zadruga, koja još uvek nije uspostavila kooperaciju sa poljoprivrednicima.

Opština Surčin: orijentacija na ratarsko-stočarsku proizvodnju. Od 2007. godine funkcioniše javno preduzeće „Agrar Surčin“, koje objedinjuje četiri zadruga sa ovog područja; učešće ovog preduzeća u otkupu poljoprivrednih proizvoda i snabdevanju poljoprivrednika repromaterijalom na nivou opštine Surčin izuzetno je malo; u opštini samostalno posluju još dve zadruga (ZZ „Budućnost“ i ZZ „Jakovo“), koje se bave ugovaranjem ratarske proizvodnje sa kooperantima i otkupom ratarskih kultura; međutim, sve pomenute zadruga nisu dovoljno finansijski osposobljene za ozbiljnije kreditiranje poljoprivredne proizvodnje kod kooperanata (pre svega, kroz obezbeđivanje repromaterijala), te shodno tome imaju izuzetno malo učešće u ugovaranju i otkupu ratarskih kultura.

Opština Grocka: je dominantno voćarski kraj. Prema nezvaničnim podacima sa terena, oko 50% površina ove opštine je pod voćem i vinovom lozom.

Registrovano je pet (5) zadruga, od kojih je samo jedna zadruga likvidna i bavi se otkupom voća; tri zadruga su nelikvidne, a jedna koja se takođe bavi otkupom voća povremeno je nelikvidna.

Opština Barajevo: orijentacija na ratarsko-stočarsku proizvodnju.

Registrovane su tri zemljoradničke zadruga, od kojih je jedna nelikvidna, a druge dve se bave merama selekcije u stočarstvu, kao i prodajom repromaterijala; samo jedna zadruga bavi se otkupom i to jedino mleka.

Opština Zemun i Novi Beograd: orijentacija na ratarsko-stočarsku proizvodnju.

U opštini Zemun od 4 zadruga, ozbiljno funkcioniše jedino ZZ „Radivoj Popović“ u Ugrinovcima.

U opštini Novi Beograd funkcioniše samo jedna zemljoradnička zadruga, koja organizuje ratarsku proizvodnju na državnom zemljištu i ugovara ovu proizvodnju sa kooperantima.

Opštine Obrenovac, Sopot, Voždovac, Čukarica, Zvezdara, Rakovica: u ovim opštinama ne postoje zemljoradničke zadruga.

Iako je opština Obrenovac druga opština po učešću u ukupnim poljoprivrednim površinama grada Beograda – ne postoji nijedna zadruga koja radi.

U opštini Sopot od 4 zemljoradničke zadruga – ne funkcioniše nijedna (stečaj, nelikvidnost, formalno osnivanje zadruga zarad potreba povraćaja nezakonito otuđene zadružne imovine).

Opština Voždovac ima dve zemljoradničke zadruge, od kojih nijedna ne vrši svoju osnovnu funkciju (jedna zadruga se ne bavi poljoprivredom, a druga funkcioniše samo kroz rad poljoprivrednih apoteka).

Opština Čukarica ima samo jednu zemljoradničku zadrugu, koja je u stečaju.

Najkraće, zadruge koje su predstavljene u ovom istraživanju nisu u mogućnosti da ostvaruju svoje osnovne ekonomsko-socijalne i razvojne funkcije, kao što su: (1) rast osnovnih ekonomskih indikatora (poljoprivredne proizvodnje i prerade, zapošljavanja, prihoda poljoprivrednika); (2) razvoj seoske infrastrukture; (3) razvoj i izgradnja objekata društvenog, kulturnog, socijalnog standarda; (5) pozitivan uticaj na razvoj tržišta poljoprivrednih proizvoda i drugih institucija u zemlji i sl.

3. Perspektive razvoja zemljoradničkog zadrugarstva

Ne treba puno reći da bi se ukazalo na potrebu revitalizacije zadrugarstva u Republici Srbiji. Međutim, slabe stratejske sposobnosti zadruga, u kombinaciji za nepovoljnim okruženjem za razvoj poljoprivrede i ovog tipa privrednih subjekata ne daju mnogo nade da se mogu koncipirati ili izabrati uspešne strategije afirmacije zadrugarstva.

Generalno, strategija razvoja zadrugarstva trebalo bi da podrazumeva svojevršno vraćanje autentičnoj zadrudnoj praksi, koja bi bila u skladu sa osnovnim zadrudnim vrednostima i principima. Pri tom, bitno je istaći da je uticaj okruženja kod zadruga od presudne važnosti za definisanje strategije njenog budućeg razvoja. Naime, ovde se, više nego u drugim delatnostima i privrednim subjektima, očekuje konstruktivna uloga države (donošenje novog zakona o zadrugama, efikasno funkcionisanje zadrudne revizije, efikasnost sudova, veća podrška proizvodnji iz agrarnog budžeta), koja je značajan eksterni faktor oživljavanja zadrugarstva.

U nastavku se definišu osnovni koraci u pravcu revitalizacije zadrugarstva.

Korak 1. Potreban je politički konsenzus kada je reč o ubrzanju procedure usvajanja novog Zakona o zadrugama, a sve u cilju jasnog definisanja vlasništva imovine zadruga, statusnih promena, načina upravljanja zadrugom, zadrudne revizije i drugih pitanja koja su od interesa za efikasno funkcionisanje celokupnog zadrudnog sektora. Generalno, imovinu koju zadruge koriste, a koja se vodi kao društvena, trebalo bi ustupiti zemljoradničkim zadrugama na korišćenje, ali uz ispunjavanje nekoliko preduslova: (1) strogo nadgledanje njene pravilne upotrebe (uz poštovanje zadrudnih principa), kroz sprovođenje obavezujućih redovnih i vanrednih zadrudnih revizija; (2) efikasno funkcionisanje sudskih organa u procesu primene zakona (osiguranje da će u zadruzi koja se ne podvrgne redovnoj zadrudnoj reviziji ili ne postupi u skladu sa nalazima iz izveštaja revizora biti

sproveden proces likvidacije i brisanja iz Registra). Novim zakonom o zadrugama, a pre svega, njegovom doslednom primenom u domenu organizovanja zadrudne revizije i likvidacije „kvazi“ zadruga, trebalo bi da se iskristališe tzv. „zdravo“ zemljoradničko zadrugarstvo.

Sporno je i pitanje transformacije društvene imovine zadruga u zadrudnu, odnosno državnu svojinu.

Nacrtom zakona o zadrugama Ministarstva privrede Republike Srbije (septembar 2006. godine, druga verzija), društvena nepokretna imovina zadruga mogla bi biti knjižena kao zadrudna, jedino ukoliko zadruga poseduje „ispravu kojom se dokazuje osnov za sticanje prava na nepokretnu imovinu“¹³⁵. U suštini, s obzirom, da su od donošenja Zakona o zadrugama iz 1996. godine do današnjeg dana zadruge imale *malu mogućnost da realizuju odredbu aktuelnog zakona*, jasno je da je Nacrtom zakona o zadrugama ostavljen „prostor“ da se društvena imovina zadruga evidentira kao državna, i pored toga što je „dominantni deo nepokretne imovine u zadrugama stečen radom i poslovanjem brojnih generacija zadrugara i kooperanata i posredstvom zadruge“.¹³⁶

Pitanja upravljanja zadrugom: Nacrtom zakona o zadrugama Ministarstva privrede RS (septembar 2006. godine, druga verzija), predviđaju se odredbe koje bi mogle olakšati rad i unaprediti upravljačku i investicionu politiku zadruga. Tako Nacrtom zakona:

- zadruga može biti osnivač, odnosno član privrednog društva, druge zadruge ili drugog pravnog lica, u skladu sa zakonom i zadrudnim pravilima, ako se time ostvaruje cilj zbog koga je zadruga osnovana (Član 5);
- osnivački ulozi zadrugara ne moraju biti jednaki (Član 16);
- status zadrugara može steći i pravno lice sa privatnim kapitalom, u skladu sa zakonom i zadrudnim pravilima (Član 27);
- zadrugar koji ostvaruje značajnije učešće u poslovanju zadruge, može u skladu sa zadrudnim pravilima da ima veći broj glasova, ali ne više od tri glasa, s tim da ukupan broj glasova po tom osnovu ne može biti veći od 30% ukupnog broja glasova (Član 37).

Korak 2. Unapređenje poslovnih performansi zadruga: podrazumeva brojne aktivnosti: (1) razvoj efikasne strukture upravljanja zadrugom (dobar

¹³⁵ Nacrt zakona o zadrugama, septembar 2006. godine, druga verzija; Ministarstvo privrede RS i Radna grupa za izradu nacrtu zakona o zadrugama. Po isteku propisanog polugodišnjeg roka, predviđeno je da se nepokretna imovina zadruga i zadrudnih saveza, evidentirana kao društvena, za koju ne bude pokrenut postupak dokazivanja zadrudnog vlasništva ili je taj postupak negativno okončan, prevede u državnu svojinu.

¹³⁶ Dr Miladin Ševarlić (2007): Lex specialis za zadrudnu imovinu. <http://www.poljopartner.co.yu/najnovije/lex-specialis-za-zadrudnu-imovinu-6.html>

menadžment: direktor i upravni odbor); (2) unapređenje kadrovske strukture u zadrugama; (3) razvoj i unapređenje produktivnosti, kroz veće investicije u proizvodnju (novu tehnologiju, agrotehničke mere) i marketing (razvoj robnih marki, registrovanje oznaka geografskog porekla, uvođenje standarda kvaliteta); (4) intenziviranje i promena strukture poljoprivredne proizvodnje – veća zastupljenost visokoprofitabilnih proizvodnji (industrijsko bilje, organski i delikatesni proizvodi, voće i povrće), veći stepen dorade proizvoda. Sve ove aktivnosti moguće je realizovati samo ukoliko država obezbedi efikasno tržište poljoprivrednih proizvoda (ukidanje sive ekonomije i ravnopravan tretman svih tržišnih učesnika) i ukoliko se osigura stručna i finansijska podrška javnog, državnog, privatnog i zadružnog sektora (konstruktivna pomoć domaćih i stranih institucija, vlada, fondova, timova za Lokalni ekonomski razvoj (LED) i sl.).

Korak 3. Udruživanje (formiranje malobrojnih, ali jakih zadružnih preduzeća): uspešno revitalizovane i restrukturirane zadruge ne predstavljaju rešenje problema. Kao što individualni poljoprivredni proizvođač danas ne može sam da opstane na tržištu i uspešno ostvaruje svoje interese (ili može veoma teško), tako i zadruge veoma teško opstaje razjedinjena i izolovana, sa malom proizvodnjom i tržišnom snagom.¹³⁷

Korak 4. Razvoj specijalizovanih zadruga. Jedna od perspektiva našeg agrarnog zadrugarstva je i u razvoju specijalizovanih zadruga, koje omogućavaju postizanje najboljih prinosa i rezultata u izabranoj vrsti proizvodnje, kroz fokusiranje neophodnih znanja, iskustva, kapitala. Za nastajanje ovih zadruga potrebni su sledeći preduslovi: stabilni i podsticajni makroekonomski uslovi; stimulativni uslovi investiranja, uz minimiziranje nekomercijalnog rizika; dugoročno poznati i stabilni uslovi privređivanja u poljoprivrednoj proizvodnji; zakonski uređeno tržište poljoprivredno-prehrambenih proizvoda i sl.

4. Zaključak

U prvom delu rada data je analiza osnovnih problema sa kojima se u radu suočavaju zemljoradničke zadruge na području Republike Srbije. Svi analizirani problemi svojstveni su, odnosno karakteristični su i za

¹³⁷ Uspešan primer udruženog nastupa zadruga u Sloveniji za sada su jedino mlekarke zadruge, koje imaju deonice u Ljubljanskoj mlekari, a koje su se udružile (njih 40) i formirale zadružno društvo sa kojim zajednički nastupaju prema ovoj mlekari. Takođe, zemljoradničke zadruge u Sloveniji udružene upravljaju Deželnom bankom Slovenije. Zadruge vode jedinstvenu politiku prema banci, koja s druge strane nastoji da svoje poslovanje prilagodi potrebama poljoprivrede i zadruga, kroz povoljne bankarske usluge, obezbeđen pristup evropskim fondovima, investicionim aranžmanima i sl.

zemljoradničke zadruge na području grada Beograda. Poseban akcenat u drugom delu rada dat je analizi funkcionisanja zemljoradničkih zadruga na području grada Beograda. Anketno istraživanje Instituta za ekonomiju poljoprivrede, Beograd, koje je sprovedeno u periodu od maja do septembra 2008. godine, a koje je obuhvatilo sve postojeće zemljoradničke zadruge na području grada Beograda (ukupno 48 zemljoradničkih zadruga) ukazuje da na servis, odnosno pomoć zadruge poljoprivrednici ne mogu računati. Izuzev zemljoradničkih zadruga koje se dominantno bave merama selekcije u stočarstvu i prodajom repromaterijala (preko poljoprivrednih apoteka), izuzetno je mali broj zadruga, koje posluju pozitivno, tržišno, u skladu sa zadružnim principima, koje imaju jasnu, demokratsku strukturu odlučivanja članova i na koje se poljoprivrednici mogu „osloniti“ kada je u pitanju ugovaranje proizvodnje i osiguranje plasmana poljoprivrednih proizvoda.

Iako bi pozitivni efekti uspešnog i razvijenog zemljoradničkog zadrugarstva podrazumevali rast osnovnih ekonomskih indikatora (proizvodnje, zapošljavanja, zarade), zatim razvoj tržišta poljoprivrednih proizvoda, razvoj seoske infrastrukture, objekata društvenog i socijalnog standarda, slabe strategijske sposobnosti zadruga, u kombinaciji za nepovoljnim okruženjem za razvoj poljoprivrede i ovog tipa privrednih subjekata – ne daju mnogo nade da se mogu koncipirati ili izabrati uspešne strategije afirmacije zadrugarstva.

Generalno, strategija razvoja zadrugarstva trebalo bi da podrazumeva svojevrsno vraćanje autentičnoj zadružnoj praksi, koja bi bila u skladu sa osnovnim zadružnim vrednostima i principima. Pri tom, bitno je istaći da je uticaj okruženja kod zadruga od presudne važnosti za definisanje strategije njenog budućeg razvoja. Naime, ovde se, više nego u drugim delatnostima i privrednim subjektima, očekuje konstruktivna uloga države (donošenje novog zakona o zadrugama, efikasno funkcionisanje zadružne revizije, efikasnost sudova, veća podrška proizvodnji iz agrarnog budžeta), koja je značajan eksterni faktor oživljavanja zadrugarstva. U radu se posebno analiziraju i osnovni koraci u pravcu revitalizacije zadrugarstva: (1) formiranje političkog konsenzusa kada je reč o ubrzanju procedure usvajanja novog zakona o zadrugama; (2) unapređenje poslovnih performansi zadruga; (3) udruživanje zadruga (formiranje malobrojnih, ali jakih zadružnih preduzeća); (4) razvoj specijalizovanih zadruga.

Literatura

1. Avsec Franci (2005): Poljoprivredne zadruge u Republici Sloveniji. Sociologija sela, Zagreb, 43(1): 83-108.
2. Izveštaj o radu Zadružnog saveza Srbije u periodu 2003-2007. godine. decembar 2007.

3. Maričić Branko (2006): Zadrugarstvo u vremenu tranzicije. SNS-Naučna, Beograd.
4. Nacrt Zakona o zadrugama, septembar 2006. godine, druga verzija. Ministarstvo privrede RS i Radna grupa za izradu Nacrta zakona o zadrugama.
5. Paraušić V., Cvijanović D., Subić J. (2007): Afirmacija udruživanja i marketinga u funkciji kreiranja konkurentnosti agrarnog sektora Srbije. Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd.
6. Strategija poljoprivrede grada Beograda do 2015. godine. IEP, 2009.
7. Strategija razvoja poljoprivrede Srbije. Službeni glasnik RS, 78/05.
8. Ševarlić Miladin (2007): Lex specialis za zadružnu imovinu. www.poljopartner.co.yu/najnovije/lex-specialis-za-zaduznu-imovinu-6.html
9. Uprava za trezor Ministarstva finansija R. www.trezor.sr.gov.yu/rpg-statistika-cir.html
10. Zakon o zadrugama. Službeni list SRJ, 41/96; Službeni list SRJ, 12/98.
11. Zakon o dopunama zakona o zadrugama. Službeni glasnik RS, 34/06.
12. Zakon o zadrugah. Uradni list RS, št. 13/92.
13. Zakon o zadrugah, uradno prečišćeno besedilo. Uradni list RS 62/2007. www.zaduzna-zveza.si/index.php?option=com_content&task=view&id=3&Itemid=4

ANALYSIS OF STATE AND POSSIBLE DIRECTION OF FARMER COOPERATIVES IN BELGRADE CITY AREA

Paraušić Vesna, Cvijanović D., Hamović Vladana¹³⁸

Abstract: The study analyzes the problems and possibilities of farmers' cooperatives in the City of Belgrade area. The study is based on a survey that was carried out during the year of 2008., which included business analysis, business activities scope analysis and basic problems in functioning of 48 agricultural cooperatives in the city area. This research enabled a description of cooperatives current opportunities in the field of agricultural promotion and production development in the city of Belgrade. In a separate part of the study, the authors suggest several inevitable steps in the way of revitalizing the cooperatives, where the role of a state is essential.

Keywords: agricultural cooperative, cooperative enterprise, specialized cooperatives.

¹³⁸ Institute for Agricultural Economics, 11000 Belgrade, Volgina 15, Serbia; www.iep.bg.ac.rs

ПРИНЦИПЫ И ЦЕННОСТИ КРЕДИТНОЙ КООПЕРАЦИИ КАК СОЦИАЛЬНО-ОТВЕТСТВЕННОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ РОССИИ

Козенко Н. Зинаида¹³⁹

Резюме: Изложены основные и дополнительные принципы деятельности возможности построения иерархической модели формирования системы кредитной кооперации, диверсификации ее функционирования – организации филиалов, представительства, представителей. Особое место отведено организационной многоуровневой системы подготовки кадров для кредитной кооперации страны.

Ключевые слова: кредитная кооперация, принципы, модели, системы, диверсификация, сельскохозяйственная кооперация, Россия

1. Введение

Реформирование экономики России привело к созданию и функционированию на селе малого и среднего предпринимательства, для которого практически недоступны кредиты банков. В этих условиях возрождается кредитная кооперация.

Кредитные потребительские кооперативы создаются с целью сбережения собственных средств членов кооператива, взаимного кредитования, получения займов и кредитов из различных источников и оказания услуг своим членам. Кредитные потребительские кооперативы занимают особое место в экономике страны, малого и среднего предпринимательства. Члены кредитного кооператива сохраняют имущественные права и обязательства. Они несут солидарную и субсидиарную ответственность по его обязательствам и должны покрывать возникающие убытки за счет дополнительных взносов. Все услуги кооператив оказывает только своим членам. Основными принципами деятельности кредитного кооператива являются взаимопомощь, самоуправление, взаимная ответственность каждого члена; дополнительными принципами деятельности являются:

¹³⁹ Зинаида Николаевна Козенко – доктор экономических наук, профессор (vgsha@avtlg.ru, www.vgsha.ru), заслуженный работник Высшей школы Российской Федерации, Волгоградская государственная сельскохозяйственная академия, Кафедра Экономическая теория и сельская кредитная кооперация, 400002, г. Волгоград, пр-кт Университетский, д. 26., Россия.

тождественность, добровольность, открытое членство, обозримость и локальность. Иерархическая структура обеспечивает связи между кооперативами в системе.

Кредитная кооперация, являясь одной из форм кооперации крестьянских хозяйств, занимает в этой системе кооперативных отношений свое специфическое, на наш взгляд, очень важное не только в экономическом, но и социальном плане место.

В наибольшей мере сельскохозяйственная кооперация необходима крестьянским хозяйствам. Она позволяет небольшим по размерам и объемам производства хозяйствам осуществлять совместную переработку и реализацию сельскохозяйственной продукции, пользоваться оптовыми закупками, кредитами и другое. В то же время, как бы ни была развита система сельскохозяйственной кооперации, крестьянское хозяйство, во главе которого стоит самостоятельный хозяин, на свой страх и риск ведущий хозяйство, не теряет своей самостоятельности. Объединение крестьянских хозяйств в производственные и потребительские кооперативы способствует более успешной и устойчивой их работе.

В сегодняшней практике очень часто между фермерами и обслуживающими кооперативами возникают временные или устойчивые контрактные отношения по формированию рациональных партий как реализуемой продукции, так и приобретаемых средств производства, что дает дополнительный экономический эффект за счет системы надбавок и скидок, действующих на оптовых рынках.

Сегодня в качестве инструментария достижения цели развития АПК выдвигается формирование и развитие институтов кредитной и сельскохозяйственной потребительской кооперации, адекватных рыночному хозяйству и адаптированных к условиям рыночной экономики.

Прообразом современной кредитной и страховой кооперации крестьянских хозяйств стали кредитные товарищества Райффайзена. Эта кооперация основана на использовании временно свободных денежных средств участников кооперативов.

Получившие развитие в результате рыночно-ориентированных преобразований экономики предприятия сельского малого бизнеса, включая формирующийся крестьянский уклад, на сегодня не имеют необходимого финансово-кредитного обеспечения своей деятельности. Кредиты крупных коммерческих банков для них практически

недоступны из-за их малого размера, дороговизны самого кредита, сложности его оформления, отсутствия надежных гарантий. Система государственного кредитования ввиду недостатка финансовых ресурсов имеет весьма ограниченные возможности.

Объективные потребности финансового обеспечения жизнедеятельности сельхозтоваропроизводителей, предприятий малого бизнеса и сельского населения неизбежно в этих условиях инициировало стихийное возникновение и быстрое развитие сельских кредитных кооперативов как организаций финансовой взаимопомощи. В ближайшие годы этот вид сельскохозяйственной кооперации будет занимать лидирующее положение в своем развитии и способствовать развитию других форм кооперации и тем самым сглаживать неразвитость, несовершенство и отсутствие рыночных институтов российской экономической системы.

2. Кредитно-кооперативной системы в Волгоградской области

Более чем десятилетний опыт Волгоградской области, показал, что в современных условиях целесообразно использовать организационную систему из трех уровней: местного, регионального и национального. Формирование системы кредитной кооперации в настоящее время необходимо вести одновременно на всех ее уровнях, но особое внимание должно быть направлено на развитие начальных ступеней.

В пяти районах Волгоградской области определены пилотные кредитные кооперативы, выполняющие важную функцию посредника между структурами второго уровня и отдельными кредитными кооперативами. В пилотных кооперативах отрабатываются элементы совершенствования заемной и сберегательной политики, бухгалтерского и налогового учета, налогообложения и страхования системы. Модель сельской кредитной кооперации Волгоградской области представлена на рисунке 1.

Относительная территориальная близость и собственный практический опыт пилотных институтов позволяют организовать эффективную систему кооперативной поддержки, лучше использовать на первом уровне уже имеющиеся опыт и профессиональные ресурсы.

Региональная структура управления включает: систему гарантий, состоящую из фонда гарантий и поддержки СКПК при областном кредитном кооперативе и гарантийных фондов при администрациях сельских районов; учебно-методическую службу, включающую в себя, наряду со специалистами областного кредитного кооператива и

областного союза, первую в России кафедру сельской кредитной кооперации в Волгоградской государственной сельскохозяйственной академии; государственный орган, занимающийся лицензированием и контролем деятельности СКПК, в рамках действующего в Волгоградской области законодательства.

Современные тенденции развития кредитно-кооперативной системы в аграрной сфере Волгоградской области показывают, что происходит усложнение внутренней организационной и управленческой структуры отдельных кооперативов с выделением территориально обособленных подразделений.

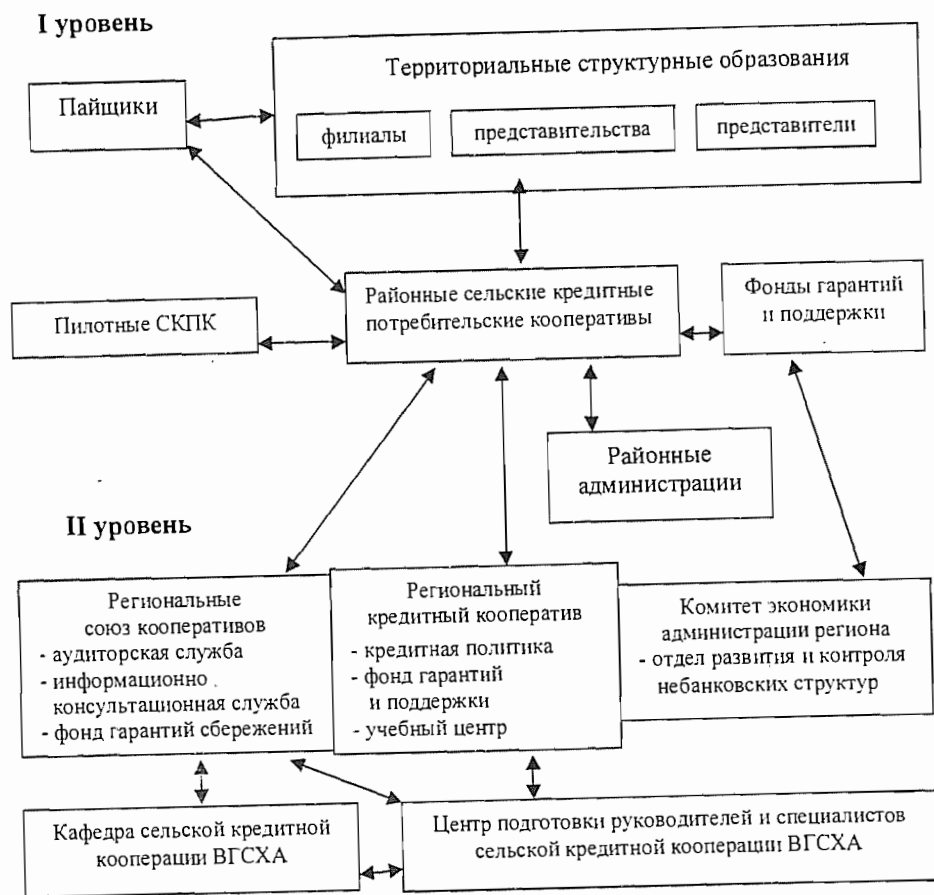

Рис. 1. Модель формирования региональной системы кредитной кооперации Волгоградской области

Экономические процессы, связанные с углублением и усложнением внутрикооперативных отношений, требуют адекватной системы управления, учета и отчетности в данной сфере деятельности сельскохозяйственных кредитных кооперативов. Одной из важнейших тенденций является создание филиальной сети кредитной кооперации, которая в Волгоградской области включает около 200 филиалов и представительств кредитных кооперативов. Ими охвачено 40% городских и сельских поселений области и выдается 20% от общего объема займов.

Развитие филиальной сети способствует минимизации рисков деятельности СКПК, расширению зоны сбора финансовых ресурсов при сохранении кооперативного принципа локализации, страхующего от риска невозврата займов. Небольшой размер обслуживаемой территории позволяет сохранять личное доверие – а это базовый принцип кредитной кооперации. Следовательно, целесообразно не открытие самостоятельного кредитного кооператива в небольших населенных пунктах, а формирование более эффективных и жизнеспособных филиалов, представительств, представителей.

Это отражает важнейшую позитивную тенденцию в деятельности кредитных кооперативов, а именно, их стремление повысить качество управления собственными ресурсами за счет размещения временно свободных средств.

Во всех кооперативах с 1996 по 2008 гг. наблюдается рост числа пайщиков и увеличение объемов паевого фонда, что свидетельствует о непрерывном расширении масштабов деятельности кредитного кооперативного движения.

В абсолютном большинстве кооперативов в исследованном периоде наблюдался стабильный рост объемов привлеченных средств, основную часть которых составляют средства пайщиков.

На протяжении всех лет возрождения системы кредитной кооперации партнером и консультантом в создании надежной кооперативной системы в России является Германский кооперативный союз Райффайзен и Международный союз Райффайзен, который имеет давние традиции, прочную кооперативную систему.

Воссоздание в России действенной системы сельскохозяйственной кредитной кооперации закономерно породило потребность подготовки высококвалифицированных кадров, обеспечивающих ее функционирование, совершенствование и дальнейшее развитие. Ученые

Волгоградской государственной сельскохозяйственной академии одними из первых в России активно включились в разработку проблем, связанных с подготовкой кадрового потенциала руководителей и специалистов.

Результатом их плодотворной работы явилось создание в 2001 году первой в России кафедры сельской кредитной кооперации под руководством председателя Совета Союза сельских кредитных кооперативов России Геннадия Николаевича Никулина, которая с первых дней своей деятельности была неразрывно связана с практической работой Волгоградского областного кредитного кооператива „Содружество“.

Позже в целях успешной реализации приоритетного национального проекта „Развитие АПК“ на экономическом факультете была открыта кафедра „Экономическая теория и сельская кредитная кооперация“.

Их работа позволила аккумулировать определенный исследовательский материал, свести воедино и оценить весь накопленный опыт с научных позиций, систематизировать, сделать качественно новый синтез, уточнить методологические и идеологические подходы к институту кредитной кооперации, что на сегодняшний день привело к созданию уже признанной „волгоградской школы“ экономистов сельскохозяйственной кредитной потребительской кооперации.

На базе факультета дополнительного образования и повышения квалификации открыт Учебный центр подготовки руководителей и специалистов СКПК, что позволило разработать комплексную программу подготовки руководителей и специалистов СКПК и соответствующее им учебно-методическое сопровождение (монографии, учебник, учебные пособия, методические рекомендации, курсы лекций и практических занятий).

Все это послужило основой целенаправленной деятельности всей академии по созданию многоуровневой системы подготовки кадров в области сельской кредитной кооперации.

Первый уровень – основная программа базового высшего профессионального образования подготовки студентов экономического факультета по специальности „Экономика и управление на предприятии АПК“ со специализацией: „Кооперация и агропромышленная интеграция“ по очной, заочной формам и по сокращенным срокам обучения. Второй уровень – повышение квалификации руководителей и специалистов, уже работающих в различных структурах системы сельскохозяйственной

кредитной кооперации. Третий уровень – проведение обучающих семинаров, в частности по расширению кооперативной среды, созданию новых кооперативов; подготовка менеджеров сельскохозяйственных потребительских кооперативов для различных регионов России. Четвертый уровень – проведение стажировок преподавателей и руководителей аграрных вузов страны. Ученые, занимающиеся проблемами кредитной кооперации, работают в содружестве с другими вузами города Волгограда и России. Пятый уровень – программа подготовки аспирантов и соискателей по проблемам сельской кредитной кооперации, не только из числа преподавателей и сотрудников ВГСХА, но и других аграрных вузов страны. Такая многоплановая деятельность позволила академии выйти на качественно новый уровень развития созданной системы подготовки кадров.

Академия проводит реализацию выездных мероприятий „Кооперативный всеобуч“ по профориентации и социальной адаптации граждан, их вовлечению в систему кредитной кооперации.

В 2001 г. при Волгоградской сельскохозяйственной академии создан сельскохозяйственный кредитный кооператив. Инициаторами его создания стали преподаватели и аспиранты ВГСХА. Помимо сотрудников ВГСХА в его состав вошли жители нескольких поселков – владельцы ЛПХ, фермеры, предприниматели.

Главная цель кооператива – создание учебно-производственной базы для изучения проблем сельской кредитной кооперации, использования результатов деятельности кооператива для научных разработок, применение передового опыта заемно-сберегательной деятельности СКПК России и зарубежных кредитно-кооперативных систем в практической деятельности кооператива, отработка методических рекомендаций и других предложений ученых и аспирантов кафедр с целью дальнейшего их внедрения в других сельских кредитных кооперативах.

Сотрудники кооператива приняли участие в издании первого в стране учебника „Сельскохозяйственная кредитная кооперация“, который стал лауреатом конкурса Фонда высшего образования России на лучшую научную книгу 2005 года.

За эти годы подобран высококвалифицированный состав преподавателей, аспирантов и соискателей, специализирующихся по различным аспектам деятельности института сельской кредитной кооперации и целенаправленно изучающих актуальные проблемы ее

развития. Все это послужило основной целенаправленной деятельности всей академии по созданию многоуровневой системы подготовки кадров в области сельской кредитной кооперации. Основная программа – получение базового высшего профессионального образования подготовки студентов экономического факультета по специальности „Экономика и управление на предприятии АПК“ со специализацией: „Кооперация и агропромышленная интеграция“ по очной, заочной формам и по сокращенным срокам обучения (на базе среднего профессионального или высшего неэкономического образования), обеспечивающим подготовку резервов специалистов для системы кредитной кооперации. Ежегодно часть дипломных проектов выпускников экономического факультета посвящена проблемам сельской кредитной кооперации.

В рамках Единой системы информационного обеспечения АПК Волгоградской области планируется создание и сопровождение информационно-правовой системы сельских кредитных потребительских кооперативов (формирование электронной базы данных по документальному оформлению деятельности как вновь создаваемых, так и уже успешно работающих кооперативов, обобщение передового опыта деятельности в системе кредитной кооперации, проведение Интернет-конференций, совещаний и возможности выхода на дистанционные формы обучения по повышению квалификации руководителей и специалистов системы сельской кредитной кооперации).

Проблемой формирования и развития кредитной потребительской кооперации как формы финансового предпринимательства является несовершенство законодательных основ деятельности сельских кредитных потребительских кооперативов. В этой области имеются определенные пробелы. Так, Федеральный закон РФ „О сельскохозяйственной кооперации“ постоянно редактируется, что вызывает необходимость для кооперативов часто вносить изменения в учредительные документы, внутренние регламенты и положения, а это предопределяет определенную настороженность и озабоченность членов СКПК.

Вызывает тревогу деятельность некоторых кооперативов – одиночек, которые по непонятным причинам не хотят присоединяться ни к одной из четырех существующих в области ассоциаций, объединяющих микрокредиторов региона, акцент делают на обещании высоких процентов по вкладу, на привлечение все новых и новых средств.

Таблица 1: Целевые направления выдачи займов СКПК Волгоградской области в 2002-2008 гг.

Направления выдачи займов	2002г.	2004г.	2006г.	2008г.
1. Общий объем выдачи займов, млн. р.	242,0	718,0	1102,0	1217,0
в том числе:				
- фермерам	12,4	359,0	495,9	544,5
- другим категориям сельхоз товаропроизводителям	16,2	43,1	54,0	59,0
- личным подсобным хозяйствам	18,8	57,4	165,3	181,5
- сельским пенсионерам	8,6	25,1	45,2	49,7
- сельским жителям	27,2	71,8	99,2	108,9
- сельским предпринимателям	47,3	143,6	220,4	242,4
- другим категориям пайщиков	6,9	18,0	22,0	31,0
2. Целевое направление выдачи займов, млн р.	242,0	718,0	1102,0	1217,0
в том числе:				
а) сельхозтоваропроизводителям	139,6	416,4	661,2	730,2
из них на:				
- текущие производственные нужды	104,9	315,9	495,9	544,5
- приобретение основных средств	34,7	100,5	165,3	181,5
б) сельскому населению	102,4	301,6	440,8	486,8
из них на:				
- приобретение скота, кормов, семян, запасных частей и т.д.	15,5	43,1	59,7	78,2
- газификация жилья	10,2	28,7	50,7	55,0
- предпринимательские цели	47,3	140,0	197,3	209,0
- социальные нужды (учеба, лечение, ритуальные услуги, свадьбы, транспортные услуги, потребительские товары и услуги)	24,7	75,4	115,7	126,0
- прочие	4,7	14,4	17,6	18,6

Объединение в ассоциации позволяет микрокредиторам региона сообща решать такие важные проблемы, как совершенствование профильного законодательства, взаимоотношения с банками, подготовка специализированных кадров для работы в системе кредитной

кооперации, создание единой системы управления информацией, стандартизация деятельности кооперативов, формирование стабилизационных фондов для кооперативов – членов ассоциаций, выработка корпоративной этики, соблюдение которой позволит укрепить доверие населения к микрокредитным организациям.

Особенность микрокредитования в сельскохозяйственных кредитных кооперативах заключается и в том, что здесь важную роль играет не только залог, являющийся гарантией предоставляемых кредитов банками, но и моральный фактор, в первую очередь, субсидиарная ответственность за каждого члена кооператива и личностные качества человека, занимающегося бизнесом. Вопрос долга и репутации здесь чрезвычайно велик. Практика показывает, что члены кредитного кооператива в сельской местности успешно осуществляют свой бизнес. В таблице 1 представлена динамика использования кредитов, полученных в кредитных кооперативах, входящих в состав Волгоградского областного кредитного кооператива „Содружество“.

Удельный вес скрытой и явной безработицы в стране значителен, поэтому в переходный период экономических преобразований на селе очень важно, что за счет средств таких микрофинансовых организаций обеспечивается дополнительная занятость сельского населения.

Кредитные кооперативы стран мира накопили внушительный опыт относительно технологий кредитования и сбережений, микрофинансового обслуживания, управления риском и других инструментов. Действенным рычагом контроля возвратности и повышения уверенности в том, что выданные займы будут возвращены вовремя и в полном объеме является страхование рисков непогашения займов.

В сельской кредитной кооперации Волгоградской области применяется система, демонстрирующая систематизированный подход к анализу заявок на получение займов, которая служит основой принятия кредитных решений. Она построена с ориентацией на кредитные заявки частных малых предприятий, индивидуальных предпринимателей, осуществляющих свою деятельность в сельской местности. Сельские кредитные кооперативы как поставщики услуги начинают работать с более многочисленными и мало исследованными группами клиентов. Мелкие предприниматели не готовят отчеты о своей хозяйственной деятельности в соответствии с общепринятыми требованиями бухгалтерского учета. Многие из них не имеют в составе своих работников профессиональных юристов, а часто и бухгалтеров. Этим

объясняются определенные отличия в навыках и инструментарии, необходимых для эффективного обслуживания пайщиков.

Сегодня институт кредитной кооперации сталкивается с рядом новых явлений, способствуя выходу регионов на территорию устойчивого развития, ускорению преодоления экономического кризиса, завершению основных институциональных преобразований. Все более динамично развивается предпринимательство, финансовым институтом которого служит кредитная кооперация. Оно своевременно и гибко реагирует на изменение условий в регионах. Сегодня другие стартовые условия формирования кредитных кооперативов, так как имеется опыт предшествовавшего десятилетия, создается кадровый потенциал, появилась заинтересованность в системе кредитной кооперации не только на региональном, но и на федеральном уровне. Активную роль в формировании стратегии развития института кредитной кооперации занял Совет Федерации России. Продолжаются научные разработки стратегии развития регионов, в которой значительное место отведено кредитной кооперации, ее роли в развитии предпринимательства, создании и функционировании других форм сельскохозяйственных потребительских кооперативов, избавляющих и защищающих сельхозтоваропроизводителя от произвола посредников. Изменяется образ жизни людей и связанные с этим требования к социальной сфере, где для системы кредитной кооперации огромный простор. Активизацию в функционировании института кредитной кооперации вызвало возмещение части затрат на уплату процентов по кредитам, полученным в российских кредитных организациях и займам, полученным в сельскохозяйственных потребительских кооперативах в свете реализации приоритетного национального проекта „Развитие АПК“ личным подсобным и крестьянским (фермерским) хозяйствам в размере 2/3 от ставки Центробанка.

Новые сложные проблемы открывают новые возможности, поэтому основания и характеристики стратегий создания и функционирования системы кредитной кооперации различных регионов России должны содержать оценку места и роли ее в экономике региона, анализ социально-экономической ситуации, сильных, слабых сторон, рисков и угроз, предложения по сочетанию приоритетов, целей, задач, определение социальной ответственности и социальной значимости, инструментарий реализации стратегии. На современном этапе в условиях неразвитости, несовершенства или отсутствия рыночных институтов (совокупности правил, механизмов), ученым и практическим работникам системы кредитной кооперации следует

сосредоточить внимание на эффективности использования средств населения. Уже сейчас необходимо начать подготовку консультантов для всех сфер деятельности пайщиков кредитных кооперативов, которые займутся обучением заемщиков результативному использованию полученных средств по опыту хорошо известной во всем мире, сложной по своей структуре, многофункциональной кооперативной организации, эффективно работающей в Германии, Канаде и других странах.

Через систему дополнительного образования возможна подготовка консультантов из высокопрофессиональных специалистов различных отраслей экономики страны. Это позволит выявить функции и пределы функционирования, дальнейшие направления научного исследования, повысит эффективность реализации целей системы кредитной кооперации в социально-экономическом развитии регионов России.

В сельскохозяйственной кооперации при формировании и развитии кооперативных образований появляются благоприятные условия соединения экономической теории и этики хозяйствования, объединения экономического и этического подходов в кооперативном движении. Этические аспекты экономического поведения определяют логику действия человека, логику предпочтения одного варианта действия другим.

Сельскохозяйственная кооперация должна основываться на самых лучших побуждениях человека: стремлении к добру, исполнении долга, добродетели, доверии, легших в основу кооперативных принципов. Кооперативные принципы – это модель поведения, алгоритм действия членов кооператива и его выборных органов. Кооперативные принципы отражаются в стратегии и тактике деятельности кооперативов, их союзов и хозяйственных предприятий, обеспечивают их жизнеспособность и уникальность как социально ориентированных экономических организаций.

Существует множество примеров проблем, с которыми столкнулись кредитные кооперативы из-за слабого развития или недооценки нравственных ценностей и добродетели в функционировании системы кредитной кооперации. В условиях экономических трудностей, испытываемых экономикой страны, необходимость поведенческих кодексов приобрела особую важность. Это четко прослеживается в системе кредитной кооперации с ее собственной логикой и лояльностью, доверием и субсидиарной ответственностью. Важность институтов и поведенческого опыта еще значительно заслонена

отсутствием нравственных ценностей в кодексах поведения в институтах, основанных на межличностных договоренностях, понимании, взаимного доверия и уверенности в этике партнеров, интуитивно действующих на основе общих поведенческих моделей.

При проведении политики активизации принципов этической экономии сельской кредитной кооперации в реализации приоритетного национального проекта „Развитие АПК“, Государственной программы „Развитие сельского хозяйства и регулирование рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия на 2008-2012 годы“ вовлекаются ученые, посвятившие свои исследования различным и сложным проблемам института кредитной кооперации. Развитие и использование нравственных ценностей, соблюдение принципов этической экономии может быть важной составляющей успеха института кредитной кооперации. Обреченные жестоким трансформационным экономическим кризисом на самовывживание люди совершили и совершают действия, поддерживающие возможность взаимовыгодного поведения в кооперативных структурах. Преследование индивидуального интереса в кооперативе разумной и рациональной манере может быть рассмотрено как моральное усовершенствование в сравнении с тем, что могут люди в условиях дифференциации и разрозненности.

Внутри своей сферы институт кооперации действует эффективно через систему этики, которая обеспечивает надежность и доверие, необходимые для успешного использования рыночного механизма и связанных с ним институтов проницаемости при определении кредитной характеристики заемщика.

Реализация конкретных материальных интересов посредством коллективного хозяйствования, демократического управления и общечеловеческие морально-этические нормы оказались двумя основными источниками материального и духовного начала кооперативного движения.

Повсеместная роль заключения договоров, сделок, контрактов в современной жизни часто сводится до уровня технического оформления, считается чем-то само собой разумеющимся, принимается алгоритмом исполнения определенных поведенческих правил этики бизнеса. Внимание сосредотачивается только на отклонениях от правил. Но когда эти ценности еще не развиты, как это есть пока в иерархической структуре кредитной кооперации, их общее наличие или отсутствие может привести к критическим разногласиям. В

мониторинге развития институтов кредитной кооперации, использования институциональных подходов следует оценить: насколько допущено некритическое заимствование и присвоение характеристик, институциональных устройств кредитной кооперации как системы и кредитных кооперативов как ее элементов, обусловленных реалиями других стран, их устоями (к примеру определение размера кредитного кооператива территорией одного прихода); в какой мере допущено высмеивание и искоренение исторического опыта, национальных, территориальных, временных особенностей своей страны; отражена ли преемственность и взаимообусловленность составляющих проекта возрождения российской кредитной кооперации; идеалы народного сознания, формы общинного хозяйствования, которые несли в себе согласованность действий, самоуправление, дух предприимчивости, надежность, ответственность, честность, солидарность; обеспечено ли внедрение всех перечисленных мер и качеств в деятельность кредитных кооперативов применением средств взаимной поддержки и взаимного контроля, сфер ответственности, правовой обеспеченности.

Устойчивая модель кооперативного хозяйствования продолжает свое развитие и приобретает новых сторонников в нашей стране и во всем мире. Кооперация дает возможности противостоять бедности, создает новые рабочие места, готовит специалистов. Социально ориентированные направления кооперативного движения позволяют улучшать условия жизни населения.

Страны с развитой системой кредитной кооперации достигли высокого уровня, экономического процветания появлением и соблюдением нравственных ценностей и кодексов поведения, которые сделали систему эффективной и экономически и социально. Кредитная система Канады, Германии, Польши, Франции и других стран обратила внимание на роль ценностей, таких как стремление избежать соблазна коррупции и превращения гарантии в реальный заменитель правового принуждения. В истории кооперативного движения различных стран существует варианты поведенческих концепций, в которых возрождающейся кооперативной системе нашей страны есть чему поучиться.

Законы и правила развития кредитной кооперации одинаковы во всем мире, но приоритетами функционирования системы избраны кооперативная самобытность и кооперативный имидж,

профессиональный менеджмент и нормативы, основанные на кооперативных ценностях и принципах.

4. Вывод

За истекшее десятилетие возрождения системы кредитной кооперации в России она стала прогрессивнее, демократичнее, мудрее, более устойчивой в достижении поставленных целей. Все более убедительным становится девиз российского кооперативного движения о необходимости сохранения и усиления мощного импульса консолидации ради построения новой – кооперативной России.

Литература

1. Козенко З. Н., Норов А. В., Минифаева Ю. Е. (2008): Региональные особенности создания и функционирования кредитной кооперации: теория, опыт, перспективы; Волгоград, 229 с.
2. Козенко З. Н. (2001): Принципы этической экономики в формировании и развитии кооперативных образований; Волгоград, 48 с.

PRINCIPI I VREDNOSTI KREDITNE KOOPERACIJE
KAO SOCIJALNO ODGOVORNOG SEKTORA PRIVREDE RUSIJE

Kozenko N. Zinaida¹⁴⁰

Apstrakt: U radu su predstavljeni osnovni i dopunski principi delatnosti, mogućnosti stvaranja hijerarhijskog modela formiranja sistema kreditne kooperacije i diverzifikacije njenog funkcionisanja (organizovanje filijala, predstavništva i zastupnika). Posebna pažnja se poklanja višestepenom organizacionom sistemu obučavanja kadrova za potrebe kreditne kooperacije Rusije.

Ključne reči: kreditna kooperacija, principi, modeli, sistemi, diversifikacija, poljoprivredna kooperacija, Rusija

PRINCIPLES AND VALUES OF CREDIT COOPERATION
AS SOCIALLY RESPONSIBLE SECTOR OF RUSSIAN ECONOMY

Kozenko N. Zinaida¹⁴¹

Abstract: In this paper are presented basic and additional principles of activity, possibilities of creation hierarchal model of formation of credit cooperative system and diversification of its function (organising departments, assembles and representatives). Special attention is given to multilevel organising system of education of staff for needs of Russian credit cooperation.

Key words: credit cooperation, principles, models, systems, diversification, agriculture cooperation, Russia

¹⁴⁰ Dr Zinaida Nikolaevna KOZENKO, redovni profesor (vgsxa@avtlg.ru www.vgsha.ru), zaslužni radnik Visokih škola Ruske Federacije; Katedra *Ekonomika teorija i poljoprivredna kreditna kooperacija*, Volgogradska državna poljoprivredna akademija, 400002 Volgograd, ul. Univerzitetska 26, Ruska Federacija.

¹⁴¹ Dr. Zinaida Nikolaevna KOZENKO, Full Professor (vgsxa@avtlg.ru www.vgsha.ru), Volgograd State Agricultural Academia, 400002 Volgograd, 26 Univerzitetska Str., Russia.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ
ТОВАРОПРОИЗВОДИТЕЛЕЙ ВОЛГОГРАДСКОЙ ОБЛАСТИ

Попова А. Светлана¹⁴²

Резюме: В статье рассмотрены основные тенденции и приоритетные направления государственной поддержки сельскохозяйственного производства в Российской Федерации. Подведены итоги социологического опроса в рамках проведения мониторинга Госпрограммы развития сельского хозяйства в Волгоградской области. Представлена оценка осуществляемых мероприятий, определены основные причины, тормозящие ее проведение.

Ключевые слова: государственная программа, сельскохозяйственные товаропроизводители, мониторинг, субсидирование, кредитование, социологический опрос

1. Введение

В Российской Федерации в начальный период рыночной реформы получили распространение крайне либеральные концепции, реализация которых привела к резкому сокращению государственной поддержки сельского хозяйства и отказу от государственного регулирования продовольственного рынка. И, как следствие, произошло значительное падение объемов производства сельскохозяйственной продукции, сокращение почти вдвое поголовья скота и парка сельскохозяйственной техники, свертывание основных видов работ по поддержанию плодородия почв, наступила финансовая нестабильность большинства сельскохозяйственных организаций и другие негативные последствия.

2. Государственная программа развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия на 2008 - 2012 годы

Необходимость государственной поддержки сельскохозяйственных товаропроизводителей в условиях развивающихся рыночных отношений обусловлена, в первую очередь тем, что рыночные механизмы хозяйствования не могут функционировать с той же эффективностью и полнотой в аграрной сфере экономики как это

¹⁴² Светлана Александровна Попова - заведующий кафедрой, кандидат экономических наук, доцент, Кафедра *Экономическая теория и сельская кредитная кооперация*, Волгоградская государственная сельскохозяйственная академия, 400002, г. Волгоград, пр-кт Университетский, д.26, Россия; vgsxa@avtlg.ru, www.vgsha.ru

демонстрируют товаропроизводители других секторов народного хозяйства. Это связано прежде всего со спецификой отрасли, где товаропроизводителю приходится работать с биологическими субъектами, продуктивность и рост которых во многом обусловлены природными факторами, мало зависящими от конкретного исполнения того или иного вида работ. Сельское хозяйство ввиду специфики его функционирования и развития еще больше нуждается в регулировании и поддержке со стороны государства.

Существующий уровень развития аграрной сферы, низкая инвестиционная привлекательность отрасли, рискованный характер ведения предпринимательской деятельности объективно обуславливают необходимость более взвешенного и системного подхода со стороны федеральных и региональных властей к проведению аграрной политики, позволяющего смягчить отрицательное воздействие рыночного механизма, сформировать конкурентную среду, создать условия для долгосрочного экономического роста и обеспечить продовольственную безопасность страны.

С этой целью Правительством РФ и Министерством сельского хозяйства РФ была принята к реализации Государственная программа развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия на 2008 - 2012 годы, которая разработана в соответствии со статьей 8 Федерального закона "О развитии сельского хозяйства". Приоритетами Государственной программы выбраны развитие сельских территорий, рост конкурентоспособности отечественной продукции, повышение уровня жизни населения. Согласно этому документу, в ближайшее пятилетие объем финансовой поддержки отрасли предполагается увеличить в 2-3 раза. Общий объем ресурсов, выделяемых из федерального бюджета на указанный период, составит 551 млрд. руб.

Для отслеживания реализации мероприятий Государственной программы развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия на 2008-2012 годы был организован сквозной мониторинг, который проводится в 18 субъектах РФ, одним из которых явилась Волгоградская область.

Мониторинг дает возможность для научно обоснованного анализа, корректировки программных мероприятий, а при необходимости и изменения направлений государственной поддержки. Формирование системы мониторинга позволят отслеживать выполнение обязательств федерального центра, как в части финансирования, так и софинансирования программ и инвестиционных проектов, на уровне

региона и районного звена АПК – выполнение договорных обязательств в звене „хозяйствующий субъект – региональный орган управления АПК“, позволят осуществлять сравнительную оценку эффективности использования бюджетных ресурсов по выделенным приоритетным направлениям.

Такой механизм позволяет не только контролировать, но и планировать на перспективу более эффективное использование бюджетных средств, выделяемых на поддержку аграрного производства.

3. Мониторинг Государственной программы развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия в Волгоградской области

В 2008 году в рамках мониторинга были проведены массовые социологические опросы участников, а также неучастников Государственной программы развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия в Волгоградской области.

В соответствии с методикой, разработанной Министерством сельского хозяйства РФ и Всероссийского института аграрных проблем и информатики для опроса были отобраны десять районов Волгоградской области: Ленинский, Среднеахтубинский, Иловлинский (среднеудаленные по отношению к областному центру), Городищенский, Светлоярский, Дубовский (пригородные), Даниловский, Еланский, Киквидзенский и Новоаннинский (наиболее удаленные от областного центра).

Объектами мониторинга явились: руководители сельскохозяйственных организаций, агрофирм, агрохолдингов (100 СХО); главы (члены) крестьянский (фермерских) хозяйств (60 К(Ф)Х); владельцы личных подсобных хозяйств (210 ЛПХ); Руководители (главные специалисты) сельскохозяйственных кредитных, снабженческо-сбытовых, перерабатывающих, обслуживающих и других потребительских кооперативов (30 кооперативов); сельское население, в т.ч. молодые сельские специалисты и семьи, строящие (приобретающие) жилье в рамках Госпрограммы, проводящие газ, воду или осуществляющие иные мероприятия Госпрограммы или являющиеся потенциальными участниками Госпрограммы (50 семей); руководители (специалисты) сельских консультационных центров (по 1 центру в каждом субъекте РФ).

В выборочную совокупность включались также потенциальные участники, т.е. сельскохозяйственные товаропроизводители, которые

могли бы участвовать в Госпрограмме, но по каким-то причинам не участвуют в ней. Если участников Госпрограммы по отдельным мероприятиям в районе было недостаточно, то допускалось восполнение недостающего числа респондентов за счет неучастников. При этом к составу потенциальных участников относились и сельхозпроизводители, которые подавали заявку на участие в мероприятии, но им было отказано.

Государственная программа „Развитие сельского хозяйства и регулирование рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия на 2008 – 2012 годы“ определила несколько основных направлений развития агропромышленного комплекса.

Первое направление Госпрограммы - „устойчивое развитие сельских территорий“ осуществляется путем повышения уровня и качества жизни сельского населения и включает в себя мероприятия по повышению уровня развития социальной инфраструктуры и инженерного обустройства сельских поселений.

В условиях широкомасштабной бедности на селе уход государства от прямого финансирования жилищного строительства на селе, особенно для работников сельского хозяйства, обусловил резкое сокращение объемов ввода жилья за исключением индивидуального, в основном построенного горожанами в дополнение к городской квартире. По этой причине за годы реформ в АПК значительно возрос дефицит квалифицированных кадров, закрепляемость выпускников высших, средних и начальных образовательных учреждений оставалась крайне низкой.

Мероприятия по развитию жилищного строительства в сельской местности и обеспечению доступным жильем молодых семей и молодых специалистов осуществляются с использованием механизма ипотечного кредитования. Ипотечный кредит предоставляется на следующие цели: приобретение готового жилого помещения в сельской местности; создание объекта индивидуального жилищного строительства в сельской местности, в том числе завершение ранее начатого; приобретение жилого помещения путем участия в долевом строительстве многоквартирного жилого дома в сельской местности.

В рамках реализации Госпрограммы по всем источникам финансирования было освоено 133,18 млн. руб. (за счет средств областного бюджета – 68% и 32% - средств бюджета РФ), в т.ч. сумма субсидий на обеспечение молодых семей и молодых специалистов, проживающих и работающих в сельской местности составила 102,03 млн. руб., сумма

субсидий, направленных на осуществление мероприятий по обеспечению жильем граждан РФ, проживающих в сельской местности – 54,43 млн. руб.

Осуществление мероприятий поддержки комплексной застройки и благоустройства сельских поселений будет способствовать повышению уровня комфортности и привлекательности проживания в сельской местности, а также росту инвестиционной активности в социально-экономическом развитии сельских территорий.

На вопрос анкеты: „Участвовало ли в 2008 г. Ваше предприятие в строительстве (приобретении) жилья для молодых специалистов“ - преимущественное большинство респондентов (91%) ответили на данный вопрос отрицательно и лишь 9% опрошенных участвовали в данной программе. При этом лишь 5 предприятий в истекшем году приняли молодых специалистов в количестве 7 человек на работу и заключили с ними трудовые договора на условиях обеспечения их жильем.

Основными причинами неучастия в данном направлении Госпрограммы по результатам социологического опроса явились: нет потребности в специалистах или жилье – 37,0%; для участия в программе надо оплатить часть стоимости жилья, а у нас нет средств – 31,0%; не знаем о такой возможности – 10%; воспользовались другими программами поддержки строительства жилья, не включенными в Госпрограмму – 7%; молодые семьи, молодые специалисты не проявили инициативы в получении жилья – 5%.

Анкетирование руководителей сельскохозяйственных организаций позволило разработать перспективные направления обеспечения работников жильем. Руководители крепких рентабельных хозяйств готовы самостоятельно решать жилищную проблему и предоставлять служебное жилье или денежные займы работникам на льготных условиях. К сожалению таких хозяйств не более 10% от их общего числа. Хозяйства среднего уровня и убыточные рассчитывают только на государственную помощь в обеспечении жильем работников, хотя варианты решения этой задачи могут быть различными.

Для эффективного развития сельского хозяйства необходимо создание общих условий функционирования сельского хозяйства (второе направление Госпрограммы), которые включают в себя мероприятия по поддержке почвенного плодородия и по оказанию консультационной помощи сельскохозяйственным товаропроизводителям.

Целями осуществления мероприятий по поддержке почвенного плодородия являются сохранение и рациональное использование земель сельскохозяйственного назначения и агроландшафтов, а также создание условий для увеличения объемов производства высококачественной сельскохозяйственной продукции на основе восстановления и повышения плодородия почв, земель сельскохозяйственного назначения при выполнении комплекса гидромелиоративных, агрохимических, водохозяйственных и организационных мероприятий с использованием современных достижений науки и техники.

В обследуемых районах из 243 сельскохозяйственных производителей (КФХ и СХО) - 191 предприятие получило возмещение части затрат на приобретение средств химизации в размере 136827 тыс. руб., в т.ч. за счет средств областного бюджета - 32030,88 тыс. руб. и за счет средств федерального бюджета - 104796,16 тыс. руб.

В общей сумме государственной поддержки сельхозтоваропроизводителей на долю компенсации части затрат по приобретению средств химизации приходится - 17,3%, на приобретение дизельного топлива - 21,2%, на возмещение затрат по страхованию урожая - 13,6%, субсидии на возмещение части затрат на уплату процентов по инвестиционному кредитованию составили - 24,3% всех выделенных средств в регионе.

Из общего количества обследованных с.х. предприятий - 61% приобретали минеральные удобрения в 2008 г. и 39% - не приобретали. При этом подавали документы на компенсацию части затрат по приобретению минеральных удобрений - 53 сельскохозяйственных предприятия или 87% от числа участвующих в реализации данного направления. Основными причинами непредоставления документации, подтверждающей право на получение данной субсидии по данным опроса явились следующие причины: не смог подтвердить право на субсидию - 17%; не правильно, не в срок или не полностью оформил документы - 39,0%; подал заявку, но в компенсации отказали без объяснения причин - 6%; документы не подавал, т.к. затрат времени много, а выплаты незначительны - 33,0%.

Средний размер полученных компенсаций на приобретение минеральных удобрений из бюджетов всех уровней по выборочной совокупности обследования составил по зерновым и зернобобовым культурам (включая кукурузу на зерно) - 242,28 руб. на 1 га, по картофелю и овощебахчевым - 2000 руб. на 1 га, по кормовым культурам - 537,7 руб. на 1 га. По официальным данным Комитета по сельскому хозяйству и продовольствию Волгоградской области в среднем на 1 сельскохозяйственное предприятие за 9 месяцев текущего года приходилось 716,37 тыс. руб.

На вопрос анкеты: „Как, по Вашему мнению, надо совершенствовать существующую программу субсидирования приобретения минеральных удобрений?“ мнения респондентов распределились следующим образом: необходимо увеличить размер ставок - 48%; необходимо гарантировать выплаты не ниже установленных ставок - 33,0%; необходимо упростить процедуру оформления субсидий - 34,0%; все хорошо, ничего в программе менять не надо - 5% опрошенных.

Осуществление мероприятий по поддержанию почвенного плодородия позволит увеличить урожайность зерновых культур на 10-12% к уровню 2007 г. среди участников программы и повысить продуктивность окультуренных сельскохозяйственных угодий в 1,5-2 раза.

Третье направление Госпрограммы предусматривает развитие приоритетных подотраслей сельского хозяйства. Для обеспечения сельскохозяйственных товаропроизводителей отечественными племенными животными в текущем году было выделено 59,29 млн. руб., в т.ч. из областного бюджета - 28,16 млн. руб. (47,5% общих средств). В обследуемых районах на развитие племенного дела было направлено 4,483 млн. руб. из средств федерального бюджета и 10,973 млн. руб. из областного.

В области проводится работа по повышению продуктивности молочного и мясного скотоводства. Наряду с закупкой племенного скота и искусственным осеменением данные мероприятия позволят улучшить породный состав и распространить внутри области высокопродуктивный скот.

На развитие отрасли растениеводства сельскохозяйственным товаропроизводителям региона в 2008 г. было выделено 40,23 млн. руб., в т.ч. за счет средств федерального бюджета 26,87 млн. руб. (66%) и за счет средств областного бюджета - 13,36 млн. руб. (33%).

Субсидии на поддержку элитного семеноводства составили 9,42 млн. руб., которые погашались за счет средств областного бюджета - 2,26 млн. руб. (31,4%) и за счет средств федерального бюджета - 6,46 млн. руб. (68,6%). По выборочной совокупности обследования на поддержку элитного семеноводства было выделено всего 1,276 млн. руб., в т.ч. из областного бюджета 673,5 тыс. руб.

Основными недостатками в программах поддержки отраслей по мнению руководителей и главных специалистов сельскохозяйственных организаций являются следующие:

- суммы субсидирования незначительные - 47%,
- из федерального центра поддерживается очень узкий перечень программ - 34%,

- трудоемкая процедура оформления и получения субсидий – 28%,
- наличие ограничений, препятствующих получению субсидий – 23%,
- фактически выплачиваемые субсидии оказываются ниже установленных ставок – 12%,
- другое – 8%.

Для изменения наметившейся тенденции снижения темпов роста сельскохозяйственного производства требуется активное привлечение капитала в отрасль. С целью повышения инвестиционной привлекательности предпринимаются меры по финансовому оздоровлению сельскохозяйственных организаций.

Реализация четвертого направления Госпрограммы „достижение финансовой устойчивости сельского хозяйства“ осуществляется через повышение доступности кредитов для сельхозтоваропроизводителей.

В 2008 г. в рамках реализации Госпрограммы сельхозтоваропроизводителям было выдан 15701 кредит на общую сумму 2946,8 млн. руб. Средняя сумма кредита равна 187 тыс. руб.

Основная доля финансирования малых форм хозяйствования на селе по Волгоградской области приходилась в 2008 г. на долю Россельхозбанка – 43% от общей суммы финансирования, на долю сельскохозяйственной кредитной кооперации – 28,8%. Через систему Сбербанка России было выдано в области 2802 кредита на общую сумму – 733314 тыс. руб. В рейтинге районов по полученным кредитам лидируют Алексеевский, Кумылженский, Новоаннинский и Еланский районы.

По данным опроса 11% респондентов (руководители и главные специалисты с.х. предприятий), отметили, что их организации воспользовались инвестиционным субсидированным кредитом в 2008 г, а в 2004 – 2007 гг. – 18%. Из них в текущем году получили субсидии на кредит, выданный в 2004 – 2007 гг. – 12%, на кредит 2008 г. – 10%.

Заемщики (35% опрошенных) считают условия кредитных договоров выгодными, 55% респондентов не устраивает ряд пунктов в условиях договора с кредитной организацией и лишь 5 % оценивают условия договора как тяжелые. Большинство опрошенных представителей сельхозорганизаций (62%) вполне уверены в возврате кредита, 38% – „скорее уверены, чем не уверены“.

Наиболее распространенными направлениями использования инвестиционного кредита являются: развитие отраслей животноводства, приобретение сельскохозяйственной техники (85% опрошенных).

Большинство респондентов (45%) оценили Госпрограмму в целом положительно, но отметили, что ряд мер необходимо дополнить и

скорректировать. На вопрос: „Какое влияние, по Вашему мнению, оказала реализация Госпрограммы на развитие сельского хозяйства Вашего района в 2008 г.“ - 42% опрошенных отметили, что „несущественное влияние“, 23% - считают, что существенное и 23% считают, что программа не оказала никакого влияния.

Результаты экспертного опроса в рамках мониторинга показали, что в целях совершенствования мероприятий Госпрограммы и увеличения объемов участия в ней сельхозтоваропроизводителей необходимо: расширить перечень мероприятий, включенных в Госпрограмму и четко разграничить властные полномочия при ее реализации; совершенствовать ценовую политику и устранить диспаритет цен; создать условия для повышения уровня занятости и роста доходов сельских жителей; увеличить ставки субсидирования по основным направлениям Госпрограммы; снизить процент софинансирования из областного и районного бюджетов при осуществлении мероприятий Госпрограммы; осуществлять государственный мониторинг, прогнозирование и регулирование цен на минеральные удобрения; упростить процедуру оформления субсидий сельхозтоваропроизводителями по все направлениям Госпрограммы; возобновить лицензирование семеноводческих предприятий; ввести дифференциацию ставки субсидирования по природно-климатическим зонам возделывания продукции растениеводства; создать службу государственной закупки и регулирования цен на сельхозпродукцию; проводить государственный контроль за ценообразованием на технику и племенной скот, поставляемый в лизинг.

4. Вывод

В настоящее время пока еще рано говорить о государственной поддержке, как о сложившейся подсистеме механизма государственного регулирования агропроизводства, так как до сих пор не выработана четкая методология планирования, распределения, контроля и оценке эффективности предоставляемой государственной поддержки, вследствие чего она требует научно-обоснованных новых подходов и совершенствования.

Литература

1. Нечаев В. И. Хатуов Д. Х., Ворошилова И. В. (2009): Государственная поддержка и регулирование региональной агроэкономики (Монография), „Атри“, Краснодар, 160 с.

2. Нечаев В. И. (2009): Региональные аспекты государственного регулирования агропромышленного производства (Монография), Издательство „Лань“, 336 с.
3. Гордеев А. В. (2007): Российский зерно-стратегический товар XXI века (учебник для вузов), ДеЛи принт, 472с.

DRŽAVNA PODRŠKA POLJOPRIVREDNIH ROBNIH PROIZVOĐAČA VOLGOGRADSKE OBLASTI

Popova A. Svetlana¹⁴³

Apstrakt: U radu su opisane osnovne tendencije i prioritetni pravci državne podrške poljoprivredne proizvodnje u Ruskoj Federaciji. Sumirani su rezultati sociološke ankete u okviru sprovođenja monitoringa državnog Programa razvoja poljoprivrede u Volgogradskoj oblasti. Data je ocena preduzetih mera, a utvrđeni su i osnovni uzroci koji koče njegovo sprovođenje.

Ključne reči: državni program, poljoprivredni robni proizvođači, monitoring, subвенционције, kreditiranje, sociološka anketa

STATE SUPPORT TO AGRICULTURAL MARKET PRODUCERS IN VOLGOGRAD AREA

Popova A. Svetlana¹⁴⁴

Abstract: In paper are presented main trends and priority courses of state support to agricultural production in Russian Federation. There are presented results of sociological survey conducted within monitoring of state Program of development of agriculture in Volgograd area. There is given evaluation of lay outs, and main reasons that prevent its conduction are identified.

Key words: state program, agricultural market producers, monitoring, subsidies, crediting, sociological survey

¹⁴³ Svetlana Aleksandrovna Popova, docent (vgsxa@avtlg.ru www.vgsha.ru), šef Katedre *Ekonomska teorija i poljoprivredna kreditna kooperacija*, Volgogradska državna poljoprivredna akademija, 400002 Volgograd, ul. Univerzitetska 26, Ruska Federacija.

¹⁴⁴ Svetlana Aleksandrovna Popova, Assistant Professor (vgsxa@avtlg.ru www.vgsha.ru), Head of Cathedra of Economy Theory, Volgograd State Agricultural Academia, 400002 Volgograd, 26 Univerzitetska Str., Russia

ZADRUGARSTVO U ŠVAJCARSKOJ, ZEMLJAMA EU I SRBIJI

Primer iz prakse: Migros¹⁴⁵

Kočić Vugdelija Vesna¹⁴⁶

Apstrakt: Rad je rezultat istraživanja pozitivnih iskustava udruživanja poljoprivrednika u Švajcarskoj, zemlji koja i sama liči na veliku zadrugu. Posebno dobar primer udruživanja predstavlja švajcarska federacija zadruga Migros, koja je danas švajcarski lider u proizvodnji i distribuciji poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Švajcarske zadruge su, ipak, ograničene nacionalnim okvirima, s obzirom na to da ova zemlja nije članica Evropske unije i ne učestvuje u primeni propisa o Evropskom zadržnom društvu. Ova činjenica će pomoći da se napravi paralela između švajcarskih iskustava, razvoja zadruga u EU i razvoja domaćih zadruga.

Ključne reči: zadruge, Švajcarska, Migros, distribucija, EU, Srbija

1. Uvod

Poljoprivredne zadruge predstavljaju deo dinamičnog sistema modernog privređivanja. Način i pravila proizvodnje poljoprivrednih proizvoda se menjaju iz dana u dan, a sa njima i tržište na kojem posluju ove zadruge. Neke promene izvan zadržnih sistema imaju zanemarljiv ili indirektan uticaj na njih, ali to ne znači da zadruge ne treba da ih prepoznaju i adekvatno reaguju na njih. Iz tog razloga, uloga zadruga, kao bitnog učesnika na tržištu poljoprivrednih proizvoda, mora biti jasno definisana i vrednovana kao izuzetno profitabilna forma poslovanja.

Pre svega, zadruge igraju izuzetno značajnu ulogu u ekonomskom razvoju jednog regiona, posebno kada je reč o ruralnim područjima, gde postoji primetno manja investiciona atraktivnost, pregovaračka moć i koncentracija različitih znanja. One takođe utiču i na društvene zajednice u ovim područjima, s obzirom na činjenicu da ovakav vid udruživanja podstiče demokratski način donošenja odluka, lidersko-preduzetnički duh i želju za konstantnim inoviranjem.

Najznačajnije prednosti zadruga se ogledaju u sledećim činjenicama:

- zahvaljujući poljoprivrednim zadržugama uvećavaju se eksploatisani posedi,

¹⁴⁵ *Stručni rad*

¹⁴⁶ Msc Vesna Kočić Vugdelija, nastavnik veština, Visoka poslovna škola strukovnih studija, 21000 Novi Sad, Vladimira Perića Valtera 4, (vesna.kocic-vugdelija@teachers.org).

- stižu se različite beneficije pri kupovini mašina, semena ili đubriva,
- obezbeđuju zajednička skladišta, i što je možda najbitnije,
- zauzima se jaka pozicija na ne malom tržištu prehrambenih proizvoda.

Zadruga su danas značajni učesnici na svetskom tržištu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Konkretno, švajcarska federacija zadruga Migros¹⁴⁷ se sa dobiti od preko 20 milijardi švajcarskih franaka (oko 14 milijardi evra) ubraja u 400 najprofitabilnijih organizacija na svetu. U Evropskoj uniji, oko 30.000 postojećih zadruga ostvaruju dobit od 210 milijardi evra (Agropress, 2006). Sa druge strane, u Srbiji se zadrugarstvo danas nalazi na izuzetno nezavidnom nivou i upravo zbog toga je neophodno sagledati iskustva drugih zemalja, ukazati na glavne probleme i odrediti buduće smernice zadrugarstva u našoj zemlji.

Predmet istraživanja u ovom radu su iskustva najveće švajcarske zadruga Migros i ukazivanje na ključne etape njenog razvoja. U određenim delovima rada će se učiniti komparacija zadruga u Srbiji sa zadrugama (odnosno fazama njihovog razvoja) u EU, s obzirom na to da u našoj zemlji zadrugarstvo, možemo slobodno reći, tek sada počinje da dobija svoju osnovnu formu.

Cilj istraživanja je prikaz ključnih faktora koji utiču na stvaranje odgovarajućeg ambijenta za razvoj zadrugarstva u Srbiji, jer se ova faza često zapostavlja. Ovaj model bi predstavljao polaznu osnovu pomoću koje bi zadruga u Srbiji oživele, a sve u cilju ostvarivanja profitabilnosti i visoke produktivnosti poljoprivredne proizvodnje i nacionalne privrede uopšte. Kada bi ova faza uspešno prošla, mogli bismo početi sagledavati realno stanje postojećih zadruga i implementaciju zadrugnog sistema, naročito u ruralnim područjima.

U ovom radu će se koristiti *induktivne metode*, koje polaze od izvesnih pojedinačnih činjenica kako bi se izveo jedan opšti zaključak i *komparativne metode*, koje će polaziti od poređenja zadruga u Srbiji, Švajcarskoj i zemljama EU.

2. Federacija zadruga Migros

Prvih pet kamiona Migrosa su se pojavili na ciriškim ulicama 25. avgusta 1925. godine, prodavajući šest najosnovnijih proizvoda za domaćinstvo. Tako je njegov osnivač, Gottlieb Duttweiler, praktično postao revolucionar u trgovini na malo na teritoriji Švajcarske. Osam godina nakon osnivanja, Duttweiler se udružuje sa poljoprivrednicima i uvodi proizvodnju poljoprivrednih proizvoda za sopstvene potrebe. To je praktično značilo da su ostali trgovci na malo kupovali od grosista voće za duplo veću cenu nego što ih je Migros prodavao

¹⁴⁷ www.migros.ch

klijentima. Tako je, saradnjom između trgovca iz Ciriha i poljoprivrednika iz švajcarskog kantona Tičino i nastala prva zadruga Migros.

Već 1941. godine Migros je i zvanično reorganizovan u demokratsku trgovinsku grupu, odnosno zadrugu u pravom smislu te reči. Ovo udruženje je ubrzo dobilo nacionalnu dimenziju, da bi sa svojih 10 regionalnih zadruga, rasprostranjenih po celoj Švajcarskoj, počelo da funkcioniše kao federacija zadruga. Iako svaka od ovih zadruga trguje nezavisno, sve posluju pod istim imenom: *Migros Genossenschaftsbund*, čije je predstavništvo u Cirihi.

Danas ova organizacija poseduje veliki broj fabrika za proizvodnju čokolade, kafe, testenine, mesa i mesnih proizvoda, kantitatorskih proizvoda, itd. Pored toga, Migros u svom vlasništvu ima i banke, benzinske pumpe, dnevne novine, putničke agencije, škole, sportske centre, institute, i predstavlja najvećeg sponzora kulturnih manifestacija. Takođe, sa oko 83.000 zaposlenih, Migros je najveći poslodavac u Švajcarskoj. U gore pomenutoj dobiti od oko 20 milijardi švajcarskih franaka (oko 13 milijardi €), najveći deo zauzima veleprodaja, proizvodnja dobara i pružanje usluga.

Ono što razlikuje Migros od njegovih konkurenata je to što ne proizvodi i ne prodaje ni alkoholne ni duvanske proizvode. Takođe, iako se u rafovima Migrosa mogu naći razni brendovi, većina proizvoda ipak pripada njihovom ekskluzivnom asortimanu, proizvedenom u 14 fabrika, koliko se nalazi u grupi Migros.

Migros je izuzetno prepoznatljivo i zvučno ime u Švajcarskoj, ne samo zbog jake prodajne mreže, već i zbog činjenice da ovo udruženje svake godine izdvaja 1% ukupnih prihoda od prodaje za sponzorisane kulturnih i socijalnih institucija, manifestacija i projekata. Samo u 2003. godini Migros je uložio oko 74 miliona evra u društveno korisne svrhe, a veći deo njihovih proizvoda predstavljaju upravo oni koji direktno ili indirektno pomažu određenim kategorijama stanovnika iz svih krajeva sveta. Upravo sve ovo i personifikuje Migros, a to je jedan od ključnih faktora uspeha u 21. veku.

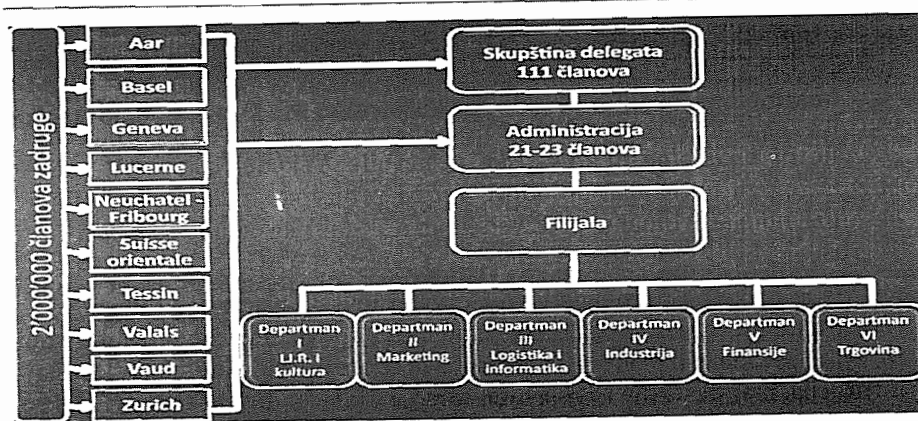
Grupa Migros posluje kao Federacija zadruga Migros (*Federation des Cooperatives de Migros*), čija je svrha postojanja centralizovanje operacija koje se sprovode u kompaniji na nacionalnom nivou (strategija, finansijska politika, kupovina ili fuzija sa drugim organizacijama, itd.). Nju čine skupština delegata, administrativni savet i generalna direkcija (Slika 1).

Skupštinu delegata čini 111 članova: jedan nezavisni predsednik, po deset članova svake zadruga (kojih ima ukupno deset) i po jedan član iz administracije svake zadruga. Glavni zadatak skupštine delegata je usvajanje i izmena statuta federacije zadruga Migros, izbor članova skupštine i donošenje odluka vezanih za fuziju ili razilaženje sa drugim organizacijama.

Administrativni savet čine direktori svih kooperativa (njih deset), devet eksternih administratora, jedan nezavisni direktor i dva predstavnika kolektiva Migros. Ovaj savet preuzima odgovornost za delovanje direkcije grupe Migros, bira njene članove i definiše ekonomske i neekonomske ciljeve i strategiju organizacije. Savet takođe stavlja sva svoja dokumenta na uvid revizorima, investitorima, trgovcima na malo grupe Migros i kolektivu organizacije.

Generalna direkcija se brine oko strategije poslovanja Federacije i koordinira aktivnosti cele grupe. Predsednik direkcije je odgovoran za pravac i način poslovanja. U direkciji se nalazi i pet šefova različitih departmana grupe (departman za ljudske resurse, kulturne i socijalne događaje, za marketing, za logistiku i informatiku, za industriju i za finansije).

Slika 1: Struktura grupe Migros¹⁴⁸

Dakle, faktori koji su uticali na ovako vrtoglavi razvoj Federacije zadruga Migros, a koji važe i za sve ostale zadrugama su:

1. *Jasna misija, vizija i cilj* – Migros se neprestano zalaže za jedinstvo potrošača, distributera i proizvođača, što ostvaruje putem saradnje i ukazivanja na ostvarenu dobit svih ovih aktera (karticama vernih potrošača, akcijama, udruživanjem sa proizvođačima i fabrikama za preradu sirovina itd.);
2. *Društvena odgovornost* – više od polovine proizvoda u Migros radnjama su proizvedena u siromašnim zemljama ili deo prihoda od njihove prodaje ide u korist marginalizovanim kategorijama društva;

¹⁴⁸ Modifikacija Vesne Kočić Vugdelija.

3. *Organizaciona struktura „odozdo prema vrhu“* – svaka odluka prvo polazi od samih regionalnih zadruga, a njeno oblikovanje i sprovođenje se vrši u direkciji;
4. *Oblici i akcije marketing komunikacije* – Migros je jedna od organizacija koje najviše ulažu u propagandu u Švajcarskoj. Njihov logo je prisutan svuda, od nedeljnika, preko digitalnih medija i kulturnih manifestacija;
5. *Pozicioniranje, jaki brendovi i dodata vrednost* – tri najjača brenda Migrosa su oni koji se odnose upravo na prehrambene artikle, a to su *M-Budget*, čija oznaka garantuje najjeftiniji proizvod te vrste, *Selection* luksuzne proizvode, i na kraju, voće i povrće *De la region*, odnosno najsvežije proizvode ovog asortimana;
6. *Raznovrsnost usluga* – u Migrosu se, makar periodično, snabdeva 99% stanovništva, upravo zbog činjenice da pokrivaju veliki broj segmenata poslovanja, od kupoprodaje, preko zastupništva i pružanja usluga;
7. *Objedinjavanje istraživanja, proizvodnje, prerade i prodaje* – Migros ima izuzetan distributivni lanac, zahvaljujući tome što ni u jednoj fazi ne postoje posrednici.

Ipak, Migros nam ne služi isključivo kao pozitivno iskustvo. Njihova nedavna implementacija u Francusku, Nemačku i Austriju je imala ograničen uspeh, a nesporazumi između Migrosa i poljoprivrednih proizvođača su sve brojniji. Njihov uzrok je, pre svega, nemogućnost proizvođača u manje razvijenim kantonima da plasiraju svoje proizvode na velika tržišta kao što je ciriško, upravo zbog implementacije sistema *De la region*, koji podrazumeva da su proizvodi ekskluzivno iz kantona u kom se nalazi i prodajni centar.

3. Švajcarske zadrugama u evropskim tokovima

Ma koliko one delovale snažno u poređenju sa zadrugama u Srbiji, učešće švajcarskih zadruga na evropskom tržištu poljoprivrednih proizvoda je zanemarljivo. Švajcarska, kao zemlja koja nije članica EU, automatski ne pripada ni Evropskom zadrugama društvu. Evropska unija broji 27 država članica u kojoj postoji preko 30 miliona poljoprivrednika, a samo jedna grupa zadruga *Copa-Cogeca* broji 40.000 zadruga.

Saradnja švajcarskih i evropski zadruga je teško ostvariva zbog tri problema:

1. *Švajcarske zadrugama su izuzetno konzervativne i zatvorene* – njihovo poslovanje se svodi na porodični biznis i teško vide nacionalnu poljoprivredu kao deo globalnih tokova;
2. *Federalne subvencije su izuzetno visoke* – švajcarski poljoprivrednici imaju nedovoljno razvijen preduzetnički duh, „ulenjivanjem“ od strane države, naročito za proizvođače mleka, gde subvencije dostižu i 50% cene proizvoda;

3. *Cene su sve manje pristupačne za evropsko tržište* – obim proizvodnje u Švajcarskoj je previše mali za ovo veliko tržište, a standard mnogo viši nego u većini evropskih zemalja.

Švajcarska konfederacija je 2008. godine potpisala Sporazum o slobodnoj trgovini sa EU, ali s obzirom na brzinu kojom se promene u švajcarskoj međunarodnoj trgovini sprovode, ne treba očekivati da će taj sporazum zaživeti pre 2013. godine.

S obzirom na sve ove činjenice, možemo predvideti da će švajcarske zadrugе ostati jake isključivo na nacionalnom tržištu, dok će na međunarodnom imati uticaj samo u domenu ekskluzivnih proizvoda.

4. Razvoj zadruga u Evropi i Srbiji

Principe zadrugarstva su formulisali engleski tkachi (Wright, 1886), koji su shvatili da će imati više moći ukoliko udruže svoj kapital, odnosno zarade. Istraživajući zajedno mogućnosti iskorišćavanja ove moći zarad ostvarivanja što većeg interesa, otkrili su zakon zadruga. Od tada, svakim danom je samo sve veći broj argumenata u korist zadruga kao prirodnog i neophodnog organizovanja ljudi na turbulentnom svetskom tržištu (Tomić, 2004).

Sušтина je u tome da inicijativa za udruživanje mora biti pokrenuta od onih u čijem je to direktnom interesu. Poljoprivrednici treba da budu pre svih drugih ubeđeni da je jedino udruživanjem moguće efikasno obavljati procese kupovine i prodaje. Oni jednostavno treba zajednički da kupuju sve što im je neophodno na njihovom gazdinstvu i na kraju da zajedno prodaju njihove proizvode i tako će funkcionisati po principima zadrugarstva.

Mi smo uradili upravo suprotno: probali smo da implementiramo u poljoprivredu zadrugne organizacije pre nego što smo razvili „zadružni mentalitet“ kod samih proizvođača. Naši zagovornici zadrugarstva su zanemarili činjenicu da je proizvođač glavni akter u poljoprivrednim zadrugama. On je taj koji prvi mora verovati u njene metode i efikasnost. Samo tako se od njega može očekivati da će poslovati kao pravi član zadrugе.

Zadrugе se po ovoj logici moraju organizovati odozdo na gore, putem lokalnih organa koji će grupisati proizvođače jednog okruga. Te iste zadrugе bi nakon toga formirale svoju centralu u istom okrugu, s obzirom na to da bi već postojala razvijena svest o tome da im takav vid udruživanja mnogostruko koristi.

Danska, Francuska i Belgija su prošle upravo te faze u razvoju svojih zadruga. U Danskoj je lokalni paroh Grundtvig (Wilson, 1911) bio smatran revolucionarnim inicijatorom zadrugarstva. Koje je udruženje zvanično

osnovao? Nijedno! Zadružni duh je zaživeo zahvaljujući učenicima koji su se školovali kod njega.

U Nemačkoj već više od sedamdeset godina postoji škola za zadrugare koja zimi drži kurs za zaposlene u zadrugama u trajanju od šest meseci. Češka ima identičnu školu u kojoj se budući zadrugari edukuju tokom jedne ili više godina. U ovoj školi postoji i dvonedeljni kurs koji se održava u ruralnim okruzima. Zadružno obrazovanje se prenosi i putem radija, bioskopa i brojnih reklama.

Nasuprot ovakvim istorijama, u Srbiji se uvek više pažnje obraćalo na socijalni značaj postojanja zadruga nego na praktičnost ovakvih organizacija. U našem društvu se veruje da se preko bazične edukacije može doći do budućih članova zadrugе. Olako ih shvatamo iako se u njima krije velika moć. Tako se i misli da je dovoljno otvoriti određenu instituciju sa etiketom „zadrugе“ i da je to dovoljno da se članovi sami organizuju kao zadrugari.

Ne smemo zaboraviti da je zapošljavanje agroekonomista izuzetno korisno radi efikasnijeg rešavanja zapostavljenih ekonomsko-organizacionih pitanja u poljoprivredi i brže harmonizacije savetodavnih službi sa zemljama Evropske unije i drugim agrarno razvijenim zemljama, kao što je Švajcarska (*Intervju: Ševarlić, 2009*). Jednostavno rečeno, blagovremeno osposobljeni agroekonomisti umeće bolje da iskoriste novac pretpristupnih fondova EU namenjenih poljoprivredi, ali i ruralnom razvoju lokalnih zajednica. U sledećem podnaslovu biće prikazan primer opštine Pećinci, koja je vrlo mudro iskoristila svoje potencijale u ovom pogledu.

Šta se ustvari desilo pa naša zemlja i dalje ovoliko kasni u razvoju zadruga? Činjenica je da smo hteli prebrzo da reagujemo na početku tranzicionog perioda. Lako je osnovati zadrugu i promovisati je kao neku vrstu spasa za sve probleme u poljoprivredi. Poljoprivrednicima u Srbiji su bili obećani izvanredni i momentalni rezultati ukoliko se priključe određenim, nazovi, zadrugama. Upravo zato su se isti ti poljoprivrednici obeshrabrili suočeni sa prvim neuspehom ili malverzacijom u udruženju i to je praktično bio kraj tog procesa.

Umesto da edukujemo proizvođače da budu pravi zadrugari, probali smo da se „udružujemo“. U većini slučajeva, počeli smo da stvaramo zadrugе odozgo na dole. Neopravdano velike sume novca su se izdvajale iz republičkog budžeta za podršku tih organizacija, a bilo je dovoljno samo napraviti solidnu bazu za funkcionisanje ovih organizacija. Naša država je jedna od retkih koja se intenzivno zalaže za donošenje zakona koji bi regulisao poslovanje zadruga pre nego što je stvorila zadružničku društvenu atmosferu. U Nemačkoj, Belgiji, Francuskoj, Engleskoj, Italiji, Švajcarskoj i bivšoj republici Čehoslovačkoj na

primer, zakonski okvir za zadruge je bio uveden tek mnogo godina (pa čak i decenija) nakon usavršavanja zadruga.

4. Stanje zadruga u Srbiji

Svi poslovi u poljoprivredi se bazično mogu podeliti na dva, podjednako važna ekonomska segmenta: proizvodnju i prodaju (French, 1980). U našem društvu, prevelik akcenat je stavljen upravo na proizvodnju. Ulaganja su mahom bila usmerena na farme i posede, veštačko đubrenje i kadar obrazovnih institucija. Ono što se preporučivalo poljoprivrednicima od strane države, bilo je upravo registrovanje gazdinstava i uvećavanje individualnih poseda.

Mora se priznati da je ovo bila odlična propaganda, s obzirom na to da je profesionalizacija poljoprivrede ključni faktor za moderno poslovanje u ovoj branši. Međutim, ovakvo „rasipanje“ znanja i zanemarivanje određenih promena u domenu poljoprivrede, sužava mogućnosti ozbiljnijeg napredovanja, koje je imperativno s obzirom na stanje u srpskoj poljoprivredi.

Proizvođači bi trebalo da prilagode obim proizvodnje prevashodno očekivanoj prodaji.

Sa razvojem infrastrukture i transporta, poljoprivrednici su sve više gubili direktan kontakt sa svojim klijentima i dobavljačima. Takođe se između agrarnih proizvođača i potrošača pojavilo mnoštvo hipermarketa (*Mercator, Metro, Tempo*, itd.), odnosno kompanija sa visokom profitabilnošću. Ovim posrednicima, naravno, nije u interesu da posluju sa mnoštvom malih srpskih porodičnih gazdinstava. Razlog tome je, (ne)isplativost i (ne)sigurnost takvog poslovanja, a i potrošači žele klasirane proizvode.

Da bi klasifikacija poljoprivrednih proizvoda bila moguća, potrebno je da njihova količina bude adekvatna, shodno zahtevima tržišta. Nadalje, ta količina proizvoda mora biti distribuirana redovno i konstantno. Naša poljoprivreda se sastoji od malih i srednjih poseda, koji na tržište iznose male količine neklasiranih proizvoda. Evidentno je da za ozbiljnije poslovanje sa velikim distributerima, porodična gazdinstva moraju potražiti rešenje u zadrugama, upravo zato što zadruge osiguravaju najekonomičnije klasiranje, raspodelu i distribuciju poljoprivrednih proizvoda i donose profit zahvaljujući racionalnim metodama prodaje i kupovine (Lučić, Tomić, Bošnjak, 2004).

Iskustva drugih zemalja pokazuju da se poboljšanje kvaliteta proizvoda uvek podudaralo sa razvojem zadruga. Zašto? Klasifikacija primorava poljoprivrednike da proizvode tačno ono što traže potrošači. Dobar proizvođač je praktično siguran da će njegov kvalitet biti adekvatno plaćen.

Ukratko, klasifikacija poljoprivrednih proizvoda direktno favorizuje:

- ujednačavanje i kvalitet proizvodnje,

- specijalizaciju za jednu kulturu i
- najbolju moguću organizaciju poslovanja na gazdinstvima.

Učenje o zadrugama takođe ne sme biti zanemareno, a nadašve mora biti praćeno pružanjem informacija o najnovijim metodama proizvodnje. U Danskoj je upravo „zimski škola za zadrugare“ bila presudni faktor u razvoju zadrugne ideje. Kod nas je obrazovanje poljoprivrednika (izuzimajući visokoškolske ustanove) nedovoljno zbog zapostavljanja prodaje, odnosno plasiranja proizvoda na tržište.

Nadalje, potrošači sve više veruju u lokalne poljoprivredne proizvode (primer: *De la region Migrosa*), tako da taj trend možemo očekivati i u Srbiji. Mi se ipak paradoksalno hranimo uglavnom iz inostranstva u ovoj ruralnoj i poljoprivrednoj zemlji. Pored južnog voća, maslinovog ulja, plodova mora, pirinča, kafe, kakaoa i ostalih proizvoda koje nismo u mogućnosti da proizvedemo jer nemamo odgovarajuću klimu, na listi uvezenog voća i povrća našli su se i oni po čijoj je proizvodnji Srbija nekada bila poznata.

Tako nam je tokom prvih šest meseci 2009. godine pasulj stizao iz Kine, Velike Britanije, Grčke, Italije, Francuske i Mađarske. Beli luk smo uvezili iz Argentine, Kine, Italije i Makedonije; lešnik iz Gruzije, Italije, Nemačke i Turske; a papriku iz Bosne i Hercegovine, Grčke, Makedonije, Turske i Hrvatske.

Razlozi za to leže u činjenici da su seljaci, u potrazi za poslom, počeli da gase proizvodnju i da prelaze u gradove. Mnoge plantaže koje su u tranziciji privatizovane po odluci vlasnika smanjile su obim proizvodnje. U svemu tome došlo je do liberalizacije tržišta, pa su počeli da stižu proizvodi ili po dampinškim cenama, ili oni za čiju su proizvodnju zemlje iz kojih dolaze izdvajale velike subvencije, pa su tako bili jeftiniji od domaćih. (Blic, 2009) Da smo na vreme raširili ideju udruživanja i prikupili potrebna znanja o tehnikama u poljoprivrednoj proizvodnji, zadruge bi u našoj zemlji već odavno transformisale poljoprivredu u moderan oblik poslovanja.

Neosporno je, pak, da je u određenim ruralnim regionima u našoj zemlji zadrugni duh počeo da se regeneriše. Opština Pećinci u Sremu je od 2000. godine privukla oko 30 *grinfeld* investicija u vrednosti od preko 250 miliona evra, koji su uloženi u razvoj ove lokalne zajednice, odnosno infrastrukture. Zahvaljujući veoma povoljnom geografskom položaju (blizina auto-puta, i aerodroma), ali i preduzetničkoj viziji opštinske uprave, Pećinci su za kratko vreme učinili značajan iskorak u razvoju poljoprivredno-ekonomskog ambijenta u Srbiji.

Danas u Sremu poljoprivrednici imaju mogućnost da razvijaju saradnju sa *Victoria oil group*, Zemljoradničkom zadrugom *Grabovci*, nabavljaju materijal

u Roloplast-u, itd. Zahvaljujući razvoju ovih organizacija, samo u periodu od decembra 2007. do decembra 2008. godine broj zaposlenih u Pećincima je povećan za 1.800 radnika.

6. Zaključak

Na osnovu predstavljenih iskustava možemo izvući zaključak da bi zadruge, u ekonomskom smislu, zaživele i u Srbiji ukoliko bi se obratila pažnja na nekoliko bitnih faktora koji utiču na stvaranje zadružnog ambijenta.

I - Socijalno i ekonomsko okruženje koje označava prostor gde se susreću sve aktivnosti, uključujući i proizvodnju dobara i usluga u domenu poljoprivrede, u određenom regionu, ono mora biti prilagođeno ruralnim okruženjima, da se kapital više ne bi selio u „ne-poljoprivredne“, uglavnom uslužne, ekonomske aktivnosti. Potrebno je ukazivati na sve komparativne prednosti poljoprivrednih zadruga, kao što su dostupnost materijala, bolji uslovi kupovine i prodaje i dobri potencijali u plasiranju domaćih proizvoda na naše i inostrano tržište.

II – Socijalno-ekonomske aktivnosti podrazumevaju sva kretanja i dešavanja u određenom regionu. Ako u svakom ruralnom okrugu postoji jedan krug ljudi koji se razume u mehanizam zadruga, mogli bi se oformiti potencijalni članovi zadruga, koji bi, pre svega, bili dobro upoznati sa pravilima udruživanja i svesni načina kako da se organizuju. No, nedovoljna obrazovanost ne utiče samo na zadrugare.

III - Direkcije zadruga, koje postaju (videli smo u primeru Migrosa) sve kompleksnije organizacije, ne smeju biti prepuštene nestručnim ljudima. Zadružni savez Srbije, koji sve više gubi na svom značaju, mora da bude glavni pokretač udruživanja u našem društvu. Kao što je već navedeno gore, ovakve institucije ne smeju da izgube komunikaciju sa poljoprivrednim proizvođačima, koji i jesu stub ovakvih saveza. Takođe, akcenat sa direktora zadruga, koji postoji u našem društvu, mora biti prebačen na njene članove, jer se zadruge u suprotnom, nimalo ne razlikuju od klasičnih privatnih preduzeća.

IV - Država takođe mora da stvara klimu zadrugarstva, da motiviše investitore da ulože u zadruge, stvori jake brendove i obezbeđuje povoljnosti za udruženja ovakvog tipa. Funkcionisanje zadruga zavisi od svih aktera i faktora podjednako, što i čini zadruge upravo takvim kakve jesu – kompleksnim vidom udruživanja.

Zadruge su sistemi za čije je stvaranje potrebno mnogo truda. Umesto stalno žuriti da se nešto uradi, treba strpljivo raditi na prilagođavanju mentaliteta i navika poljoprivrednih proizvođača, jer bez toga zadruge u Srbiji nikada neće

zaživeti, pa samim tim neće moći da učestvuju u evropskim poljoprivredno-zadružnim tokovima.

Literatura

1. Feierabend L. (1952): Agricultural Cooperatives in Czechoslovakia. Mid-European Studies Center, New York.
2. French C.E. (1980): Survival strategies for agricultural cooperatives. Ames : Iowa State University Press.
3. Gulan B. (2006): Zadruga, oslonac seljaka. www.agropress.org.rs
4. Lučić Đ., Tomić D., Bošnjak Danica (2004): Uticaj privrednog ambijenta na kupovnu moć poljoprivrede. Traktori i pogonske mašine, 9(2): 107-113.
5. Ševarlić M. (2003): Nova uloga savetodavne službe u razvoju sela Srbije. Ekonomika poljoprivrede, 50(2): 129-157.
6. Škrbić M. (2009): Lešnik stiže iz Gruzije, paprika iz Hrvatske. www.blic.rs
7. Tomić D. (2004): Ideje i inicijative o poljoprivredi u selu. Prometej, Novi
8. Wilson W. (1911): The church of the open country; a study of the church for the working farmer. New York : Eaton & Mains.
9. Wright Carroll (1886) Co-Operative Distribution in Great Britain: With an Appendix Containing a Brief Account of the Progress of Co-Operation Generally in Other Countries. Wright & Potter Printing Co., State Printers, Boston.
10. Ševarlić M. (2009): Agronom u svakoj poljoprivrednoj zadruzi (stav), www.poljoprivreda.biz/stav/agronom_u_svakoj_poljoprivrednoj_zadruzi

COOPERATIVES IN SWITZERLAND, EU COUNTRIES AND SERBIA
Case study: Migros

Kočić Vugdelija Vesna¹⁴⁹

Abstract: This paper presents research results of the positive experiences of the farmers cooperatives in Switzerland, a country that itself resembles a large cooperative. Particularly good example is the Swiss Cooperative Federation Migros, Swiss leader in production and distribution of agricultural products. However, the Swiss cooperatives remain in the national framework, given that this country is not a member of the European Union, and therefore doesn't participate in any activity of the European Cooperative Society. This fact will help to make parallels between the Swiss experiences, the development of cooperatives in EU, and factors of development of cooperatives in Serbia.

Keywords: Cooperatives, Switzerland, Migros, Retail, EU, Serbia

¹⁴⁹ M.Sc IBD Vesna Kočić Vugdelija, Higher School of Professional Business Studies, 21000 Novi Sad, Vladimira Perića Valtera 4, Republic of Serbia; vesna.kocic-vugdelija@teachers.org

NEDOSTACI I ZASTARELOST ZAKONA O ZADRUGAMA U SRBIJI¹⁵⁰

Miljković Marina,¹⁵¹ Petronijević Maja,¹⁵¹ Spremo Snežana¹⁵¹

Apstrakt: Neplanski sproveden postupak tranzicije doveo je već ekonomski oslabljene zadruge u loš poslovni položaj. Ovakvom stanju doprineo je i Zakon o zadrugama (1996). U cilju sprečavanja daljeg propadanja zadruga, njihovog stečaja i likvidacije, neophodno je pomoći zadrugarima i zadrugama i usmeriti aktivnosti na uspostavljanje valjane regulative, a to znači usvojiti novi zakon o zadrugama. Usvajanje novog zakona o zadrugama treba da obezbedi nesmetani upis zadružne svojine, jasno definiše zadružnu svojinu i titulara zadružne svojine, kako bi se precizirali imovinski i upravljački odnosi, raspodela dobiti, način kontrole i revizije poslovanja, kao i prava i obaveze zadruga i zadrugara. Njegovom definisanju treba pristupiti veoma oprezno, jer neadekvatan zakon može nepovratno unazaditi zadruge, a samim tim i zadrugarstvo.

Ključne reči: zadruge, zadrugari, zadružna imovina, vlasnička struktura, poljoprivreda, stečaj, likvidacija, mere, zakon o zadrugama

1. Uvod

Prelazak sa centralno-planskog na slobodan sistem privređivanja, postupak privatizacije, odnosno prevođenja državne i društvene svojine u privatnu, pojava monopola u pojedinim delatnostima i sve prisutnija neloyalna konkurencija, utiču na sve organizaciono-pravne forme, pa tako i na zadruge. Postupak tranzicije, neplanski izveden, doveo je zadruge u Srbiji u veoma specifičan položaj. Ekonomski oslabljene, kao mali subjekti, počele su da gube pogodnosti na nabavnom i ideo na prodajnom tržištu. Sve je manji broj onih koje posluju sa pozitivnim finansijskim rezultatom, a sve veći onih koje posluju na granici rentabilnosti i sa gubitkom. Mnoge zadruge, iako se vode kao aktivna pravna lica, ne posluju, što na kraju kao neminovnost dovodi do stečajnog postupka ili likvidacije. Pokrenut postupak likvidacije i stečaja otvara novo pitanje, pitanje vlasništva. Najveće posledice toga osećaju individualni poljoprivredni proizvođači, primorani da na tržištu istupaju

¹⁵⁰ Stručni rad

¹⁵¹ Marina Miljković, saradnik (miljkovic@agrif.bg.ac.rs) i Maja Petronijević, saradnik (majapet@agrif.bg.ac.rs), Katedra ekonomike poljoprivrede i tržišta; Snežana Spremo, saradnik (spremos@agrif.bg.ac.rs), Katedra teorije troškova, računovodstva i finansija; Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Beogradu, 11080 Beograd, Nemanjina 6.

samostalno, pod nepovoljnijim uslovima privređivanja. Zbog toga se poslednjih godina, u mestima gde su zadruge prestale da posluju, sve češće ošnivaju udruženja poljoprivrednih proizvođača. Samoinicijativno udruživanje poljoprivrednika samo je još jedna potvrda neophodnosti i neospornog značaja funkcionisanja zadruga.

Pored činjenice da su zadruge prepuštene same sebi, javlja se i problem zastarelog i neusklađenog Zakona o zadrugama¹⁵². Uvođenje novih i inoviranje starih zakona nije planski sprovedeno, a pojedini zakoni, kao što je to slučaj sa zakonom o zadrugama, ostavljeni su na čekanje. I dok su se pojedini zakoni nekoliko puta usvajali i menjali u poslednjoj deceniji, Zakon o zadrugama nije inoviran poslednjih trinaest godina. Ne zalazeći u manjkavosti tada donešenog Zakona, ovaj zakon danas nije usklađen ni sa Zakonom o računovodstvu i reviziji¹⁵³ i Zakonom o privrednim društvima¹⁵⁴. Kako zadruge da posluju, u skladu sa kojim zakonom? Ovo pitanje ukazuje da zadruge pridržavajući se odredaba jednog krše drugi zakon. Nažalost, ove neusklađenosti između zakona otvorile su mogućnosti za osnivanje zadruga u različitim delatnostima, koje se samo tako zovu, a koje ne posluju po zadružnim principima. I dok jedne organizaciono-pravne forme samo nose u svome nazivu formalno ime **zadruge** i koriste propuste nastale zbog neplanske promene zakona, druge podležu posledicama toga. Koliko će se još čekati da novi zakon o zadrugama uđe u skupštinsku proceduru, ostaje da se vidi. Do tada ovoj potpuno zanemarenoj pravnoj formi preostaje samo da traži načine da opstane na tržištu.

2. Poslovanje prema važećem Zakonu o zadrugama

Zadruge su pravna lica organizovana na zadružnim principima koja se bave svim delatnostima, počevši od proizvodnje, preko prerade i pružanja usluga, pa do trgovine. Osnivaju se kao: zemljoradničke, stambene, potrošačke, zdravstvene, zanatske, omladinske, studentske i učeničke, i kao štedno-kreditne zadruge. Organizaciona struktura i poslovanje zadruga u mnogome je istovetno kao i kod bilo kog drugog društva u privredi. Njihovo osnivanje i poslovanje je regulisano Zakonom o zadrugama, kao i odredbama drugih zakona u zavisnosti od delatnosti kojom se bave. Za osnivanje zadruga je potrebno najmanje deset fizičkih lica, izuzev stambenih zadruga kod kojih je potrebno najmanje trideset lica, i učeničkih zadruga čiji su osnivači škole i domovi učenika.

¹⁵² Zakon o zadrugama (1996)

¹⁵³ Zakon o računovodstvu i reviziji (2006)

¹⁵⁴ Zakon o privrednim društvima (2004)

Zadrugom ravnopravno upravljaju njeni članovi, sistemom jedan zadrugar jedan glas. Osnovni organi zadruge su skupština, upravni odbor i direktor, koji upravljaju poslovanjem, dok je kontrola poverena nadzornom odboru. U slučaju da zadruga broji preko sto članova, poslovi skupštine mogu se poveriti predstavnicima zadruge. Nadzorni odbor čini najmanje tri, a upravni najmanje pet zadrugara. Ukoliko zadruga broji preko pedeset zaposlenih koji nisu zadrugari, jedan član upravnog odbora mora biti iz redova zaposlenih.

Imovinu zadruga stiče osnivanjem (kroz udele koje zadrugari unose u zadrugu ili plaćanjem članarine) i kroz poslovanje. Za obaveze nastale u toku poslovanja zadruga odgovara svom svojom imovinom, dok u slučaju insolventnosti zadrugari odgovaraju solidarno, najmanje u visini svojih udela, ukoliko ugovorom o osnivanju ili zadružnim pravilima nije predviđeno da odgovaraju većim iznosom.

Deo dobiti ostvaren iz poslovanja raspodeljuje se u rezervni fond (rezervni kapital) u visini propisanoj odlukom koju donosi skupština zadruge. Dobit se može prelići i u druge fondove ili izdvojiti kao sredstvo za druge namene, ili, pak, odlukom skupštine raspodeliti zadrugarima. U slučaju da zadruga u toku svog poslovanja ostvari negativan finansijski rezultat, on se pokriva iz sredstava rezervnog fonda. Ukoliko rezervni fond nije dovoljan, gubitak se pokriva na teret drugih fondova ili izdvojenih sredstava. Kada je ostvaren gubitak iznad visine zakonskih i slobodnih rezervi pokriva se na teret udela zadrugara.

3. Nedostaci i neusklađenost Zakona o zadrugama

Česte promene u privredi, koje karakterišu poslednju deceniju, veoma je teško ispratiti uvođenjem novih i izmenama postojećih zakona. Ponekad je potreban i određeni vremenski period da bi se kroz praksu uočili njegovi nedostaci, koji se mogu ispraviti izmenama i dopunama usvojenog zakona. Postoje i promene u privredi koje je teško predvideti i na njih zakonski reagovati, pa se neretko dešava da se izmene zakona uvode onda kada su one deplasirane. Nažalost, ima i onih zakona koji su usvojeni sa vidljivim nedostacima i čekaju godinama na promenu. Takav slučaj je sa Zakonom o zadrugama. Pored toga što u njemu nisu korigovani uočeni nedostaci, postao je i neusklađen sa novousvojenim zakonima.

Zakon o zadrugama treba da bude u funkciji zaštite i regulisanja poslovanja zadruga. Postojeći nedostaci ovog zakona ne samo da ne štite, već prave i problem u regulisanju poslovanja zadruga. Uz to se postavlja i pitanje tumačenja pojedinih članova, te ne samo da je prisutna neusklađenost sa novouvedenim zakonima, već postoje i kontradiktornosti u odredbama samog

Zakona o zadrugama. Kao posledica toga javili su se brojni problemi u poslovanju i funkcionisanju zadruga, što je u krajnjoj liniji dovelo do otuđenja zadrugara od zadruga. Čije je vlasništvo zadruga, kako se raspodeljuje dobit, ko i na koji način treba da upravlja zadrugom, kakav je interes zadrugara i ko treba da ga štiti, samo su neka od brojnih pitanja koja ostaju otvorena, a nedefinisana Zakonom o zadrugama.

Donošenje ekonomskih odluka, u situaciji kada poslovanje nije adekvatno regulisano zakonom kao pravnim aktom, izuzetno je teško. Zakon u kome postoje nelogičnosti, a u pojedinim odredbama i kontradiktornosti, ostavlja prostor za različita tumačenja, pa od slučaja od slučaja i primenu po potrebi. Sa aspekta zadrugara, Zakon deluje zbunjujuće. Osnovni motiv udruživanja gubi se pod uticajem dvosmislenosti vlasništva, jer ako zadruga nije vlasništvo zadrugara čije onda interese štiti.

4. Odgovornost u pravnom prometu

Član 7. navodi da „Zadruga u pravnom prometu odgovara za svoje obaveze svom svojom imovinom. Za obaveze koje se nisu mogle izmiriti iz imovine zadruga odgovaraju zadrugari solidarno, najmanje iznosom svog udela, ako ugovorom o osnivanju, odnosno zadružnim pravilima nije predviđeno da odgovaraju većim iznosom.“ Dakle, ukoliko je imovina zadruga manja od obaveza nastalih u toku poslovanja, zadruga je ostvarila gubitak veći od sopstvenog kapitala, te je na taj način u celosti izgubila sopstveni i deo tuđeg kapitala. To bi značilo da zadrugari solidarno odgovaraju za ostvareni gubitak iznad visine sopstvenog kapitala. U tom slučaju, prema tada važećem Zakonu o prinudnom poravnanju, stečaju i likvidaciji¹⁵⁵, nad zadrugom bi bio pokrenut stečajni postupak. Kako navode Vukelić Gordana i Spremo Snežana (2009: 6) „Prvo pitanje koje se postavlja kod Člana 7. je kako mogu zadrugari iznosom svog udela da odgovaraju za obaveze koje se nisu mogle izmiriti iz imovine zadruga, jer ukoliko je zadruga ostvarila gubitak veći ili barem jednak sopstvenom kapitalu zadrugari su već izgubili svoje uloge. Drugo, ovaj Član navodi na zaključak da zadrugari treba da izmire razliku između stečajne mase koja bi se ostvarila prilikom prodaje imovine zadruga i obaveza i to ličnom imovinom, jer se u Članu 7. navodi da odgovaraju **najmanje** iznosom svog udela. Međutim, ovo je u potpunosti u suprotnosti sa Članom 58. u kome se navodi da zadruga pokriva gubitak, odnosno manjak na teret obaveznog rezervnog fonda ili u slučaju kada se ne može pokriti iz obaveznog rezervnog fonda, pokriva se na teret drugih fondova i sredstava za druge namene, a ako se ne može pokriti ni iz tih sredstava onda na teret udela. U ovom Članu nigde

¹⁵⁵ Zakon o prinudnom poravnanju, stečaju i likvidaciji. Službeni list SRJ 28/96.

se ne navodi da zadrugari treba da odgovaraju ličnom imovinom za ostvareni gubitak. Ovo potvrđuje i Član 67. Stav 2. u kome stoji da u slučaju prestanka rada zadruga sredstva zadrugara koja se vode na posebnom računu (vanbilansno) ne mogu biti predmet namirenja poverioca zadruga. Dalje, zašto se u Članu 7. naglašava **najmanje** iznosom svog udela, kada se dalje navodi „...ako ugovorom o osnivanju, odnosno zadružnim pravilima nije predviđeno da odgovaraju većim iznosom“. Pored činjenice da je Član 7. protivurečan i da nije u skladu sa Članom 58, javlja se i problem ne razlikovanja sredstava od njihovih izvora finansiranja, odnosno tada nazvanih fondova. Gubitak se pokriva na teret sopstvenih izvora finansiranja i to prvo na teret eventualno ostvarenih dobitaka u ranijim godinama, zatim umanjnjem rezervnog kapitala (fonda) ili drugih rezervi (slobodnih, statutarinih), a u krajnjoj instanci smanjenjem osnovnog kapitala. Naravno, uvek postoji mogućnost da se izvrši uplata od strane vlasnika (zadrugara) u visini gubitka i na taj način pokrije ostvareni gubitak, a preduzeće (zadruga) sanira.“

5. Udeli

Član 50. koji se odnosi na udele objašnjava šta oni predstavljaju, kako moraju biti raspoređeni i u kakvom obliku se mogu uneti u zadrugu. Pri tom se pod oblikom udela podrazumeva da mogu biti unešeni u gotovini, stvarima (materijalnim i nematerijalnim) ili potraživanjima. Dalje, u Stavu 5. ovog člana se navodi da ukoliko zadrugari unose stvari u zadrugu, „...vrednost nenovčanog udela sporazumno procenjuju osnivači, a posle osnivanja zadruga - organ određen zadružnim pravilima“. Prvo pitanje koje se ovde postavlja je kako je moguće da osnivači, odnosno zadrugari validno procene vrednost unešenog sredstva, osim ukoliko nisu ovlašćeni procenjivači ili barem vladaju metodama procene. Čak i da jesu ovlašćeni procenjivači postavlja se pitanje sukoba interesa. Drugo, ako su pre osnivanja zadruga osnivači kompetentni da procene vrednost unešenog sredstva, zašto to nisu nakon osnivanja. Član 51. ovo dalje dodatno komplikuje. U njemu se navodi da:

1. Ako zadrugar uloži pravo svojine na jednu stvar ili više stvari, u pogledu odgovornosti za materijalne i pravne nedostatke stvari shodno se primenjuju pravila o ugovoru o prodaji.
2. Ako zadrugar uloži pravo na upotrebu stvari, odgovoran je za materijalne i pravne nedostatke stvari prema pravilima ugovora o zakupu, odnosno posluži.
3. Ako zadrugar uloži potraživanje, odgovoran je za postojanje i naplativost potraživanja.“

Ovde se postavlja pitanje kako zadrugar može biti odgovoran za materijalne i pravne nedostatke shodno pravilima ugovora o prodaji stvari ukoliko uloži pravo na svojину stvari, jer u tom slučaju je preneo i prava i obaveze na zadrugu. Sem toga, stvar koja se unosi u zamenu za ulog trebalo bi da se proceni od strane ovlašćenog procenjivača, ako se on uopšte angažuje. Ukoliko bi se desilo da unešena stvar i sadrži neki skriveni nedostatak koji u momentu procene nije bio uočljiv, nikako ne može da padne retroaktivno na teret zadrugara, osim ako to nije definisano ugovorom, a onda je to svakako na štetu zadrugara.

Kada je u pitanju ulaganje prava na upotrebu stvari nelogičnosti su još veće. Prvo što je zbunjujuće je ulaganje prava na upotrebu stvari, odnosno šta se podrazumeva pod time. Da li zadrugar iznajmljuje sredstvo zadrugi, a za uzvrat dobija prihod od iznajmljivanja ili iznajmljuje sredstvo za ulog ili članarinu? U prvom slučaju u pitanju je dužničko-poverilački odnos između zadrugara, odnosno vlasnika i zadruge, dok u drugom slučaju zadrugar u zamenu za pravo korišćenja dobija vlasništvo. Ako je u pitanju prvi slučaj, onda ne može postojati ulaganje, jer u tom slučaju zadrugar iznajmljuje svoje sredstvo zadrugi za ugovorom određenu naknadu. U drugom slučaju, ako se ustupa pravo na upotrebu u zamenu za ulog, šta se dešava kada zadrugar neće više da iznajmljuje sredstvo zadrugi, da li onda prestaje da bude zadrugar ili mu ostaje vlasništvo iako za njega ne pruža nikakvu protivvrednost?

Dalje se postavlja pitanje koje to potraživanje može da unese zadrugar, odnosno koje potraživanje je mogao da stekne kao fizičko lice, a da ga može uneti u zadrugu. Kada se jedno pravno lice osniva od strane drugog pravnog lica moguće je preneti potraživanje, ali u slučaju osnivanja pravnog lica od strane fizičkog lica to je gotovo nemoguće. S obzirom da se u Članu 9. navodi da se sve zadruge osnivaju od strane fizičkih lica, osim u slučaju učeničkih zadruga koje osnivaju škole i domovi učenika, onda je ovo slučaj i sa zadrugama.

6. Zadrugna imovina

Član 49. definiše šta čini imovinu zadruge i kako se ona obrazuje. Kako se navodi u stavu 2. ovog člana „Zadrugna imovina obrazuje se iz udela zadrugara koji su **preneseni u svojinu zadruge** ili članarine zadrugara, sredstava ostvarenih radom i poslovanjem zadruge i sredstava koja je zadruga stekla na drugi način.“ Ovde je interesantno kako je definisano sticanje imovine zadruge, konkretno kako se ona obrazuje iz udela zadrugara. Naime, ovako definisano sticanje imovine upućuje na to da

zadrugari nisu vlasnici zadruge, već lica koja daju, odnosno poklanjaju udele ili članarinu zadrugi koja te udele ili članarinu prevodi u zadrugnu svojinu.

Dopuna ovog člana usvojena 2006. godine, koja se takođe odnosi na stav 2, odnosno način na koji zadruga može da stekne imovinu, dodatno komplikuje definisanje imovine zadruge. Tako, prema Članu 49a. „Zadruga koja koristi imovinu koja je evidentirana kao društvena svojina, odnosno kao društveni kapital, ne može bez prethodne saglasnosti agencije nadležne za poslove privatizacije da donosi odluke o raspolaganju tom imovinom, a naročito odluke o: prodaji, poklonu, razmeni, korišćenju, poravnanju sa poveriocima, davanju zaloga, davanju hipoteke i davanju garancije, davanju u dugoročni zakup i ulaganju u druga pravna lica. Odluke donete suprotno Stavu 1. ovog člana ništave su.“ Dakle, ovaj član podrazumeva da je već utvrđeno šta to čini društvenu imovinu kojom neka zadruga raspolaže, a šta imovinu zadruge koju je ona stekla udelima zadrugara, odnosno poklonima i iz poslovanja. Pošto postupak utvrđivanja porekla vlasništva zadrugne imovine nije sproveden, postavlja se pitanje kako zadruga da upravlja sredstvima koja se nalaze u njenom posedu, a sa velikom verovatnoćom pripadaju društvenom vlasništvu koje je ukinuto. Da li ta sredstva, za koja se još uvek ne zna čija su, zadruga treba da održava i na taj način sebi čini rashode, a da pri tome ne može od njih da ostvaruje nikakve koristi bez saglasnosti agencije nadležne za poslove privatizacije? Drugim rečima, ako zadruga raspolaže građevinskim objektom, koji je nekim od zakona¹⁵⁶ oduzet od njenog prvobitnog vlasnika i dodeljen zadrugi, da li sme da ga koristi ili samo treba da ga održava, da li je investiciono održavanje obaveza za zadrugu i da li će jednog dana kada joj objekat bude oduzet, bilo privatizacijom ili vraćanjem prvobitnim vlasnicima, biti priznato održavanje i ulaganje u objekat? Sve ovo otvara novo pitanje, a to je pitanje porekla zadrugne imovine.

Putem konfiskacije, sekvestracije, nacionalizacije i eksproprijacije, privatna imovina fizičkih i pravnih lica oduzimana je posle II svetskog rata. Oduzeta imovina je bez ikakve naknade prevođena, prvo u opštenarodnu, a zatim u društvenu i državnu svojinu. Zakonom o konfiskaciji i izvršenju konfiskacije¹⁵⁷, Zakonom o prelazu u državno vlasništvo neprijateljske imovine i sekvestraciji nad imovinom odsutnih osoba¹⁵⁸, Zakonom o agrarnoj

¹⁵⁶ Ovde se misli na zakone kojima je oduzimana imovina od fizičkih i pravnih lica, a koji su donošeni od 1946. Ovi zakoni biće navedeni dalje u tekstu.

¹⁵⁷ Zakon o konfiskaciji i izvršenju konfiskacije. Službeni list FNRJ 61/1946.

¹⁵⁸ Zakon o prelazu u državno vlasništvo neprijateljske imovine i sekvestraciji nad imovinom odsutnih osoba. Službeni list FNRJ 63/46 i 105/46.

reformi i kolonizaciji¹⁵⁹, Zakonom o nacionalizaciji privatnih privrednih preduzeća¹⁶⁰, Zakonom o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta¹⁶¹ i Osnovnim zakonom o eksproprijaciji¹⁶², imovina prinudno oduzeta u celosti ili delimično dodeljena je mnogim pravnim licima, među kojima su se našle i mnoge zadrugе. Ovako stečena imovina podvela se pod zadružnu imovinu. Ovom imovinom neke zadrugе i danas raspoložu, mada ima i onih kojima je ona oduzeta. Problem porekla zadružne imovine dodatno će se zakomplikovati kada se bude usvojio zakon o povraćaju oduzetih imovinskih prava i obeštećenju. Na koji način i ko će vraćati imovinu koja je podvedena pod zadružnu i na koga će pasti obaveza namirenja prvobitnih vlasnika, ako je ta imovina već oduzeta od zadruga i privatizovana?

Uvođenjem Zakona o udruženom radu¹⁶³ svi kombinati postali su organizacije udruženog rada, a u tom postupku mnoge zadrugе su im pripojene. Na taj način zadružna imovina je podružtvljena i postala je deo imovine kombinata. Pokretanjem postupka privatizacije i uvođenjem Zakona o privatizaciji¹⁶⁴ društveni i državni kapital preduzeća i drugih pravnih lica počeo je da se prevodi u privatnu svojinu. U ovom postupku, koji je još uvek u toku, kapital nekadašnjih kombinata preveden je u privatni kapital. Prevođenje kapitala izvršeno je modelom prodaje kapitala ili prenosom kapitala bez naknade ustupanjem akcija zaposlenima ili građanima. Međutim, u tom postupku nekada pripojena zadružna imovina kombinatima je nakon postupka prevođenja vlasništva prodana. Mnoge zadrugе tom prilikom nisu bile obeštećene, iako po Zakonu o zadrugama, sredstva koja su zadrugе udružile putem raznih ugovora, samoupravnih sporazuma i dogovora o udruživanju rada i sredstava za izgradnju preradnih i drugih industrijskih kapaciteta, treba da se vrate zadrugama, odnosno udružiocima. Povraćaj imovine zadrugama koja je oduzeta na ovaj način predviđena je Članom 94. Zakona o zadrugama. U ovom članu se naglašava da će imovina biti vraćena putem izdavanja akcija bez naknade i putem dodeljivanja osnivačkih uloga kada se takvi subjekti transformišu u akcionarsko društvo ili u društvo sa ograničenom odgovornošću. Takođe, Članom 95. predviđeno je da „Imovina koja je bila u vlasništvu zadruga i zadružnih saveza, odnosno saveza zadruga, posle 1. jula 1953. godine, a koja je organizacionim, odnosno statusnim

¹⁵⁹ Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Službeni list DFJ 64/45 i Službeni list FNRJ 24/46, 101/47, 105/48, 21/56, 55/57, 10/65.

¹⁶⁰ Zakon o nacionalizaciji privatnih privrednih preduzeća. Službeni list FNRJ 98/46 i 35/48

¹⁶¹ Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta. Službeni list FNRJ 52/58.

¹⁶² Osnovni zakon o eksproprijaciji. Službeni list FNRJ 28/47.

¹⁶³ Zakon o udruženom radu. Službeni list SFRJ 53/76.

¹⁶⁴ Zakon o privatizaciji. Službeni glasnik Republike Srbije 38/2001.

promenama ili na drugi način preneti bez naknade drugim korisnicima koji nisu zadrugе ili zadružni savezi, biće vraćena zadrugi iste vrste čija je imovina bila, odnosno zadružnom savezu koji vrši funkciju zadružnih saveza čija je imovina bila, a ako nje nema onda zadrugi iste vrste koja posluje na području na kome je poslovala zadruga koja je bila vlasnik imovine čiji se povraćaj traži, odnosno zadružnom savezu koji vrši funkciju zadružnog saveza, odnosno saveza zadruga čija je imovina bila.“ Na ovo se dalje nadovezuje Član 97. u kome se navodi da ako se imovina ne može vratiti u obliku u kome je preneti bez naknade, zadrugе mogu da traže novčanu protivvrednost imovine prema prometnoj vrednosti, ako se sa obveznikom vraćanja imovine ne sporazume da se vraćanje imovine izvrši u drugim stvarima i pravima. Dakle, Zakonom o zadrugama pokušano je da se zaštiti zadružna imovina koja je pripojena kombinatima, a zatim privatizovana. Međutim, u praksi je malo koja zadruga zaista obeštećena. Razlog zbog čega zadrugе nisu dobile adekvatnu naknadu za oduzetu imovinu je upravo Zakon o zadrugama, jer je Zakonom trebalo da se spreči da ova imovina uopšte bude predmet privatizacije pre namirenja zadruga, a ne da se osigura da po okončanju postupka zadrugе budu adekvatno obeštećene.

7. Vlasništvo

Dalje, Član 67. otvara pitanje vlasništva zadruga između zadrugara i zadružnog saveza. U njemu se navodi da „...u drugim slučajevima prestanka zadruga, posle namirenja poverilaca i povraćaja udela zadrugarima, preostala zadružna imovina prenosi se republičkom zadružnom savezu čija je zadruga bila članica, za osnivanje nove zadruga, odnosno zadružnom savezu osnovanom na teritoriji na kojoj je bilo sedište te zadruga i koristi se za osnivanje nove zadruga, odnosno za razvoj zadruga na teritoriji na kojoj je bilo sedište te zadruga...“. Ovde se prvenstveno postavlja pitanje čija je svojina zadruga, da li zadrugara i zadružnog saveza čija je članica ili samo svojina zadrugara. Ako je zadruga svojina samo zadrugara, kako može ostatak imovine zadruga posle okončanja postupka likvidacije da se prenese na zadružni savez, jer po okončanju postupka likvidacije ono što preostane nakon namirenja poverioca čini neto aktivu ili sopstveni kapital koji se raspodeljuje na vlasnike, odnosno u ovom slučaju na zadrugare. Ako je zadruga svojina i zadružnog saveza gde je upisan njegov udeo u kapitalu zadruga, a ako nije, po kom osnovu se njemu nakon okončanja postupka likvidacije prenosi ostatak imovine?

8. Kvalifikacije zadrugara

Trebalo bi pomenuti i to kakve kvalifikacije treba da imaju oni koji upravljaju zadrugom, odnosno članovi upravnog i nadzornog odbora. Prema Zakonu o zadrugama upravni odbor se sastoji od najmanje pet zadrugara, osim u slučaju kada zadruga ima više od pedeset zaposlenih, jer tada jedan član mora biti iz reda zaposlenih. Slična situacija je i sa nadzornim odborom, kod koga se biraju tri člana iz reda zadrugara. Zakon predviđa poslove koje treba da obavljaju upravni odbor i nadzorni odbor, a za koje zadrugari očigledno moraju raspolagati znanjem iz ekonomskih i pravnih nauka.

Zakon po pitanju rada upravnog odbora, u Članu 37. stav 2, 3. i 5. navodi da upravni odbor razmatra i predlaže skupštini usvajanje godišnjeg obračuna, usvaja periodični obračun i priprema izveštaje o poslovanju, bilansu sredstava (verovatno se misli na bilans stanja ili bilans imovine, kapitala i obaveza) i bilansu uspeha i sprovođenju poslovne politike. Drugim rečima, da bi ovo mogli da obavljaju članovi upravnog odbora, odnosno zadrugari, pored toga što moraju biti ekonomske i/ili pravne struke, moraju dobro da poznaju zakone i propise iz računovodstva, zakone kojima se reguliše poslovanje u okviru delatnosti kojima se zadruga bavi (npr. kao što je to slučaj sa štedno-kreditnim zadrugama koje poštuju odredbe zakona kojim se uređuje poslovanje banaka i finasijskih organizacija), zatim poreske i druge propise kojima se reguliše poslovanje zadruge i pojedini konkretni poslovi koje zadruga može da obavlja.

Ovo još više dolazi do izražaja kada je u pitanju rad nadzornog odbora. U Članu 41. stav 2. i 3. navodi se da članovi nadzornog odbora treba da pregledaju periodične i godišnje obračune, poslovne knjige i druga dokumenta i utvrđuju da li su sačinjeni u skladu sa propisima. Da bi članovi nadzornog odbora ovo mogli da obave moraju biti ne samo računovođe, već i revizori. Uzimajući u obzir da članovi nadzornog odbora imaju i obavezu da pregledaju i druga dokumenta, kao što su ugovori sklopljeni između zadruge i drugih pravnih i fizičkih lica, kao i između zadruge i njenih zadrugara, moraju poznavati i privredno pravo i privrednu praksu.

Dakle, više je nego nerealno očekivati da zadrugari imaju znanja i veštine da obavljaju poslove koje Zakon o zadrugama predviđa. U skladu sa zadrugnim principima, odnosno da zadrugom upravljaju zadrugari sa jednakim pravom glasa, članovi upravnog i nadzornog odbora moraju biti članovi zadruge. Ipak, njima treba ostaviti samo donošenje odluke, a ne pripremu i reviziju dokumenata. To mogu obavljati bilo zaposleni u zadrugi, bilo stručnjaci angažovani sa strane.

9. Klauzula konkurencije

Nadovezujući se dalje na Klauzulu konkurencije, odnosno na Član 48, postavlja se pitanje svakodnevnog kršenja Zakona. Naime, ovim članom se formuliše da predsednik, članovi upravnog i nadzornog odbora i direktor zadruge ne mogu za svoj ili tuđ račun da obavljaju delatnost koja spada u delatnost zadruge. Dakle, član upravnog ili nadzornog odbora koji poseduje gazdinstvo koje se bavi istom delatnošću kao i zadruga čiji je član, odnosno vlasnik, svakodnevno obavljajući poslove na svom gazdinstvu krši Zakon, ili možda se pod Članom 48. mislilo da zadrugar dokle god vrši funkciju člana upravnog ili nadzornog odbora ne sme da obavlja za svoj račun poslove na svome gazdinstvu. U svakom slučaju, Klauzula konkurencije treba da postoji zbog sukoba interesa, ali ne formulisana na način na koji je to učinjeno u Članu 48.

Ovde se lista nedostataka i propusta koji su učinjeni prilikom sastavljanja Zakona o zadrugama ne završava. To što već tri godine ne postoji savezna država, pa samim tim više nisu ni važeći pojedini savezni zakoni na koje se Zakon o zadrugama poziva, nije toliki problem kao što je njegova neusklađenost sa novousvojenim zakonima. Zakon o zadrugama, za trinaest godina koliko nije inoviran, postao je neusklađen sa Zakonom o privrednim društvima koji je stupio na snagu 31.12.2004. godine, Zakonom o računovodstvu i reviziji (ranije Zakon o računovodstvu) usvojenim 25.05.2006. godine, a koji je u periodu od 1996. godine pet puta menjan¹⁶⁵, Zakonom o stečaju usvojenim 23.07.2004. godine, svim zakonima kojima se uređuje poslovanje u finansijskom sektoru, a koji se odnose na regulisanje poslovanja štedno-kreditnih zadruga. Kako navode Vukelić Gordana i Spremo Snežana (2009: 8) „Ova neusklađenost ogleda se kroz kršenje nekog od navedenih zakona. Tako na primer, stupanjem na snagu Zakona o privrednim društvima prestala je nadležnost trgovinskih sudova za upis i vođenje registra privrednih subjekata i prenešena je na Agenciju za privredne registre¹⁶⁶, pa su sve zadruge koje su osnovane od 2005. na ovamo registrovane u Agenciji, a u Članu 14. Zakona o zadrugama zadruga se smatra osnovanom i stiče svojstvo pravnog lica upisom u sudski registar. Iako ovde postoji pravni sledbenik trgovinskog suda i svakako se neće poništavati registracija osnovanih subjekata ni pre ni posle usvajanja Zakona o privrednim društvima osnivanje i registracija zadruge nije u skladu sa nekim od navedenih zakona. Takođe, kada je u pitanju Zakon o računovodstvu i reviziji slična je situacija, gde je dovoljno reći da svi članovi koji se odnose na

¹⁶⁵ Zakon o računovodstvu. Sl. list SRJ 46/96, 74/99, 22/01,71/02 i Službeni glasnik RS 55/04.

¹⁶⁶ Rad Agencije za privredne registre reguliše se Zakonom o Agenciji za privredne registre koji je stupio na snagu 29.06.2004. godine.

evidenciju poslovanja, raspodelu dobiti i evidenciju osnovnog i rezervnog kapitala nisu u skladu ni sa propisanom bilansnom šemom.“

10. Zaključak

Nekada okosnice ekonomskog razvoja u našoj privredi, zadruge su danas prepuštene tržišnoj stihiji. U potpunosti zanemarene, zadruge kao privredni subjekti danas se koriste kao sinonim za nešto zastarelo i nefunkcionalno, a neretko se poistovećuju sa organizaciono-pravnim formama koje su egzistirale u socijalističkom društvenom uređenju. Pogrešnom shvatanju zadruga, a samim tim i njihovog značaja u privredi, doprinosi i Zakon o zadrugama. Pored činjenice da je 1996. godine usvojen Zakon o zadrugama kojim nisu definisane ni osnove ovakvog načina organizovanja, vremenom je on postao neusklađen i sa drugim zakonima.

Kontradiktornost, nedefinisanost i zastarelost pojedinih članova Zakona ne mogu dati osnovu za organizovanje, već stvaraju zabunu. Ko je vlasnik zadruga, kako se obrazuje imovina zadruga, kako se raspodeljuje ostvarena dobit, a na koji način se pokriva gubitak, koje kvalifikacije treba da imaju oni koji upravljaju njom, samo su neka od pitanja koja ostaju otvorena, a nedefinisana Zakonom. Takvim pravnim aktom, kojim treba da se reguliše organizovanje i poslovanje zadruga, ne može da se obezbedi ni funkcionisanje, a kamoli prosperitet ovih organizaciono-pravnih formi.

U cilju sprečavanja daljeg propadanja zadruga u Srbiji i afirmacije zadruga, kao privrednih subjekata od izuzetnog značaja, neophodno je usvojiti novi zakon o zadrugama. Novim zakonodavnim rešenjima treba da se omogući reformisanje starih zadruga i pruži podrška za zadružno ogranizovanje, stvori ambijent za uspešnije i sigurnije privređivanje i na taj način obezbedi ravnopravan nastup zadruga na tržištu. Usvajanje novog zakona o zadrugama treba da obezbedi nesmetani upis zadružne svojine u javne evidencije o nepokretnostima, jasno definiše zadružnu svojinu i titulara zadružne svojine, kako bi se precizirali imovinski i upravljački odnosi, raspodela dobiti, način kontrole i revizije poslovanja, kao i prava i obaveze zadruge i zadrugara. Istovremeno uz novi zakon, neophodno je doneti i niz podsticajnih mera u cilju sanacije postojećeg stanja. Iako je potreba urgentna, njihovom definisanju treba pristupiti veoma oprezno, jer pogrešne mere i neadekvatan zakon mogu nepovratno unazaditi zadruge, a samim tim i zadrugarstvo. Sa tog aspekta, ako se čekalo trinaest godina, bolje je sačekati još malo, pa da se jednom donese zakon kojim će se na pravi način regulisati ova pravna forma i usvoje mere kojima će se sprečiti njihovo gašenje. Zakon ne treba donositi sa ciljem kratkoročne sanacije

zadrugarstva, već treba doneti zakon koji će imati dugoročnu primenu, a trpeti samo izmene i dopune pod uticajem privrednih promena.

Literatura

1. Cvejić S., Babović Marija, Vuković Olivera (2008): Mapiranje socijalnih preduzeća u Srbiji. UNDP - Srbija, Beograd.
2. Kolin-Parun Marija, Petrušić Nevena (2008): Socijalna preduzeća i uloga alternativne ekonomije u procesima evropskih integracija. Evropski pokret u Srbiji, Beograd.
3. Petrušić Nevena, Konstantinović-Vilić Slobodanka (2004): Model Zakona o zadrugama. AWIN, Beograd.
4. Randelović V. (2001): Ekonomika poljoprivrede i zadrugarstvo. Poljoprivredni fakultet, Zemun.
5. Randelović V., Govedarović D., Raičević G. (1996): Priručnik za primenu Zakona o zadrugama. Zadružni savez Srbije, Beograd.
6. Vukelić Gordana, Spremo Snežana (2009): Transformation of cooperatives in Serbia. The International Scientific Conference *Social and Economic aspects of agriculture development during crises period. The role of extension service*, Melitopol, Ukraine.

DEFICIENCIES AND OBSOLETE OF COOPERATIVE LAW IN SERBIA

Miljković Marina,¹⁶⁷ Petronijević Maja,¹⁶⁷ Spremo Snežana¹⁶⁷

Abstract: Unscheduled implemented transition process, already weakened economic cooperatives led in a bad business position. The Cooperatives Law contributed to this condition. In order to prevent further decline of the cooperative, their bankruptcy and liquidation, it is necessary to help cooperators and cooperatives and polarize activities on the establishment of proper regulation, that means adoption of the new Cooperatives Law. Adoption of the new Cooperatives Law has to ensure the smooth registration of cooperative property, clearly defines the cooperative property and holders of cooperative property, in order to refine and control of property, distribution of profits, the way of control and audit of operations, as well as the rights and obligations of the cooperative and cooperators. His definition of access should be very careful, because the law may be insufficient regress beyond the cooperative, and therefore the co-operatives.

Key words: cooperative, cooperators, cooperative property, ownership structure, agriculture, bankruptcy, liquidation, measures, The Cooperatives Law, Serbia

¹⁶⁷ Marina Miljković (miljkovic@agrif.bg.ac.rs), Maja Petronijević (majapet@agrif.bg.ac.rs), Snežana Spremo (spremos@agrif.bg.ac.rs), Faculty of Agriculture, University of Belgrade, 11080 Belgrade - Zemun, 6 Nemanjina Str., Republic of Serbia; www.agrif.bg.ac.rs

ZADRUGARSTVO U FUNKCIJI RURALNOG RAZVOJA SRBIJE ¹⁶⁸

COOPERATIVES IN THE FUNCTION OF RURAL DEVELOPMENT IN SERBIA

Živanović Bogdan ¹⁶⁹

1. Uvod

Zadrugarstvo nije od juče niti je do sutra. Generacije i generacije naših prethodnika otkrivale su neograničene mogućnosti zadrugnog organizovanja i sagledavale šansu za ekonomski opstanak i društveni razvoj pojedinaca i čitavih porodica iz siromašnijih slojeva društva. Danas se stiče utisak da smo na prekretnici, prinuđeni da odgovaramo na lažno postavljenu dilemu: zadruga, da ili ne. Suočeni smo sa sunovratom zadrugarstva u Srbiji, i u vezi s tim pred nama su dve opcije. Pristalice prve opcije smatraju da su zadruga prevaziđene ekonomsko-socijalne tvorevine, a imaju u vidu trenutno loše stanje u tom sektoru. Pripadam onima koji zastupaju drugo gledište: obnoviti zadrugarstvo koje će vremenom postati oslonac ekonomskog i socijalnog napretka. Uveren sam da u Srbiji postoji kritična masa zadrugnih poslenika spremnih da stvaraju klimu koja će dovesti do društvenog konsenzusa za obnovu zadrugarstva.

S obzirom da je reč o suviše obimnoj materiji, usredsrediću pažnju na ulogu koju zadrugarstvo može imati u ruralnom razvoju Srbije.

2. Zadruga - pokretač ruralnog razvoja

Na prvom mestu su zemljoradničke, odnosno poljoprivredne zadruga.¹⁷⁰ Danas je njihov kapacitet mali, ali preporodom zadrugarstva te zadruga se brzo mogu vratiti svojoj ulozi stožera razvoja sela i seljaka. Suviše je reči kazano i napisano o mogućnostima poljoprivrednog zadrugarstva, tako da će raspoloživ prostor biti bolje iskorišćen ako se pažnja usredsredi na druge oblike zadrugarstva kojih u našem selu nema, ali su oni mogući i poželjni.

Srbija je skromna u primerima zadrugnog organizovanja u ruralnim sredinama, van poljoprivrednog zadrugarstva. Ali u svetu, kao i u našem

¹⁶⁸ Prilog učesnika Savetovanja

¹⁶⁹ Mr Bogdan Živanović, profesor, Visoka tehnička škola strukovnih studija; predsednik Zadrugnog saveza Braničevskog i Podunavskog okruga, 12000 Požarevac, ul. Sindelićeva 4; zadrugarpo@ptt.rs

¹⁷⁰ Radije koristim termin *poljoprivredna zadruga*, jer *zemljoradnička* ne obuhvata stočarsku proizvodnju i proizvodnje i usluge koje nadograđuju zemljoradnju.

bližem okruženju, ruralni razvoj je osnažen i prisustvom i delanjem zadruga. Primeri iz zemalja članica Evropske unije to potvrđuju.

Komunalne zadruge se osnivaju sa ciljem da svojim osnivačima i drugim građanima pomognu u rešavanju komunalnih problema ruralnih naselja. U takvim naseljima po pravilu ne postoje javne komunalne službe, ili se njihov rad samo sporadično dotiče sela. U retkim slučajevima, komunalnim pitanjima sela bave se postojeće zemljoradničke zadruge, održavajući vodovod, pijacu i sl. Češće to rade mesne zajednice, najčešće na potpuno volonterskoj osnovi i na način koji svakako zahteva poboljšanja. Komunalna oblast je široko polje delovanja, a u njoj je moguće profesionalno angažovanje, na bazi združnog organizovanja građana - zadrugara. Danas mnoga sela u Srbiji imaju neodložnu potrebu da se komunalno uređuju, održavaju, unapređuju. Komunalne delatnosti mogu se organizovati pri postojećim zadrugama, a mogu se osnovati i posebne zadruge, i to za celinu komunalne problematike ili za pojedine njene segmente.

Dovođenje do svakog domaćinstva zdrave pijaće vode je program lokalnih samouprava i sistema vodosnabdevanja za više naselja. Veliki broj sela je van tog programa, tako da je vodosnabdevanje prepušteno inicijativi građana. Organizovani kroz zadrugu, građani će najbolje zadovoljiti taj interes.

Organizovano iznošenje smeća i drugih vrsta otpada zastupljeno je u manjem broju sela. Druga ruralna naselja snalaze se kako znaju i umeju, uglavnom formiranjem neuslovnih seoskih deponija smeća. Emancipacija stanovništva i u selu postavlja uslov kulturnog življenja, tako da je komunalna zadruga odgovor takvim sve učestalijim zahtevima.

Putna mreža, njena izgradnja, održavanje i unapređenje može biti predmet rada komunalne zadruge. Uređenje ulica, trotoara, seoskih trgova, prilaznih puteva, poljskih puteva i sl. je grupa uslužnih poslova za kojima pripadnici ruralnih naselja imaju potrebu.

Pijačni prostor, izgradnja, uređenje i održavanje; to je sledeće moguće pitanje rada komunalne seoske zadruge. Potrebe su različite, od zelene i stočne pijace, do sezonskog kvantaša i manifestacija, kao što su vašari, svetkovine i dr.

U selima je održavanje groblja najčešće u nadležnosti mesne zajednice, a s obzirom da ona obično ne raspolaže značajnijim finansijama, groblja su zapuštena a usluge nikakve, tako da se porodice u slučaju potrebe snalaze zvanjem rodbine za ispomoc u nemilim slučajevima. Umesto toga, vođenje grobljanskih poslova mogao bi biti ozbiljan posao zadruga. (U Italiji postoji na stotine grobljanskih zadruga).

Omladinsko zadrugarstvo ima šansu i u razvijenijim seoskim sredinama, ne samo u većim gradovima. Mladi se mogu organizovati u svoju zadrugu, ostvariti pravo na rad i steći lična primanja, posebno u periodu traženja zaposlenja. To je šansa i za školovane mlade ljude, kao i za sve ostale, kojima su potrebni rad i zarada. Posla na selu ima u sezonskim intervalima. Van toga, omladinska seoska zadruga može ponuditi usluge svojih članova i van svog naselja.

Zanatske zadruge su takođe mogućnost organizovanja i udruživanja u ruralnim sredinama. Zanatlije su sklone da osnivaju svoja udruženja, što je dobro, ali udruženja nisu poslovne organizacije, nisu profitni centri, dok se kroz zadrugu može da ostvaruje poslovna, odnosno trgovinska aktivnost.

Štedno-kreditne zadruge bile su prve seoske združne organizacije u Srbiji, južno od Save i Dunava. Tim zadrugama seljaci su se branili od zelenaških bankarskih kamata, zasnivajući tako u praksi princip samopomoći članova. Danas nije moguće osnovati štedno-kreditnu zadrugu a da ona ne mora da ispuni sve uslove koje ispunjavaju bankarske organizacije. Zdržni savez Srbije traži od zakonodavca da nađe rešenje za štedno-kreditne zadruge po uzoru na prve zadruge te vrste, a da to ne moraju biti nužno banke.

Zadruge mašinskih prstenova u nekim državama uspešno štede novac svojih zadrugara. Reč je o specifičnom udruživanju vlasnika poljoprivredne mehanizacije i mašina za rad u domaćinstvu, sa ciljem da sve raspoložive mašine budu na usluzi svakom članu, bez obzira na stvarno vlasništvo. Umesto da svako domaćinstvo nabavlja sve mašine, preko zadruge članovi ustupaju svoje mašine jedni drugima, tako da se one racionalnije koriste, a na kraju se izvodi obračun o međusobnim dugovanjima i potraživanjima.

U pojedinim ruralnim sredinama pojavice se potreba i za drugim oblicima združnog organizovanja.

3. Uloga države - stvaranje ambijenta

U nedavno donetom *Zakonu o poljoprivredi i ruralnom razvoju* propuštena je šansa da se zadruge označe kao mogući centri poslovne aktivnosti i okosnica razvoja sela. S obzirom da sledi donošenje *Strategije o ruralnom razvoju Srbije*, prilika je da se propušteno nadoknadi, bar kada je u pitanju normativno regulisanje. Stavljanjem zadruge u centar aktivnosti u ruralnom razvoju, poslaće se pozitivan signal građanima ruralnih područja da se organizuju i udružuju u zadruge i kroz njih obezbede svoju egzistenciju, a istovremeno i razvoj svog sela.

Usitnjene, neorganizovane do nacionalnog nivoa, zadruge ne mogu u potpunosti postići svrhu osnivanja. One se moraju udružiti do nivoa nacionalnog zadružnog saveza, a zadružni savezi, granski i teritorijalni, sve više treba da funkcionišu kao poslovni sistemi.

Budući zadružni sistem vidim kao savremen poslovni sistem, sposoban da animira najveći broj potencijalnih zadrugara da sarađuju sa svojom zadrugom, postojećom ili novoformiranom, sposoban da zadrugarima i njihovim zadrugama obezbedi protok roba i usluga unutar sistema i prema tržištu, spreman za permanentno stručno usavršavanje svih unutar sistema, snažan toliko i tako da njegovi stavovi budu relevantni za lokalnu samoupravu i državnu upravu.

Lokalna samouprava mora postati otvorena za zadruge svih vrsta. Kada su u pitanju zadruge na ruralnom području, preko lokalnih agrarnih i drugih fondova nužno je da se stimuliše rad zadruga.

Država treba da iz temelja promeni odnos prema zadrugarstvu. Umesto ignorisanja i gušenja tog sektora, potrebni su znatni podsticaji za njegovu renesansu. Koji su to potencijalni nosioci razvoja sela i prigradskih ruralnih sredina, ako to nisu zadruge, ako ne ove a ono preporučene, obnovljene, sa zadrugarima u njima koji upravljaju i posluju preko njih. Svojim delovanjem, država umnogome može da ohrabri građane uopšte, a posebno građane na selu da se organizuju u zadruge i tako doprinesu obezbeđivanju svoje egzistencije, opstanku i razvoju svog sela.

4. Zaključak

Srbija deklariše nameru da osmisli ruralni razvoj i da sa svoje strane pruži pomoć, a po ugledu na EU. Ulaganja u infrastrukturu, kulturu, mala i srednja preduzeća; sve to ima smisla. Međutim, pomoć lokalnoj seoskoj zadruzi, čiji će članovi biti mnogobrojni žitelji sela, bitno će doprineti razvoju tog sela. Umesto da se novac daje jednom ili nekolicini preduzetnika, na čiji razvoj utiče samo njegov interes, kroz zadrugu se podstiče poslovna aktivnost čitavog sela i čitavo selo, odnosno svi članovi takve zadruge punopravno odlučuju o upotrebi dobijene novčane pomoći i uopšte o razvoju svoje zadruge i svog sela.

STANJE I PERSPEKTIVE ZADRUGARSTVA U SRBIJI ¹⁷¹

STATES AND PERSPECTIVES OF COOPERATIVES IN SERBIA

Maričić Branko ¹⁷²

Da bi se razmatralo stanje zadrugarstva nužno je osvrnuti se na stanje i tokove poslovnih delatnosti u kojima se učesnici organizuju i posluju na principima zadrugarstva. Korisno je usmeriti pažnju barem na delatnosti poljoprivrede, zanatstva, izgradnje stanova, usluga, podmirivanje potrošnje, štednje i prometa novca u delatnostima malih poslovnih jedinica, mada se u nekim zemljama zadrugarstvo organizuje i u zdravstvu, šumarstvu i drugim delatnostima. Pri tome, treba naglasiti da u Srbiji postoji bogata zadruga tradicija i nasleđe, ali nažalost većinom samo u pamćenju i arhivskoj građi.

U poljoprivredi pretežni deo proizvodnih potencijala nalazi se u privatnom vlasništvu sitnih seljačkih gazdinstava. Do početka tranzicije najveća gazdinstva bila su do deset hektara, kako je bilo određeno Zakonom o zemljišnom maksimumu za privatna imanja. Ukidanje zemljišnog maksimuma nije dovelo do znatnog uvećanja gazdinstava, jer povratak svojine zemljišta najčešće nisu ostvarili prvobitni vlasnici nego njihovi naslednici, od kojih su mnogi bili u zanimanjima izvan poljoprivrede i sela. Sa stanovišta ekonomije gazdovanja, povratak vlasništva nije doveo do pozitivnog efekta. Razbijeni su kompleksi društvenih imanja, krupne parcele su usitnjene u cilju vraćanja bivšim vlasnicima, odnosno naslednicima koji su ih (u većini) ostavili u parlogu. Vraćanje zemljišta ostvareno je isključivo putem fizičke dodele izuzimanjem iz celine društvenih imanja, a nisu prihvatani pokušaji da se društvena gazdinstva privatizuju uručivanjem vrednosti akcija bar onim bivšim vlasnicima koji su to želeli. Došlo je i do oštih sporova sa nekim zemljoradničkim zadrugama koje su kao povratak zadružne imovine tražile isključivo fizičko izuzimanje zemljišta iz uređenih i produktivnih tehnoloških celina. Prohtevi prisvajanja bili su jači od svih proračuna isplativosti i potencijalnog profita koji bi se sticao iz akcionarske svojine. Na neki način to obeležava i svojstva ovih zadruga koje su manje usmerene na interese zadrugara, produktivnost njihovih gazdinstava i njihov uspeh na tržištu, a više na uže interese zaposlenih i njihove pretenzije na imovinu zadruge i potencijalno njeno prisvajanje u smutnom vremenu tranzicije.

Ukidanjem „samoupravnog udruženog rada“ i društvene svojine i otvaranjem procesa tranzicije, država se merama agrarne politike početkom devedesetih

¹⁷¹ Prilog učesnika Savetovanja

¹⁷² Branko Maričić, zadrugni poslanik (andjelka.m.c@gmail.com), autor monografije *Zadrugarstvo u vremenu tranzicije - neostvarene inicijative*, Savez naučnih stvaralaca, Beograd, 2006; 11070 Novi Beograd, ul. Jurija Gagarina 187/75.

godina XX veka opredelila za podsticaj razvoja „jačih i perspektivnih gazdinstava“. Kasnije je od tih gazdinstava oformila kategoriju „registrovanih gazdinstava“ i samo u njihov podsticaj usmerila sredstva iz agrarnog budžeta. Zanimljiva je činjenica da su sva gazdinstva inače već registrovana u zemljišnom katastru i poreskim knjigama. Za državu i njenu agrarnu politiku postala su posebno značajna i izdvojena samo ona gazdinstva koja se prijave sa kvalifikacijom i pretenzijom za samostalno učešće na tržištu. U toj kategoriji gazdinstava vlast je uzela da favorizuje buduće „srpske farmere“. Na drugoj strani, veći deo proizvodnog potencijala u zemljištu i objektima sitnih gazdinstava ostaje potpuno izvan svake proizvodnje, u napuštenim kućama i opustošenim selima na ogromnom prostoru. Čak i u okolini Beograda može se videti veliki deo neobrađenih, zapuštenih i zaparloženih površina. Nažalost, o tome se ne vodi zvanična evidencija iako je sve očigledno samim prolaskom kroz atare sela. Upečatljiv podatak objavio je prof. dr Đura Stevanović da „u 702 naselja u centralnoj Srbiji i Vojvodini (ali većinom u centralnoj Srbiji) živi manje od po sto stanovnika... ovom broju treba dodati još oko 350 onih sa 100-150 stanovnika... to znači da je opstanak skoro svakog petog našeg seoskog naselja pod znakom pitanja... u oko 19.200 kuća se ne živi... koliko je vredno to napušteno bogatstvo...“ (*Pustoš od sedamsto sela*, Politika, 02.12.2008)

Iz ovoga se, pored ostalog, može zaključiti da politika vlasti u vremenu tranzicije prema sitnom seljačkom gazdinstvu, čija sitna robna proizvodnja po ekonomskim zakonima ne može dugoročno da opstane na tržištu, vodi njihovom *propadanju*. Nužnost ukupnjavanja robne proizvodnje seljaka vlast vidi samo u podsticanju i jačanju manjeg broja „perspektivnih gazdinstava“. Vođena diktatom interesa krupnog kapitala ne vidi (ili zanemaruje) da i ta „jača“ gazdinstva ostaju na tržištu inferiorna u dodiru sa krupnim kapitalom trgovine i industrije. Svako od tih gazdinstava pojedinačno ostaje inferiorno i prema banci koja ga kreditira i prema industriji i trgovini kojima nudi svoju robu, jer čitav poslovni mehanizam ima veći respekt u zaštiti kapitala nego pojedinačnih partnera. U javnosti se propagira jedino udruživanje u formi udruženja građana: svinjara, malinara... koja imaju (i mogu imati) krajnji domet jedino u vidu građanskog apela i protesta koji ostaju bez efekta, pa čak i ako su drastični kao blokada puteva, demonstracije pred Vladom, prosipanje mleka i tome slično. Mala je osetljivost na apele i proteste ako je već u mehanizmima vlasti i ekonomske politike prvorazredna zaštita pružena kapitalu i profitu. Takvom politikom smanjena je i osetljivost na isključenje iz produkcionog procesa svih potencijala napuštenih gazdinstava i čitavih sela. Problem stanovništva iz tih sela ispoljava se u pritisku na gradove i stopi nezaposlenosti, a problem zapuštenih površina ne tangira nikoga osim vlasnika koji traže opstanak van sela. Država ne brine o ravnomernom razvoju, o uređenju prostora, o vraćanju nekih obradivih površina šumama

koje su nekada iskrčene i koliko bi to doprinelo zaštiti od erozije i rekultivisanju i ekološkom uređenju prostora. Odsustvo programskog pristupa ne mogu da nadomeste romantičarski osvrti i nostalgični prikazi napuštenih ognjišta. Suština je u tome što državu, a ni ikog drugog, ne zanima fakat umrtvljenog ekonomskog potencijala i prostorne zapuštenosti znatnog dela teritorije Srbije. Niko se nije preterano uzbuđivao pred činjenicom da se nije mogla organizovati proizvodnja odobrene kvote izvoza oko 10.000 grla utovljene junadi iako se zna da je izvoz iz Srbije podmirivao nekad grčko i italijansko tržište najkvalitetnijom junetinom.

Tokom svih ovih procesa i zbivanja zadrugarstvo u Srbiji je sasvim po strani. Niti se zemljoradničke zadruge trude da se u njih više uključe, niti ijedan državni ili društveni faktor pokušava da bilo koju funkciju u ovim procesima usmeri prema zadrugarstvu, niti da zadružno organizovanje i poslovanje uzme kao pogodan i održivi oblik razvoja proizvodnje i tržišnih odnosa. Iako u Srbiji 2007. godine posluje 1.285 zemljoradničkih zadruga (prema *Analizi finansijskih rezultata ZSS*), može se reći da na tržištu nije prepoznatljiva zadružna ponuda i potražnja robe. U analizama poslovanja zadruga prate se finansijski rezultati prema podacima Narodne banke Srbije (Odeljenje za registre) bez prikaza naturalnih pokazatelja (*ZSS: Analiza o ostvarenim finansijskim rezultatima poslovanja zemljoradničkih zadruga u 2007. godini*, Beograd, novembar 2008). U toj analizi nema pokazatelja o članstvu, njihovim gazdinstvima, prometu robe i usluga, odnosu zadružne prema ukupnoj proizvodnji, raspodeli dobiti članstvu i fondovima zadruga... Na elektronskoj prezentaciji ZSS kao zadružni proizvodni potencijal vodi se celokupni proizvodni potencijal privatnih gazdinstava iz podataka Statistike, bez obzira što nisu svi učlanjeni u zadruge i ne posluju u okvirima zadruga. Ne postoji nijedno mesto gde se može pregovarati i gde se mogu sklapati poslovi o plasmanu robe i usluga zadrugama, niti zadružne ponude tržištu. To je moguće isključivo i jedino samo sa svakom zadrugom pojedinačno. U zadrugama se posluje sa zadrugarima i drugima isključivo po formi kupoprodajnih odnosa. U vreme sezone zadružno otkupno mesto u selu posluje uporedo sa otkupnim mestima drugih otkuplivača. Zadruga najčešće obavlja samo uslužni otkup za račun većeg kupca ili izvoznika uz maržu za pokriće svojih troškova. Dugo već nema učešća članstva u dobiti zadruga u vidu *ristorna*. Članovi po pravilu ostaju nezainteresovani za poslovni rezultat zadruga. Jedino zaposlene to tangira i time se gube svi tragovi zadružnog poslovnog odnosa. Zadružni princip da članstvu pripada srazmerni deo dobiti zadruga, a zadružni deo dobiti poslovnog zadružnog saveza, što znači da članstvo učestvuje u ostvarivanju koristi iz celokupnog poslovnog zadružnog odnosa, odavno se ne primenjuje u našem zadrugarstvu. Poslovnih zadružnih saveza jednostavno – nema. Jedini poslovni zadružni subjekt je pojedinačna zadruga i samo na njenom pragu započinje i završava se zadružni poslovni odnos. Taj poslovni odnos, kako

vidimo, lišen je nekih suštinskih zadružnih obeležja i sadržaja što doprinosi ukupnoj degradaciji zadrugarstva. Zadrugi i njenom članstvu nedostupna je dobit koju stiču firme kapitala u poslovima na veliko, izvozu, uvozu, iako je za njihov račun zadruga obavila osnovni deo poslovnog procesa.

U zadružnim savezima regiona i republičkom, zadruge se okupljaju jedino radi razmatranja opštih tema kao što su uslovi privređivanja, podsticajne mere, apeli i poruke državi, kretanje cena i drugih faktora poslovanja, uglavnom načelno. To već sve vreme zadružne saveze drži na poziciji beznačajnih ritualnih mesta, bez uticaja i respekta i svodi ih na formu nekog svojevrstog „zida plača“ (onaj jerusalimski ima bar religijski, turistički i arheološki značaj). Savezi ne mogu da se pohvale ni osobitim učinkom u pomoći zadrugama na povraćaju i sređivanju stanja oko zadružne imovine, a ZSS nije uspeo da dokaže ni svoje pravo na zadružnu imovinu u palati Resavska 15, niti da stavi u funkciju zadrugarstva zadružnu imovinu u palati Makedonska 21 u Beogradu.

Koliko god je tačno da država svojim ekonomskim poretkom ne respektuje, čak ignoriše zadrugarstvo, tačno je i to da samo zadrugarstvo svojim poslovnim, organizacionim i drugim efektima kroz vreme tranzicije nije uspeo da izazove i skrene na sebe pažnju države i značajnih društvenih i poslovnih činilaca. Država čak ima formalno pokriće i dokaz da je odužila svoj dug za brigu o zadrugarstvu. Za vreme tranzicije donela je dva zakona o zadrugama. Prvi Zakon donet je 1990. u setu zakonskih rešenja za zasnivanje novog poretka posle ukidanja socijalističkog društveno-ekonomskog sistema „samoupravnog udruženog rada“. Drugi Zakon o zadrugama donet je 1996. godine sa ciljem da ispravi i poboljša rešenja prvog Zakona. Međutim, iako je prvi Zakon o zadrugama učinio raskid sa prethodnim ekonomskim poretkom, doneo je i neke „inovacije“ štetne po zadrugarstvo. U ovom zakonu se po prvi put u našem zakonodavstvu uvodi i formalno kategorija *zadružna svojina*. U sadržaj zadružne svojine zakon je (čl. 15 st. 3) stavio da nju „čine udeli zadrugara i sredstva ostvarena poslovanjem zadruge, kao i sredstva koja je zadruga stekla na drugi način“. „Inovacija“ je u tome što su u jednu imovinsku kategoriju spojeni zadružni članski udeli i sredstva koja se stiču poslovanjem zadruge. Udeli su uvek bili i treba da budu novčani izraz i podloga članstva u zadrugi i osnova za preuzimanje jemstva članova. Oni se, ako nisu opterećeni, mogu povući pri eventualnom prestanku statusa člana, a sredstva koja se stiču poslovanjem nalaze se u fondovima zadruge koji su nedeljivi (autor je o tome pisao u kritičkom osvrtu na Zakon i njegovu primenu 1990: *Zadrugarstvo u vremenu tranzicije – neostvarene inicijative*, str. 37-42, izdanje SNS „Naučna“, Beograd, 2006). Vrhunac „inovacije“ je što Zakon (čl. 20) određuje da se „prestankom zadruge sredstva u zadružnoj svojini, po podmirenju obaveza prema poveriocima raspodeljuju zadrugarima“... Druga kardinalna inovacija koja zakonom menja zadružnu koncepciju u zadrugarstvu kod nas jeste što je

izostavljeno uređivanje zadružnog poslovnog sistema. Zadružna praksa u Srbiji i Zakon o privrednim zadrugama iz 1937. godine uređivali su i razvijali integralni poslovni sistem u zadrugarstvu. Zakon iz 1937. godine je u prvom članu određivao (pored ostalog) da zadruga „*posluje samo sa svojim savezom*“... i propisao poslovanje i zadruge i saveza i njihove međusobne poslovne i druge odnose. Taj princip nije u osnovi napušten ni u doba socijalizma, s tim što su u konačnoj fazi zadruge bile subjekti „celine udruženog rada“, a konkretno bile u sastavu velikih sistema poljoprivrednih kombinata. Zakon o zadrugama 1990. godine pisan je bez oslonaca na zadružnu misao i nasleđe, pod snažnim uticajem poljoprivrednih kombinata, koji nisu dozvolili ni da se nazire stvaranje drugog, od njih emancipovanog, poslovnog sistema, dok se na vidiku već uobličavala privatizacija društvene imovine, a, sa druge strane, pod jednako snažnim pritiskom zastupnika liberalnog kapitalizma, koji su po principu deregulacije projektovali „carstvo slobode“ posle bivšeg poretka. Oni su diktirali da se uredi u glavnim crtama samo zadruga kao jedinka, a neka ona slobodno izabere šta će, s kim će i kako će na tržištu. Ta njena „apsolutna sloboda“ ostavila je zadrugu pod dominacijom kombinata i dovela je u položaj beznačajnog trabanta firmi kapitala koje su nastale na razvalinama nekadašnjih kombinata. Bez celine i povezanosti zadružnih poslovnih sistema u kojima bi se ostvarivao celokupni poslovni proces, bez zadružne revizije kojom bi se sistematski brinulo i kontrolisalo šta je sa primenom svih zadružnih principa i sve drugo bitno za razvoj zadruge, svedoci smo pojava ne samo ružiranja i marginalizovanja zadrugarstva već i deformacija kao što su „privatne zadruge“. Zadružni savezi se nisu istakli do sada u suzbijanju takvih pojava, niti u inicijativama da povedu zadruge u istinski razvoj. Očigledno je da ni drugi Zakon iz 1996. nije ništa bitno poboljšao u rešenjima u odnosu na onaj prethodni.

U međuvremenu, od 1996. do sada, pokrenuto je više inicijativa za promenu i donošenje novog zakona o zadrugama. Pripremljeno je nekoliko nacrti i prednacrti teksta novog zakona. Osnovna karakteristika ovih tekstova je što oni više ili manje uspešno ostaju isključivo na polju uređivanja zadruge kao usamljene poslovne jedinice. Oni naznačavaju i mogućnost udruživanja zadruga po slobodnoj volji, ali nijedan ne pokušava da postavi osnove i okvire zadružnog poslovnog sistema u kome se uz primenu i dosledno ostvarivanje zadružnih principa realizuje celokupni poslovni proces u međuzavisnosti poslovne faze *na malo*, u zadrugi, i druge poslovne faze *na veliko*, koju realizuju poslovni zadružni savezi. Očigledno je da to jedni ne razumeju, a drugima to kvare interese, pa svoje protivljenje obrazlažu svojim liberalizmom i parolama o razaranju „starog nasleđa“. Punim ustima svog evropejstva, svi prelaze preko činjenice da je u Evropi zadrugarstvo upravo u velikim modernim poslovnim sistemima. Već blizu pune dve decenije pod okriljem dva zakona o zadrugama (1990. i 1996) nije došlo do oporavka, već naprotiv, do

raspada zadrugarstva. Ni zadruge ni zadružni savezi nisu do sada iskoristili zakonsku mogućnost da zadruge „mogu savezima preneti i druge poslove“. To znači da je koncept zadruge kao slobodne samostalne jedinice doveo do napuštanja zadružnih sadržaja, odustajanja od primene zadružnih principa, ružiranja i kompromitovanja zadrugarstva. U isto vreme se u Evropskoj uniji razvija, respektuje i podstiče zadrugarstvo, ne samo u poslovanju na tržištu, već i u aktima Evropske komisije i drugih institucija EU.

Neuspeh, raspad i marginalizacija zadrugarstva, sa neslućenim manipulacijama u odnosu prema zadružnim principima i aspiracijama na zadružnu imovinu koja se u početku tranzicije zatekla u kategoriji „društvena svojina“, izostavljanje iz primene pojedinih ili svih zadružnih principa, ubedljivo pokazuje da je nužno potpuno i precizno zakonsko normiranje okvira i uzansi zadružnog organizovanja i poslovanja, a zakon će uvek ostati nepotpun i nedelotvoran ako ne sadrži i odredbe o organima revizije i kontrole i mere i način njihovog rada. Zadruga gubi zadružna svojstva ako izostane primena makar jednog zadružnog principa, a kod nas ima zadruga i zadružnih poslenika koji i ne znaju zadružne principe i šta je suština zadruge. I prvi i drugi zakon izostavili su normiranje i uspostavljanje zadružne revizije. Zakonodavac nije prihvatio da postoji razlika između zadružne revizije i poslovne revizije koju obavljaju ovlašćeni revizori ili revizorske firme. S druge strane, sve turbulencije kroz koje je prošlo zadrugarstvo: prvo uvođenjem u „opštedruštvenu narodnu privredu“, kroz socijalističke proizvodne i društvene odnose i udruženi rad, potom u tranziciju, koja je otvorila i izazvala apetite prisvajanja i dovela do pristanka vladajućih elita da se obustave skoro svi proizvodni procesi u industriji i drugim delatnostima, iziskuje da se zakonskom normom preseče dalje ružiranje i propadanje nasleđene zadružne infrastrukture. Jedino zakon može i treba da usmeri zadrugarstvo na organizovanje i poslovanje po principima i uzansama koje će ga razvojem izvesti na nivo uspešnih poslovnih sistema uporedivih sa evropskim. I krupna registrovana gazdinstva koja favorizuje država ne odmiču se lako ni brzo od kategorije sitne robne proizvodnje. Krupan kapital trgovine i industrije ne brine o njihovom blagostanju nego isključivo o svome profitu. Ta gazdinstva će se opredeliti za jačanje sopstvene snage kroz zadružno organizovanje i poslovanje ako im zakon ponudi i zagarantuje uspešne zadružne oblike. Kapital ih neće na to usmeravati. Zato lažni liberalizam kroz šturu tekstove zakona po konceptu deregulacije ide na ruku jedino firmama kapitala, a ne onih kojima je potrebna zadruga.

Pri uređivanju zadrugarstva zakon mora najzad urediti i načela organizovanja i poslovanja štedno-kreditnih zadruga. Zadruge za štednju i kredite nastale su sa počecima zadružnog organizovanja kao posledica interesa relativno sitnih poslovnih subjekata da se odbrane od onih posrednika novca koji kroz svaki novčani plasman žele da ostvare profit bez obzira da li je korisnik novca

ostvario povoljne efekte. Za razliku od banaka (ili zelenaša), koje svaki plasman uslovljavaju unapred fiksiranim profitom uz osiguranje imovinom korisnika, zadruge mogu da kumuliraju slobodna novčana sredstva zadrugara tokom poslovnih procesa. Plasman tih sredstava u poslove pojedinih zadrugara ne mora biti fiksno uslovljen profitom iz samog plasmata. Poslovni interesi zadrugara neke zadruge mogu biti jača osnova za plasman novca. Ako, na primer, jedna zadruga ima određeni nivo zarade (dobiti) na bazi dostignute veličine osnovnog stada stoke ili površine voćnih zasada na imanjima svojih članova, može doći u položaj da bi sa povećanim stadom ili površinom zasada postizala bolju poziciju i bonifikacije na tržištu. Ona može odlučiti da raspoloživi novac iz štednje plasira u povećanje proizvodnog kapaciteta na imanjima pojedinih članova uz ograničenu kamatu koja ne donosi profit. Njima nije cilj profit iz sume pozajmljenog novca, jer će više dobiti iz plasmata sopstvene proizvodnje preko bonifikacija koje im donosi povećanje ukupnog plasmata sopstvene zadruge. Dakle, raste proizvodni potencijal zadruge i jača njen položaj na tržištu, neki od postojećih, ili novi zadrugar podiže nivo svoga gazdinstva, kroz ukupnu zaradu dobijaju svi više nego da su zaradu vezali samo za profit iz kamate na sume plasmata novca. Uostalom, ne postoji nijedan razlog da Srbija bude zemlja u kojoj je, kao do sada, zabranjena zadružna štednja i krediti.

Značajno područje zadružnog organizovanja i poslovanja je u delatnostima izgradnje stanova i poslovnog prostora. Iako su propale mnoge firme koje su na domaćem i stranom tržištu proslavile naše građevinarstvo, građevinska delatnost nije zamrla i razvija se. Stambeno zadrugarstvo, međutim, nije ni blizu obima poslovanja koji je imalo ranije. Ni povećane aktivnosti banaka koje usmeravaju i plasiraju kredite u izgradnju stanova nisu podstakle stambeno zadrugarstvo. Korisnici kredita za kupovinu stanova većinom posluju sa privatnim investitorima, bez obzira na velike trzavice u koje zalaze pojedinci. Svakako su složeni i raznovrsni uzroci opadanja aktivnosti i raspada jednog broja stambenih zadruga, ali se pri razmatranju sadašnjeg stanja moraju ocenjivati neki faktori koji utiču na njihovo organizovanje i rad. Pre svega, na rad stambenih zadruga najveći uticaj imale su poreske olakšice pri nabavci građevinskog materijala i obezbeđenju građevinskog zemljišta. Stambeno zadrugarstvo je dugo vreme prenebregavalo jedno od osnovnih upozorenja klasika zadružne misli koji su upozoravali da zadruge mogu da koriste olakšice koje im pruža država, ali ne smeju svoje postojanje i poslovnu osnovu da zasnivaju na tim olakšicama. Ni u stambenom, kao ni u zemljoradničkom zadrugarstvu, nije došlo do objedinjavanja zadruga u funkcijama zajedničke nabavke građevinskog materijala, krupnijih mašina i opreme za gradnju i drugih funkcija za opstanak na tržištu. Stambene zadruge su sve poslove obavljale individualno, svaka zasebno, a zadružni savezi su ih okupljali skoro jedino na razmenu iskustva i radi zajedničke komunikacije sa državom.

Takođe, interesi i poslovni odnosi zadrugara sa zadrugom prestajali su sa završetkom izgradnje stana, nisu se produžavali na poslove oko održavanja, upravljanja stambenim fondom, nisu se širili na prostore izvan gradova, tako da su sa gašenjem poreskih olakšica, sa povećanjem moći privatnih investitora u dobijanju i uređivanju građevinskog zemljišta i u odnosima sa urbanističkim organima vlasti, zadruge svedene na najniži nivo delatnosti.

Početak i trajanje procesa tranzicije stvorilo je uslove za neslućeno bujanje sive ekonomije. To je snažno podstaknuto u vremenu raspada države, unutrašnjih sukoba i međunarodnih sankcija, zatvaranjem mnogih fabrika i drugih privrednih organizacija. Država je ispoljila visoki nivo tolerancije prema ljudima koji su bedu umanjivali radom „na crno“, preprodajom na ulicama i na slične načine. U toj dezorganizaciji nisu stvoreni uslovi za organizovanje i rad zanatskih i potrošačkih zadruga. Raspolaganjem ogromnim vrednostima društvene svojine, država je po cenu propadanja značajnih firmi (RK „Beograd“ i dr.) odustajala od prihoda iz prometa robe, dozvolila i preko sindikata organizovala tzv. sindikalno snabdevanje. Neuređen sistem tržišta, potpomagan raspolaganjem i prisvajanjem društvene svojine, ugušio je i ono malo potrošačkih zadruga koje su se bile pojavile. Bujanje sive ekonomije i bespravnog rada koje toleriše država u cilju umanjivanja socijalnih tenzija, gašenje industrije kojoj je zanatstvo kompatibilno sa svojim komponentama i uslugama, zatvorilo je prostor i motive za organizovanje i rad zanatskih zadruga. Pri tome, nije reč o zadrugama koje bi zanatlije stavile pod jedan krov da kolektivno rade, nego o zadrugama koje vlasnike zanatskih radnji po strukama udružuju u cilju zajedničke i povoljnije nabavke alata i reprodukcijonog materijala, uspešnijeg plasmana robe i usluga, unapređenja znanja i razvoja struke i tome slično.

Moglo bi se zaključiti da je zadrugarstvo u vremenu tranzicije kod nas doživelo slom i raspad, i još uvek, posle skoro dve decenije, nije na vidiku njegov oporavak, čak ni u cilju kompatibilnosti sa Evropom. Jedan od značajnih uzroka tome je stvaranje društveno-ekonomskog poretka kapitalizma na razvalinama prethodnog poretka, pri čemu nove upravljačke strukture nisu ispoljile i uspostavile sistem odgovornog raspolaganja ekonomskim i materijalnim bogatstvom koje su preuzele od prethodnog poretka. Impresivno bogatstvo društvene (i državne) imovine pod generalnom parolom o nužnosti privatizacije izazvalo je „vodu na usta“ i apetite prisvajanja koji su upravljačke elite motivisali da pristanu na obustavu skoro svih produkcionih procesa, čak i u kapacitetima koji su bili respektabilni i u međunarodnoj podeli rada. Masa radništva smirivana je tolerancijom rada u sivoj ekonomiji. Zadrugarstvu kao regularnom poslovnom obliku koji ima svoje principe i oslanja se na zakonitost nije bilo i nema mesta u takvom društvenom i tržišnom ambijentu. Sam nastanak i dosadašnji razvoj zadrugarstva povezan je sa društvom razvijenog kapitalizma počev od vremena kada su se ispoljile drastične razlike

između bogatih i siromašnih, kada su bogati naglo i surovo postajali još bogatiji, a siromašni padali u bedu koja je ugrožavala opstanak. Ni društva ni države nisu imale nikakve nasledene ni stvorene fondove za umanjivanje siromaštva. Zadrugne inicijative su tako od prvih motiva borbe za opstanak dostigle razvoj do respektabilnih modernih i efikasnih poslovnih sistema danas. Zato ih organi EU ističu u svojim aktima kao potrebne i korisne poslovne oblike današnjice i perspektivnog razvoja, a ne kao ostatke devetnaestog veka. Države su od početka uvidele ekonomske koristi i socijalne funkcije zadrugarstva i iskazivale svoju naklonost sa ciljem da kroz zadrugne poslovne i organizacione oblike realizuju deo svoje i ukupne društvene odgovornosti za ublažavanje socijalnih tenzija koje proizvodi ekspanzija kapitala. Odnos države i upravljačkih elita prema zadrugarstvu kod nas u vremenu tranzicije oslonjen je na ogromne vrednosti društvene imovine koju je ostavio prethodni poredak i apetite prisvajanja koji su blokirali interese i odgovornosti za sferu proizvodnje.

Iako se današnje vreme ne može upoređivati sa prošlim, neke paralele mogu biti indikativne kao ilustracija. Dvadesetih godina prošlog veka, tadašnji ministar finansija Kosta Stojanović, pred pretnjom pada vrednosti dinara i praznom državnim kasom, morao je uredbom da uputi državne činovnike da stvaraju svoje zadruge „neka i sami činovnici pokušaju da se kroza zadruge bore protiv poskupljenja namirnica...“ (Mihailo Avramović: *Činovnik kao zadrugar*, 1933, II izdanje). Kao spomenik ovog uspešnog postupka i danas stoji palata Saveza činovničkih zadruga u Beogradu, Makedonska 21, završena 1929. godine. Današnja vlast tako ne mora, jer joj je sve ove godine na raspolaganju nasleđe društvene imovine, iz koje plaća prinudne odmore i socijalne programe, a, kad zatreba, stabilnost dinara čuva pozajmicama kod MMF čekajući da strani investitori pokrenu domaću proizvodnju, koja će otvoriti radna mesta i vraćati dugove. Propadanje poljoprivrednih gazdinstava u Engleskoj, kad su „ovce pojele ljude“, bilo je u korist tekstilne industrije, ali koliko god je bilo surovo, obavljano je po strogo normiranoj proceduri pravne države. Pretvaranje ogromnog prostora naših opustošenih sela u parloge i pašnjake na kojima nema ni stada ni čobana, odvija se mimo pažnje bilo kog državnog organa i bez osvrta na štetu po nacionalnu ekonomiju i prostorni razvoj Srbije.

Bogata iskustva zadrugarstva u Srbiji i evropskim zemljama mogla bi da budu osnova ili bar značajna komponenta za programe rehabilitacije i podsticaja održivog i perspektivnog razvoja poljoprivrede i sela, zanatstva, stambene gradnje i drugih delatnosti. Osnovni preduslovi su: okončanje privatizacije nasledene društvene svojine, uspostavljanje i efikasno i odgovorno funkcionisanje pravnog poretka i institucija države i društvenog sistema, odgovorno upravljanje ekonomskim potencijalom i razvojem, kao i donošenje delotvornog savremenog zakona o zadrugama i njegova dosledna primena.

1. Opšta pitanja

Pojam „studentska zadruga“ ili „omladinska zadruga“, odnosno studentsko ili omladinsko zadrugarstvo, predstavljaju pravno i suštinski jedan te isti pojam, tj. dva paralelna naziva iste vrste zadruga.

Naime, odrednica „studentska“, odnosno „omladinska“ zadruga, ukazuje na to ko može osnovati i biti član ove vrste zadruga: učenik, student i nezaposleno lice u mlađem starosnom dobu (omladinac).

Pošto studentska ili omladinska zadruga posluje po istim propisima, istim zadružnim principima, a u svakoj od njih, nezavisno od naziva, mogu biti članovi učenici, studenti i nezaposleni, to se, pojednostavljenja radi, može upotrebljavati samo jedan pojam: omladinska zadruga i omladinsko zadrugarstvo.

Dvojnost u nazivu je posledica samo vremena nastanka potrebe mladih za organizovanjem u zadrugu: prvo su to bili isključivo studenti u vremenu pre i neposredno posle Drugog svetskog rata kada su se osnivale samo studentske zadruge, a od šesdesetih godina 20. veka javila se potreba i lica koja su završila školovanje a nisu mogla da se zaposle (nezaposlena omladina) da rešavaju svoje materijalne i druge potrebe radeći preko zadruga, te se osnivaju omladinski zadruge u koje se sa studentima učlanjuje i nezaposlena omladina.

Odrednica studentska ili omladinski zadruga, koje ćemo u daljem tekstu označavati svoobuhvatnim pojmom: omladinska zadruga, pored upućivanja na strukturu članstva, vremenom je prerasla i u odrednicu koja upućuje na predmet rada (delatnosti) ove vrste zadruga.

Kada se kaže omladinska zadruga podrazumeva se da se ta zadruga ne bavi proizvodnjom već da njeni članovi za račun poslodavca obavljaju razne povremene i privremene (*ad hoc*) poslove, za čije obavljanje poslodavac nema potrebu niti zakonsku obavezu zasnivanja radnog odnosa.

U suštini omladinska zadruga je radna zadruga, kako se već nazivaju u nekim zemljama i što nedvosmisleno određuje njenu delatnost i delatnost njenih članova.

¹⁷³ Prilog učesnika Savetovanja

¹⁷⁴ Milosav Purić, generalni sekretar, Studentsko omladinski zadružni savez Srbije, 11000 Beograd, ul. Simina 9-a; savezomza@sezampro.rs

Nastanak, postojanje i perspektiva opstanka omladinskih zadruga zasniva se na dvema osnovnim i permanentnim potrebama:

Prvo, potrebama preduzeća i ostalih poslodavaca da poslove povremenog i privremenog karaktera; poslove zamene odsutnog radnika i poslove povećanog sezonskog i sl. obima rada, obave na najefikasniji način;

Drugo, potrebama mladih ljudi, bez stalnih i dovoljnih izvora finansijskih sredstava, da obezbede neophodna sredstva za školovanje, kulturu, zabavu, odeću, stanovanje, putovanje, a često i za osnovne životne potrebe, svoje ili svoje porodice.

Pored potrebe za sticanjem novčanih sredstava, članovi omladinske zadruge imaju potrebu i za osamostaljivanjem, odnosno da sami svojim radom obezbede deo potrebnih sredstava za život. Ova potreba je izražena kod školske i studentske omladine, a posebno kod mladih ljudi koji steknu diplomu srednje, više ili visoke škole, a potom godinama čekaju na zaposlenje.

Mnogi čak zasnuju i porodicu pre nego što se zaposle, ili ostanu bez posla, te im rad u svojstvu člana omladinske zadruge predstavlja ne samo jedini način za zadovoljavanje minimalnih životnih potreba, nego često i jedini oslonac za očuvanje psihičke ravnoteže, ponosa i nade u pristojan život.

Potrebe za postojanjem organizacija kao što su omladinske zadruge nije stvar istorijskog trenutka, pomodarstva, društvenog i ekonomskog sistema, ponekad ne ni ličnog ili društvenog standarda i nacionalnog bogatstva zemlje.

Prethodno potvrđuje činjenica da se studentske i omladinske zadruge, servisi ili pod drugim sličnim imenom, osnivaju od početka prošlog veka, pa do današnjih dana, u mnogim državama Evrope i Amerike, uključujući i zemlje bivše Jugoslavije, bez obzira na stepen razvijenosti tih zemalja.

Prvu zadrugu ovog tipa osnovali su studenti i profesori 1931. godine u Beogradu, koja je upisana u Trgovinski registar za društvene firme pod nazivom Studentska zadruga za rad i štednju „Samopomoć“.

Zadatak studentske zadruge „Samopomoć“ iz 1931. godine bio je, pored ostalog, „da među svojim zadrugarima širi svest o značaju i vrednosti rada, da ih u tom cilju udružuje i upućuje na koristi i mogućnosti koje pruža zadrugarstvo“.

Naziv „Samopomoć“ i danas, na najpotpuniji način, odražava prirodu i ulogu omladinskog zadrugarstva u Srbiji.

2. Zadrugni propisi

Zakonsko uređivanje zadruga vršeno je:

- Prema teritorijalnoj nadležnosti na dva načina: (1) zakoni doneti za teritoriju Srbije i (2) zakoni doneti za teritoriju Jugoslavije.
- Prema sistemu uređivanja na tri načina: (1) opšti zakon za sve vrste zadruga, (2) posebni zakoni samo za određene (najvažnije) vrste zadruga i (3) mešoviti sistem uređivanja rada zadruga, a ovaj opet u dve varijante - (a) donošenje opšteg (krovnog) zakona o zadrugama i posebnih odeljaka ili posebnih zakona za pojedine vrste zadruga i (b) donošenje opšteg (zajedničkog) zakona o zadrugama sa odredbama o davanju javnih ovlašćenja pojedinim zadrugnim savezima da donesu *opšta pravila* o radu pojedinih vrsta zadruga kako bi se na jedinstven način izrazile i regulisale specifičnosti koje postoje kod svih oblika zadrugarstva.

Hronološki pregled:

- 1898. godine - *Zakon o zemljoradničkim i zanatskim zadrugama* - opšti zakon, važio je za Kraljevinu Srbiju, a osnivanjem Jugoslavije važenje je prošireno i za teritoriju Crne Gore.
- 1937. godine - *Zakon o privrednim zadrugama* - opšti zakon kojim je izvršena unifikacija zadrugnog zakonodavstva Kraljevine Jugoslavije.
- 1946. godine - *Osnovni zakon o zadrugama* - opšti (okvirni) zakon za teritoriju Jugoslavije na osnovu kojeg su pojedine republike donosile posebne zakone prema specifičnim potrebama.
- 1949. godine - *Osnovni zakon o zemljoradničkim zadrugama* i *Opšti zakon o zanatstvu i zanatskim zadrugama* - posebni zakoni za teritoriju Jugoslavije.
- 1953, 1954. i 1956. godine - *Posebne uredbe za dogradnju Osnovnog zakona o zemljoradničkim zadrugama* - posebni propisi za teritoriju Jugoslavije.
- 1965. godine - *Osnovni zakon o zanatskim i drugim određenim vrstama zadruga* - mešoviti sistem uređenja za teritoriju SFRJ.
- 1971. godine - Ustavni amandman XXIV, tačke 2 i 4, kojim prestaju da važe zakoni koji regulišu rad zadruga, a utvrđuju se osnovna načela udruživanja rada i sredstava putem amandmana na Ustav i opštim Zakonom o udruženom radu za teritoriju SFRJ.
- 1982. godine - *Zakon o omladinskim zadrugama* - poseban zakon za teritoriju Srbije.

- 1989. godine – *Zakon o zadrugama* – mešovitog karaktera sa opštim odredbama za sve zadruge i posebnim odredbama za pojedine vrste zadruga, uključujući i omladinske zadruge, važio je za teritoriju Srbije.
- *Zakon o zemljoradničkim zadrugama*, poseban zakon za teritoriju Srbije.
- 1990. godine – *Zakon o zadrugama* – opšti zakon za teritoriju SFRJ.
- 1996. godine – *Zakon o zadrugama* – mešovitog karaktera. Opštim (zajedničkim) odredbama u celini uređuje zadrugarstvo za teritoriju SR Jugoslavije, bez potrebe donošenja posebnih republičkih zakona. Specifičnosti pojedinih vrsta zadruga uređuju se putem, u samom Zakonu, propisanih javnih ovlašćenja pojedinim zadrudnim savezima, pored ostalog i Savezu studentskih i omladinskih zadruga Jugoslavije, koji je kasnije promenio ime u Studentsko omladinski zadrudni savez Srbije uz pravni i stvarni kontinuitet rada uključujući i vršenje poverenih javnih ovlašćenja.

Javna ovlašćenja propisana zakonima o zadrugama (Sl. list SRJ 41/96) koji se shodno *Zakonu o sprovođenju Ustavne povelje* primenjuje u Republici Srbiji do donošenja novog zakona o zadrugama, predstavljaju novinu u zadrudnom zadrugarstvu čiji se značaj potvrdio u praksi, posebno u regulisanju specifičnosti rada pojedinih vrsta zadruga i promociji i zaštiti zadrudnih principa.

Javna ovlašćenja poverena, pored zadrudnog saveza za oblast zemljoradničkih i stambenih zadruga, i Omladinskom zadrudnom savezu Srbije za omladinske zadruge su:

- donošenje opštih pravila kojima se uređuje primena zadrudnih principa i druga pitanja od značaja za poslovanje omladinskih zadruga,
- donošenje pravila od značaja za zadrudnu reviziju i
- utvrđivanje koji zadrudni savezi ispunjavaju uslove za obavljanje zadrudne revizije i vođenje zadrudnog registra.

Zakonodavac je procenio da je neophodno poveriti javna ovlašćenja pojedinim zadrudnim savezima kako bi se doslednije i potpunije obezbedila primena duha i slova zakona o zadrugama, a posebno odredbi o zadrudnim principima i zadrudnoj reviziji.

3. Zadrudni sistem - hronologija udruživanja u zadrudne saveze

1982. godine osnovana je Zajednica studentskih i omladinskih zadruga i servisa Jugoslavije kao izraz dobrovoljno izražene volje i saznanja zadruga i servisa o potrebi izgradnje jedinstvenog zadrudnog sistema koji čine: zadrugar

- zadruga - zadrudni savez, u cilju stvaranja optimalnih uslova za zadovoljavanje posebnih i zajedničkih interesa svih u zadrudnom sistemu.

1986. godine Zajednica se transformiše i menja ime u Savez omladinskih i studentskih zadruga Jugoslavije, koji od 1992. godine funkcionalno i personalno objedinjuje rad sa Savezom omladinskih i studentskih zadruga Srbije.

1997. godine Savez omladinskih i studentskih zadruga Jugoslavije usklađuje svoju organizaciju i poslovanje shodno Zakonu o zadrugama i poverenim javnim ovlašćenjima.

1998. godine Savez omladinskih i studentskih zadruga Jugoslavije:

- donosi Opšta pravila omladinskog zadrugarstva i Pravila o zadrudnoj reviziji omladinskih zadruga, sa karakterom podzakonskog akta shodno javnim ovlašćenjima;
- obrazuje zadrudni registar shodno Zakonu i propisanoj obavezi svake omladinske zadruga da se upiše i u zadrudni registar nadležnog zadrudnog saveza.

2003. godine Savez omladinskih i studentskih zadruga Jugoslavije menja naziv u Studentsko omladinski zadrudni savez Srbije (skraćeno Omladinski zadrudni savez) sa pravnim i stvarnim kontinuitetom rada i obavljanja javnih ovlašćenja, o čemu je obavestena vlada Srbije prema kojoj postoji obaveza podnošenja redovnih godišnjih izveštaja o vršenju javnih ovlašćenja. Promena naziva je verifikovana i u APR.

4. Važeći propisi i njihov uticaj na omladinsko zadrugarstvo

Zakon o zadrugama (1996) nije ograničavajući faktor za razvoj omladinskog zadrugarstva, niti je izvor tekućih problema koji ugrožavaju opstanak ove vrste zadruga.

Naime, ovim zakonom je na optimalan način izvršena ugradnja zadrudnih principa Međunarodnog zadrudnog saveza u domaće zakonodavstvo, a posebno pitanja: definicije zadruga kao društva lica, a ne društva kapitala, pravo na osnivanje zadruga isključivo od strane fizičkih lica, uz zadovoljenje uslova koji proizilaze iz prirode delatnosti pojedinih oblika zadrugarstva, pitanja demokratičnosti, sa principom jedan zadrugar – jedan glas, uključujući i mogućnost predstavničkog sistema i sastav organa isključivo od strane zadrugara.

Na optimalan način je primenjen zadrudni princip samostalnosti zadrudnog sistema koji se zaokružuje udruživanjem zadruga u zadrudni savez, a posebno promovisanjem zadrudnih saveza kompetentnih za obavljanje zadrudne revizije. Zadrudna revizija je dobro koncipirana kao samostalna i nezavisna

zadružna institucija sa obavezom svake zadruga da se podvrgne reviziji najmanje jedanput u 2 godine. Zadružna revizija je prevashodno kontrola primene zadružnih principa koji imaju specifičnosti vezane za oblik zadrugarstva. Naravno, zadružna revizija treba da obuhvati i kontrolu opštih akata i primenu zadružnih opštih akata i primenu zadružnih propisa, kao preduslova da određena zadruga bude zadruga u punom i pravom smislu te reči.

Svakako da postojeći zakon o zadrugama nije idealan i da u njemu ima prostora za određena poboljšanja i dopune, uz zadržavanje svih dosadašnjih rešenja koja su dobra.

Zalažemo se za metodološki pristup da se prvo izvrši analiza svake bitne odredbe postojećeg zakona, pa ako se dođe do zaključka da je više dobrih nego lošeg rešenja, onda da se pristupi izradi predloga izmena i dopuna Zakona, što je racionalniji put od donošenja novog zakona, ako to nije neophodno.

Posebno se zalažemo da se u analizu primene važećeg zakona, kao i u proceduru izmena i dopuna, ili donošenja novog zakona, obavezno aktivno uključe kompetentna stručna lica iz omladinskog i drugih zadrugarstava, posebno iz zadružnih saveza koji, shodno članu 85. Zakona o zadrugama, vrše javna ovlašćenja i podnose redovne godišnje izveštaje vladi Republike Srbije.

Izvore problema u omladinskom zadrugarstvu i osnovni ogranočavajući faktor vidimo u neznanju, odnosno u nepoznavanju suštine ideje omladinskog zadrugarstva, njegovih tradicionalnih vrednosti i socijalno-vaspitnih principa.

Nepoznavanje, možda i svesno ili nesvesno oglušenje o zadružne principe i zadružne propise, izraženo je kako kod pojedinaca koji pripremaju, donose ili kontrolišu primenu propisa, tako i kod zadružnih radnika i rukovodilaca zadruga, uključujući i poslodavce.

Zakon o radu, Zakon o zapošljavanju, Zakon o porezu na dohodak, Zakon o doprinosima za socijalno osiguranje, Zakon o zdravstvenom osiguranju, Zakon o javnim nabavkama, Zakon o registraciji, u pojedinim odredbama na direktan ili indirektan način ugrožavaju opstanak omladinskog zadrugarstva, i u suprotnosti su sa Ustavom i deklaracijom Generalne skupštine UN koja se odnosi na utvrđene obaveze vlada članica UN prema zadrugarstvu.

ZADRUGARSTVO U USLOVIMA SVETSKE EKONOMSKE KRIZE I NOVI KONCEPT ZADRUŽNE REVIZIJE ¹⁷⁵

*COOPERATIVES IN WORLD ECONOMY CRISIS AND
NEW CONCEPT OF COOPERATIVE REVISION*

Madžić Slobodan ¹⁷⁶

1. Svetska ekonomska kriza i zadrugarstvo

Neočekivana i duboka svetska ekonomska kriza sve više se rasplamsava, vlade skoro svih zemalja, posebno onih najrazvijenijih, užurbano razrađuju mere ekonomske politike za ublažavanje njenih posledica na globalnom i nacionalnom nivou, a u svemu ovome najinteresantniji su ekonomski mislioci, koji su koliko do juče, veličali liberalni kapitalizam i slobodno tržište, a sada se skoro zbunjeno pitaju kako je sve ovo moglo da se dogodi. I državnici, uključujući i one na najvišem nivou i u najrazvijenijim zemljama, sada govore „o potrebi modernizacije kapitalizma“ (Sarkozi) ili o potrebi izgradnje modela „humanog tržišta“ (Angela Merkel).

U novonastalim nepovoljnim okolnostima, Srbija kao mala zemlja u zakasneloj tranziciji, sa inače dosta ekonomskih problema, sada je na dodatnom iskušenju i teškom ispitu – kojim merama ekonomske politike da neutrališe ili bar da ublaži negativne posledice ove krize i da obezbedi odgovarajuću stopu privrednog rasta, a posebno da očuva ugroženi standard naših građana. Pošto su kreatori naše ekonomske politike u izboru do sada uporno zaobilazili i ignorisali sve one mere i aktivnosti koje su vezane za naše zadrugarstvo i pored toga što ono na ovim prostorima ima stogodišnju tranziciju i što je ovaj segment ekonomske aktivnosti izuzetno razvijen u svetu, posebno u najrazvijenijim zemljama, u kojima posluje više od sto vrsta zadruga, koje igraju značajnu ulogu u njihovom ekonomsko-socijalnom razvoju, sada bi, konačno, morali da razmisle i o tome kako bi zadružno organizovanje u sadašnjim teškim ekonomskim okolnostima, moglo da bude od pomoći u rešavanju važnih ekonomsko-socijalnih pitanja, posebno u očuvanju ugroženog životnog standarda i veće zaposlenosti.

Koliko je ignorisanje zadrugarstva u našoj ekonomiji bilo neopravdano, može da posluži i Rezolucija UN, koja je doneta još daleke 1997. godine, kojom se preporučuje svim vladama zemalja članica Međunarodnog zadružnog saveza da stvaraju pogodan ambijent i kreiraju regulativu za podsticaj razvoja zadrugarstva (ovu preporuku UN dobila je tadašnja vlada SRJ, bez obzira na

¹⁷⁵ Prilog učesnika Savetovanja

¹⁷⁶ Mr Slobodan Madžić, zadrružni poslanik, 11000 Beograd, ul. Jurija Gagarina 191/41.

postojeće sankcije). Takođe, ovde treba ukazati da je u vezi sa ovom rezolucijom obeležen Međunarodni dan zadrugarstva u 2004. godini pod motom „Zadrugarstvo i fer globalizacija“. Kao da je još tada bio predošćaj za veliku svetsku ekonomsku krizu, pa je isticano da, radi ublažavanja negativnih efekata globalizacije, zadruge mogu da budu amortizujući faktor u ovim procesima, jer one ne teže maksimalizaciji profita, imaju pravedniju raspodelu i zbog toga imaju važnu socijalno-ekonomsku komponentu. Zbog toga se zadruge smatraju dostojnijim poverenja od tradicionalnih kompanija i korporacija, jer se one, između ostalog, mogu smatrati i pouzdanim nosiocima bezbednosti hrane, očuvanja zdrave životne sredine, a posebno su značajne zbog njihove uloge u povećanju zaposlenosti.

Imajući u vidu izneto, zadruge bi u našim uslovima mogle da pruže značajan doprinos u ublažavanju negativnih efekata svetske ekonomske krize i, s tim u vezi, navodimo sledeće karakteristike pojedinih sektora zadružnog organizovanja.

1.1. Poljoprivredne zadruge

Zbog usitnjenog poseda u poljoprivredi od svega nekoliko hektara, poljoprivredne zadruge su ekonomska nužnost za revitalizaciju srpskog sela, jer sitni robin proizvođači, kao individualna gazdinstva samoudruženi u zadrugu, mogu da pređu na savremeniji i efikasniji način poljoprivredne proizvodnje. Ovo je posebno aktuelno sada, kada se očekuje da će Srbija od 01.01.2009. godine započeti sa jednostranom primenom Prelaznog trgovinskog sporazuma sa EU, od čega se očekuju značajne koristi za srpsku poljoprivredu, ali treba, isto tako, imati u vidu i to da će, zbog sniženja ili ukidanja carina naša usitnjenja i neproductivna poljoprivreda biti izložena izuzetno oštroj konkurenciji razvijene poljoprivrede EU, i opasnosti da neki segmenti naše poljoprivrede neće moći da se održe na tržištu.

1.2. Štedno-kreditne zadruge

Ove zadruge su najstariji oblik zadružnog organizovanja na ovim prostorima, nastale još pre više od sto godina, kada se srpski seljak borio protiv zelenaša. Ove zadruge su posebno važne za siromašniji sloj stanovništva, jer one predstavljaju neku vrstu kase uzajamne pomoći za korišćenje jeftinih kredita.

Nažalost, bankarski lobi je svojevremeno uticao da se ove zadruge izbacе iz Zakona o zadrugama, čime su izuzetno zaoštreni uslovi njihovog osnivanja, sa obavezom polaganja visokog depozita, zbog čega su ove zadruge potpuno uništene, a veći deo njih je nezakonito privatizovan, dok su građani upućeni da koriste skupe bankarske kredite.

1.3. Potrošačke i zdravstvene penzionerske zadruge

Ove zadruge bi, bar donekle, mogle da ublaže težak ekonomski položaj naših penzionera, jer su usluge ovih zadruga jeftinije od klasičnih trgovinskih preduzeća, odnosno privatnih zdravstvenih institucija.

Ovde treba naglasiti da se u razvijenim zemljama preko potrošačkih zadruga realizuje 30% maloprodajnog prometa, a u nekim oblastima, kao što je trgovina poljoprivredno-prehrambenim proizvodima, taj procenat iznosi čitavih 50%.

1.4. Stambene zadruge

Stambeno zadrugarstvo ima dugu tradiciju, a najuspešniji period u svom razvoju imalo je od 1975. do 1990. godine, kada je preko stambenih zadruga u Srbiji finansirano preko 50% novoizgrađenih stanova i organizovana gradnja 15-20 hiljada porodičnih kuća. Time je obezbeđivana jeftinija i brža stambena izgradnja, a uspešno je suzbijana i divlja gradnja i stvaranje nehygienjskih naselja.

Sadašnje odsustvo sluha za ovu vrstu zadruga može se najbolje videti u politici izgradnje stanova za izbeglice. Ovde je uporno istrajavano na neracionalnom konceptu izgradnje tzv. tipskih projekata, u koje su usmeravana određena budžetska i značajna donatorska finansijska sredstva, čime je ignorisana mogućnost da i sami zadrugari mogu sopstvenim radom i delimičnim ulaganjem ličnih sredstava da obezbede stanove koji će biti jeftiniji i obezbediti humanije uslove za njihov smeštaj.

1.5. Zanatske zadruge

Kao što je već istaknuto da zadruge ne teže maksimalizaciji profita, preko njih mogu da se aktiviraju neki privredni resursi za koje krupniji kapital i nije zainteresovan, posebno u lokalnim i ruralnim sredinama, gde je, po pravilu, nezaposlenost i siromaštvo najviše prisutno.

1.6. Omladinske i studentske zadruge

Značaj ovih zadruga je izuzetno veliki, jer one daju doprinos u rešavanju najtežih problema naše ekonomije – problema nezaposlenosti. Možda ovde treba spomenuti i izjavu našeg predsednika Tadića, koji je rekao da svaka mera ekonomske politike mora prvenstveno da bude u funkciji očuvanja radnih mesta, pa bi se moglo očekivati i neke podsticajne mere i više sluha za stvaranje povoljnijih uslova za poslovanje zadruga.

Preko omladinskih i studentskih zadruga, kojih u Srbiji ima preko 1.000, obezbeđuje se posao za nekoliko stotina hiljada mladih zadrugara tokom godine. Na ovaj način, obezbeđuju se dopunska sredstva za omladinsku populaciju koja je još na školovanju, za zadovoljenje njenih socijalnih,

kulturnih, obrazovnih i drugih potreba. Ove zadruge imaju i vaspitnu funkciju u stvaranju radnih navika kod mladih i usavršavanje njihovih znanja za vreme školovanja.

Važno je istaći i to da preko ovih zadruga poslodavci dobijaju jeftiniju radnu snagu za obavljanje povremenih i sezonskih poslova, za koje ne postoji potreba za zasnivanje stalnog radnog odnosa. Ovakav vid tzv. fleksibilnog zapošljavanja veoma je razvijen i u zapadnim zemljama i ta iskustva treba više koristiti u našoj praksi, jer se time pruža doprinos racionalnijem poslovanju, a utiče i na smanjenje broja zaposlenih.

I pored velike zapostavljenosti našeg zadrugarstva ima i nekih ohrabrujućih pomaka u njegovom oživljavanju. Tu treba navesti krupan međunarodni projekat „Zadrugarstvo u borbi protiv siromaštva“, čiji je nosilac Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Beogradu i Društvo agrarnih ekonomista Srbije, a projekat su inicirali Međunarodni zadrudni savez (MZS) i Međunarodna organizacija rada (ILO). Takođe, treba spomenuti i međunarodni zadrudni projekat „Otpremninom do posla“, koji se realizuje u Nacionalnoj službi za zapošljavanje.

Na kraju, za rešavanje teških ekonomskih problema, koji će se sve više zaoštavati pod uticajem svetske krize, moguće je efikasnije koristiti zadrudno organizovanje u našim uslovima, tek po donošenju novog zakona o zadrugama, koji bi za osnivanje i poslovanje zadruga uneo savremenu pravnu regulative, po ugledu na razvijene zemlje EU.

Pošto je donošenje novog zakona o zadrugama jedan od uslova našeg članstva u EU, moglo bi se očekivati da će u Vladi, posebno u Ministarstvu za ekonomiju i regionalni razvoj biti uloženi dodatni napor za brže donošenje ovog zakona.

2. Novi koncept zadrudne revizije

Zbog toga što je zadruga privredni subjekt sa određenim specifičnostima, koja pored obavljanja privredne delatnosti, služi i za ostvarivanje određenih samozaštitnih, samopomoćnih interesa njenih članova, zadrudna revizija koja vrši kontrolu zadrudnog poslovanja bitno se razlikuje od revizije finansijskih izveštaja, koja se vrši nad nezadrudnim privrednim subjektima.

Potreba daljeg usavršavanja zakonodavne zadrudne regulative, sa ciljem da se zadruge transformišu u moderne zadrudne organizacije, preduzetničkog, inventivnog tipa, sa jačanjem elemenata upravljačkog menadžmenta, uz istovremeno očuvanje ravnoteže duha zadruge, kroz primenu zadrudnih principa, čini zadrudnu reviziju još složenijom i kompleksnijom.

U oskudici teorijskih izvorišta naše literature o zadrudnoj reviziji, interesantno je spomenuti ocene iz Komentara zakona o zemljoradničkim i zanatskim

zadrugama iz 1921. godine, koje se odnose na razliku između tzv. državne i zadrudne revizije.

Naglašavajući da je zadruga samoupravna organizacija, koju na osnovu zadrudnih principa kontrolišu sami zadrugari, ističe se značaj zadrudne revizije, kao interne kontrole i upozorava da državni nadzor nije adekvatan za ocenu poslovanja zadruge. Ističe se da je državni nadzor suviše surov i on nije instruktivno-poučne prirode. Ovaj vid kontrole, pridržavajući se samo zakonskih propisa, a ne poznavajući dublje prilike koje vladaju kod zemljoradničkih zadruga, ova pitanja bez okolišavanja krši preko kolena i takav nadzor je više štetan nego koristan za zadruge.

S tim u vezi, dopušta se državna kontrola samo kada se potpuno stvori uverenje da interna zadrudna kontrola ide stranputicom i da se takvim radom zadruga štete opšti interesi.

U ovim stavovima bi se moglo naći teorijsko uporište za usavršavanje zadrudne revizije u savremenim uslovima i u njenom razgraničenju u odnosu na tzv. državnu reviziju, odnosno reviziju finansijskih izveštaja.

U savremenim uslovima neophodnosti stalnog jačanja tržišnih funkcija zadrudnog poslovanja, zbog sve zaoštrenije konkurencije na tržištu sa privrednim subjektima nezadrudnog sektora, zadrudna revizija ne može biti samo interna revizija zadrugara, već ona mora biti istovremeno i eksterna revizija, kako bi se zaštitili interesi trećih lica u poslovanju sa zadrugama. Iz ovog već proizilaze i praktične konsekvence – kako treba da se uredi zadrudna revizija u novom zakonu o zadrugama, za razliku od revizije finansijskih izveštaja, koja se uređuju u Zakonu o reviziji računovodstvenih izveštaja.

Suština novog koncepta zadrudne revizije trebalo bi da otkloni slabosti sadržane u sadašnjem Zakonu o zadrugama, u kome je zadrudna revizija bila uređena kroz institut takozvanih javnih ovlašćenja, koji je određenim zadrudnim savezima dao monopolsko pravo da samo oni uređuju i sprovode zadrudnu reviziju, pa čak i da donose propise koji bi, inače, trebalo da budu podzakonski akti Zakona o zadrugama, koje donosi nadležno ministarstvo za sektor zadrugarstva (Pravila o zadrudnoj reviziji). Ako se ovome doda i to da postojeći zakon o zadrugama nije precizirao pravo nadzora od strane nadležnog ministarstva za vršenje zadrudne revizije, onda je sasvim jasno da je u ovoj izuzetno važnoj oblasti kontrole zadrudnog poslovanja bila prisutna stihija i voluntarizam, što je za posledicu imalo i svojevremeno donetu Odluku Saveznog ustavnog suda o suspenziji Pravila o zadrudnoj reviziji – dokumenta koji je bio donet od strane zadrudnih saveza. Ovom odlukom zadrudna revizija je bila, praktično, paralizovana i ona se nije vršila poslednjih godina, a ako se i obavljala, onda je to bilo suprotno odlukama Saveznog ustavnog suda.

U novi zakon o zadrugama, koji se sada priprema u Ministarstvu ekonomije i regionalnog razvoja, treba uneti i rešenja da zadružnu reviziju vrše, ne samo zadružni savezi, nego i preduzeća ovlašćena za zadružnu reviziju i privatni preduzetnici, ukoliko ispune potrebne uslove propisane od strane države. Ovim bi se proširila osnova i uveo veći broj subjekata za vršenje zadružne revizije i to bi pozitivno uticalo na kvalitet i cenu revizije (zadruga bi slobodno birala revizora i sa njim zaključivala ugovor o vršenju zadružne revizije).

Pored obične revizije, trebalo bi uvesti i institut revizije sa garancijom, kada bi revizor jamčio za štetu koju bi zadruga imala, ako bi reviziju uradio na neobjektivan način i u suprotnostima sa propisima. Nadležni državni organ davao bi ovlašćenje – licencu zadružnom revizoru koji za to ispuni određene uslove, zatim bi u nadležnom ministarstvu za sektor zadrugarstva bio vođen registar i sl. Nadležni organ bi vršio nadzor i povremeno izveštavao Vladu o stanju u sprovođenju zakona o zadrugama, u delu koji se odnosi na vršenje zadružne revizije.

Ovakvom regulativom obezbedila bi se ravnoteža između zadružne autonomije iz koje proizilazi pravo da se akcenat stavi na internu zadružnu reviziju, koju vrše sami zadrugari, odnosno zadružni savezi, i državnog nadzora, kojim se obezbeđuje i eksterna finansijska revizija zadruga, radi zaštite interesa trećih lica. Zbog toga se i predlaže da, pored zadružnih saveza, zadružnu reviziju vrše i zadružna preduzeća i nezavisni preduzetnici revizori.

Predloženo uređivanje zadružne revizije polazilo je, između ostalog, i od stavova sadržanih u dokumentu „Smernice za zadružno zakonodavstvo“ koji je usvojen na Generalnoj skupštini Međunarodnog zadružnog saveza, održanoj oktobra 2001. godine u Seulu. U ovom dokumentu se navodi da, zbog toga što se putem zadružnog poslovanja, pored interesa zadrugara, treba da obezbede i interesi trećih lica, regulativu o zadružnoj reviziji treba da propisuje država i vrši strogi nadzor nad njenim sprovođenjem, pri čemu se ne osporava pravo zadružnih saveza da i oni, u skladu sa zadružnom autonomijom, vrše zadružnu reviziju onih zadruga koje se slobodno budu opredelile za izbor svojih revizora.

Ovakav koncept zadružne revizije podržao je i profesor Hagen, ekspert Međunarodnog zadružnog saveza, koji je od strane Međunarodne banke za obnovu i razvoj bio delegiran za člana Radne grupe, prilikom pripreme novog zakona o zadrugama bivše SRJ 2002. godine, kada je bila razmatrana i mogućnost odobravanja povoljnog kredita od strane Svetske banke za razvoj zadrugarstva naše zemlje u njenoj tranzicionoj fazi (po uzoru na poljski model kojim je Banka, uz pomoć kredita, revitalizovala zadrugarstvo u toj zemlji).

Za uspešno praktično rešenje sprovođenja zadružne revizije postavlja se, međutim, niz problema, od neraščišćenih metodoloških, pa preko kadrovskih i

finansijskih pitanja, zbog čega je došlo i do nesprovođenja odredbi zadružne revizije u postojećem zakonu, što je imalo niz negativnih posledica – da su mnoge zadruge ispoljavale krupne nepravilnosti i pronevere u svom poslovanju, a da zadružna revizija na to nije reagovala, niti je predlagala odgovarajuće kaznene mere.

Da bi se oformio novi koncept zadružne revizije, koji bi bio ugrađen u novi zakon o zadrugama, treba još ukazati i na sledeće probleme:

1. Zadružna revizija je daleko složenija od revizije finansijskih izveštaja, budući da obuhvata daleko širi i složeniji krug pitanja koja treba da budu predmet zadružne revizije;
2. Finansijska revizija se obavlja prema procedurama međunarodnih finansijskih standarda, a za zadružnu reviziju takvi međunarodni standardi još nisu doneti;
3. Veoma je složena obuka zadružnih revizora, koja treba da obuhvati osposobljavanje vršioca revizije za efikasni upravni nadzor nad radom zadruga (osnivanje, registracija, način izbora i rada organa, način raspodele dobiti i dr.), uz istovremeno osposobljavanje revizora da mogu da vrše i eksternu finansijsku kontrolu poslovanja zadruga;
4. Zbog svega iznetog, treba maksimalno zaoštriti kriterije za dobijanje licenci za vršenje zadružne revizije. Plan obuke revizora i njegovo sprovođenje trebalo bi da bude sačinjeno u nadležnom ministarstvu za zadrugarstvo – u Ministarstvu ekonomije i regionalnog razvoja Vlade Republike Srbije;
5. U pomenutom planu trebalo bi predvideti obaveznu literaturu koju bi budući revizori trebalo da savladaju i tek nakon položenih ispita, kojima bi rukovali zadružni poslenici, odnosno profesori, mogla bi da se stekne licenca za poslove zadružnog revizora, koja ne bi imala trajni karakter, već bi bila pod nadzorom državnog organa i oduzimana revizorima koji bi nesavesno obavljali svoj posao.

PRILOG ZA TRAKTAT O ZADRUŽNOJ SVOJINI ¹⁷⁷
CONTRIBUTION FOR REVIEW OF COOPERATIVE OWNERSHIP

Marković Živko ¹⁷⁸

1. Šta je i čija je zadružna svojina

Prošle su godine kako je Ustavom Srbije zadružna svojina ustanovljena kao jedan od osnovnih oblika svojine, a još se ne zna šta je i čija je zadružna svojina. Ni u zakonodavstvu ni u naučnoj literaturi na to pitanje još nema odgovora, pa se ona i dalje svrstava u nedovoljno definisanu društvenu svojinu, te se prema njoj tako i odnosi kao da može biti bilo čija.

Iz normativnih akata zadružnih organizacija ne može se ni naslutiti u čemu je suštinska osobitost zadružne svojine, niti su svojinski odnosi između zadrugara definisani, pa se slobodno može reći da zadružne svojine i nema, a kad nema zadružne svojine, nema ni pravog zadrugarstva, čija bi ključna odrednica morala biti upravo njena svojinska osobitost. Na to uostalom ukazuje i pojava da se zadruga, uglavnom, ne rukovode izvornim zadružnim načelima, te da više posluju kao privatna preduzeća nego kao zadruga.

2. Suština i subjektivitet zadružne svojine

Na osnovu izvornih zadružnih načela, koja je iznedrio zadružni pokret, zadružna svojina bi se morala definisati kao zajednička svojina zadrugara, što podrazumeva njenu neotuđivost od zadrugara, a ukoliko se otuđuje, ona prestaje biti zadružna. Zadrugarstvo je svoju izvornu samobitnost gubilo upravo zbog toga što je zadružna imovina otuđivana od zadrugara i prisvajana od nekoga ko nije imao nikakvog udela u njenom stvaranju.

Neotuđivost zadružne svojine zasniva se na neotuđivosti zajedničkog rada zadrugara. Pošto zadrugarstvo isključuje eksploataciju i prisvajanje tuđeg, zadružna svojina je rezultat svojim radom stečene imovine, koja je istovremeno i individualno i kolektivno, i privatno i javno vlasništvo dobrovoljno udruženih vlasnika. Zajedničko vlasništvo zadružne svojine zasniva se na individualnom vlasništvu, kao združena imovina sjedinjenih individualnih udela zadrugara.

Kao suvlasnik zadružne imovine, zadrugar je suvereni nosilac individualnog i kolektivnog svojinskog subjektiviteta: individualnog na svom udelu u zadružnoj svojini, i kolektivnog zajedno sa ostalim zadrugarima na celokupnoj

¹⁷⁷ *Prilog učesnika Savetovanja*

¹⁷⁸ Dr Živko Marković, redovni profesor u penziji, Šumarski fakultet, 11000 Beograd, Kneza Višeslava 1.

zadružnoj imovini. I njegov subjektivitet srazmeran je veličini njegovog udela u zadružnoj imovini. Pošto svi zajednički raspolažu zadružnom imovinom, niko ne može računati na mogućnost individualnog prisvajanja tuđeg dela zajedničke imovine.

Tezom o nedeljivosti zadružne svojine negira se individualni, a time i stvarni kolektivni subjektivitet zadrugara. Iako iza toga stoje i dobre namere da se zadružna imovina zaštiti od rastakanja, time se ide na ruku njenom otuđivanju od zadrugara i faktičkom prisvajanju od strane najuticajnijih pojedinaca.

Upravo je shvatanje o nedeljivosti društvene svojine, pod koju je podvođena i zadružna imovina, potpomoglo da se ona otuđi od zadružnog društva, te lišavanjem individualnog, liši i društvenog subjektiviteta, pa da je tokom tranzicije razgrabi kako ko stigne. Da je zadružna imovina u rukama zadrugara, ne bi se dešavalo da zadružni moćnici njome voluntaristički manipulišu, rasprodaju je i prisvajaju. Pa i sam važeći Zakon o zadrugama tretira zadružnu imovinu kao nebuloznu društvenu svojinu, dopuštajući mogućnost da ona po prestanku zadruge bude stavljena na raspolaganje nekome ko sa njenim stvaranjem nije imao nikakve veze.

Može izgledati nepojmljivo da se nedeljivost zadružne imovine obezbeđuje upravo njenom deljivošću. Zadružna imovina se, kao jedinstvena celina, sastoji od samih sjedinjenih udela, a koheziona snaga sjedinjavanja je zajednički interes zadrugara da zajedno postignu više nego što mogu pojedinačno. Pa ukoliko zadruge mora prestati da radi, sasvim je logično i legitimno da od preostale imovine svako dobije srazmerno tome koliko je uložio, i svojim radom i sredstvima doprineo zajedničkom radu u poslovanju.

3. Raspodaganje zadružnom imovinom

Zadružna imovina stiće se uglavnom na dva načina: unošenjem u zadrugu privatne imovine zadrugara i zajedničkim radom i poslovanjem. U oba slučaja, stečena imovina pripada samim zadrugarima, i niko drugi ko nije učestvovao u njenom stvaranju, ne može polagati legitimno pravo na njeno prisvajanje.

Po važećem Zakonu o zadrugama, privatna imovina zadrugara, koja postaje sastavni deo zadružne svojine, unosi se u zadrugu prilikom njenog osnivanja, u obliku udela ili članarine, i to u jednakom iznosu. Nakon prestanka zadruge, zadrugaru se njegov udeo vraća, i to u istom, samo revalorizovanom, iznosu kao i prilikom ulaganja, bez prava na participaciju u imovini stečenoj zajedničkim radom i poslovanjem zadruge.

To znači da se zadružna svojina metafizički podvaja na čisto privatnu svojinu zadrugara u obliku udela, i od zadrugara otuđenu svojinu stečenu radom i poslovanjem zadruge, na koju oni ne polažu individualna svojinska prava. Samim tim, i zadruge se tretira kao otuđeni privredni subjekt koji ne deluje

kao oblik demokratskog samoorganizovanja zadrugara, već kao spoljašnja sila, što se provlači kroz ceo tekst Zakona.

Iz toga proističe gotovo potpuno odsustvo ekonomske stimulativnosti tako tretirane zadružne svojine, što se ogleda u nezainteresovanosti zadrugara, kako za ulaganja u zadrugu, tako i za rezultate njenog rada i poslovanja. Otuda sva odgovornost za poslovne rezultate pada na užu upravu, i pre svega na direktora zadruge, a neizostavna implikacija toga je da samo oni faktički raspolažu zadružnom imovinom, pa i samim udelima zadrugara.

U tome je i osnovni uzrok relativno slabih poslovnih rezultata i nezadovoljavajuće tržišne konkurentnosti naših zadruga. U koliziji su nedovoljna motivacija za rad i poslovanje, i neumoljive tržišne zakonitosti, koje nemaju milosti za nerad i poslovni javašluk. Proizvođači i potrošači mogu biti motivisani za zadružno privređivanje samo ako tako na tržištu bolje prolaze nego ako individualno privređuju i u promet pojedinačno ulaze.

Na tržištu bolje prolaze oni koji bolje rade i bolje posluju, pa da bi i zadruge bolje prolazila, moralo bi se isto pravilo primenjivati i u zadrugi, tako da zadrugari koji bolje rade i posluju, bolje prolaze u raspodeli i prisvajanju novostvorene vrednosti. Prave zadružne svojine, pa ni prave zadruge, nema niti može biti bez raspodele prema doprinosu zajedničkom radu i poslovanju.

Takva raspodela ne može se vršiti na osnovu jednakih udela jer su individualni doprinosi različiti. Sve zadruge koje su u internoj raspodeli sprovodile uravnilovku, brzo su propadale, a opstajale su samo one koje su koliko toliko vrednovale rezultate rada. Pri uravnilovci nema motivacije da se bolje radi i posluje, jer oni koji bolje rade manje dobijaju, a koji rade manje dobijaju više u odnosu na radni doprinos.

Da bi se u zadrugi što više radilo i što bolje poslovalo, potrebno je da se i spolja i iznutra što više ulaže. Ne samo što nema nikakvog ekonomskog opravdanja, nego je izjednačavanje i ograničavanje udela zadrugara kao sopstvenog dela zadružnog vlasništva, kontraproduktivno i sa motivacijom zadružnog privređivanja nespojivo. Ako se zadrugari udružuju da bi što uspešnije privređivali, onda su oni, pod uslovom da je ono što privrede njihovo, zainteresovani da što više ulažu.

Ali zadrugari nisu motivisani ni za minimalna ulaganja ako se dobit ostvarena njihovim korišćenjem otuđuje. Da bi bili motivisani, uneseni udeli bi morali predstavljati osnov za individualnu raspodelu i prisvajanje ostvarenog dohotka i dobiti, što podrazumeva da njihova veličina zavisi od ličnog interesa i slobodnog opredeljenja zadrugara.

Uneti udeli, međutim, ne mogu sami i sami za sebe biti dovoljan i dovoljno merodavan osnov raspodele, jer zadrugari poslovnim rezultatima zadruge doprinose svojim radom i u samoj zadrugi stvorenim sredstvima. Zato to mora

biti drugi (ili bolje reći prvi) osnovni, i to karakteristični osnov raspodele i prisvajanja ostvarenog dohotka i dobiti, po kojem se zadruga suštinski razlikuje od privatnog i državnog preduzeća.

Interni doprinosi zadržnom privređivanju ne može se utvrđivati putem tržišta jer zadrugari međusobno ne trguju već zajednički rade i posluju, zbog čega je u samom tržišnom privređivanju nastala takozvana naučna organizacija rada, zasnovana na neposrednom merenju, sameravanju i normiranju radnog doprinosa. Bez razvijene naučne organizacije zadržnog rada i poslovanja ne može biti ni zadržne svojine, koja svojim ekonomskim implikacijama i efektima treba da nadvisi sve ostale oblike prisvajanja i privređivanja.

Neokrnjeni i neotuđivi svojinski subjektivitet zadržgara je najveći ekonomski stimulator da oni zadržnom imovinom racionalno raspolažu i ekonomično posluju, što nije moguće bez neposrednog merenja rada, bez čega se ne može objektivno utvrđivati ni radni doprinos. Da bi zadruga bila što produktivnija i što konkurentnija, neophodno je da zadržnu imovinu racionalno i ekonomično koriste svi koji sa njom rade i posluju.

Objektivno utvrđivanje radnog doprinosa vrši se pomoću tehnološko-ekonomskih parametara, izraženih kroz normative i standarde živog i opredmećenog rada, uz uvažavanje objektivnih uslova rada i poslovanja. Time se za osnovu ekonomskog vrednovanja radnog doprinosa uzima prosečni, odnosno društveno potrebni utrošak rada i sredstava po jedinici proizvoda ili usluge.

Objektiviranjem radnog doprinosa kroz vrednovanje proizvoda rada omogućava se njegovo sameravanje i utvrđivanje relativnog doprinosa zadržgara u zajedničkom proizvodu, odnosno ostvarenom dohotku i dobiti zadržge. Time se postiže maksimalna racionalizacija zadržne organizacije rada, koja čini suvišnom spoljašnju kontrolu i prinudnu disciplinu u toku samog procesa rada.

Tako utvrđeni doprinosi predstavljaju relativni udeo pojedinačnog zadržgara u zajednički stečenoj imovini zadržge čiji je on individualni vlasnik. A zajedničko vlasništvo svih zadržgara ne može predstavljati ništa drugo do ukupan zbir njihovih individualnih udela, kojim oni zajednički raspolažu. Da bi zadržna imovina činila jedinstvenu vlasničku celinu, potrebno je da se udelima stečenim u zadržzi, dodaju, pretvorena u relativne udele, i sredstva koja zadrugari unose u zadržgu.

Zadrugari mogu zadržnom imovinom neposredno raspolagati samo neposrednim odlučivanjem. Neotuđivost zadržne svojine nužno podrazumeva neotuđivost zadržne demokratije, i gde nema jedne, ne može biti ne druge. Uzalud je važećim Zakonom o zadržgama predviđeno da skupština zadržge (koju čine svi zadrugari) o materijalnom poslovanju i

drugim značajnim pitanjima odlučuje većinom glasova svih članova, kad zadrugari nisu stvarni vlasnici zadržne imovine, pa nisu ni motivisani da naprazno koriste demokratska prava.

O radu i poslovanju naših zadržga faktički uz podršku stručnih službi odlučuje uža uprava, koja praktično i raspolaže zadržnom imovinom. Ogromna većina anketiranih zadržgara izjavljuje da ima veoma mali, ili da nema nikakav uticaj na odlučivanje o radu i poslovanju svoje zadržge. Zakonske obaveze o većinskom odlučivanju se često ni formalno ne poštuju, pa većina zadržgara nije ni u mogućnosti da se izjašnjava.

Pretpostavlja se da bi se stvari obrnule ako zaposleni u zadržzi ne bi bili članovi zadržge, mada dosadašnje iskustvo to ne potvrđuje, pa zaposleni imaju dominantan uticaj bez obzira na članski status. Izgleda da je to bez nekog većeg značaja za ostvarivanje svojinskih i demokratskih prava u zadržzi pa i Zakon o zadržgama dopušta obe mogućnosti.

Najamni odnosi su, međutim, nespojivi sa prirodom zadržne svojine i zadržne demokratije. Stručne službe su žila kucavica zadržge, te objektivno ne mogu biti u podređenom položaju a da to ne ugrozi njen rad i poslovanje. S obzirom na to, one bi morale biti najviše zainteresovane za uspešan rad i poslovanje zadržge, a to ne mogu biti ako nisu u svemu ravnopravni suvlasnici zadržne imovine.

Zaposleni će pogotovu biti nedovoljno zainteresovani za što uspešnije privređivanje zadržge ako njihove zarade ne zavise od njihovog radnog i poslovnog doprinosa, što je u našem zadržgarstvu preovlađujuća pojava. A njihova radna i poslovna motivacija je utoliko neophodnija što oni mogu najviše doprinositi imovinskom jačanju i unapređivanju celokupnog rada i poslovanja zadržge.

4. Socijalno-ekonomske implikacije zadržne svojine

Zadržna svojina skriva u sebi veliku motivacionu snagu koja pobuđuje proizvodnu, stvaralačku i socijalnu mobilnost. Što se ne može postići pojedinačno, može zajednički, i to je snaga koja pokreće na združivanje individualnih napora i sredstava da bi se zajednički ostvarili određeni ciljevi.

Udruživanje individualnih sredstava motivisano je pre svega ostvarivanjem ekonomskih interesa. Sredstva se udružuju da bi se zadovoljile određene potrebe koje se ne mogu zadovoljiti sopstvenim sredstvima ili zajedničkim mogu bolje i jeftinije nego samo sopstvenim. Seljačke radne zadržge nisu propale zato što je seljak protiv udruživanja, već što su više služile zadovoljavanju nekih drugih nego sopstvenih potreba.

Zadržna imovina će pouzdano služiti zadovoljavanju potreba zadržgara samo ako je u njihovom vlasništvu, te da njome raspolažu prvenstveno u

sopstvenom interesu kao što raspolažu i svojom privatnom imovinom. Jedino pod tim uslovom će biti motivisani za njeno održavanje, uvećavanje i racionalno korišćenje bez ikakve spoljašnje prinude. A ukoliko je zadružna imovina u službi nekih drugih interesa otuđena od zadrugara, nikakva prinuda neće pomoći da zadruga domaćinski posluje i uspešno privređuje.

Kad je zadružna imovina u rukama zadrugara, oni su motivisani da u zadrugu ulažu kao u svoje sopstveno gazdinstvo, što ona zapravo i jeste. Onda za to nisu potrebne neke zakonske obaveze, ali ne bi smele postojati ni zakonske smetnje za slobodno ulaganje u skladu sa izvornim zadružnim načelima i karakterom zadružne svojine.

Slobodno ulaganje u zadrugu omogućava da svi postanu slobodni preduzetnici koji svojim sredstvima samostalno privređuju, što se bez udruživanja ni na koji drugi način ne može ostvariti. To može biti daleko unosnije i sigurnije nego što je kućno „ćemerisanje“ ili pozajmljivanje i štednja u bankama sa kamatama koje prema svojim računicama drugi diktiraju.

Zadružnim udruživanjem privatnih sredstava omogućava se i njihovo racionalno korišćenje, koje se nedovoljnom individualnom upotrebom ne postiže. Umesto da se određena sredstva delimično koriste samo za sopstvene potrebe, rentabilnije je da se stave na zajedničko raspolaganje, radi optimalnog korišćenja, većem broju korisnika.

Zadružno korišćenje udruženih sredstava je najoptimalnije i najrentabilnije kad lična korist njihovih neposrednih korisnika neposredno zavisi od njihovog racionalnog korišćenja, što je inače suštinsko određenje zadružne svojine. Ukoliko lične zarade i druge koristi zadrugara neposredno zavise od individualnog doprinosa zajedničkom privređivanju zadružnim sredstvima, utoliko je i lična motivacija za njihovo racionalno korišćenje veća.

Sa prisvajanjem prema radnom doprinosu, zadružna svojina je najsnažniji stimulator radnog angažovanja u zadružnom privređivanju. Direktna zavisnost zarade od radnog učinka, svakog podstiče, ne samo da više i bolje radi, već i da unapređuje sve ostale činioce produktivnosti. Iako radi i za sebe i za druge, zadrugar je motivisan kao da radi samo za sebe jer i drugi rade za njega, a rezultati njegovog radnog doprinosa samo njemu pripadaju.

Ali ukoliko zarada zadrugara zavisi od doprinosa ukupnim rezultatima privređivanja zadruga, on je zainteresovan ne samo za povećanje sopstvene produktivnosti, već i za produktivnost svih ostalih zadrugara, od koje zavisi produktivnost cele zadruga. Upravo zbog toga, niko u zadruzi ne radi samo za sebe već i za druge zadrugare, tako da svako radi za sve i svi za svakoga.

Zajednički rad zadružnim sredstvima pruža znatno veće mogućnosti za podizanje produktivnosti nego ako se radi individualno privatnim sredstvima. Neuporedivo su veće mogućnosti za razvojna istraživanja, unapređivanje

tehnologije, ekonomije i organizacije rada, stručno usavršavanje, komuniciranje sa poslovnim svetom, ispitivanje tržišta, te unapređenje mnogih drugih činilaca produktivnosti.

Velike se uštede ostvaruju i zajedničkim nastupanjem na tržištu. Preko zadruga se lakše ostvaruje trajna i pouzdana saradnja sa poslovnim partnerima. Većim količinskim nabavkama i zajedničkim plasmanom proizvoda može se znatno profitirati na ekonomiji obima.

Zadruga je najpogodniji oblik neposrednog povezivanja proizvođača i potrošača, čime se znatno skraćuje prometni lanac i smanjuju prometni troškovi. Što je još značajnije, uspostavlja se postojan reprodukcioni lanac, preko kojeg se neposrednom saradnjom proizvođača i potrošača obezbeđuju: garantovan kvalitet, sigurno snabdevanje i plasman proizvoda i usluga.

Zadružna svojina je integrativna snaga reprodukcionog lanca, koja sve njegove karike povezuje u organsku celinu sa neposrednom i uzajamno održavanom međuzavisnošću. Zadrugari koji rade zajedničkim sredstvima, čine jedinstveni kolektiv u kojem je svako upućen na svakoga, jer svako svoje interese ostvaruje kroz saradnju sa drugima.

Kroz to se interesi udruženih zadrugara međusobno sučeljavaju i stapaju u njihov zajednički interes, kao integrativnu snagu njihove reprodukcione aktivnosti. Zbog toga je svako životno zainteresovan, ne samo da i svi drugi bolje rade nego da i bolje žive, na čemu se zasniva uzajamna solidarnost i održava postojana ego-altruistička ravnoteža, tako da svako i radi i živi za sve, i svi za svakoga.

Prisvajanje prema radnom doprinosu vrši se po principu „čistih računa“, čime se prevazilazi sukobljavanje ličnih interesa. Na osnovu objektivno utvrđenog individualnog doprinosa, svako može unapred znati koji mu deo ostvarenog dohotka i dobiti pripada, čime se isključuje volontarističko većanje, koje dovodi do sukobljavanja. Individualna raspodela se operativno svodi na računovodstvene operacije, koje se mogu kompjuterizovati i osloboditi vreme od suvišnog sastančenja.

Zadružna svojina se kroz to potvrđuje kao prava društvena svojina, sa realnim izgledima da se kao takva konstituiše i na nacionalnom i na planetarnom nivou. Da se u Jugoslaviji udruživanje rada vršilo na zadružnim načelima umesto što je zadrugarstvo utapano u providno udruženi rad, izgradilo bi se neraskidivo jedinstvo jugoslovenskih naroda, koje niko ne bi mogao razoriti.

Koleginice i kolege, dame i gospodo,

Pozdravljam inicijativu za održavanje skupa pod nazivom **Stanje i perspektive zadrugarstva u Srbiji**. Posebno mi je drago da je povod ovom savetovanju, pored ostalog i diseminacija prethodnih rezultata istraživanja zasnovanih na međunarodnom projektu **Uloga i potencijali zadruga u smanjenju siromaštva - Case Study of Serbia**.

Problemi ovog istraživanja su veoma aktuelni iz više razloga:

prvo, kapital-odnos razara ne samo srpsko već i svetsko selo;

drugo, procesi liberalizacije trgovine i globalizacije privrede su sve dinamičniji;

treće, multinacionalne kompanije imaju dominantnu ulogu u svetskoj ekonomiji;

četvrto, nacionalne kompanije takođe imaju snažan uticaj u domaćoj privredi;

peto, mali i srednji proizvođači su veoma brojni i poseduju oko 80-90% resursa;

šesto, međutim oni teško mogu da izdrže konkurenciju velikih kompanija i postaju sve siromašniji;

sedmo, njihovo interesno organizovanje u zemljoradničke zadruge je neminovnost;

osmo, veoma je dobro što je ovo međunarodni projekat na kome su angažovane kolege iz inostranstva, time se transferiše znanje sa globalnog (evropskog) na nacionalni nivo i obrnuto.

Zbog toga podržavam ovu aktivnost, ali iskreno žalim što nema više ovakvih empirijskih istraživanja. Starije kolege se sećaju da su na prostorima bivše Jugoslavije postojale institucije koje su se decenijama, sistematski i kontinuirano bavile empirijskim istraživanjima. To su Institut za sociologiju sela u Zagrebu - koji je istraživao po jedinstvenoj metodologiji demografske promene na selima bivše Jugoslavije; kao i Institut za ekonomiku poljoprivrede u Beogradu - koji je oko 35 godina sprovodio *Anketu o seoskim domaćinstvima* i sistematski pratio troškove proizvodnje i cenu koštanja osnovnih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Bilo je i drugih institucija

¹⁷⁹ *Diskusija*

¹⁸⁰ Dr Danilo Tomić, naučni savetnik (dtomic@uns.ac.rs), Institut za ekonomiku poljoprivrede, 11000 Beograd, ul. Volgina 15.

koje su se sporadično bavile ovim problemima. Nažalost, dvadeset i više godina ova istraživanja su prekinuta i danas se obavljaju *ad hoc* (kao na primer: projekti FP-6 i FP-7 koje sufinansira EU, a realizuju koleginice i kolege na Poljoprivrednom fakultetu u Beogradu, strategije ruralnog razvoja u lokalnim zajednicama koje realizuju saradnici Instituta za ekonomiku poljoprivrede u Beogradu, itd.).

Da se vratimo današnjoj temi. Mislim da su rezultati ovih istraživanja veoma korisni i da ih treba što više implementirati u našu zadrugu praksu, s jedne strane, a takođe kontinuirano nastaviti sa empirijskim istraživanjem u ovom veoma važnom segmentu privređivanja, s druge strane. Dobro je što na Poljoprivrednom fakultetu u Beogradu, u okviru Katedre ekonomike poljoprivrede i tržišta, postoji i predmet *Zadugarstvo*, gde studenti agroekonomije stiču neophodna znanja iz ove oblasti. Nadam se da će neki od rezultata ovog istraživanja biti i njima prezentirani.

Ponavljam, ukoliko želimo da selo i seljak budu bogatiji i da se izvuku iz siromaštva u koje su zapali i koje je sve izraženije, neophodno je njihovo interesno organizovanje na zadrugnim principima – kako bi izdržali oštru konkurenciju multinacionalnih i nacionalnih kompanija u oblasti proizvodnje hrane.

Zadruge se moraju osavremeniti kadrovski, materijalno i tehnički ojačati i osposobiti se za tržišnu utakmicu. U preko 70% zadruga u Srbiji nema zaposlenih diplomiranih inženjera agronomije, a na evidenciji *Nacionalne službe za zapošljavanje* nalazi se oko 3.000 nezaposlenih agronoma. Koja je to društvena neracionalnost? Kada bi se ti mladi ljudi (sa svojim znanjem, energijom, maštom, poletom) uključili u proces rada, primera radi u zadrugama, bilo bi to višestruko korisno i za njih i za zadrugne organizacije.

Nadam se da će poruke sa ovog skupa ići u tom pravcu.

III

ODRŽIVOST RURALNIH PODRUČJA

SUSTAINABILITY OF RURAL AREAS

STRATEGIJA RURALNOG RAZVOJA SRBIJE 2010-2013. ¹⁸¹

STRATEGY OF THE RURAL DEVELOPMENT IN SERBIA 2010-2013

**Teofanov Slobodan,¹⁸² Nadlački Radivoj,¹⁸² Stefanović Dragan,¹⁸²
Plavšić Milorad,¹⁸² Ivanković Milan¹⁸²**

Sektor za ruralni razvoj, kao sastavni deo Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije postoji od 2005. godine, do sada se u svom radu nije oslanjao na dugoročne strateške planove. Strategija ruralnog razvoja 2010-2013. je prvi dokument takve vrste kod nas, usklađen sa domaćim i međunarodnim strateškim dokumentima, posebno uzimajući u obzir Uredbu 1698/2005 Evropske komisije.

Strategija ruralnog razvoja 2010-2013. je definisana na osnovu detaljnih analiza višegodišnjih trendova i trenutne situacije u Srbiji. Izvršene analize se mogu podeliti u dve osnovne kategorije: analiza ekonomskih indikatora i detaljne analize stanja i trendova u ruralnim područjima Srbije.

U okviru ekonomskih indikatora je obuhvaćen opis makroekonomskog okruženja koji jasnije objašnjava privredne i ekonomske reforme koje su se odigrale u Srbiji nakon političkih promena 2000. godine, kao i visinu spoljnog duga. Akcenat je stavljen na značaj koji poljoprivreda ima u privrednoj strukturi Srbije što se oslikava kroz BDP ostvaren kroz primarnu poljoprivrednu proizvodnju, kao i učešće poljoprivrede u ukupnoj zaposlenosti. Od 2000. godine permanentno se smanjuje udeo primarne poljoprivredne proizvodnje u ostvarenom BDP-u, dok je udeo u ukupnoj zaposlenosti neznatno opao. Značajno je istaći da se od 2005. godine ostvaruje pozitivan trgovinski bilans poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, čemu je, u velikoj meri, doprinela liberalizacija trgovine između zemalja potpisnica CEFTA sporazuma, a koje su najznačajnija izvozna destinacija poljoprivrednih proizvoda iz Republike Srbije. Rast primarne poljoprivredne proizvodnje u dužem periodu omogućio je da se poveća udeo prehrambene industrije u ukupnoj industrijskoj proizvodnji sa 10% 80-ih godina prošlog veka, na 35% početkom ovog veka. Sa druge strane, pad primarne proizvodnje poslednjih godina se direktno odrazio na nizak stepen iskorišćenosti kapaciteta prehrambene industrije.

¹⁸¹ *Autorizovano izlaganje - prezentacija predloga Plana strategije ruralnog razvoja 2009-2013.*

¹⁸² **Teofanov Slobodan - pomoćnik ministra i saradnici: Radivoj Nadlački, Dragan Stefanović, Milorad Plavšić i Milan Ivanković, Sektor za ruralni razvoj, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije, 11000 Beograd, Nemanjina 22-24. www.minpolj.gov.rs**

Analize vezane za stanje i trendove u ruralnim područjima Srbije, otpočinju definisanjem ruralnih područja. Usled nepostojanja zvanične definicije ruralnih područja sa jedne, i neusklađenosti kriterijuma koje Republički zavod za statistiku koristi i međunarodne prakse sa druge strane, ova strategija je koristila izmenjenu RZS kategorizaciju. Podaci RZS navode da je u periodu od 1991. do 2002. godine populacija u ruralnim područjima Srbije opala za 3,6%.

Međutim, slično kao u susednim tranzicionim zemljama (Rumunija i Bugarska), zabeležene su i reverzibilne migracije, odnosno povratak u ruralne oblasti. Ti procesi u Srbiji su posledica ekonomske krize i zatvaranja velikih industrijskih kompleksa, a takođe i činjenice da je značajan broj izbeglih i raseljenih lica sa prostora bivše Jugoslavije naseljen tokom 1990-ih upravo u ruralna područja.

Što se posedovne strukture i tržišta zemljišta tiče, može se konstatovati da je tokom tranzicionog perioda vlasnička struktura poljoprivrednog zemljišta u Srbiji postala vrlo složena: od mikro gazdinstava u vlasništvu poljoprivrednika ili naslednika vraćenog zemljišta, preko malih porodičnih poljoprivrednih i mešovitih gazdinstava, do velikih poseda, porodičnih ili u vlasništvu velikih pravnih lica. Kada je u pitanju vertikalna integrisanost unutar prehrambenog lanca, tokom devedesetih godina prošlog veka dolazi do raspada velikih agroindustrijskih kombinata, uled čega je nastao vakuum u institucionalnom i organizacionom uređenju tržišta poljoprivrednih inputa i otkupu poljoprivrednih proizvoda. Preduslov za revitalizaciju tržišta poljoprivrednih proizvoda stvoren je pre svega privatizacijom prerađivačkih kapaciteta a potom i jačanjem prehrambenih trgovinskih lanaca. Jedan od pristupa koji bi mogao da doprinese rešavanju navedenih problema je i postepeno uvođenje lokalnih strategija ruralnog razvoja (LEADER pristup), da bi se stimulisalo interesovanje lokalnog stanovništva, njihovim aktivnim učešćem, stvaranjem javno-privatnog partnerstva u obliku lokalnih akcionih grupa (LAG). Analiza vezana za stanje i trendove u ruralnim područjima Srbije se završava opisom situacije po pitanju polne ravnopravnosti, biodiverziteta, životne sredine i dobrobiti životinja u Srbiji.

Primenom klaster analize, sa preko četrdeset indikatora, došlo se do zaključka da Srbija može da se podeli na 4 homogena ruralna regiona:

1. region visokointenzivne poljoprivredne proizvodnje i integrisane ekonomije;
2. region malih urbanih ekonomija sa intenzivnom poljoprivredom;
3. planinski region, sa ekonomijom baziranom na prirodnim bogatstvima;
4. region visokog turističkog potencijala sa siromašnom poljoprivrednom strukturom.

Navedeni regioni mogu biti iskorišćeni kao dobra polazna osnova za kreiranje lokalnih strategija ruralnog razvoja.

Analizirane su uloge Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, agencija Vlade Srbije, regionalnih institucija i ostalih agencija i fondova, koji posredno ili neposredno, utiču na ruralni razvoj. Takođe, dat je osvrt i na povezanost sa ostalim strateškim dokumentima Republike Srbije.

U sklopu međunarodnih okvira za ruralni razvoj u Republici Srbiji, najbitniji integracioni procesi koji se odvijaju jesu pregovori o pristupu Svetskoj trgovinskoj organizaciji, kao i zaključivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa Evropskom unijom. Pored ova dva, okončani su pregovori o pristupu tzv. Sporazumu CEFTA 2006. Navedeni integracioni procesi imaće kombinovani, ekonomski, socijalni i politički uticaj, ne samo na agroekonomski sektor, već i na celokupnu privredu zemlje.

Navedene analize u kombinaciji sa SWOT analizom poljoprivrede, prehrambene industrije i ruralne ekonomije čine osnovu za kreiranje vizije i strateških ciljeva, a na osnovu njih, i samih mera ruralnog razvoja u periodu 2010-2013.

Vizija vezana za sektor poljoprivrede obuhvata razvoj dinamične i konkurentne poljoprivrede, sastavljene od poljoprivrednih gazdinstava koja se bave isključivo poljoprivredom i/ili onih gazdinstava koja se bave poljoprivredom kao dodatnim izvorom prihoda, proizvode kvalitetne proizvode koristeći dobru poljoprivrednu praksu, obezbeđuju zadovoljavajući dohodak; fokusiraju svoju proizvodnu delatnost na zadovoljavanje potreba i preferencija potrošača; blisko saraduju sa prehrambeno-prerađivačkom industrijom; održivo koriste prirodne resurse; koja su kohezivno integrisana u ostatak ruralne ekonomije i društva i na pozitivan način i u značajnoj meri doprinose zaštiti životne sredine.

Vizija za prehrambenu industriju obuhvata razvoj industrije koja je: usmerena ka zadovoljavanju potreba i želja potrošača; sa jakom tendencijom ka inovacijama, kvalitetu, visokom stepenu higijene hrane i standardima bezbednosti hrane; sa snažnim, agresivnim marketingom, na pojedinačnom i kolektivnom nivou; zasnovana na razvoju snažnih odnosa saradnje sa poljoprivrednicima i njihovim organizacijama/udruženjima poljoprivrednih proizvođača; u stanju da garantuje visoke standarde kvaliteta i bezbednosti hrane; koncipirana na takav način da optimalno koristi proizvođačke kapacitete; u stanju da obezbedi dovoljnu profitabilnost za neophodna ulaganja i pridobijanje sposobnog i iskusnog menadžerskog kadra i sposobna da podstiče razvoj malih i srednjih preduzeća koja proizvode i plasiraju na tržište proizvode sa zaštićenom oznakom porekla (PDO-Protected Designation of Origin) i proizvode sa zaštićenom geografskom oznakom (PGI-Protected

Geographical Indication), kao i proizvode bazirane na tradicionalnim receptima.

Vizija za ruralnu Srbiju obuhvata razvoj ruralne ekonomije i društva u kome: postoje održive i jake seoske zajednice, sa demografskom ravnotežom, zadovoljavajućim dohotkom i dovoljnim mogućnostima za zapošljavanje; se stanovnici lako prilagođavaju ekonomskim, društvenim, političkim i ekološkim promenama („živo selo“); se najveći mogući broj stanovnika zadržava na selu; postoje jednake mogućnosti za sve stanovnike ruralnih oblasti; će poljoprivrednici imati pristup obrazovanju, stručnom osposobljavanju i doživotnom učenju (društveno pravedno selo); se posebna pažnja posvećuje osetljivim kategorijama stanovništva; ruralne zajednice aktivno učestvuju u radu relevantnih tela koja donose odluke, u skladu sa principima ravnopravnosti; su kulturni identitet ruralnih zajednica, kao i njihovi principi, običaji, tradicija i „zajedništvo“ očuvani i ojačani (selo sa kulturnim identitetom); se životna sredina, koja predstavlja najznačajniju vrednost i bogatstvo za stanovništvo ruralnih oblasti, u najvećoj mogućoj meri poštuje i štiti; je rast ruralne ekonomije zasnovan na principima održivosti (održivo selo) i gde snažna društvena povezanost i posebne mere politike doprinose smanjivanju siromaštva i socijalnog isključivanja svih kategorija društva (socijalna komponenta sela).

Planirane mere koje će voditi ka ispunjenju vizije i strateških ciljeva se mogu podeliti po prioritnim osama:

(1) Prioritetna Osa 1: Poboljšanje tržišne efikasnosti i primena standarda EU

- (a) Ulaganje u poljoprivredna gazdinstva radi povećanja konkurentnosti i ispunjavanja zahteva EU;
- (b) Podrška uspostavljanju i unapređenju rada organizacija poljoprivrednih proizvođača;
- (c) Ulaganja u preradu i plasman poljoprivrednih proizvoda radi ispunjavanja zahteva EU.

(2) Prioritetna Osa 2: Pripremne radnje za sprovođenje/primenu agroekoloških mera i lokalnih strategija ruralnog razvoja

- (a) Aktivnosti radi unapređenja životne sredine i sela;
- (b) Podrška aktivnostima na edukaciji poljoprivrednih proizvođača u oblasti zaštite životne sredine i uspostavljanju lokalnih partnerstava i kreiranju lokalnih strategija ruralnog razvoja kroz mrežu za podršku ruralnom razvoju.

(3) Prioritetna Osa 3: Razvoj ruralne ekonomije

- a) Proširenje i razvoj ekonomskih aktivnosti;
- b) Poboljšanje stručne obuke poljoprivrednih proizvođača.

Konkretne akcije koje će biti sprovedene po prioritnim osama su:

Prioritetna Osa 1

Nakon temeljnih analiza je ustanovljeno da bi u naredne 3 godine najneophodnija ulaganja trebalo da budu usmerena u pravcu unapređenja proizvodnje i prerade: mleka i mlečnih proizvoda; mesa i proizvoda od mesa kao i voća i povrća. Mera koja se bavi organizacijama poljoprivrednih proizvođača će se baviti unapređenjem menadžmenta u postojećim zemljoradničkim zadrugama.

Prioritetna Osa 2

Što se tiče aktivnosti koje za cilj imaju očuvanje i unapređenje životne sredine i održivog ruralnog razvoja, predviđena je podrška u obliku pilot projekata agroekoloških mera u cilju podizanja svesti stanovništva i razvijanja praktičnih znanja u vezi sa zaštitom životne sredine i održivog korišćenja prirodnih resursa.

Prioritetna Osa 3

S obzirom na veliki broj malih gazdinstava koja svoju egzistenciju ne mogu da obezbede iz postojeće poljoprivredne proizvodnje, potrebno je omogućiti sticanje dodatnih prihoda primenom mera usmerenih na proširenje ekonomskih aktivnosti na gazdinstvu. Stvaranje dodatnih prihoda na gazdinstvima obuhvata: proširenje ekonomskih aktivnosti kroz dodavanje vrednosti postojećim poljoprivrednim proizvodima (dorada, prerada, sušenje, pakovanje, zaštita geografskog porekla, oznaka porekla i slično), kao i proširenje ekonomskih aktivnosti na nepoljoprivredne delatnosti u ruralnim sredinama kroz podršku: ruralnom turizmu, tradicionalnim zanatima, pružanju usluga u ruralnim sredinama, stvaranju inovativnih oblika preduzetništva.

Strategija ruralnog razvoja 2010-2013. je prvi dokument ove vrste kod nas, ali će rezultati ostvareni po završetku trogodišnjeg perioda pokazati koliko je ona uspešno definisana i da li i u kojim aspektima Strategija za naredni period, 2014-2020, treba da bude izmenjena.

Postizanje konkurentnosti i održivosti, kao osnovnih strateških ciljeva Strategije ruralnog razvoja, u potpunoj je saglasnosti sa ciljevima koji su proklamovani u navedenim nacionalnim strategijama.

U navedenim strategijama je ukazano na značaj ruralnog razvoja po nekoliko osnova:

- dominantne teritorijalne zastupljenosti;
- demografskog značaja;
- raspoloživosti prirodnih resursa;
- neiskorišćenosti turističkih potencijala i dr.

Prepoznati su problemi ruralne sredine:

- nediversifikovana privredna struktura u kojoj preovlađuje poljoprivredna delatnost;
- niska stopa produktivnosti u poljoprivredi i pitanje održivosti;
- GDP per capita je niži od proseka Srbije (74%);
- visoka nezaposlenost;
- nerazvijena infrastruktura;
- trend emigracije i starenja stanovništva,
- izraženi socijalni problemi i dr.

3. Doprinos javnoj raspravi

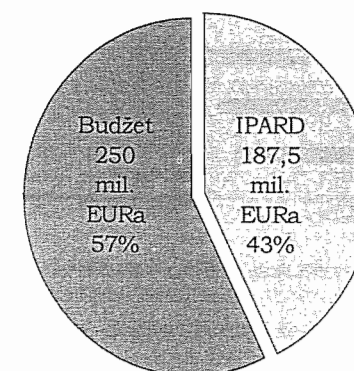
- Metodološki okvir
- Razrada vremenskog okvira za preduzimanje mera i aktivnosti za podsticanje ruralnog razvoja
- Pitanje finansijske podrške
- Implementacija programa ruralnog razvoja zahteva

viši nivo međusektorske saradnje:

- pitanje raspodele nadležnosti i
- koordinacije aktivnosti

4. Finansijska podrška programa ruralnog razvoja

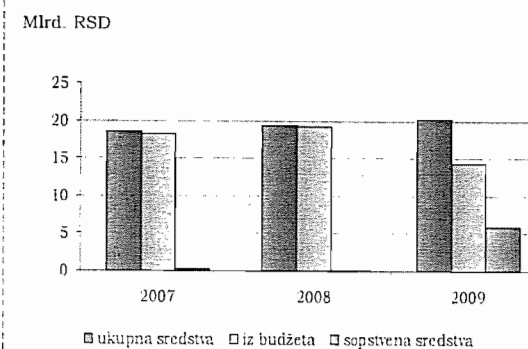
Finansijska podrška programa ruralnog razvoja

6

5. Sredstva za poljoprivredu, šumarstvo, lov i ribolov

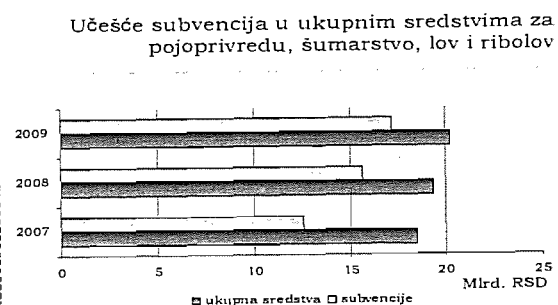
Sredstva za poljoprivredu, šumarstvo, lov i ribolov

Sopstvena sredstva državnih organa i organizacija integrisana u budžet

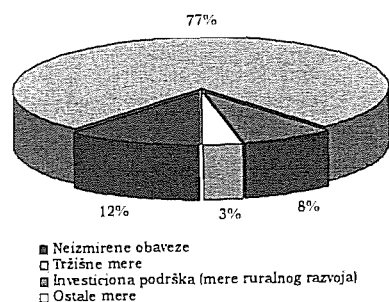
7

6. Učešće subvencija u ukupnim sredstvima za poljoprivredu, šumarstvo, lov i ribolov

7. Namenska raspodela subvencija

Namenska raspodela subvencija

8. Doprinos javnoj raspravi

- Metodološki okvir
- Razrada vremenskog okvira za preduzimanje mera i aktivnosti za podsticanje ruralnog razvoja
- Pitanje finansijske podrške
- Implementacija programa ruralnog razvoja zahteva viši nivo međusektorske saradnje:
 - pitanje raspodele nadležnosti i
 - koordinacije aktivnosti

PRIMJENA ZNANOSTI U KREIRANJU MODELA ODRŽIVOG RURALNOG RAZVOJA ¹⁸⁵

Tolić Snježana, ¹⁸⁶ Pušić Slavica¹⁸⁶

Sažetak: U novije vrijeme sve su poželjniji razvojni koncepti koji ravnopravno objedinjuju socijalnu, etičku, ekološku i gospodarsku dimenziju. Oni pak zahtijevaju umreženi susret različitih znanstvenih područja, pluralizam mišljenja i konsenzus djelovanja temeljen na komunikaciji, tolerantnosti i solidarnosti, odnosno razvojne modele koji potiču ravnomjeran gospodarski razvoj svih lokalnih i regionalnih područja. Bit održivosti takvih modela je svestranije korištenje načela regionalnih politika treće i četvrte generacije, te preporuka Europske komisije u svezi ruralnog razvoja, posebno LEADER programa.

U radu se navodi primjer razvijanja interesnog i poslovnog umrežavanja u prvu lokalnu akcijsku grupu (LAG) u istočnoj Hrvatskoj, javno-privatno partnerstvo za ruralni razvoj. U radu je prikazan konkretan proces razvoja interesno-poslovne kooperacije u teoriji i praksi kao i utjecaj ovog procesa na povećanje stupnja tolerancije i suradnje između različitih društvenih skupina. Posebno je istaknuta potreba uključivanja znanstvenika u procese animacije, edukacije i organizacije ruralnog stanovništva s ciljem bržeg i snažnijeg podizanja kapaciteta ruralnih područja.

Ključne riječi: održivi gospodarski razvoj, nove ruralne i regionalne politike, građanske inicijative, programiranje lokalnog razvoja, agroturističke mreže, LAG

1. Uvod

Razvoj društva uvijek je bio bitna odrednica evolucije ljudskog roda. Njegova se snaga očituje u sve većoj akumulaciji ljudskog znanja donoseći blagostanje koje je tim vrijednije ukoliko potpunije anticipira budućnost. Tako progres postaje odraz multiplikacije ljudskog znanja do krajnje racionalnog odnosa društva i društva s prirodom.

Teorija upravljanja ljudskim kapitalom sustavno se izgrađuje od sredine 20. stoljeća, a njenim se začetnikom smatra J. Mincer, iako su prije njega o tome govorili i W. Petty, kao i neki klasični ekonomisti, koji su još početkom 18. stoljeća isticali značaj ljudskog kapitala. Primjerice, Alfred Marshal je smatrao obrazovanje najznačajnijom nacionalnom investicijom, odnosno pretpostavkom gospodarskog rasta (Ivancevich, 1995.).

¹⁸⁵ Izvorni naučni rad

¹⁸⁶ Dr. sc. Snježana Tolić, docent (Snjezana.Tolic@pfos.hr), Slavica Pušić, student diplomskog studija, Poljoprivredni fakultet Osijek, Zavod za agroekonomiku, Osijek, Hrvatska www.pfos.hr

Nove paradigme društvenog razvoja postavljaju novo poimanje uloge čovjeka u održivom gospodarskom razvoju. Hipoteza države blagostanja vidi čovjeka kao društvenog pojedinca i integrira njegovu biološku i filozofsku dimenziju. Ljudski potencijal predstavlja ideju čovjeka kao svjesnog bića koja objedinjuje svrsishodno racionalno djelovanje pojedinaca u interakciju, odnosno društveno komunikacijsko djelovanje, s ciljem nadržavanja egoistične ljudske naravi. Stoga, hipoteza države blagostanja anticipira kritičko komunikacijsko djelovanje imperativom u postizavanju odnosa tolerantnosti i međusobne solidarnosti kao prevažnih uvjeta za primjenu novih teorijskih koncepata u stvaranju održivih modela socioekonomske i kulturne perspektive. Kritičko-komunikacijsko djelovanje ključ je uspjeha u pronalaženju aristotelovske zlatne sredine između *laissez-faire*-a i intervencije države, odnosno političkog komuniciranja održivih razvojnih pravaca (Giddens, 1999; Glavaš, 2001.; Kolodko, 2000.; Kregar, 2000.; Ritzer, 1997.; Samuelson-Nordhaus, 2000., Sanderson, 1999.).

U tim procesima značajnu ulogu ima moralna komponenta ljudskog kapitala koju čine najbolje ljudske osobine kao što su poštenje, emocionalna inteligencija, motivacija, odgovornost, hrabrost, tolerantnost, i dr., te socijalni kapital odnosno kapacitet i sposobnost društva za stvaranje pozitivnih sinergijskih učinaka u osobnim i poslovnim vezama i mrežama (Lauc, 2001).

U novije vrijeme sve su poželjniji razvojni koncepti koji ravnopravno objedinjuju socijalnu, etičku, ekološku i gospodarsku dimenziju. Oni pak zahtijevaju umreženi susret različitih znanstvenih područja, pluralizam mišljenja i konsenzus djelovanja temeljen na komunikaciji, tolerantnosti i solidarnosti (Cifrić, 2002.; Dragičević 1996.; Fukuyama, 2000.; Kirn 2000.; Korošec, 2001.; Radermacher, 2003.).

Respektiranjem svih utjecaja koji povezuju ove riječi u niz posložene upravo navedenim redoslijedom moguće je razviti modele novog razvoja koji će na većoj razini jamčiti socijalni, etički, ekološki i gospodarski prosperitet ruralnim zajednicama. U ovom procesu poželjno je koristiti napatke Europske komisije u svezi ruralnog razvoja (/EC/ No 1257/1999; /EC/ No 1698/2005), kao i velika ruralna istraživanja na području EU (Terluin and Post, 1999.), vodeći pri tome računa da ne postoji "jedinствeno rješenje za jedinstveno okruženje"

2. Materijal i metode rada

U radu su opisane aktivnosti kreiranja i implementacije modela održivog ruralnog razvoja u jednoj mikroregiji. Opisane su aktivnosti koje su ishodište osnivanje lokalne akcijske grupe „LAG Karašica“ – javno-privatnog partnerstva koje objedinjuje područje gradova Našica, Valpova, Belišća, Donjeg Miholjca i 11 okolnih općina.

U istraživačkom dijelu aktivnosti kreiran je početni teorijski model - model agroturističkog prstena kao rezultat istraživanja socio-ekonomskih karakteristika ruralnog gospodarstva i tržišta rada u Hrvatskoj, a detaljnije u Osječko-baranjskoj županiji; kao i recentne literature iz širokog područja, posebice teorija ekonomskog rasta, društvenog razvoja, ljudskog kapitala, poduzetništva, fiskalne politike, malog gospodarstva, društva znanja, regionalnog razvoja i sl. djelomično objedinjeni u radovima S. Tolić (Tolić, 2007.; Tolić i Lončarić, 2006.; Tolić i sur., 2004., Petrač i Tolić, 1999.).

U aplikativnom dijelu aktivnosti postupno su pragmatizirana znanstvena i stručna saznanja i iskustva autorice ovog rada u procesu implementacije modela kroz osnivanje udruge „Agroturistička zajednica Valpovštine“ i mreže Inforur udruge (Tolić, 1998.).

U istraživačkom dijelu rada primijenjena je deduktivno-induktivna metoda. Deduktivnom metodom, koristeći općeprihvaćene teorijske paradigme kao i napatke Europske komisije, definirana je polazne pretpostavke, odnosno hipoteze:

- Programiranje razvoja ruralnih područja u budućnosti mora dovesti do stvaranja prepoznajnica brojnih ruralnih kontinentalnih turističkih odredišta/destinacija kako na lokalnoj tako i na regionalnoj razini.
- Nizak intelektualni kapacitet stanovništvo ruralnih područja najveća je prepreka u implementaciji suvremenih razvojnih politika, posebno onih koje se odnose na razvoj sela i mikroregija.

Za programiranje modela održivog ruralnog razvoja korištena je induktivna metoda uz uvažavanje načela politike regionalnog razvoja koje zahtijevaju decentraliziran („bottom up“) pristup uz uvažavanje načela programiranja, načela partnerstva, načela adiciranosti, načela supsidijarnosti, načela koordinacije kao i sedam načela LEADER programa (Fröhlich, 1999.; Grčić, 2001.; Politika regionalnog razvoja, 2001.; LEADER approach - basic guide, 2007.).

Tijekom aplikativne faze korištene su različite animacijske i didaktičke metode. U ovoj fazi uočeno je niz nedosljednosti institucijskog okvira koji definira i prati ruralni razvoj. To je potaknulo daljnje promišljanje cjelokupnog koncepta lokalnog ruralnog razvoja kao i nastavak istraživačkih i aplikativnih aktivnosti oko ustroja lokalne ruralne mreže (LRM) kojom bi se čvršće trebalo povezati lokalnu akcijsku grupu s Inforur mrežom i drugim institucijama znanja i potpore.

3. Rezultati istraživanja i provedenih aktivnosti

3.1. Programiranje modela

Programiranje modela započelo je 2005., a odvijalo se u više koraka kako slijedi:

1. Izrada idejnog plana razvoja nove turističke destinacije na području Valpovštine

Predložak turističke destinacije izabran je kao najbolji model oko kojeg treba promišljati budući razvoj zbog izrazitih prirodnih potencijala ove ruralne mikroregije za razvoj različitih oblika turizma uključujući. Koristeći se stručnim i iskustvenim saznanjima krenulo se od pretpostavke da se u cilju razvoja destinacije mora povezati više jedinica lokalne samouprave. Slijedom toga, u idejnom planu predstavljena je potencijalna turistička destinacija na prostoru više jedinica lokalne samouprave (Grad Donji Miholjac, Grad Valpovo, Grad Belišće, Općina Petrijevci, Općina Bizovac). Za potrebe idejnog plana istraženi su i popisani prirodni, ljudski i materijalni resursi koji su bitni za razvoj turizma i ruralnog poduzetništva na području šire Valpovštine. Definirani su ciljevi razvoja turističke destinacije i istaknuta je potreba osnivanja klastera (bilo koji pravni oblik) kojim bi se povećale koordinacijske aktivnosti i interesno-poslovna suradnja. Definirane su pravne i fizičke osobe te kategorizirane u grupe javnih, poslovnih i civilnih dionika.

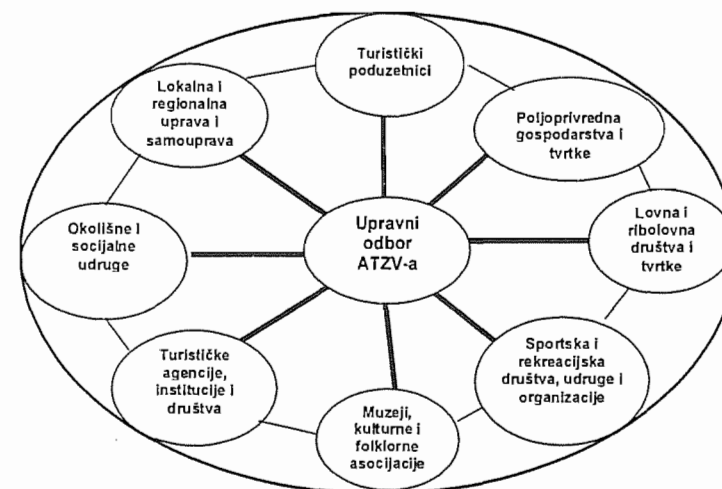
U idejnom planu je usmjeravanje ruralnog razvoja prema krajnjem cilju - stvaranju seoskih turističkih mikro-destinacija prezentirano kao vizija koja na sveobuhvatan način percipira razvitak ruralnog poduzetništva i ruralnih zajednica, a u koju se nužno moraju uključiti različite društvene skupine i najrazličitiji profili stručnjaka (Tolić, 2006.).

2. Javna prezentacija modela i osnivanje agroturističkog prstena

Za daljnje snaženje interesnog i poslovnog povezivanja poduzete su aktivnosti za javnu promociju interesno-poslovne mreže (IPM) u vidu agroturističkog prstena (Tolić 2007.) koji se pokazao kao dobar predložak za razvoj ruralnog gospodarstva, posebno gospodarskih subjekata kao što su mala obiteljska poljoprivredna gospodarstva, kućanstva s turističkim uslugama, mali obrti za preradu, doradu i pakiranje poljoprivrednih proizvoda i sl.

U cilju operacionalizacije IPM-a i stvaranja pretpostavki za razvijanje agroturističkih klastera autorica modela organizirala je nekoliko okruglih stolova i prezentirala ideju interesnog i poslovnog povezivanja u agroturističke prstenove i klustere. U okviru tih aktivnosti dobivena je potpora jedinica lokalne samouprave u vidu prihvaćanja predloženih inicijativa za lokalno umrežavanje što je rezultiralo suradnjom oko osnivanja agroturističkog prstena po modelu javno-privatnog partnerstva. Inicijativu su početkom 2007.g. podržale Općina Petrijevci, Grad Valpovo i Grad Belišće aktivnim uključivanjem u proces osnivanja udruge pod nazivom „Agroturistička zajednica Valpovštine“ (ATZV) te njihovim potpisom kao suosnivača u Upisni list ove udruge. Tim je činom ispunjen najteži uvjet umrežavanja, a to je - ostvariti partnerstvo između socijalnih i gospodarskih partnera s predstavnicima lokalne vlasti, kao i dobiti moralnu i financijsku potporu za inicirane projektne ideje.

Slika 1. Model interesno-poslovne mreže za ruralni razvoj

Vođenje i predsjedanje udrugom preuzela dr.sc. Snježana Tolić, znanstvenice i autorica gore opisanog IPM modela kojoj je ukazano povjerenje od strane brojnih privatnih i javnih osoba u pogledu pokretanja inicijativa vezanih za upravljanje ruralnim razvojem. Na Slici 1. prikazan je IPM model u inicijalnom teorijskom obliku uz napomenu da su se planirana partnerstva u manjoj ili većoj mjeri ostvarila kroz rad ATZV udruge.

3.2. Operacionalizacija modela

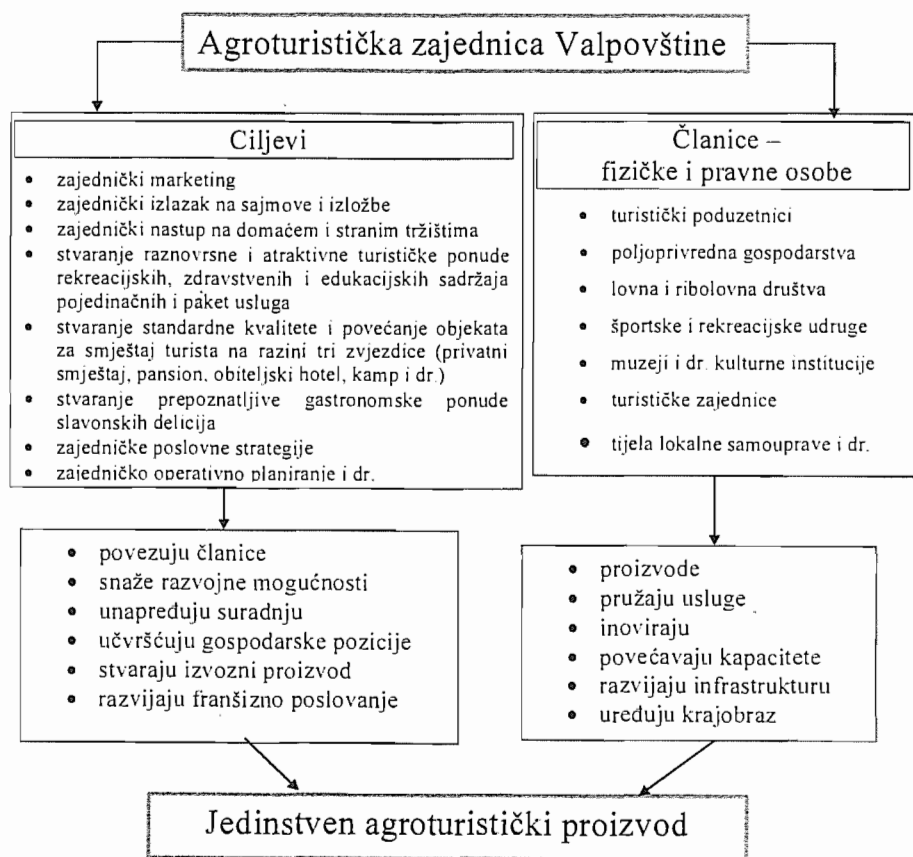
1. Pokretanje procesa umrežavanja

Nakon formalnog upisa udruge Grad Valpovo je dodijelio udruzi prostor na korištenje od 50m² u prigradskom mjestu Ladimirevci iz kojeg su i potekle osnivačke inicijative. Prostor je uređen i opremljen sredstvima ostvarenim iz projekata. Sve navedeno bio je rezultat uspješnog procesa komuniciranja i primjene znanja u oblikovanju projektnih ideja. Tako su složene sve tehničke pretpostavke za nastavak umrežavanja lokalnih dionika. Preostalo je posložiti ciljeve razvoja udruge (Slika 2.) čime se željelo u kratkom vremenu osigurati proces umrežavanja primjeren razvoju formalnijih oblika klastera i tako doprinijeti procesu stvaranja jedinstvenog turističkog proizvoda u do tada nepoznatoj ruralnoj destinaciji.

U prvoj fazi zajednički marketing je postavljen kao primarni cilj što se pokazalo izvrsnim alatom za brzo povećanje brojnosti članova u udruzi, ali i za razvijanje komunikacije i suradnje između njih. Od početka 2007. udruga je upisala više od 60 članova, aplicirala niz projektnih ideja od interesa za širu zajednicu, sudjelovala na više od 20 sajamskih i izložbeno-prodajnih

manifestacija, inicirala i suorganizirala dvije kulturno-folklorne manifestacije, na dvije sajamske izložbe inovacija osvojila zlatnu medalju za kompletan nastup u promociji agroturističkih potencijala Valpovštine.

Slika 1. Proces stvaranja turističkog proizvoda

Udruga ATZV je izradila više promotivnih brošura, kao i promotivni video zapis pod nazivom „Turistički potencijali Valpovštine“. Nadalje snimljeno je više radijskih emisija o radu udruge kao i dvije ljetne razglednice za Televiziju Slavonije i Baranje koje su osmišljene kao jednodnevni izleti. Udruga ima i vlastiti web-portal na kojem se prezentira agroturistička ponuda Valpovštine kao i niz drugih sadržaja koji svjedoče o dobro organiziranom radu ove udruge. Zahvaljujući sustavnom radu tijekom 2007. i 2008. značajno je povećana potražnja, a time i prodaja tradicionalnih, ekoloških i autohtonih proizvoda i suvenira, posebice zlatoveza. Oblikovan je i jedinstveni novi proizvod pod nazivom „Košara-proizvodi sela“ koji zbog svoje posebnosti predstavlja atraktivan, vrijedan i tražen autohton poklon-proizvod.

2. Planiranje novih razvojnih inicijativa

Nedugo nakon osnivanja udruge pojavila se potreba za osnivanjem formalnijih oblika klastera, zadruge ili trgovačkog društva kako bi se novoizgrađene interesne veze podigle na razinu poslovne suradnje. Međutim, vrlo brzo je primijećeno da izgradnja profitabilnih poslovnih mreža zahtijeva prije svega ljudske kapacitete i značajna financijska sredstva kao i razvijenije poslovno okruženje. Opisana udruga je okupila uglavnom male gospodarske subjekte - obiteljska poljoprivredna gospodarstva, sitne obrtnike i mala trgovačka društva. Ovi nisu posjedovali dovoljno vlastitih financijskih sredstava i kreditne sposobnosti za samostalni razvoj, a prema tome niti za daljnji razvoj naprednijeg poslovnog klastera koji bi omogućio paralelan razvoj više različitih agroturističkih djelatnosti, primjerice, pokretanje lokalne turističke agencije koja ima za cilj nuditi agroturističke aranžmane lokalnog područja; izgradnju ekonomskog dvorište ili više njih s ciljem razvitka proizvodnje autohtonih, ekoloških i atraktivnih proizvoda lokalnog područja; razvitak knjigovodstvenih i savjetodavnih usluga za članove klastera; razvoj lokalnog poduzetničkog inkubatora za agroturizam i sl. Međutim, svi ovi sitni subjekti bili su proizvođači atraktivnih autohtonih, tradicionalnih i ekoloških proizvoda sela, kao i predstavnici pojedinih tradicionalnih obrta koji su predstavljali najpoželjnije niše seoskog poduzetništva za potrebe razvoja ruralne turističke destinacije što je prepoznato od strane lokalne uprave i lokalnog stanovništva kao mogućnost razvijanja novih radnih mjesta, posebno u selima.

3. Stvaranje pretpostavki za razvoj agroturističkog klastera

U rujnu 2007. nastavljen je proces komuniciranja novih vizija i ideja oko razvijanja nove turističke destinacije. Održano je više sastanaka i organizirano nekoliko predavanja na tu temu, a na inicijativu ATZV udruge. Ovom procesu pridružile su se još dvije jedinice lokalne samouprave, Grad Našice i općina Podgorač. Načelno je dogovorena daljnja suradnja u planiranju i provođenju lokalne gospodarske politike, posebno snaženje kapaciteta koji će u budućnosti osigurati ravnomjerniji razvoj seoskih i gradskih područja, ali i povećati saznanja oko upravljanja ruralnim razvojem; odnosno, razviti svojevrсни antipod „urbanom svjetonazoru“ koji kao općehrvatski fenomen dominira u politici, znanosti i javnim medijima.

Zahvaljujući daljnjim naporima autorice ovog rada prihvaćene su nove inicijative za snaženje razvojnih pretpostavki. Agroturistički klaster sve više se anticipirao kao dostižan razvojni cilj, odnosno prioritet od kojeg se očekuje značajan teret razvoja ruralnog poduzetništva u navedenoj mikroregiji. Pored gore navedenih proširena su očekivanja od klastera nizom drugih aktivnosti: organiziranje sitnih proizvođača, izgradnja preradbenih i skladišnih kapaciteta, razvijanje novih proizvodnih i uslužnih niša, razvijanje franšiznog

poslovanja, snaženje kapaciteta za korištenje EU fondova i dr. Rasla je i svijest o potrebi snaženja partnerstva između javnog i civilnog sektora oko pitanja ukupnog razvoja područja.

Zbog svega toga dogovorena je daljnja suradnja između navedenih jedinica lokalne samouprave što je tijekom 2008. godine povećalo interes općina i gradova da surađuju oko inicijative osnivanja lokalne akcijske grupe prema LEADER načelima (Tolić, Gluhak, Kaminski, 2009.). Krajem 2008.g. u organizaciji Poljoprivrednog fakulteta, na inicijativu i pod voditeljstvom dr.sc.Snježane Tolić održana je u Našicama ruralna konferencija koja je okupila brojne zainteresirane za nove ruralne politike s područja istočne Hrvatske. Na konferenciji je S. Tolić predstavila cjelokupni plan, odnosno hodogram aktivnosti koje je neophodno provesti kako bi došlo do osnivanja funkcionalne lokalne akcijske grupe (LAG). Ovdje treba istaći da vodič za LEADER pristup ne nudi gotova rješenja već pojašnjava načela kojih se treba pridržavati. U Hrvatskoj je tek započeo proces osnivanja LAG-ova, što pretpostavlja istinitom tvrdnju da se u literaturi ne mogu naći informacije o praktičnim iskustvima i znanstvenim spoznajama koje bi bile od koristi u provođenju ovih projekata. Stoga se S. Tolić poslužila vlastitim stručnim znanjem i praktičnim iskustvom u kreiranju misije i vizije potencijalnog LAG-a za navedenu mikroregiju što je prihvaćeno s povjerenjem i podrškom od strane brojnih javnih i privatnih osoba.

4. Osnivanje lokalne akcijske grupe „LAG – Karašica“

Početak 2009.g. započeo je projekt pod nazivom „Inicijativa za ruralni razvoj“. Projekt je bio financiran od strane Nacionalne zaklade za razvoj civilnog društva. Vodila ga je udruga HILS – Hrvatski institut za lokalnu samoupravu, a edukacijske aktivnosti je provodila dr.sc.Snježana Tolić. Svrha projekta bila je animacija i edukacija lokalnog stanovništva i predstavnika lokalne samouprave za sudioničko odlučivanje i njihovo informiranje o novim politikama ruralnog razvoja, što je u budućnosti trebalo povećati sposobnost lokalnih dionika za zajednički rad oko programiranja lokalnog razvoja. Tijekom provedbe prvih edukacijskih radionica, zahvaljujući već ostvarenim partnerstvima radom udruge ATZV vrlo je brzo došlo do samoinicijativne organizacije radne skupine koja je za vrijeme provođenja projekta radila na pripremanju statuta i osnivačkih akata za LAG. Predstavnici javnog sektora, gradonačelnici i načelnici preuzeli su dio obveze oko donošenja potrebnih odluka o pristupanju jedinica lokalne samouprave u LAG - lokalnu akcijsku grupu, ali i osnivanje zajedničkog fonda koji treba osigurati operativnost LAG-a u prvoj godini djelovanja. LAG je dobio naziv „Karašica“ po rijeci koja povezuje cijelo područje.

Sva ova iskustva doprinijela su oblikovanju vlastitog pristupa i vlastitih modela za upravljanje i programiranje lokalnog i ruralnog razvoja što u

konačnici i je cilj LEADER programa. Ovdje posebno treba istaknuti doprinos IPM modela koji je širinom svojih razvojnih interesa i ciljeva doprineo povezivanju i snaženju partnerstava između privatnih osoba različitih proizvodnih i uslužnih niša s predstavničkim tijelima brojnih jedinica lokalne samouprave. Zbog svega navedenog postoji interes za osnivanjem sličnih udruga i zadruga, a jedina najveća ograničenja u tom procesu su nedostatak znanja i liderstva, te nerazvijenost civilnog sektora.

Sukladno ovim saznanjima predlaže se primjenjivati kombinirani pristup upravljanju ruralnim razvojem što znači koristiti mjere „odozgo“ uz uvažavanje inicijativa „odozdo“, drugim riječima javni sektor se treba više otvoriti za osluškivanje i potporu inicijativama koje dolaze od stručnjaka iz 'baze', znanstvenih institucija i profiliranih udruga, a posebno od strane onih aktivista koji imaju sposobnost i autoritet u mobiliziranju lokalnih i vanjskih resursa unutar i prema ruralnom području.

3.3. Pretpostavke za širu primjenu modela umrežavanja

Operacionalizacijom IPM modela u vidu udruge „Agroturistička zajednica Valpovštine“ postignuti su brojni uspjesi kako u ostvarivanju pozitivnih sinergijskih učinaka među članovima udruge tako i u povezivanju više jedinica lokalne samouprave što je doprinijelo prepoznavanju i oblikovanju brojnih projektnih ideja, ali i ograničenja vezanih za njihovo ostvarenje (Tolić i Kaminski, 2009.).

Ta su ograničenja proizlazila iz nepostojanja „kapaciteta“ odnosno stručnjaka koji mogu realizirati razvojne projekte i brojnim drugim nedostacima socijalnog kapitala karakterističnog za zaostajući ruralne regije (Tolić et al, 2009). što je oprečno s dosadašnjim konstatacijama da je nedostatak projektnih ideja razlog sporog gospodarskog razvitka navedenog lokalnog područja. Posebno je prepoznat nedostatak stručnih timova koji su sposobni djelovati koordinirano i animacijski u lokalnom području. To je i svojevrsna potvrda već spomenute Marshalove hipoteze da je ulaganje u obrazovanje najznačajnija nacionalna investicija, koje je u Hrvatskoj na niskom stupnju učešća u BDP, odnosno pri dnu EU ljestvice (Tolić, 2007).

1. Razvitak Inforur mreže

U cilju daljnjeg snaženja intelektualnog kapaciteta ruralnog područja istočne Hrvatske autorica ovog rada inicirala je razvoj „know-how“ mreže. Nju čini savez Inforur udruga instaliranih i razmještenih po ruralnom području u nekoliko županija istočne Hrvatske (Tolić, 2008.). Razvoj ove mreže započeo je kao pilot projekt bez budžeta posredstvom dr.sc. Snježane Tolić i studenata/diplomanata Poljoprivrednog fakulteta u Osijeku, a potaknut je izrazitim nedostatkom institucionalnog okvira za primjenu ruralnih politika (Tolić i sur., 2009). Početkom 2008.g. osnovano je 18 Inforur udruga prema

jedinstvenom modelu čiji su predstavnici i osnivači mlade stručne osobe, diplomanti i alumni osječkih fakulteta s mjestom stanovanja u seoskom ili manjem gradskom naselju. Sve udruge sastavnice su mreže pod nazivom Hrvatski inforur savez (HIR) s krovnom udrugom istog imena. HIR promiče vlastiti program razvoja ruralnih područja „Selo znanja i mogućnosti - SEZAM“ koji se sastoji iz slijedećih predmetnica:

1. Zadržavanje mladih i stručnih ljudi u selu, demografska i gospodarska obnova
2. Povećanje obrazovne strukture u selima, demokratizacija seoskih zajednica
3. Stvaranje pretpostavki za dugoročno programiranje ruralnog razvoja
4. Predlaganje i provedba operativnih programa razvoja sela, posebno malih gospodarstava
5. Stručna i operativna pomoć selu za socijalna i gospodarska pitanja – transfer znanja prema LAG-ovima
6. Burza proizvoda malih poljoprivrednih proizvođača i malih seoskih poduzetnika
7. Izgradnja kanala prodaje za autohtone, ekološke i tradicionalne proizvode
8. Razvoj klastera malih gospodarstava / agroturističkih klastera
9. Stvaranje geografskih marki ekoloških, autohtonih i tradicionalnih proizvoda
10. Animacija stanovnika sela kao čuvara prirode i održivog ruralnog razvitka

Daljnji razvitak Inforur mreže, njezino povezivanje i prožimanje sa svim društvenim grupama i fizičkim osobama iz ruralnih mikroregija treba u budućnosti stvoriti dvosmjerni komunikacijski kanal za razmjenu informacija između seoskih zajednica i visokoškolskih institucija u istočnoj Hrvatskoj.

Za proces diseminacije novih znanja i iskustava, odnosno njihov transfer u ruralno područje vrlo je važno u tom procesu sačuvati ulogu visokoškolskih ustanova. Stoga je novoosnovana HIR mreža pokušaj inoviranja i snaženja kanala za povezivanje visokoškolskih ustanova sa ruralnim socio-ekonomskim okruženjem o čemu detaljnije govore ciljevi osnivanja ove mreže:

1. Logistička potpora i transfer znanja prema selu - sektoru malog gospodarstva i obiteljske poljoprivrede, ruralnom poduzetništvu, lokalnoj zajednici i dr.;
2. Trajno djelovanje „know-how“ inkubatora za odrastanje i stalno usavršavanje stručnih operativnih timova;
3. Aktivnosti pokušališta za izvođenje dijela studentske nastave i studentske prakse s namjerom stvaranja što većeg sinergijskog učinka između studenata i članova visokoobrazovnih institucija sa socijalno-gospodarskim sektorom.

Za daljnji razvoj HIR mreže zainteresirane su tri istočno-hrvatske županije u kojima već postoje Inforur udruge zbog izrazitog nedostatka kapaciteta civilnog društva, a posebno udruge koje mogu unijeti novo znanje u selo. Inforur mreža svojom organizacijskom koncepcijom i polu-institucionaliziranom strukturom mogla bi utjecati na rješavanje gorućeg problema ruralne demografske strukture, a to je egzodus mladih i stručnih ljudi iz sela.

2. Nove financijske perspektive

Hrvatskoj su od 2007-2013. stavljeni na raspolaganje program predpristupne financijske pomoći IPA. Fondovi IPA namijenjeni su prije svega financiranju gospodarskih i infrastrukturnih projekata u manje razvijenim lokalnim i regionalnim sredinama. Program IPA se sastoji od 5 komponenti (Tablica 1.):

1. Potpora institucionalnom jačanju i pomoć u tranziciji
2. Prekogranična suradnja
3. Regionalni razvoj
4. Razvoj ljudskih resursa
5. Ruralni razvoj

Komponente II-IV priprema su zemljama kandidatkinjama za buduće upravljanje Strukturnim fondovima EU, a komponenta V za upravljanje Europskim poljoprivrednim fondom za ruralni razvoj. Hrvatska kao država kandidatkinja ima pravo koristiti svih pet komponenti unutar programa IPA (Tablica 1).

Kad je u pitanju ruralni razvoj i osnivanje LAG-ova posebne se nade polažu u sposobnost nacionalnih institucija da se što prije organiziraju za otvaranje postupaka javnog nadmetanja za dodijeljena sredstva u okviru LEADERA i drugih mjera iz V komponente, odnosno IPARD programa.

Tablica 1. Iznosi sredstava po komponentama IPA programa (2007.-2010.)

Komponente IPA programa	2007.	2008.	2009.	2010.
Pomoć u tranziciji i jačanje institucija	49,6	45,4	45,6	39,5
Prekogranična suradnja	9,7	14,7	15,9	16,2
Regionalni razvoj	45,6	4,76	49,7	56,8
Razvoj ljudskih potencijala	11,4	12,7	14,2	15,7
Ruralni razvoj	25,5	25,6	25,8	26,0
Ukupno	141,2	146,0	151,2	154,2

Razvitak Inforur mreže planira se provoditi putem projekata namijenjenih razvoju kapaciteta iz IV komponente IPA programa. U tu svrhu već su dogovoreni mogući projekti Poljoprivrednog fakulteta u Osijeku sa zainteresiranim partnerima s područja istočne Hrvatske. Razvitak mreže će ići

u smjeru edukacije njenih članova s ciljem razvijanja visoko sofisticiranih umreženih stručnih timova različitih znanja koji će putem jedinstvene HIR mreže imati sposobnost prenošenja novih znanja prema LAG-ovima i drugim ruralnim dionicima kojima je potrebna stručna pomoć.

3. Razvitak lokalne ruralne mreže (LRM) i integriranje u nacionalnu ruralnu mrežu

Razvitak HIR mreže pretpostavka je kvalitetnog umrežavanja svih dionika važnih za razvoj lokalnih ruralnih područja u budućnosti. HIR mreža predstavlja ključnu kariku koja ne dostaje, odnosno integrirajući subjekt koji može postići dovoljnu snagu i autoritet za povezivanje svih zainteresiranih dionika u lokalnu ruralnu mrežu (LRM). Nadalje, HIR mreža treba doprinijeti razvijanju specifičnih ciljeva ruralnog razvoja čime bi se u narednom periodu umanjio utjecaj prevladavajućeg urbanog svjetonazora u kreiranju lokalnih razvojnih strategija, odnosno razvio određeni svjetonazor održivog razvoja ruralnih područja uz puno anticipiranje ruralnog stanovništva i ruralnog okoliša kao ključnih razvojnih elemenata.

Kako je prvi predloženi IPM-model na primjeru udruge „Agroturistička zajednica Valpovštine“ uspješno „obranio boje“ očekivanog sinergijskog učinka što je pokrenulo razvoj HIR i LRM mreže na području Osječko-baranjske županije, sa sigurnošću se može tvrditi da je ovako koncipirano interesno i poslovno umrežavanje vrijedno pažnje šire društvene zajednice te da se prema istim načelima može primijeniti u bilo kojem području Republike Hrvatske. S toga se očekuje da će u budućnosti resorna ministarstva posebno vrednovati ove modele s aspekta povećavanja kohezije u gospodarstvu i zajednici, te će u cilju njihove šire implementacije prepoznati njihove moguće učinke i prihvatiti za financiranje projekte koji ih promiču.

Da li će u budućnosti doći do šire implementacije predloženih razvojnih koncepata ovisit će o mogućnostima i kvaliteti njihovog komuniciranja koje treba usmjeriti prema lokalnoj, regionalnoj i nacionalnoj razini, a sve češće i o politici. Upravo iz navedenih razloga tim stručnjaka Poljoprivrednog fakulteta u Osijeku pod voditeljstvom S. Tolić pokreće programe stručnog usavršavanja za stručnjake za ruralni razvoj.

4. Zaključak

Pretpostavka kreiranje širokoprimjenjivih modela održivog ruralnog razvoja je anticipiranje suvremenih teorijskih koncepata od modela gospodarskog rasta i teorija društvenog razvoja, pa sve do regionalnih/ruralnih politika i programiranja lokalnog razvoja.

Novi modeli ruralnog razvoja moraju se temeljiti na hipotezama koje dugoročno osiguravaju održivu ekološku, etičku, socijalnu i gospodarsku viziju

jer svi drugi koncepti dovode u pitanje kvalitetu življenja i opstojnost ljudi na zemlji.

Koncept razvoja naših sela i manjih urbanih sredina prema načelima modela interesnog i poslovnog povezivanja primjerenog razvoju novih turističkih destinacija/odredišta zasigurno je najbolji razvojni koncept jer dugoročno pruža mogućnost zapošljavanja lokalnog stanovništva u mjestima stanovanja, u ekološki očuvanim ruralnim područjima, visokouređenog krajobraza i socijalno zdravim sredinama. Posebnost ovog modela je što ne isključuje teže zapošljive skupine ljudi kao što su žene, osobe starije dobi, mlade ljude bez iskustva i invalidne osobe.

Primjena teorijski razvijenog IPM modela rezultirala je nastankom respektabilne interesno-poslovne mreže lokalnih partnera iz javnog i civilnog sektora koja je na prostoru 15 jedinica lokalne samouprave u Osječko-baranjskoj županiji dovela do osnivanja lokalne akcijske grupe „LAG Karašica“.

Zahvaljujući angažiranosti lokalnih stručnjaka u mikroregiji kojoj teritorijalno pripada LAG Karašica postignuta je suradnja i konsenzusa između različitih društvenih skupina oko definiranja i realizacije razvojnih vizija ruralnog razvoja.

U operacionalizaciji ovog modela najveća pažnja je posvećena komunikacijskim vještinama. To je u konačnici rezultiralo kvalitetnim prezentiranjem lokalnih razvojnih vizija od strane građana i civilnih asocijacija, odnosno do suradnje s predstavnicima lokalne vlasti oko oblikovanja i operacionalizacije lokalnih razvojnih strategija i programa.

Literatura

1. Cifrić, I. (2002): Okoliš i održivi razvoj. Zagreb: Razvoj i okoliš, 261 p.p.
2. Dragičević, M. (1996): Ekonomija i novi razvoj. Zagreb: Alineja, 160 str.
3. Fröhlich, Z. /urednik/ (1999): Konceptija regionalnog gospodarskog razvitka Republike Hrvatske. Zagreb: Ekonomski institut, 232
4. Fukuyama, F. (2000): Povjerenje: Društvene vrline i stvaranje blagostanja. Zagreb: Izvori, 414 p.p.
5. Giddens, A (1999): Treći put: Obnova socijaldemokracije. Zagreb: Politička kultura, 194 str.
6. Glavaš J. (2001): 3G Vision – vizija (i) naše komunikacijske budućnosti, Zagreb: Komunikacije 11/12
7. Grčić, B. (2001): Modelska potpora upravljanju razvitkom regije, u: Sundać, D. /urednik/ Kakav regionalni razvitak treba Hrvatskoj. Rijeka: Ekonomski fakultet, str. 91-102
8. Ivancevich, J.M. (1995): Human Resource Management. Hardcover, 672

9. Kirn, A. (2000): Održivi razvoj i environmentalističke vrijednosti, u: Cifrić, I. (ur.), Znanost i društvene promjene, Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, 243-262
10. Kolodko, G.W.(2000): Globalizacija i catching-up: Od recesije do rasta u tranzicijskim gospodarstvima. Ekonomist, br.7-8, Prilog, str. 1-28, prijevod
11. Korošec, L. (2001): Kultura in ekonomska rast. Zagreb: Ekonomski pregled, br. 11-12, str. 1378-1399
12. Kreger, J. (2000): Treći put: novi politički i ideološki okvir socijalne politike, Zagreb: Revija za socijalnu politiku, br.2, str. 113-129
13. Lauc, Ante (2000): Novi principi u metodologiji projektiranja društvenog razvitka. Tranzicija. 2 (2000) 5; 409-424
14. ***Leader approach - basic guide, EC, 2007. <http://ec.europa.eu/leaderplus/>
15. Petrač, B., Tolić, S. (1999): Mješovita poljoprivredna gospodarstva – teret ili katalizator hrvatske poljoprivrede, u: Strategija razvitka poljoprivrede i prehrambene industrije istočne Hrvatske /znanstveno-stručni skup/, 289-303
16. *** Politika regionalnog razvoja (2002.). [http://www.hrvatska21.hr/medunarodne_integracije % 2014_6_2002.pdf](http://www.hrvatska21.hr/medunarodne_integracije_%202014_6_2002.pdf)
17. Radermacher, F.J. (2003): Ravnoteža ili razaranje: Eko-socijalno-tržišno gospodarstvo kao ključ svjetskog održivog razvoja, Zagreb: Intercon · Nakladni zavod Globus, 322 str.
18. Ritzer, G. (1997): Suvremena sociološkijska teorija. Zagreb: Globus, 486 str.
19. Samuelson, P., Nordhaus, W. (2000): Ekonomija / petnaesto izdanje. Zagreb: Mate, 794
20. Sanderson, S.K.(1999): Social Transformation: A General Theory of Historical Development. Rowman & Littlefield Publishers, Inc. Lanham · Boulder · New York · Oxford, 478 p.p.
21. Terluin I.J., Post, J.H.: 1999. Employment in leading and lagging rural regions of the EU: Summary report of the RUREMPLO project, Rapport 4.99.10, Agricultural Economics Research Institute, The Hague, 1999.
22. Tolić S., Zmaić, K., Sudarić, T., Vuletić, K. (2009): Razvoj institucionalnog okvira za provedbu ruralnih politika u Republici Hrvatskoj. Tematski zbornik skupa „Agroprivreda Srbije i Evropske integracije: gde smo i kako dalje?-Novi Sad, 23.04.2009. Izdavač: DAES - Društvo agrarnih ekonomista Srbije, Beograd-Zemun, ISBN 978-86-86087-15-7
23. Tolić, S., Kaminski, R. (2009): Politika ruralnog razvoja: hrvatska i poljska LEADER iskustva. Poljoprivreda u zaštiti prirode i okoliša, 2. međunarodni znanstveno-stručni skup, Vukovar, 2009., plenarno izlaganje, 214-224
24. Tolić, S., Zmaić, K., Gluhak, I., Požega, Ž. (2009): Stress Indetifiers of Disease in Croatian Rural Economy. Proceedings, VIII. Alps-Adria Scientific Workshop, Neum, Bosnia-Herzegovina, 2009: 605-608.
25. Tolić, S., Gluhak, I., Kaminski R. (2009): The LEADER approach in rural development. Proceedings, 44. Croatian & 4. international Simposium on Agriculture, Opatija, 2009: 267-271.
26. S. Tolić (2008): Selo znanja i mogućnosti (SEZAM). V znanstveno-stručni skup pčelara RH, Vinkovci, ožujak, 2008.
27. Tolić, S. (2007): Samozapošljavanje u funkciji razvoja regije /doktorska disertacija/, Osijek: Ekonomski fakultet u Osijeku, 380 str.
28. Tolić, S. (2006): Idejni plan razvoja turističke destinacije „Šokadija Valpovštine“. Udruga „Mladi poduzetnik Ladimirevci“, Ladimirevci, 2006.
29. Tolić, S., Lončarić, R (2006): Influence of transformation trends on entrepreneurial potential in east Croatia, ISHS Acta Horticulturae 699: 423-429
30. Tolić, S., Štefanić, I., Majić, D. (2004): New Perspective in Agriculture and Food Industry in Osijek-baranja County, Proceedings of International Congress, 4th Croatian Congress of Cereal Technologists, Opatija, Croatia, 19-22. 11. 2003., 2004: 328-337
31. Tolić, S. (1998): Mješovita gospodarstva u sustavu obiteljske poljoprivrede Slavonije i Baranje /magistarski rad/, Osijek: Ekonomski fakultet u Osijeku, 106

APPLICATION OF SCIENCE IN SUSTAINABLE
RURAL DEVELOPMENT CREATION

Tolić Snježana,¹⁸⁷ Pušić Slavica¹⁸⁷

Abstract: The development concepts which equally consolidate social, ethical, ecological and economic dimension are more and more desirable. They demand networking of different scientific areas, pluralism of thoughts and consensus of acting based on communication, tolerance and solidarity and developing such models which encourage equal economic development in local areas. The essence of sustainability is all around usage of new generation regional politics principals and European Commission recommendations connected to rural development and LEADER approach.

This paper is shown a process of development an interest-business cooperation processes which increase level of tolerance and collaboration of the whole society. Synergistic effect produced by network systems can accelerate implementation of sustainable rural development models and creation of political consensus connected to their application. It results with more progressive structure for rural development as local action group (LAG), which shown in EU area the best public-private cooperation structure for the local-rural policy acting.

Key words: sustainable economic development, new rural and regional policies, citizen initiatives, local development programming, agro-touristic network, LAG

¹⁸⁷ Dr. sc. Snježana Tolić, Assistant Profesor (Snjezana.Tolic@pfos.hr), Slavica Pušić, Student (Master Studies), Faculty of Agriculture in Osijek, Osijek, Croatia www.pfos.hr

KONCEPTI I PRISTUPI RURALNOM RAZVOJU SRBIJE ¹⁸⁸

Biljana Veljković,¹⁸⁹ Grujica Vico,¹⁹⁰ Koprivica Ranko¹⁸⁹

Rezime: Koncept ruralnog razvoja se sve više nameće kao jedna od važnih razvojnih alternativa savremenog društva. U okviru zajedničke agrarne politike na nivou EU utvrđena je jedinstvena ruralna razvojna politika iz koje su izvedene pojedinačne ruralne politike država članica. Osnovna koncepcija ove ruralne politike podrazumeva racionalno upravljanje prirodnim resursima, očuvanje životne sredine i podizanje ukupnog životnog standarda stanovništva u ruralnim regijama. Uključivanjem u proces evropskih integracija Srbija se obavezuje na uvođenje novih propisa i administrativno i zakonodavno se prilagođava i približava novom pristupu ruralnog razvoja.

U radu su dati važni segmenti jedinstvene politike ruralnog razvoja u EU, kao i razvojni ciljevi aktuelne politike ruralnog razvoja u Srbiji. Istovremeno je objašnjena jedinstvena koncepcija i metodologija Leader koja se pokazala kao dobar model razvoja ruralnih regija i preporučena je od strane evropske zajednice.

Cljučne reči: ruralni razvoj, selo, leader metoda

1. Uvod

U ukupnom privrednom razvoju mnogih zemalja poklanja se sve veća pažnja razvoju ruralnih područja. Ruralna ekonomija je bazirana na unapređenju poljoprivredne proizvodnje ali brojna iskustva pokazuju da je neophodno razvijati i ostale oblike privređivanja koji se nadovezuju na poljoprivredu i predstavljaju njenu finalizaciju. Sve više se potencira koncept njene multifunkcionalnosti. Takođe, mnoge aktivnosti se usmeravaju ka aktiviranju potencijalnih resursa kojima ruralna područja obilato raspolažu. U cilju smanjenja negativnih demografskih i ekonomskih trendova i očuvanju prirodnog i kulturnog nasleđa ruralnih područja neophodno je definisati adekvatnu razvojnu politiku, kojom će biti obuhvaćene sve specifičnosti koje posebno odlikuju ruralne sredine.

U suštini ruralni razvoj se najviše odnosi na poljoprivrednu proizvodnju ali je znatno širi jer ne obuhvata samo razvoj poljoprivrede već i ostalih grana privrede koje su u manjoj ili većoj sprezi sa poljoprivredom. Pojam ruralnog razvoja podrazumeva u jednom kontekstu razvojnu politiku koju sprovodi

¹⁸⁸ Stručni rad

¹⁸⁹ Dr Biljana Veljković, vanredni profesor (biljavz@tfc.kg.ac.rs), mr Ranko Koprivica, asistent, Agronomski fakultet u Čačku, 3200 Čačak, Cara Dušana 34.

¹⁹⁰ Grujica Vico, asistent, Poljoprivredni fakultet Istočno Sarajevo, Univerzitet u Istočnom Sarajevu, 71126 Istočno Sarajevo - Lukavica, Vuka Karadžića 30, Republika Srpska.

država, a u drugom je to proces transformacije celokupnog ruralnog društva pri čemu uticaj države na nastale promene može biti direktan ili indirektan.

Ruralnom politikom kao i agrarnom politikom rukovodi država preko svojih ministarstava i drugih institucija. Koncept ruralnog razvoja krajem dvadesetog veka je podjednako značajan kako za razvijene tako i za nerazvijene zemlje. Prelivanje prihoda iz poljoprivredne proizvodnje u ostale privredne grane i njeno iscrpljivanje dovelo je do velikih regionalnih dispariteta, pri čemu su posebno pogođena nerazvijena seoska područja što je naročito izraženo u zemljama u razvoju i nerazvijenim zemljama gde je životni standard ovog stanovništva uglavnom na niskom nivou. Za privredni razvoj ovakvih ruralnih područja potrebne su sveobuhvatne aktivnosti, podrška centralnih i lokalnih institucija, primena mehanizama koji su pokazali dobre rezultate u pojedinim zemljama, primena koncepta održivog razvoja, izgradnja neophodne infrastrukture i dr. Poboljšavanje uslova života u seoskim sredinama omogućiće stanovništvu kvalitetniji život, a vremenom i veći standard.

2. Jedinstvena evropska ruralna politika

Uzimajući u obzir unapred postavljene standarde EU može se zaključiti da više od 91% teritorije pripada ruralnom području na kojem živi više od 56% evropske populacije u 27 država članica. Poljoprivreda, šumarstvo i upravljanje prirodnim resursima predstavljaju osnovnu platformu za ekonomsku diversifikaciju u ruralnim sredinama. Razvojna ruralna politika na nivou EU je politika dogovorenih prioriteta i veoma se intenzivno primenjuje u svim državama članicama.

Zajedničkom ruralnom politikom data je jedinstvena koncepcija razvoja ali je na samim državama i regionima da je individualno sprovode i kontrolišu.

Osnovna uloga evropske ruralne politike za period 2007-2013. godine data je u dokumentu Council Regulation (EC) No. 1698/2005 i fokusira se na tri osnovne teme:

- unapređenju konkurentnosti u poljoprivrednom i šumarskom sektoru;
- unapređenju i očuvanju okoline i prirodnog ambijenta u seoskim sredinama;
- unapređenju kvaliteta života u ruralnim područjima i podsticanju diversifikacije u ruralnoj ekonomiji.

Istovremeno se države članice obavezuju da će nacionalni ruralni razvoj sprovoditi u skladu sa definisanim konceptima unapređenja. U Strateškom planu razvoja EU data su i osnovna načela i pristupi koji se odnose na:

- Identifikaciju odabranih područja koja će sredstva za podršku ruralnom razvoju koristiti u cilju postizanja većih vrednosti;

- Umrežavanje i povezivanje aktivnosti u skladu sa ciljnim prioritetima EU koji su dati u deklaracijama (Lisabon i Geterborg);
- Usaglašavanje pojedinačnih ruralnih politika radi postizanja održivog razvoja kroz ekonomsko i ekološko jedinstvo;
- Učešće starih i novih država članica u implementaciji nove tržišne orijentacije u skladu sa CAP (Common Agriculture Policy).

Raniji programi podrške ruralnom razvoju, SAPARD, PHARE i ISPA, zamenjeni su jedinstvenim instrumentom podrške IPA, koji pored podrške zemljama članicama predviđa i podršku zemljama koje se pripremaju za članstvo u EU.

U cilju unapređenja ruralne ekonomije u zemljama budućim članicama Evropske unije fondom za pretprijetnu pomoć IPA predviđena su sredstva pomoći za: (1) izgradnju institucija za pomoć u procesu tranzicije; (2) prekograničnu saradnju; (3) regionalni razvoj; (4) razvoj ljudskih resursa; i (5) razvoj sela i poljoprivrede. Od predviđenih pet komponenti pomoći Srbija za sada ima pravo na prve dve kao zemlja potencijalni kandidat za članstvo u EU, a tek kada dobije status zemlje kandidata moći će da koristi i druge vidove pomoći.

Tabela 1. Planirana finansijska pomoć EU Srbiji do 2012. godine
(u milionima evra)

Vidovi pomoći	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
Izgradnja institucija u periodu tranzicije	181,4	179,4	182,5	186,2	189,9	193,8
Prekogranična saradnja	8,2	11,4	12,2	12,4	12,7	12,9
Ukupno	189,7	190,9	194,8	198,7	202,7	206,8

Pokazatelji u tabeli 1 ukazuju da su raspoloživa finansijska sredstva za ruralni razvoj u Srbiji za 2009. godinu 194,8 miliona evra i da će se prema planu Evropske komisije povećavati do 2012. godine.

3. Ruralna područja u Srbiji

Prema popisu iz 2002. godine Srbija raspolaže sa 4.718 naselja, od kojih status grada ima 181 naselje, preostalih 4.537 pripada ostalim naseljima. Procenjuje se da ruralnim oblastima u Srbiji pripada oko 85% površina i da ruralno stanovništvo čini 55% od ukupnog. Gustina naseljenosti u Srbiji iznosi 97 stanovnika po km², u ruralnim područjima 63 stanovnika po km², a u urbanim područjima 289 po km². Prema klasifikaciji OECD-a ruralnim oblastima se smatraju područja na kojima živi manje od 150 stanovnika po kvadratnom kilometru i po ovoj definiciji cela teritorija Srbije bi se mogla klasifikovati kao

ruralno područje, ali se ipak urbane opštine sa većom koncentracijom stanovnika moraju isključiti.

Srbija je pretežno agrarna zemlja. Učešće poljoprivrede i agroindustrije u ukupnom društvenom proizvodu iznosi 16-20%. Broj poljoprivrednih gazdinstava u Srbiji iznosi 778.891, od kojih je do sada više od polovine registrovanih kod nadležnih službi Ministarstva poljoprivrede.

Realna situacija naših ruralnih sredina i srpskog sela nije ni malo optimistična. Izražene su migracije i negativan priraštaj. Podaci popisa iz 1991. godine govore da je Srbija raspomagala sa 904.127 aktivnog poljoprivrednog stanovništva, a prema popisu iz 2002. godine taj broj je smanjen na 529.236 aktivnih poljoprivrednika. Tačnije, na našim prostorima za poslednjih pedeset godina odigrala se najbrža agrarizacija na svetu, iz sela u grad je otišlo oko osam miliona ljudi, a u svetu se takav proces odigrao za vremenski period od 150 godina (Jevtić, S. i Gulan, B., 2009).

U dužem vremenskom periodu stručnjaci upozoravaju širu javnost da srpsko selo stari i nestaje. Ne ohrabruje podatak da u oko 200 sela gotovo da nema stanovnika, a u isto toliko nema mlađih od 25 godina. Preovladavaju individualna poljoprivredna gazdinstva, oko 80%, koja nemaju aktivnih poljoprivrednika (Gulan, B. i Stanković, V., 2009). Posebno su ovom problemu izložena marginalna područja nerazvijenih regiona i brdsko-planinskih područja, gde dolazi do osipanja, demografskog propadanja i siromašenja stanovništva i sela. Podaci iz 2002. godine pokazuju da je siromaštvo izraženije u ruralnim sredinama, i to dva puta više nego u urbanim područjima.

Nepovoljna je i starosna struktura u seoskim sredinama. Starenjem stanovništva, tradicija i bogata kulturna baština polako padaju u zaborav, a istovremeno dolazi i do izumiranja brojnih starih zanata i veština koje nema ko da nasledi. Postepeno se transformišu i seoske sredine u blizini velikih gradova, koje se sve više urbanizuju i postaju predgrađa pojedinih gradova. Sve to dovodi do uništavanja prirodnih područja, menja se izgled pojedinih predela, narušavaju prirodna staništa i dolazi do brojnih zagađenja sredine u kojoj živimo. Održivi privredni razvoj, održiva poljoprivreda i ekološko bavljenje poljoprivredom dobijaju sve više na značaju i postaju nužnost savremenog društva.

Usled velikog broja ograničenja koja su prisutna u ruralno nerazvijenim sredinama izbor alternativa stanovništva sa tih područja je relativno sužen, pa je masovno bavljenje poljoprivrednom proizvodnjom sastavni deo života. Poljoprivredni proizvođači organizuju poljoprivrednu proizvodnju shodno svojim finansijskim mogućnostima i proizvodnim kapacitetima. Od intenzivne (komercijalne) proizvodnje do ekstenzivne (naturalne) koja dominira u

brdsko-planinskim područjima. Ekstenzivnom proizvodnjom ne može se u većoj meri poboljšati životni standard stanovništva, a u pojedinim seoskim sredinama ovakav način života se svodi na prosto puko preživljavanje.

Neki od značajnih problema koje ruralno poljoprivredno stanovništvo iznosi kao ograničavajuće za dalji razvoj odnosi se na:

- Nedovoljno razvijeno tržište za poljoprivredne proizvode (maloprodaja, veleprodaja, izvoz);
- Nesiguran plasman i neredovna isplata za otkupljene poljoprivredne proizvode;
- Nedostatak raspoloživih prerađivačkih kapaciteta koji bi otkupljivali tržišne viškove poljoprivrednih proizvoda;
- Loša osnovna i sekundarna infrastruktura za izgradnju prerađivačkih kapaciteta i nepostojanje uslova za korišćenje jeftinijih energenata;
- Da zemljište i osnovna sredstva na gazdinstvu budu u funkciji kapitala, za sada su uglavnom u funkciji sigurnosti i opstanka;
- Nedostatak finansijskih sredstava i mikrokredita koji bi bili prilagođeni specifičnim zahtevima poljoprivredne proizvodnje.

U razvojnim strategijama pojedinih opština ruralna područja se prepoznaju po izraženom siromaštvu, neekonomičnom korišćenju prirodnih resursa, nedostatku radno sposobnog stanovništva i mnogim razvojnim ograničenjima. Udeo siromašnih među ruralnim stanovništvom je 14,2% i procenjuje se da je svaki sedmi ruralni stanovnik siromašan (Popović i sar., 2008). Ruralnim razvojem u Srbiji se od 2005. godine bavi Sektor za razvoj sela i poljoprivrede u okviru Ministarstva poljoprivrede. Usvojeni su i pojedini dokumenti koji se delom dotiču i ruralnog razvoja kao što je Strategija razvoja poljoprivrede Srbije, Strategija smanjenja siromaštva, Strategija regionalnog razvoja Republike Srbije za period 2007-2012. godine itd. U januaru 2009. godine Ministarstvo poljoprivrede je objavilo Nacrt plana strategije ruralnog razvoja 2009-2013. godine, a krajem maja 2009. godine donet je i usvojen Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju (Službeni glasnik RS br. 41/09) koji treba da pokrene brojne aktivnosti i konkretne programe za razvoj ovih područja.

Poljoprivredna politika i politika ruralnog razvoja Republike Srbije sprovodi se realizacijom Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije, Nacionalnog programa za poljoprivredu i Nacionalnog programa za ruralni razvoj.

Politika ruralnog razvoja u Republici Srbiji obuhvata mere i aktivnosti koje se odnose na:

- jačanje konkurentnosti poljoprivrednih proizvoda;
- proizvodnju zdravstveno ispravne i bezbedne hrane;

- davanje podrške boljem životnom standardu poljoprivrednika i njihovom ekonomskom opstanku na tržištu;
- davanju podrške ruralnom razvoju područja;
- čuvanju i zaštiti životne okoline od negativnih uticaja poljoprivredne proizvodnje.

U planu razvojne ruralne Strategije u Srbiji definisane su osnovne prioritete mere sa čijom realizacijom se mora početi da bi se postigli postavljeni ciljevi:

1. Mere za poboljšanje tržišne efikasnosti koje su usmerene na: ulaganja u poljoprivredna gazdinstva, podršku za udruživanjem proizvođača i ulaganja u preradu i bolji plasman finalnih proizvoda poljoprivrede;
2. Primena agro-ekoloških mera u lokalnim strategijama ruralnog razvoja preko: aktivnosti unapređenja životne sredine i sela i sprovođenja lokalnih strategija ruralnog razvoja;
3. Razvoj ruralne ekonomije koji podrazumeva: unapređenje i razvoj infrastrukture u ruralnim oblastima, diversifikaciju privrednih delatnosti u ruralnim oblastima i edukaciju i stručno osposobljavanje lokalnih nosioca razvoja.

Krupne promene u regionalnom i ruralnom razvoju svih privrednih delatnosti na ovim područjima su neophodne, kao i prihvatanje koncepta ruralnog razvoja evropskih zemalja. U skladu sa tim Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije, odnosno Sektor za ruralni razvoj u okviru projekta - Izgradnja sistema podrške ruralnom razvoju - formiralo je mrežu za podršku ruralnom razvoju, koju čini jedanaest regionalnih centara na teritoriji Srbije. U mrežu za podršku ruralnom razvoju uključeno je 126 opština (u osnivanju su 4 regionalna centra i 14 područnih centara). Planirano je da se kroz angažovanje lokalne zajednice identifikuju razvojni potencijali ruralnih područja i pristupi izradi konkretnih razvojnih projekata. Predviđeno je da se na taj način obezbedi bolja komunikacija i razmena informacija između centralne i lokalne vlasti. Stanovništvo u ruralnim sredinama bi pravovremeno bilo informisano o izmenama u zakonodavstvu, važećim uredbama i propisima, kao i aktuelnim konkursima za dobijanje sredstava za realizaciju projekata i drugo. Cilj je da se aktiviraju lokalne seoske zajednice, individualna domaćinstva, zanatlije, prerađivački kapaciteti i pojedinci koji moraju biti uključeni u planiranje i sprovođenje politike ruralnog razvoja.

Uloga mreže za podršku ruralnom razvoju je u tome što će:

- davati informacije o subvencijama i drugim podsticajnim merama koje nudi Ministarstvo poljoprivrede;
- obezbediti bolje korišćenje podsticajnih sredstava i subvencija Ministarstva poljoprivrede;

- omogućiti bolju komunikaciju i saradnju sa lokalnim vlastima i Ministarstvom poljoprivrede;
- vršiti obuku u oblasti planiranja i pripreme projekata za razvoj sela putem pronalaženja potrebnih sredstava za finansiranje projekata;
- izvršiti potrebne pripreme za korišćenje sredstava iz evropskih fondova (IPA) kada Srbija postane kandidat za članstvo u EU;
- pripremati zahteve za dobijanje finansijskih i drugih sredstava;
- davati informacije i stručnu pomoć u vezi sa ruralnim razvojem.

Aktivnost mreže pomogla bi stvaranju diversifikovane ruralne ekonomije, koja otvara više mogućnosti za razvoj sela, poboljšanje uslova života na selu kroz aktivno učešće u planiranju i sprovođenju nacionalne politike ruralnog razvoja i realizaciji akcija podrške. Došlo bi do aktivnog povezivanja između državne uprave i lokalne zajednice, omogućila bi se izgradnja resursnih centara za podršku lokalnoj mreži, kao i efikasna distribucija informacija u oba smera i informisanje javnosti o aktivnostima regionalnih ruralnih i područnih centara. Istovremeno bi se postepeno stvarali preduslovi za pripremanje i primenu Leader metoda kao savremenog koncepta ruralnog razvoja.

4. Leader metod ruralnog razvoja

Moderna i intenzivna poljoprivredna proizvodnja, koja je po predviđanju EU trebala da obezbedi samodovoljnost u snabdevanju hranom u razvijenim zemljama, bila je usko skoncentrisana u pojedinim područjima i nije opravdala očekivanja. Došlo je do neravnomernog razvoja nekih evropskih regija. Dotadašnje politike razvoja koje su bile primenjivane u ruralnim sredinama imale su pristup od vrha ka dole i najčešće su bile po modelu privredno najrazvijenijih urbanih područja. U cilju smanjenja sve većih ekonomskih i socijalnih razlika u evropskim regijama Evropska komisija u 1988. godini počinje sa integralnom politikom razvoja i na taj način obezbeđuje korišćenje sredstava iz više evropskih fondova za razvoj (ERDF fonda za regionalni razvoj, ESF fonda za socijalni razvoj i EAGGF fonda za razvoj poljoprivrede). Koncept razvoja ruralnih područja dobija sve više na značaju i Evropska komisija razvija jedinstvenu politiku ruralnog razvoja.

Evropska zajednica počinje sa čitavom kampanjom uvođenja novog pristupa ruralnom razvoju, podizanju svesti kod lokalnih aktera i podsticanju lokalne inicijative preko raznih razvojnih programa. Od 1991. godine prihvaćena je kao jedinstveni koncept za razvoj ruralnih područja Leader metodologija koja se primenjuje u zemljama EU. Leader se finansira iz sredstava EU, nacionalnih sredstava država članica i privatnog sektora na širem i lokalnom nivou. Leader je tokom razvoja u zemljama EU prolazio kroz određene faze (Tabela 2) i od 2000. godine je aktuelan i u primeni program Leader + .

Tabela 2. Hronološki razvoj Leader metodologije u EU

Leader I	Leader II	Leader +
u primeni od 1991. godine	u primeni od 1994. godine	u primeni od 2000. godine i dalje
pokretanje	generalizacija	uspostavljanje programa
u 217 područja	u 1.000 područja	sva ruralna područja u EU
identifikacija područja partnerstvo umrežavanje	inovacije i saradnja	objedinjavanje zajedničkih konceptata i pilot strategija
pokrenut novi pristup	definisan uopšten i primenjen pristup	inovativne metode i primena pilot strategija

Leader je skraćenica od francuske rečenice – *Liason Entre Actions pour le Development d'Economie Rurale* – što u prevodu znači - *Veze među aktivnostima za razvoj ruralnih područja*. Ovaj pristup se odnosi na održivi razvoj ruralnih područja, i bazira se na uočavanju i isticanju osnovnih vrednosti samih lokalnih područja, pri čemu se prirodni resursi kojima područja i regioni raspolažu stavljaju u funkciju privrednog razvoja. Kako navodi Natalija Bogdanov (2007), ideja koja je u osnovi Leader-a je da planovi razvoja i lokalne strategije budu rezultat dogovora lokalnih aktera. Aktivnosti koje će se preduzimati u cilju realizacije ovih planova i strategija treba da budu definisane na lokalnom nivou ali prema okvirima prihvaćenim na nacionalnom nivou i na nivou EU.

Glavni akcenat se stavlja na lokalnu zajednicu koja vremenom postaje svesna okruženja u kome živi i vrednosti prirodnih bogatstava kojima raspolaže. Lokalna zajednica postaje glavni inicijator za unapređenje osnovnih životnih uslova i očuvanje prirodnih potencijala samih područja.

Leader metodologija je zasnovana na pristupu odozdo ka gore ili „bottom up“ principu, pri čemu je veliki uticaj i odgovornost pri donošenju odluka na lokalnoj zajednici. Na taj način se u proces razvoja ruralnih područja uključuju stanovnici ovih područja koji žele i mogu da pomognu razvoju i unapređenju, kao i predstavnici javnog, privatnog i drugih uslužnih sektora. Sve zainteresovane grupe ulaze u partnerske odnose, sa osnovnim ciljem unapređenja i razvoja sredine u kojoj funkcionišu, žive i rade. Oni formiraju LAG ili tzv. Lokalnu akcionu grupu u kojoj su zastupljeni svi predstavnici zajednice iz društvenog, privrednog i političkog sektora. Prema Leader metodologiji lokalna akciona grupa je odgovorna za finansiranje, prikupljanje finansijskih sredstava, upravljanje i realizaciju usvojenih projekata i mora imati potrebna ovlašćenja i adekvatan društveni položaj.

Leader program se zasniva na primeni sedam osnovnih principa koji se odnose na:

1. Prostorno bazni pristup – specifičnosti područja,

2. Pristup bottom up – odozdo na gore u davanju ideja i donošenju odluka,
3. Lag – partnerstvo između svih lokalnih subjekata,
4. Inovacije u cilju korišćenja novih projektnih mogućnosti,
5. Integracije i umrežavanje grupa u cilju razmene informacija i iskustva,
6. Povezivanje, kooperacija i objedinjavanje u šire projekte, i
7. Lokalno finansiranje, menadžment i planiranje lokalne strategije.

LAG je osnovni nosilac razvoja ruralnog područja i ove grupe zajednički pripremaju i donose strategiju i plan razvoja, određuju prioritetne ciljeve, obezbeđuju sredstva u saradnji sa drugim sektorima za realizaciju konkretnih projekata i grade čitavu mrežu brojnih aktivnosti. Sledeća faza Leader metodologije podrazumeva da su projekti i aktivnosti koje se izvode na određenom području u okviru Leader programa povezani i usklađeni u jedinstvenu celinu koja čini jedinstveni strateški plan održivog razvoja regije. Za funkcionisanje LAG tima predviđeni su i pojedini standardi:

- LAG reprezentuje određeno geografsko područje i najčešće obuhvata oblast od 5.000 do 150.000 stanovnika;
- Lokalni planovi koje LAG kreiraju moraju biti predviđeni strateškim planom razvoja područja i tek tada se mogu prihvatiti od strane nadležnih institucija;
- LAG nose punu odgovornost tokom procesa sprovođenja datih planova i trajanja Leader programa.

Sa prvim realizacijama lokalnih projekata i pozitivnim rezultatima u razvijenim zemljama Evrope Leader postaje opšteprihvaćena i jedinstvena metodologija koju podržava i razvija Evropska unija. Pojedina iskustva iz evropskih zemalja govore da su lokalne akcione grupe u Nemačkoj i glavni promotori projekata, u Švedskoj ove lokalne grupe međusobno razmenjuju informacije, iskustva i praktična znanja, tako da uče jedni od drugih, u Francuskoj imaju teritorijalni nivo i rade na prezentovanju različitosti područja. U Češkoj je osnovana mreža od preko 150 LAG, koje prostorno obuhvataju 1.000-2.000 stanovnika, a svaki za sebe predstavlja posebnu mikroregiju. Sa jedne strane to se pokazalo kao dobro jer su pojedina manja područja i lokalne samouprave dobijale velike projekte iz fondova EU od nekoliko miliona evra, ali sa druge strane ovakva preusitnjenost je dovela do većih administrativnih troškova jer svaki LAG u proseku ima 1-2 zaposlenih. U Hrvatskoj su se prihvatanjem Leader metodologije suočili sa problemom nedovoljno edukovanog kadra i problemom nepostojanja jedinstvenog sistema za prenošenje informacija o stečenim iskustvima (Tolić i sar., 2009).

U lokalnom razvoju ruralnih područja u Srbiji učešće mogu uzeti brojni akteri. Inicijative mogu poteći od poljoprivrednih proizvođača, stručnih službi i lokalne vlasti (Đekić i Vučić, 2006; Subić i sar., 2009). U Srbiji se pri formiranju

LAG mogu uključiti brojni subjekti: predstavnici vlasti ministarstava, agencija, privrednih komora, jedinica lokalne samouprave, lokalnih ekonomskih organizacija, nevladinih organizacija, obrazovnih institucija, udruženja građana, finansijskih institucija, poljoprivrednih zadruga, pravnih i fizičkih lica itd. Mogući prioriteti za razvoj lokalnih zajednica na pojedinim područjima u Srbiji mogu se ogledati kroz izgradnju lokalne infrastrukture, unapređenju i kooperaciji poljoprivredne proizvodnje (izgradnji pijaca, pronalaženju tržišta, finalizaciji proizvoda, projektima navodnjavanja, nabavke savremene mehanizacije) razvoju uslužnih delatnosti (otvaranju poljoprivredne i veterinarske apoteke, prodavnice, servisa za održavanje poljoprivredne mehanizacije i dr.) i poboljšavanju uslova života (izgradnji ambulante, doma kulture, sportskih terena, potrebne infrastrukture, bolje saobraćajne povezanosti i dr.)

Primeni Leader pristupa mogu prethoditi i drugi razvojni programi kojima bi se pokrenula lokalna zajednica na aktivno učešće u privredno razvojnim procesima, a može se odvijati kroz programe edukacije i obuke i preko primera dobre prakse razvijenih evropskih zemalja.

5. Zaključak

Sagledavanjem savremenih koncepata za razvoj ruralnih područja u EU možemo konstatovati da: Srbiji kao pretežno agrarnoj zemlji ruralni razvoj mora biti jedna od privredno razvojnih alternativa; da su faze institucionalnog prilagođavanja neophodne u stvaranju povoljne društvene sredine za primenu savremenih pristupa ruralnog razvoja; da se istovremeno ovakvim pristupom zadovoljavaju kriterijumi i stižu potrebni uslovi za nove mogućnosti korišćenja raznih vidova podrške iz fondova EU; kao i da privredne i lokalne institucije i pojedinci (stanovnici ruralnih sredina) u saradnji sa Ministarstvom poljoprivrede moraju više biti uključeni u konkretne razvojne aktivnosti i da mnoge dobre ideje planovi i iskustva drugih budu aktivno primenjavani i na našim seoskim prostorima.

Literatura

1. Bogdanov Natalija (2007): Mala ruralna domaćinstva u Srbiji i ruralna nepoljoprivredna ekonomija. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije i UNDP, Beograd.
2. Đekić Snežana, Vučić Sonja (2006): Ruralni razvoj, zaštita okruženja i lokalni akteri. *Ekonomika poljoprivrede*, 53 (tematski broj): 171-179.
3. Gulan B., Stanković V. (2009): Tranzicija sela u Srbiji. *Zbornik radova - Selo u tranziciji*, str. 107-119, Vlasina.
4. Jevtić S., Gulan B. (2009): Tranzicija sela u Srbiji, *Zbornik radova Selo u tranziciji*, Vlasina, str. 49-60.

5. Popović Vesna, Milanović M., Tomić D. (2008): Podrška poljoprivredi i ruralnom razvoju u funkciji smanjenja siromaštva u Srbiji. *Ekonomika poljoprivrede*, 55(1): 69-82.
6. Subić J., Vasiljević Zorica, Cvijanović D. (2009): Strategic planning in the function of sustainable agricultural and rural development in Republic of Serbia. *4-th Aspects and Visions of Applied Economics and Informatics*, Debrecen, Hungary, pp. 1005-1012.
7. Tolić Snježana, Zmaić K., Sudarić Tihana, Vuletić Katica (2009): Razvoj institucionalnog okvira za provedbu ruralnih politika u Republici Hrvatskoj. *Tematski zbornik Agroprivreda Srbije i Evropske integracije*, DEAS, Novi Sad, str. 47-60.
8. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije (2009): *Plan strategije ruralnog razvoja 2009-2013*.
9. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije, Sektor za ruralni razvoj, Mreža za podršku ruralnom razvoju, publikacija, podaci; <http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/>; <http://www.ruralinfosrbia.rs>

CONCEPTS AND APPROACHES OF THE RURAL DEVELOPMENT IN SERBIA

Biljana Veljković,¹⁹¹ Grujica Vico,¹⁹² Koprivica Ranko¹⁹¹

Abstract: The concept of rural development is increasingly imposing itself as a major development alternative of modern society. The EU common agrarian policy has set out a common rural policy giving rise to member states' national rural policies. The rural policy concept entails rational management of natural resources, environmental conservation and improvement of living standards in rural areas. By entering the European integration process, Serbia has committed itself to introducing new regulations and harmonizing its administrative and legislative rules with the new rural development approach.

This study gives an overview of both major segments of the EU common rural development policy and different developmental goals of the current Serbian policy. The study also explains the Leader concept/method that has been recognized as a good rural development model recommended by the European community.

Key words: rural development, village, Leader method

¹⁹¹ Dr. Biljana Veljković, Associate Professor (biljavz@tfc.kg.ac.rs), M.Sc. Ranko Koprivica, Assistant, Faculty of Agronomy in Čačak, 3200 Čačak, Cara Dušana 34.

¹⁹² Grujica Vico, Assistant, Agricultural Faculty in Istočno Sarajevo, 71126 Istočno Sarajevo - Lukavica, Vuka Karadžića 30, Republic of Srpska.

Datum: Thu, 14 Jan 2010 10:28:06 +0100

Od: Natasa.Vasiljevic <vasiljevic@unilib.bg.ac.rs>

Za: miladin.sevarlic <milsevar@eunet.rs>

Naslov: Re: potvrda prijema

Poštovani profesore Ševarliću,

Prema podacima dostupnim preko našeg elektronskog kataloga u inostranstvo smo poslali sledeće publikacije koje nam je darovao DAES:

1. Agrarna i ruralna politika u Srbiji = Agrarian and rural policy in Serbia : reforme u periodu tranzicije i predlog mera za 2008. godinu: tematski zbornik = thematic proceedings. 1

U inostranstvo poslato šest primeraka: *Bodleian library Oxford, INION Moskva, SAZU Ljubljana, British Library London, University Library Pittsburgh, RGB Moskva*

2. Evropska Unija i zapadni Balkan: izazovi za agroprivredu Srbije : šta nam je činiti? : tematski zbornik

U inostranstvo poslata dva primerka: *Bodleian Library Oxford, University Library Pittsburgh*

3. Agroprivreda Srbije i evropske integracije : gde smo i kako dalje? : tematski zbornik : Novi Sad, 23.04.2009.

U inostranstvo poslata tri primerka: *Library of Congress Vasington, Sudost Institut Minhen, MANU Skoplje*

4. Development of Agriculture and Rural Areas in Central and Eastern Europe : proceedings of plenary papers and abstracts / 100th Seminar of the EAAE

U inostranstvo poslato šest primeraka: *University Library Pittsburgh, INION Moskva, VGU Voronez, Akademija nauka Novosibirsk, University Library Stanford, SAZU Ljubljana*

5. Small Rural Households in Serbia and Rural Non-farm Economy / Natalija Bogdanov

U inostranstvo poslato sedam primeraka: *University Library Pittsburgh, University Library Stanford, UB Graz, BU Trieste, SAZU Ljubljana, Bodleian Library Oxford, British Library London*

6. Poljoprivreda i selo : ideje i inicijative / Danilo Tomić

U inostranstvo smo poslali tri primerka: *Bodleian Library Oxford, MANU Skoplje, University Library Stanford.*

Nadam se da sam uspela da povučem sve naslove koji su ponuđeni do septembra prošle godine (preostale liste dele se sukcesivno, pa ćemo vam podatke redovno dostavljati naknadno). Višak navedenih publikacija do deset primeraka ustupali smo bibliotekama u Srbiji, i to *Univerzitetskoj biblioteci u Kragujevcu, Ekonomskom fakultetu u Kragujevcu, Fakultetu političkih nauka iz Beograda, Institutu društvenih nauka iz Beograda, Tehničkom fakultetu u Čačku*, prema njihovim dezideratima i po mojoj evidenciji koja nije kompletna jer i druge kolegice distribuiraju ove primerke.

Srdačan pozdrav i sve najbolje,

Nataša Vasiljević Univerzitetaska biblioteka "Svetozar Marković"

